

БЕОГРАД

9–12. IX 2009.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР
ЗА МОДЕРНИЗАЦИЈУ ОПИСА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА (III)

БЕОГРАД, 2010.

39 / 3

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР
ЗА МОДЕРНИЗАЦИЈУ ОПИСА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Овај зборник садржи реферате прочитане у оквиру посебне секције на 39. научном састанку слависта у Вукове дане (2009. године). Сарадници на пројекту прочитали су тада основне тезе својих истраживања, што је, одмах, било предмет дискусије присутних колега. Током наредних месеци саопштења су уобличена у научне радове које су, затим, рецензирала двојица компетентних стручњака и дала сагласност за њихово објављивање. Сви аутори овде публикованих радова су наставници и сарадници Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Руководилац пројекта је др Божо Ћорић.

За издавача:
Проф. др Злата Бојовић

Редактори:
Доц. др Александар Милановић
Проф. др Божо Ћорић

Рецензенти:
Проф. др Живојин Станојчић
Проф. др Радоје Симић

Технички уредио и штампу водио:
Милан Крсмановић

Коректор:
Милан Крсмановић

Овај Зборник је штампан уз помоћ
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије и
Друштва за српски језик и књижевност Србије

Издавач:
Међународни славистички центар
на Филолошком факултету
Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

Рукописи се не враћају

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13

ISBN 978–86–86419–96–5

Радоје Симић

ПОСТОЈЕ ЛИ ИМПЕРАТИВНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ?

Сажетак: Аутор скреће пажњу на творенице *перионица*, *предионица*, *плетиионица* и евентуално још коју, и дискутује о њиховој структури предлажући више могућности за анализу: *пери-оница* // *пер-и-оница* // *пер-ионица*. Први начин сугерира третман лексеме као императивне изведенице, док остали за основу имају аналогију према изведеницама типа: *учионица*, *кладионица* итд.

Кључне речи: изведеница, сложеница, системска твореница, аналогија, императивна изведеница

1. Увод

1. Маретић у својој *Граматици* (1963: 355), у оквиру расправе о суфиксу -оница, најпре утврђује да се овај суфикс „веже с основама глагола који иду у IV или у V врсту, и ријечи тако настале имају различита значења, а понајвише значе којекакве ствари. Примјери: *бркаоница* (’кад се какав посао побрка’), *гладиионица* (човјек који се кити...), *гдстионица*, *кадионица*, *кидаоница* (рупа кроз коју се ђубре баца на поље), *мјџшаоница* (соба у којој се хљеб мијеси, управо мијеша, – глаголи мијешати и мијесити су постањем и значењем сродни), *мдчионица* (’неколико ручица кудјеље или лана што се свеже заједно као сноп кад се меће у мочили’), *падионица* (справа за паљење), *паирионица* (суд у којем се паре кошуље), *пљуваоница* (у што се пљује), *поступаоница* (погача која се дјетету пече кад почне ходити, тј. поступати), *праиционица* (у чему стоји прах за прашење), *предикаоница*, *рибаоница* (рибеж, тј. справа за рибање купуса)“. На крају примећује: „Према ријечима на -ионица начињена је именица *перионица* (мјесто *праоница*, тј. соба или зграда гдје се перу кошуље)“. Остаје без коментара факат да је код осталих његових примера -и- саставни део творбене базе, која је једнака са инфинитивном основом: *гладити*, *гостити* (*се*), *кадити*, *палити*, *парити* итд. – те да би код њих суфикс морао бити -оница. У том случају прикључење -и-

творбеном форманту било би последица аналогije са горњим твореницама, и перинтеграционог процеса.

2. Код М. Стевановића реч 'перионица' помиње се у контексту расправе о значењу изведеница (1991: 388) она спада међу речи „које обликом својим откривају значење... – *перионица* – просторија у којој се пере“. У поглављу о творби тог типа речи, он говори о твореницама са наставком *-ица* и „с глаголом, односно радним глаголским придевом у основи: *гостионица, радионица, предioniца, ручаоница, чистионица, перионица, читаоница, умиваоница* и сл.“ Творенице *перионица* и *предioniца* само су омашком могле доћи у исту групу са осталима, јер у њиховој основи не лежи радни придев, него неки елемент у вези свакако са презентском основом, код првог случаја (исп. пер-ем, према пра-ти/пра-о), или општи глаголски део, код оба (пер-, пред-).

3. А. Белић (2000: 141) о овом наставку има кратку опаску: „*-оница: дедоница* (од дельница), *пљуваоница* (пљувало, -альница), *крстионица* (: крстити) и сл.“ Наше случајеве нити наводи нити коментарише.

2. Идентификација форманата

1. Суфикс *-оница*, посматран у примерима типа *учионица, кључаоница* и сл., растављив је на базични део афикса код радног придева *-о/-л-*, придевски творбени афикс *-н(и)-* (вероватно *-ан/-ни-*, старије *-ън/-ни-*), и суфикс *-ица*. Управо дакле по Стевановићевом схватању: „с глаголом, односно радним глаголским придевом у основи“. Али и Стевановић обезбеђује малу одступницу оним „с глаголом, односно радним глаголским придевом“, где се „с глаголом“ може схватити и да није баш у питању радни придев, него можда и који други облик. При томе се, у истом смислу, у обзир морају узети и извесни додатни моменти који стављају у сумњу помисао о партиципском пореклу *-о-*.

а) Прво, ту је, ради теоријске аналогije, важно поменути наставак *-ло*, „који је... различитог порекла“¹, тако да га А. Белић није морфолошки и генетски идентификовао, а третирао га је просто као *-ло*: *бајало, гатало, закерало...*; *бџило, румџило...*; *јагњило, пџило*; те *бџнило, грабило, дело, лудило, опело, тило* („пиће“), *прело, расуло, тамнило* (Белић 2000: 130) итд. Како онда раставити твореницу, и како идентификовати творбену базу? Једино тако што ћемо издвојити *-ло*, и упоредити остатак са глаголском парадигмом:

- једном остаје нешто као инфинитивна основа: *баја-ти/-ло* (-бајем), *прождира-ти/-ло* (-прождирем), *расу-ти/-ло* (-распем), *пи-ти/-ло* (-пијем);
- други пут је то презентска основа: (беснети-) *бесни-м/-ло*, (лудети-) *луди-м/-ло*;

¹ Белић 2000: 128-129. – „То је наставак који је добио широку примену у нашем језику; он се своди на стари глаголски наставак *-л(ъ)* за радника, *-tlo, -stlo* (или *-dlo, -zdlo*) за оруђа. Али данас их је тешко разликовати, јер су сви ти наставци дали у нашем језику *-ло, -сло*“.

– у трећем, најчешћем случају слажу се инфинитивна и презентска основа, па је немогуће одредити која од њих учествује у творби: белити-белим, јагњити-јагњим, купати-купам, појити-појим, цепати-цепам;

– понекад је творбена база мања од обе основе: опевати-опевам, а опело (творбена основа је архаичнија од савремене основе имперфектизираног глагола), прести-предем, али пре-ло, дети/дедох-дедем/деднем, а де-ло и сл.

б) Друго, суфикс *-оница*, како је представљен у *Обратном речнику* (Николић 2000), не стоји увек према радном глаголском придеву, јер је у основи творенице имао каткад именску, а не увек глаголску реч, као нпр.: *предикаџница* и *предџкаоница*, *кашикаџница* и *кашиџкаоница*, *пескаџница/пјескаџница* и *пџскаоница/пјџскаоница*, *беџница* и *беџница* ('беоџача'), *деџница/диџница* ('акџија'), *вододеџница/водиџница*, *пепеџница* и *пџпеоница*, *маџиџница* и *маџиџница*². Већ је одавде видљиво да се некада *-о-* овде поклапа са крајњим вокалом базног елемента: *бео-*, *део-*, *пепео-* и сл., али је некада део суфиксалног сегмента: *маџи-оница*.

в) Додатни је проблем како третирати *-а-* у *предикаџница*, *кашикаџница*, *пескаџница/пјескаџница* и др. У прва два случаја могуће га је изједначити са крајњим *-а*, дакле граматичким наставком. Али у последњем би испало да је то ознака ген. једн., што је апсурд. Дакле, творбена база овде би била једнака основи именице, а творбени суфиксални комплекс био би идентификабилан као *-аоница*.

г) Тип *читаџница*, *ручаџница*, *умиваџница* и сл., најпре, допушта анализу при којој ће радни придев *читаџ-*, *ручаџ-*, *умиваџ-* бити издвојен у базни сегмент, а суфиксални би био *-ница* (= *-н-ица*). Али нема запреке замислити да је тип *пескаџница/пјескаџница* добијен управо аналогично према типу *читаџница*, а да је то омогућено претходном консолидацијом комплекса *-аоница* као морфолошки јединственог суфиксалног елемента.

д) Резимирајући ову дискусију утврђујемо да опсег базног и суфиксалног сегмента није статичан и једном заувек утврђен, а ни граница међу њима није једнозначно лоцирана. Да ли ћемо суфиксом сматрати, *-оница*, да ли *-аоница* (*/-ионица*), или само *-(н-)ица*, зависи сваки пут од врсте и састава базног дела творенице. Овај својим опсегом диктира положај, границе и обим суфиксалног сегмента.

3. Анализа грађе

1. Сем лексема *пџрионица* и *пџриџница* „просторија у којој се пере“, Матичин шестотомник (РСМ 1967-1976) даје и: *пџриџоница* и *пџриџница* „радионица, фабрика за израду пређе“, *итџдиџоница* и *итџдиџница* „новчано-кредитни завод који прима новац на штедњу и даје зајмове“. М. Николић (2000) у *Обратном речнику* наводи *глаџиџница* и *глаџиџница*, поред

² РСАНУ 1981. и д.: s. v. маџиџница – „она која се бави маџијама, чаробница, врачара“.

3. Међутим, искуство са изведеницама типа *предикаџница* и *предикаџо-ница*, *кашикаџница* и *кашикаџоница*, *пескаџница*/*пјескаџница* и *пјескаџоница*/*пјескаџница*, *бедница* и *беџница* ('беџача'), *деџница*/*диџница* ('акција'), *вододеџница*/*вододиџница*, *пепеџница* и *пепеџоница*, *мађиџница* и *мађиџоница* – указују на релативну слободу уобличења творенице, посматране у светлу мотивне речи и полазног облика суфиксалног елемента. Стога је и идентификација базног и суфиксалног елемента, као и постављање границе између њих – скопчана са великим тешкоћама које се тичу мејуморфемских односа и творбеног уобличења суфиксалне морфемске целине.

4. Крајњи је закључак да теза о постојању императивних изведеница заиста има извесног упоришта у понашању грађе, али њено доказивање најлази на многе тешкоће.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2000:** Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик II – наука о грађењу речи*, 'Изабрана дела из савременог српскохрватског језика', књ. 14, Нови Сад: Завод за уџбенике, 128-129.
- Маретић ³1963:** Томо Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб: Матица хрватска.
- Николић 2000:** Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за српски језик.
- РСАНУ 1981. и д.:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, св. XI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик.
- РМС 1967-1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика I-VI*, Нови Сад: Матица српска.
- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, ред. и уред. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић ⁵1991:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Radoje Simić

GIBT ES IMPERATIVABLEITUNGEM IM SERBISCHEN?

Summary

Anhand der bildungen *predionica*, *perionica* und *štedionica* diskutiert der Autor über die Möglichkeit ihrer Erklärung als Imperivableitungen (cf. *peri*, *predi*, *štedi*). Stellt aber fest, daß diese Erklärung nicht ohne weiteres annehmbar ist.

Божо Ћорић

ЈОШ О ПОВЕЉИ БАНА КУЛИНА
(ГРАФЕМИКА, ФОНЕМИКА, МОРФЕМИКА)

Сажетак: У раду се анализирају графемика, фонемика и морфемика најстаријег сачуваног српским народним језиком написаног пословно–правног акта, познатог у науци под називом *Повеља бана Кулина*. Излагање је организовано у виду краћих чланака насловљених појединачним речима, онако како оне следе у анализираном писаном споменику. Вршено је и поређење међу сачуваним примерцима Повеље.

Кључне речи: српски језик, повеља, примерак, графема, порекло

I УВОД

Предмет овог рада јесте најстарији сачувани српским језиком¹ написани правни акт², шире познат под називом *Повеља бана Кулина* или, краће, *Кулинова повеља*. У центру наше пажње биће њене *графичке, фонетске и морфолошке* црте. Тим питањима су се и раније бавили поједини домаћи и страни стручњаци, али њихова истраживања нису била ни потпуна, а ни у свему тачна. Разлог да се управо сада свестраније и свеобухватније опишу споменуте црте лежи, поред осталог, и у чињеници што се управо навршило осамсто двадесет година од датума наведеног на крају саме повеље.³

Повеља је сачувана у три примерка: један од њих се сматра *оригиналом* (О), а друга два његовим *прписима* – старијим (С) и млађим (М). Иако је тешко утврдити време настанка преписа, реално је претпоставити да је то било крајем 12. и почетком 13. века. Број редова у примерцима није исти (в.

¹ Термин *српски језик* био је у прошлости једини назив за идиом којим се, на ћирилици, водила пословно-правна и друга преписка. Сваки други лингвоним, са савременим националним предзнацима и савременим значењима, био би неприкладан и нетачан.

² За ову врсту текста користи се и назив *исправа*.

³ Овај чланак је био припремљен за штампу 2009. године, а стицајем околности излази 2010. Ипак, јубиларне године појавила су се два наша прилога о издањима повеље: краћи у часопису [Ћорић 2009а: 47–64], опширнији у књизи [Ћорић 2009б: 165–188].

табеле), па ће се у овом раду уз сваку реч, у угластим заградама, наводити ред у коме се она налази и евентуалне варијације у односу на оригинал.

<i>Оригинал</i>	<i>Старији пренос</i>	<i>Млађи пренос</i>
<p>в ниде оца н сѣа н стѣго дѣа:ѣ бань:бо сньскн кваннь:прнсецаю ѣѣ кнеже крѣваш: н вьсѣдѣ граацѣ дѣровыацѣ ацѣ:правы: прнѣтель:бытн вадѣ оѣ селѣ:н до вѣка:н правѣ гон дрѣжатн сѣ вадн:н правѣ:ѣѣр:докола сѣдѣ жнвѣ:ѣѣ сн дѣровыацѣ:кнре ходо:по цоцѣ владанн ю:трѣгюке: годѣ сн ктѣ:хоке: крѣватн:го дѣ сн ктѣ цнне: правовѣ вѣровѣ:н правыацѣ:ѣѣ дѣцѣлѣ:дрѣжатн сѣвѣзѣ вьсакѣ зѣдн:раз вѣ цѣ цн ктѣ:да ѣовѣ вѣловѣ покѣнѣ:н да ндѣ не вѣдѣ:оѣ цѣнѣ:чѣстннковѣ:слен: доколѣ: в цнне вѣдѣ:датн ндѣ:сѣвѣтѣ:н поцѣкѣ:какѣрѣ н сѣ ѣѣ:колнкорѣ цѣге:вѣзѣ вьсѣга:зѣлога прнцѣ сла:такѣ цн бѣѣ подлаган:н снѣ стѣ еванѣгелн:ѣ ѣ радѣ:днѣкѣ бань:пнсаѣ снѣ:кннѣ:повеловѣ бановѣ:оѣ рошѣстѣ:ѣѣ:тнсѣка:н сѣтѣ:н оцѣ ѣдѣстѣ:н девѣтѣ:лѣтѣ:цѣѣсѣ:авгѣста: в дѣвѣдѣстѣ:н девѣтѣ:днѣ:ѣсѣтѣ:нне: гла вѣнована:крѣстнѣла:-.</p>	<p>Ѣ ниде оца н сѣа н стѣго дѣа:ѣ бань:бо сеньскн кваннь:прнсецаю:тевѣ кнеже крѣваш:н вьсѣдѣ граацѣ дѣровыацѣ: правн прнѣтель бытн вадѣ:оѣ селѣ н до вѣ кѣ:н правѣ гон дрѣжатн сѣ вадн:н правѣѣ в ѣѣр:докола оѣ жнвѣ сѣ вѣсѣдн дѣровѣ чѣдн:кнре ходо по цоцѣ владанню трѣг ѣюке:годѣ сн кѣтѣ хоке крѣватн :годѣ сн кѣ тѣ цнне:правовѣ вѣровѣ:н правнцѣ сѣѣцѣлѣ дрѣжатн ѣ безѣ вьсакѣ зѣдн:разѣвѣѣ чѣ тѣ цн кѣтѣ да своновѣ вѣловѣ покѣнѣ:н да ндѣ не вѣдѣ оѣ цѣнѣ:чѣстннковѣ слен доколѣ Ѣ цѣен зѣдн вѣдѣ:датн ндѣ сѣвѣ тѣ н поцѣкѣ:какѣрѣ н сѣвѣ:колнкорѣ цѣге: вѣзѣ вьсѣга зѣлога прнцѣслнѣ:такѣ цн бѣѣ подлаган:н снѣ стѣ еванѣгелн:ѣ радѣ днѣкѣ пнсаѣ снѣ кннѣ:повеловѣ банѣ вѣ: оѣ рошѣства хѣрѣстова:тнсѣца н сѣтѣ:н оцѣ:ѣдѣстѣ:н девѣтѣ: лѣтѣ:цѣѣсѣ:авгѣста:Ѣ дѣѣ адѣсѣтн девѣтн днѣ : Ѣсѣт ѣнне главе нована крѣстн тѣла:</p>	<p>Ѣ ниде оца н сѣа н стѣго дѣа:ѣ бань ѣ сньскн:кваннь прнсецаю теѣвѣ:к неже крѣваш:н вьсѣдѣ граацѣ: дѣровыацѣ правы прнѣтель бытн вадѣ: оѣсѣлѣ:н до вѣка правѣ гон дрѣжатн сѣ вадн:н правѣѣ вѣѣр:докола ѣ сѣдѣ жнвѣ:вѣсн дѣровыацѣ кнр ѣ ходо:по цѣцѣ владанню:трѣгѣю ке:гѣдѣ сн кѣтѣ хоке крѣватн : годѣ с н ктѣ цнне:правовѣ вѣровѣ:н прав ыцѣ сѣѣцѣлѣ:дрѣжатн сѣвѣзѣ вьса кѣ зѣдн:разѣвѣѣ цѣ цн кѣтѣ да: своновѣ:вѣловѣ покѣнѣ:н да ндѣ не вѣдѣ:оѣ цѣнѣ чѣстннковѣ слен: доколѣ:Ѣ цѣне вѣдѣ:датн ндѣ сѣвѣтѣ:н поцѣкѣ:какѣрѣ н с ѣвѣ:колнкорѣ цѣге безѣ вьсѣга зѣ лога прнцѣсѣла тако цн бѣѣ по лаган:н снѣ стѣ ѣванѣгелн:ѣ радѣ днѣкѣ бань:пнсаѣ снѣ кннѣѣ повеловѣ:бановѣ оѣ рошѣства ѣѣ тнсѣка н сѣтѣ:н оцѣ:ѣдѣстѣ:н д евѣтѣ лѣтѣ:цѣѣсѣ:авгѣста: Ѣ дѣвѣдѣсѣтн:девѣтн днѣ : Ѣсѣтѣ нне главѣ:нована крѣстнѣла</p>

Овде се палеографским питањима нећемо бавити, будући да је већ урађено детаљно истраживање ове врсте, а оно је показало да је ћирилско писмо оригиналног примерка „устав канцеларијске варијанте, а не мешовито писмо у коме се истовремено пишу и уставни и брзописни облици“ [Јерковић 1989: 121]. Уочено је да је писар оригинала обликовао слова неуједначено и немарно, тако да се нека од њих не могу јасно разликовати (као *ε* и *с*, на пример) [Врана 1955: 33]. То је разлог што у издањима оригиналног примерка повеље има много грешака, чак и код врских научника [Ћорић 2009: 167–174].⁴

⁴ У часопису *Starine* који је издала Југославенска академија знаности и умјетности (исп. књ. XIV, Загреб, 1882), штампана су нека писма из заоставштине Павла Јозефа Шафарика, а међу њима и писма Јеремије Гагића. У једном од тих писама, датираног априлом 1832. године, Гагић Шафарику пише о томе како је дошао у посед оригиналне повеље бана Кулина из 1189. године, а затим излаже своје читање овог докумета. То његово читање може бити занимљиво и за савременог читаоца будући да садржи мноштво дилема на које је Гагић, невичан филолошким пословима, наишао и на свој начин тумачио. Будући да су и од њега вичнији стручњаци чинили у својим издањима (читањима) исте грешке, није на одмет поново публиковати Гагићево писмо, онако како је оно штампано у *Starinama*, да би се видело које су муке имали први „читачи“ Повеље бана Кулина.

Организација излагања спроводи се у виду кратких *чланака* насловљених речима из саме повеље и то оним редом којим се оне у тексту јављају, а то значи да ће таквих текстуалних целина бити онолико колико у тексту има речи. Уколико се нека реч јавља више пута, о њој се расправља, шире, у првом појављивању, а касније се само упућује на број *чланка* у коме се о њој први пут говори.

II АНАЛИЗА

1. ѝ

Предлог, са акузативом (и локативом) и префикс. {П.О.⁵*vъ (<*vъn), стсл. вѣ}.⁶ Полугласник је био у тзв. слабом положају, где се губио (10/11. век). Још у доисторијском периоду (пре краја 12. века) долазило је у српском језику до промене таквог *в* (билабијалног изговора) у *у*, о чему сведочи управо ова прва реч у повељи (ѝ). Овом променом нестала је наслеђена обличка дистинкција између предлога **и* (са генитивом) и предлога **въ* (са акузативом и локативом). Лигатура ѝ доследно се користи у сва три примерка повеље.⁷

[О 1, С 1, М 1]

„ѝ ниде ѿца и сѣа і сѣго дѣа. ѣ (я) бань вѣсанскн кѣаннѣ, прнсезаю тебѣ кнеже крѣвашь, н вѣсѣдѣ граѣцѣ дѣверѣцѣцѣ (дубровчаномѣ) правѣ прнѣтель (прнѣтель) бѣтн вадѣ ѿдѣ селѣ і до вѣка, і правѣ гон (путь) дрѣжатн сѣ вадн, н правѣ вѣрѣ доколѣ (э држнмѣ за несѣвршенѣ а і читамѣ докола) садѣ жнвѣ. н вѣсн (вси) дѣверѣганѣ, кнрѣ (копгодь) ходѣ по цѣсѣдѣ владаннѣ трѣгѣюкѣ (тѣе), гдѣсн кто ходѣ (тѣе) крѣватн („крѣватн“ недоумѣвамѣ се что значн) гдѣ сн кто цнне (transit) правѣвѣ вѣрѣвѣ (правѣвѣмѣ вѣрѣвѣмѣ, твор. падежѣ: чита се често у дипломатамѣ вѣ мѣсто цѣ) н правѣвѣмѣ сѣбѣдѣмѣ дрѣжатн ѣ (ѣ незнамѣ что значн?) безѣ вѣсакѣ (ѣ) злѣдн разѣвѣ що цнн кто да своѣвѣ вѣло (дастѣ свое вѣольно) вѣ поклонѣ, н да нидѣ не вѣдѣ ѿдѣ цѣсѣдѣ чѣстннѣковѣ снѣс, н доколѣ ѝ (ннслнмѣ да ѣ ѝ і читам ѝ) цнѣ (кодѣ менѣ) вѣдѣ (будутѣ), датн нидѣ сѣвѣтѣ н подѣокѣ (тѣ) какорѣ (какогодѣ) н сѣвѣтѣ, колнкорѣ (колнкогодѣ) цѣгѣ (могутѣ?) безѣ вѣсѣга зѣлога прнцѣсѣла. тако цнн вѣже подѣган н снѣ сѣбѣ еванѣгѣланѣ. ѣ (я) радѣе днѣкѣ (дѣякѣ [секретарѣ?]) банѣ (бана, род. падежѣ) ннсаѣх снѣ кннѣгѣ повѣловѣ банѣвѣ (повѣлѣннѣмѣ банѣвѣвѣмѣ) ѿдѣ рѣжѣства хѣбѣ тнсѣска (тнсѣута) н сѣго н ѿсѣдѣдѣсетѣ н дѣветѣ лѣтѣ, дѣвѣсѣца авѣгѣста ѝ двѣдѣсетѣ н дѣветѣ днѣ. всѣчѣннѣ главѣ нѣвѣана крѣстнѣтелѣ.“

⁵ Крѣтнца П.О. значн *полазнн обнлнк*. Под *полазннм* подразумѣвамѣ обнлнк копн је прѣтходно потврди из повеље.

⁶ Међу прасловѣнскнм прѣдлознма трн су се одлнковала консонантскнм завршетком: **кѣп*, **сѣп* н **вѣп*. Фннално **-п* губнло се у складу са законом отворѣног слога те су добнјѣнн лнковн **кѣ*, **сѣ* н **вѣ*. Међутнм, у некнм прѣдлошко-падежнм вѣзѣма фннално **-п* нѣвѣло се јѣтоватн: то се редѣвно дешавало у констрѣкцнјама са обнлнцнма D, I н L анафорске замѣннцѣ **јѣ*, **ја*, **јѣ*, **јн*, **јѣ*, **ја*. Тако су добнјѣнн тѣв. *прѣдлошки* обнлнцн ѣве замѣннцѣ: **нѣтн*, **нѣјн*, **ннѣ*, **ннѣма*; **нѣ*, **нѣ*, **нѣ*, **нѣ*, **нѣ*, **нн*; **ннѣ*, **нѣјѣ*, **ннн*, **ннѣма*; **нѣтѣ*, **нѣјн*, **нннѣ*, **нѣјѣ* (<*кѣп+**јѣтн*, **кѣп+*јѣјн*, **кѣп+*јнѣ*, **кѣп+*јнѣма*; **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*, **вѣп+*јѣ*). У српском јѣзнку ѣе тѣв. прѣдлошке формѣцнје (нѣвѣу, нѣјѣ, ннѣма н сл.). нстнснутн беспрѣдлошке (*јѣвѣу*, *јѣјѣ*, *јѣма* н сл.): трагове ѣвнх другнх налазнмо у енклнткама тнпа *јѣјѣ*, *јѣ*, *нм*, *нх* н сл. Обнлнцн са нѣ-прѣшнрнѣе се касннје аналошкн из D, I н L на G н A јѣдннѣ н множннѣ. Отуда се у српском јѣзнку н не говорн внше ѣ беспрѣдлошкнм н прѣдлошкнм формѣцнјама, јѣр је уннфнкатнјѣм ѣва опѣзнцнја ѣлнмнннсана.

⁷ Лнгатѣра ѝ, копѣм је ѣвдѣ обѣлѣжен вокал /y/, добнјѣна је прѣкомпоновѣм днграма ѣѣ.

2. нме

Именица, средњи род, акузатив, једнина. {П.О. *ime, стсл. нмл}. Имала је промену некадашњих консонантских основа (Gj *imene). Финални вокал *е* денезализацијом се изједначио са оралним *е*, па је именица, још у доисторијско време, добила нови фонетски лик – *име* (Nj, Aj, Vj).

[O 1, C 1, M 1]

3. ѿџа

Именица, мушки род, генитив, једнина. {П.О. *otъca (<*otъka), стсл. отъца}. Имала је промену некадашњих *-ѡ- основа. Глас *џ* добијен је тзв. трећом палатализацијом. Губљењем полугласника у слабом положају, праскаво *t* дошло је у позицију испред африкате *џ* (отџа), где се губило, па именица добија нови фонетски лик – *оџа* (управо онако како је у повељи и написано). Тако гледано, писање титле овде би било сувишно (*M* је нема).⁸ Ова је реч, због своје семантике, у стсл. често скраћивана испуштањем *t* и *ь*, а та се пракса преносила и на млађе споменике, како српскословенске, тако и оне на народном језику. Отуда је тешко одговорити на питање да ли је титла у *O* и *C* сигнал скраћивања или просто резултат ортографске традиције. (Каткада титлу налазимо не само тамо где је она некада с разлогом стваљана него и тамо где никаквог скраћивања неме, нити га је било.) Од два слова за глас /o/ у повељи долазе и *ѡ* и *о*, с тим што грчко слово, начелно, долази у иницијалној (као и у трима примерцима повеље).

[O 1, C1, M 1 ѿџа]

4. н

Везник и речца. {П.О. *i, стсл. н}. Долази у повељи 16 пута, по чему је најфреквентнија реч у споменику.

[O 1, C 1, M 1]

5. снѧ

Именица, мушки род, генитив, једнина. {П.О. *synu,⁹ стсл. сѧноу (сѧна)}. Имала је промену по некадашњим -ѧ- основама. Још у доисторијском периоду почиње се морфолошки ближити именицама некадашњих -ѡ- основа: тако је, аналошки, у генитиву настао и лик са наставком *-a*, што за српски језик потврђује управо овај пример из Кулинове повеље.¹⁰ Титла, начелно, сигнализира на могућност да је реч скраћена, што отвара питање идентитета гласа између *с* и *н*. Напред наведене полазне форме сугеришу да би то могао бити високи нелабијализовани непредњи вокал који се у старим српским ћириличким текстовима писао као *ы* (српска грађијска верзија старословенског *ы*), те би, у разрешеној форми, ова именица гласила *сына*. Међутим, има основа за тврдњу да би разрешену форму требало писати *сина*. Први начин разрешавања полази од става да је вокал *ы* био део инвентара вокалских фонема, а други начин – да таквог вокала у српском није било (бар не у свим

⁸ У писању ове речи постоји велико шаренило у нашим средњовековним споменицима [Правопис 1981: 163–164]. Неки издавачи писање титле тумаче као јасан сигнал скраћивања, па ову реч разрешавају тако што пишу *отъџа*, док је други пишу на савремени начин – *оџа* [Ђорић 2009].

⁹ Исп. Nj *synъ <*sŷnŷs.

¹⁰ О старини овог процеса сведочи и старословенски језик, у коме се поред примарног, срећу и примери аналошки формираног облика (исп. Nj сѧнъ, Gj сѧноу/сѧна).

позицијама у којима је раније постојао). О судбини гласа „јери“ постоје различита мишљења. Он се почео једначити са вокалом *и* још у доисторијском периоду, али је остало неразјашњено питање да ли је тај процес захватио у исто време све његове позиције и све дијалекте. Има индиција да се он најпре једначио у поменутом смеру из велара *к*, *з* и *х*, а да се у друкчијем окружењу дуже чувао. Неки истраживачи, полазећи од најстаријих сачуваних текстова са нашег тла, па и од повеље бана Кулина, тврде да се изговор „јерија“ најдуже чувао у позицији иза лабијала, а да се у другим позицијама губио [Бошковић 1967: 40]. Други опет сматрају да је фонема „јери“ из језика нестала у доисторијском периоду, а случајеви писања „његовог“ слова спадају у категорију писарског манира [Младеновић 1971: 199]. Сва је прилика да разрешени облик треба да буде *сна*.¹¹

[О 1, С 1, М 1]

6. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 1, С 1, М 1]

7. сѣго

Придев, генитив, једнина, мушки род, одређени вид.¹² {П.О. **svetajego*, стсл. свѣтанго}.¹³ Током 10. и 11. века гласовним процесима добиће се нови лик: деназализацијом је добијено **svetajego*, а испадањем интервокалног *ј* настао је хијат (зев) *ae*. Ова вокалска секвенца најпре је асимилацијом промењена у *aa* (асимиловало се *e* према *a* → *svetaago*), а два идентична вокала контраховала су се у једно *ā*, те је добијен облик *svetaго*. Тај се лик задржао у црквенословенској писмености, док је у српском народном језику еволуирао у *svetoga*: вокал *a* је аналошки замењен вокалом *o* (према заменичким формама типа *того*), а финално *-o* је такође аналогично, према именицама мушког и средњег рода, замењено вокалом *-a*. (Такав облик налазимо у *М*.) Финално *-a* постаће временом факултативно („покретно“): отуд каснији ликови *svetог* и *svetoga*. Наведени процеси одвијали су се у доисторијској епоси. Облик посведочен у *О* и *С* је, по свој прилици, одсјај црквенословенске традиције (тим пре што је он саставни део инвокације). Титла указује на то да је реч о скраћеници: разрешавањем би се добило *svetaго* (*О*, *С*), односно *svetoga* (*М*).

[О 1, С 1, М 1 сѣго]

8. дѣа

Именица, мушки род, генитив, једнина. {П.О. **duha*, стсл. доуха}. Мењала се по некадашњој *-ѡ-* промени (Nј **duhъ*). Реч је скраћена:¹⁴ пуни лик гласио би у повељи *дѣа*.

[О 1, С, 1 М 1]

¹¹ Занимљиво је, међутим, да издавачи повеље, који разрешавају ову скраћеницу, пишу *сына* [Ђорић 2009б: 167–175].

¹² Одређени придевски вид је континуант тзв. сложене придевске или прономиналне деklinације. Сложеност се огледа у томе што се на облике именичке промене придева додавао еквивалентни облик анафорске заменице **јь* (нпр. Gј **sveta* + **jego*).

¹³ Овај се облик у стсл. споменицима редовно јавља у скраћеном виду, нпр. сѣаго, сѣаго, сѣаго.

¹⁴ Цела реченица у којој се налази ова реч представља познату вербалну инвокацију, чему у старословенским надгробним и меморијалним споменицима, а у нашим повељама сасвим уобичајену. У стсл. језику већина речи у овој шаблонизираној синтаксичкој структури биле су

9. ѓ

Лична заменица, прво лице, номинатив, једнина. {П.О. *azъ, стсл. азъ}. Полугласник, будући у слабом положају, отпада у српском језику (10/11. век), коренски вокал бива ојачан протетским *j-*, а сугласник *z* нестаје, најпре у сандхију (нпр. *jaz sam > jac sam > ja sam*), а онда генерално. Пример из повеље је најстарији у фонетском лику *ja*. Написан је словом ѓ, које је било дво-функционално: служило је за обележавање фонеме *ǣ, али и за обележавање гласовне групе *ja*.

[О 1, С 1, М 1]

10. бањь

Именица, мушки род, номинатив, једнина. Реч је нејасног порекла, а означава владарску титулу. Крајње *ь* не обележава никакву гласовну вредност, већ се пише у складу са ортографским узусом (сигнализира крај речи, што је посебно важно за текстове са континуалним начином писања). Писари средњовековних текстова спроводили су овај ортографски узус углавном доследно (о чему лепо сведоче и сва три примерка повеље).

[О 1, С 1, М 1]

11. боцьньскн

Придев, мушки род, номинатив, једнина. Изведен је суфиксацијом од основе именице *Босна*: *bosъn-* + *-bski* (<**-bskъ+jb*).¹⁵ Ово је најстарија потврда за веома продуктиван суфикс *-ски*. Треба претпоставити да је, као и у другим случајевима, ово морао претходити ортографска форма *боцьньскы*, од чега је асимилацијом и контракцијом финалних гласова добијено *боцьньскн*, а од овога, изједначаваем гласа *ы* са *н*, добијено *боцьньскн*. Први *ь* означава изговорни (јаки) полугласник, а други, у саставу суфикса, само је ортографски знак (некадашњи полугласник је отпао будући да је био у слабом положају). У сва три примерка реч је на крају ретка растављена после првог слога. У *М* натписано је слово *а*. У старијем препису написано је *е* уместо „јаког“ полугласника (*воцьньскн*), али се овакво писање не може узети као потврда гласовне мѐне полугласника (која ће уследити касније, на други начин), већ разлоге таквог писања треба тражити, сматра се, у писаревом слабом познавању српског језика.¹⁶

[О 1-2 воцьньскн, С 1-2 воцьньскн, М 1-2 ъцьньскн]

12. квалньь

Именица, мушки род, номинатив. *Антропоним* (лично мушко име). Порекло нејасно.

[О 2, С 2, М 2]

13. присезаю

Глагол, презент, прво лице, једнина. {П.О. **prisezajō* (<**prisešajō*), стсл. Ø}. Вокали *e* и *y* добијени су денализацијом, а консонант *z* је контину-

по правилу скраћиване (въ нѣа оѣа и сѣа и сѣаго дѣа), што се онда преко црквенословенских текстова преносило и на споменике на народном језику.

¹⁵ У питању је сложени формант: настао је контаминацијом придевског суфикса **-bskъ* и наставка *-ъ* (за номинатив једине мушког рода прономиналне промене придева). Основни облик суфикса није се очувао у српском.

¹⁶ Овај феномен може се тумачити на различите начине [Правопис 1981: 214–215].

ант прасловенског *ž (<*š'), насталог трећом палатализацијом. (Исп. свршени глагол *присегнути* < **prisegnoti*, стсл. *присагнѣти*, где није било услова за промену, те се *г* очувало.) Финално слово *ю* је лигатура којом је обележавана група *ју*.

[O2, C 2, M 2]

14. *тѣѣѣ*

Лична заменица, друго лице, датив, једнина. {П.О. **tebě*, стсл. *тѣѣѣ*}. Наслеђен је из прасловенског и енклитички облик **ti*, стсл. *ти*. Графема *ѣ* овде је у својој основној функцији – обележава стару словенску фонему **ě*. Крајем 12. века фонема *ě* саставни је део инвентара вокалског система српског језика, али је њен тачан изговор предмет расправа међу славистима. Претпоставља се да јој је изговор варирао у времену и простору. Савремени лик ове заменице није исти у свим дијалектима: у некима ће фонетским путем прећи у *тебе*, а у другима аналошким путем у *теби* (према енклитици *ти*). У *O* је натписан читав први слог.

[O 2 ^{тѣ}ѣѣ, C 2 и M 2]

15. *кнеже*

Именица, мушки род, вокатив, једнина. {П.О. је **кънеѣ* (<**кънеѣѣ* < **кънеге*), стсл. *Ѧ*}.¹⁷ Имала је промену по некадашњим -*Ѧ*- основама. Фонема *ѣ* води порекло од прасловенског **ž*, а ова од африкате **dž* добијене од **g* у процесу прве палатализације. Основа је гласила **кънег-*, али се у позицији испред вокативног наставка -*e* изменила у **кънеѣѣ*-> **кънеѣѣ*-, што је у доисторијском периоду развоја српског језика дало *кнеж-* (испадањем слабог полугласника, деназализацијом назала предњег реда и очвршћавањем *ž*). У сва три примерка испуштен је *ь*.

[O 2, C 2, M 2-3 *к/неѣѣ*]

16. *крѣвашѣ*

Именица, мушки род, вокатив. У питању је антропоним (лично име мушкарца). Реч је добијена фонетском адаптацијом романског *Gervasius*, а народном етимологијом повезује се са кореном *крѣ-*. Наставак -*у* имале су некадашње -*јѦ*- и -*ѣ*- основе (одатле је пренета и на овакве адаптиране позајмљенице). Глас *ѣ*, познато је, настајао је и у позајмљеницама, од сугласника *р* у вокалском окружењу (исп. *трѣза* < *трѣѣѣѣ*, *Трѣѣ* < *Tergeste*), а обележен је, у складу са ортографском традицијом, словном комбинацијом *ѣѣ*. У *M* стоји *крѣвашѣ*, са сувишном титлом.

[O 3, C 3, M 3 *крѣвашѣ*]

17. *н*

Везник и речца. (В. 4)

[O 3, C 3, M 3]

18. *вѣѣѣѣ*

Придевска заменица, датив, множина. {П.О. је **вѣѣѣѣ* (<**вѣѣѣѣѣ*), стсл. *вѣѣѣѣѣ*}. Глас **s* је добијен другом палатализацијом. Полугласник

¹⁷ У стсл. је *Nj* *кънаѣѣ/кънаѣѣѣ*, са потврдама за разне падеже, али не и за *Vj* [СБР].

у корену био је у слабом положају, што сугерише да је изговор био *вс*.¹⁸ Нешто касније (13. век) јавиће се потврде са извршеном метатезом (*св-*) у оваквим примерима. Фонема *ѣ* је крајем 12. века члан вокалског система. Облик *свим(а)* на месту *јата* има аналошко *и*, према мекој варијанти промене, нпр. према *мојим(а)*. Оба *ь* имају само ортографску функцију (пишу се, али немају фонолошку вредност).

[О 3, С 3, М 3]

19. грааџь

Именица, мушки род, датив, множина. {П.О. **gord'anmъ* (**gord-janmъ*), стсл. Ø}. Реч је изведена од основе именице **gordъ* (метатезом групе *-or- добијено је крајем прасловенске епохе **grad-*) суфиксом *-*janinъ*. Јотовањем је добијено **gord'aninъ* (група **dj>d'*). У доистројијском периоду праскави дентал **d'* прешао је у српском у африкату *ђ* (отуд облик *грађанин*).¹⁹ Именице овог типа (са основим на -ин- у једнини) имале су у множини промену по некадашњим консонантским основама, па је датив гласио **gord-janmъ* (наставка долази директно на консонантску основу), где је консонант *n* деловањем закона отвореног слога отпао, чиме је добијен облик **gord-jamъ*, од чега даље **gord'amъ*>**gord'amъ*>**gradamъ*. Ово последње посведочено је управо у повељи бана Кулина: грааџь (а исп. и дѣрѣвѣџь). Овакви облици представљају архаизме. Наиме, још у прадомовини именице на консонант пале су под утицај других деклинационих типова, конкретно под утицај некадашњих -й- основа, што практично значи да су своје наставке *-mъ, *-mъ, *-mī, *-hъ, *-ma „заменили“ наставцима *-ьmъ, *-ьmъ, *-ьmī, *-ьhъ, *-ьma (Ij, D/I/Lm, D/Id) [Бошковић 2000: 45]. Морфолошком аналогijом спречено је краћење основе (тј. губљење сонанта *-n-), јер се сада између два носна сонанта налази полугласник. Примери из повеље иду међу ретке потврде најархаичнијих форми некадашњих именичких основа на консонант.

Старословенски језик није у свом фонолошком систему имао фонему /ђ/, па није имао ни графему за њу. Додуше, у позајмљенцама из грчког јављао се глас *ɣ'* (палаталног изговора, слично српском *ђ*), али је за њега коришћен знак *г*. Таква пракса пренесена је и на текстове наших писара, али се врло рано јавило и ново решење, непознато на другим словенским просторима где се користила ћирилица: у писменост је ушла графема *ѣ*. Њена појава произилази из глагољске традиције: старословенска глагољица је, за разлику од ћирилице, имала посебно слово (*Ѧ*) у функцији обележавања грчког палаталног *ɣ'*. Ћириличко слово *ѣ* појављује се, међутим, врло рано и у домаћим речима, као графичка алтернанта слову *г*, о чему сведоче и примерци Кулинове повеље: у *О* и *М* написано је грааџь, а у *С* грагаџь (изговор је у оба случаја *грађан*). Занимљиво је да се *ѣ* јавља у *М* два пута (грааџь и еванѣѣѣѣ), у *О* једном (грааџь), а у *С* ниједном.

[О 3, С 3 грагаџь, М 3]

¹⁸ Има научника који претпостављају да је изговор иницијалног дела ове заменице могао бити двојак: **vs-* и **vъs-* (ортографски није било међу њима разлике), то јест да се овде полугласник изговарао, и то у духу црквенословенског језика [Младеновић: 1989: 102].

¹⁹ У стсл. је **d'* прешло у -жд- (гражданинъ).

20. ДУБРОВЧАЦЬ

Именица, мушки род, датив, множина. Реч је изведена: творбена структура није сасвим јасна. У питању је етник (назив човека по месту живљења). Основинска реч је Дубровник, име града и државе (републике), а суфикс *-чанин*. Оваква анализа претпоставља краћење основинске речи и настанак творбене основе *дубров-*, на коју долази суфиксни дериват *-чанин*. Такав суфикс за творбу етника је секундаран: из прасловенског језика наслеђен је суфикс **-janinъ* којим су се градили етници. Уколико се додавао на основе са сугласником *к* на крају, вршено је јотовање, а временом ће се (перинтеграцијом) из таквих формација издвојити формант *-чанин* и додавати на друге основе (исп. савремено *Ваљевчанин : Ваљево*). Овакве изведене именице, видели смо, имале су у множини промену по консонантским основама: ретки сведоци архаичније линије развоја таквих именица јесу *гралиць* и *дубровчаниць*. Облици *Дубровчанима* и *грађанима* резултат су друге (аналошке) развојне линије обличке основе у прасловенском, с једне стране, и још каснијих процеса у наставачком делу множинских форми у српском језику, с друге стране.

[О 3-4, С 3, М 4]

21. ПРАВЬ

Придев, номинатив, једнина, мушки род, одређени вид. {П.О. **pravъjъ*, стсл. *правън/правън*}. Нашем одређеном виду претходио је облик тзв. сложене придевске деклинације (номинатив м. рода **pravъ* + номинатив м. рода анафорске заменице *jъ*). Очито је да *правь* представља облик са сажетим финалним сегментом, а потврда из повеље бана Кулина показује да је реч о доисторијском процесу. О томе уосталом сведочи и стсл. језик, где су посведочени примери типа *добръ* (<*добрън*), што значи да је контракција вршена у корист вокала *ъ*. Графијска слика у нашем примеру не мора бити верна изговору саме речи. Наиме, финално слово *ь* може се читати двојако: као изговорно и као ортографско. Има научника који тврде да се крајем 12. века вокал *ь* чувао иза уснених сугласника, а у другим позицијама је у доисторијском периоду изједначаван са *и*, што значи да пример *правь* (а тако и *быти, правьць, примысла*) одражава изговор те речи у нашем споменику [Бошковић 1967: 40]. Други научници сматрају да је овде, као и у другим примерима у повељи, реч о ортографском *ь* које се писало традиционално, односно у складу са писарским маниром, а изговарало се као *и* (*ь = и*) [Младеновић 1971: 199]. (Исп. и 5, 23, 63). Исти примери (*правь, быти, правьць, примысла*) потврђени су и у *М*, док у старијем налазимо одступања од друга два примерка: *правн, быти, правньць, примысла*. Остаје нејасно да ли је писар млађег преписа био само пажљивији од писара старијег преписа, а *јерија* у говору није било, или су писари оригинала и млађег преписа бележили стваран изговор, а колебања у старијем препису иду у категорију пропуста. Слово *ь* је диграф: у првом делу је *ь* (*танки јер*), а у другом *ѣ* (*десетеричко*). Писано је са спојницом (*ьѣ*) или без ње (*ь*). Овај диграф је континуант старословенског слова *ѣ*, у чијем првом делу је био дебели *јер*. У српској ортографској пракси у прво време није коришћено слово дебели *јер*, већ само *танки јер*, па је и слово „јери“

добило нови изглед у складу са том ортографском чињеницом. У *С* уместо *ы* стоји *и*.

[О 4, С 4 правн, М 4]

22. приѣтељ

Именица, мушки род, номинатив, једнина. {П.О. **prijateljъ*, стсл. приѣтељъ}. Мењала се по некадашњој *-jǫ- основи у једнини, а у множини по консонантској. У питању је девербатив: основинску реч чини глагол **prijati*, а суфикс је *-teľ (**prija*-+*-teľ). Слово *л* има вредност /љ/, а графема *ѣ* обележава групу *ја* (изг. *prijateľ*).

[О 4, С 4, М 4]

23. быти

Глагол, инфинитив. {П.О. **byti*, стсл. быти}. У српском језику још у доисторијском периоду „јери“ почиње да се једначи са вокалом *и*. Отуда и опречна мишљења о томе шта се крије иза графеме *ы* (која је је наша граfiјска варијанта старословенског *ы*): по једнима се, као што смо већ рекли, у одређеним позицијама изговарао високи, затворени, нелабијализовани, непредњи вокал, а по другима таквог гласа није било у српском језику у то време (изједначио се са *и*, високим вокалом предњег реда). (Исп. 5, 21, 63). У сва три примерка елементи диграма спојени су пречком. У *С* и *М* финални слог обележен је лигатуром *ѣ*.

[О 4 быти, С 4 быѣ, М 4 быѣ]

24. вама

Лична заменица, друго лице, датив, множина. {П.О. **vamъ*, стсл. вамаъ}. Облик *вама* за овај падеж множине јавиће се касније (од 15. века), а првобитни облик постаће енклитика (исп. *вам* у савременом књижевном језику).

[О 4, С 5, М 4]

25. ѿ

Предлог, са генитивом (и префикс). {П.О. **otъ*, стсл. отъ}. У српском ће још у доисторијско време финално *т* бити замењено аналошки, према предлозима који су у финалном делу имали звучни еквивалент (*над*, *под*, *пред* и сл.), чему је, свакако, допринела изговорна форма у позицији испред речи која је почињала звучним сугласником (где *т > д*). Упркос томе у нашим старим текстовима овај се предлог (и префикс) пише и на традиционалан (старословенски) начин, са натписаним *т* (што потврђује и *С*).²⁰ Овде се јавља у адвербијализованој формацији ѿѣселѣ (ѿдыселѣ), која се може написати и као једна реч, будући да други део нема конкретно лексичко значење изван овакве везе.²¹

[О 5, С 4 ѿ, М 5]

²⁰ Стари споменици сведоче о различитим граfiјским ликовима овог предлога: ѿъ, ѿ, ѿѣ, ѿѣ, ѿѣ, ѿѣ, ѿѣ, ѿѣ, ѿѣ, ѿѣ [Правопис 1981: 130–132]. Ликови са словом ѿ чешћи су од оних са ѿ.

²¹ Занимљиво је да аутори Правописа [1981: 131] ову прилошку конструкцију пишу спојено само у примеру из *С* (ѿдыселѣ).

26. сѣѣ

Речца. {П.О. *selě, стсл. сѣѣ} Долази као други део прилошких конструкција са предлозима (исп. стсл. отьсѣѣ, досѣѣ).²² Будући да ова речца, по правилу, не долази самостално, у издањима повеље се ова конструкција често пише спојено [Ђорић 2009].²³ Слово ѣ обележава фонему ě. Савремени семантички еквивалент је *одсад(а)*.

[О 5, С 4, М 5]

27. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 5, С 4, М 5]

28. до

Предлог, са генитивом (и префикс). {П.О. *do, стсл. до}.

[О 5, С 4, М 5]

29. вѣка

Именица, мушки род, генитив, једнина. {П.О. је *věka, стсл. вѣка}. Имала је промену по некадашњим -ǫ- основама, отуда наставак -a у генитиву једнине (задржао се до данас). Конструкција *до + вѣка* има темпорално прилошко значење (исп. савремено *до века/дравијека*). Облик вѣкъ у С је, по свој прилици, генитив множине. У савременом језику ова конструкција има покретно *а*: *довек(а)/ довијек(а)*. Графема ѣ обележава стару фонему ě.

[О 5, С 4-5 вѣкъ, М 5]

30. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 5, С 5, М 5]

31. правъ

Придев, мушки род, акузатив, једнина, неодређени вид. {П.О. је *pravъ, стсл. правъ}.

[О 5, С 5, М 5]

32. гон

Именица, мушки род, акузатив, једнина. {П.О. могао би бити *gojъ, стсл. Ø}. Реч није потврђена у другим словенским језицима. Преводи се као *мир*. Графемом н обележава се овде сонант *j*.

[О 5, С 5, М 5]

33. дрѣжати

Глагол, инфинитив. {П.О. *drъžati (<*drъgěti), стсл. дрѣжати}. Сугласник *жс* добијен је првом палатализацијом, а вокал *а* од *ě* дисимилацијом. Глас *г* обележен је на уобичајен начин: словном комбинацијом рѣ (где ѣ има само ортографску функцију). У *М* је титла сувишна, а финални слог написан је лигатуром ѣ.

[О 5, С 5, М 6 дрѣжати]

²² Овако је написано у СБР.

²³ У дијалектима су забележени примери као *ддсѣлѣ, ддсѣлѣ(н), ддсѣлѣ* [РСАНУ].

34. сь

Предлог, са генитивом и инструменталом (овде са инструменталом). {П.О. *sъ (<*sъи), стсл. сь}. Слово *јер* има само ортографску функцију (пише се у складу са традицијом).

[О 6, С 5, М 6]

35. вѣдн

Лична заменица, друго лице, инструментал, множина. {П.О. *vati, стсл. вѣдн}. Писање њ у *М* грешка је преписивача.

[О 6, С 5, М 6 вѣднѣ]

36. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 6, С 5, М 6]

37. правѣ

Придев, женски род, акузатив, једнина. {П.О. *pravǫ/*pravǫjo, стсл. правѣж/правѣжѣ}. Потврђени облик не казује ништа о придевском виду, будући да је фонетски развој неутралисао некадашњу морфолошку разлику. Наиме, фонетски процеси у 10/11. веку (деназализација, испадање интервокалног *j*, контракција) свели су га на облик који се у писаном лику није разликовао од облика неодређеног вида акузатива (*pravǫjǫ > *pravǫju > *pravǫu > pravǫ). Судаћи, међутим, по облику придева у мушком роду у синтагми *правѣ гон*, са придевом у неодређеном виду, треба претпоставити да је исти вид и у овом случају.

[О 6, С 5, М 6]

38. вѣрѣ

Именица, женски род, акузатив, једнина. {П.О. био је *vǫrǫ, стсл. вѣрѣж}. Овакав гласовни облик створен је у доисторијском периоду деназализацијом. Слово ѣ је у својој основној функцији, тј. обележава вокал /ě/. (Крајем 12. века фонема /ě/ била је део инвентара вокалског система српског језика.)

[О 6, С 5-6, М 6]

39. до

Предлог, с генитивом (и префикс). {П.О. је *do, стсл. до}. У повељи, поред осталог, долази у саставу прилошких формација *докола* и *доколѣ*. Будући да се други део ове сложене формације не јавља као самостална лексичка јединица, с разлогом неки издавачи практикују скупно писање *докола* (и *доколѣ*).

[О 6, С 6, М 6]

40. кола

Речца. {П.О. *kolě, стсл. колѣ}.²⁴ Потврде из *О* и *С* показују да се у српском језику развила варијанта *докола*. У *М* има друкчији лик: *колѣ*. Ова ће се речца јавити још једном, али са варијантом *колѣ* у сва три примерка [исп. *О* 12, *С* 13, *М* 15]. Издавачи неједнако поступају у писању ове прилошке структуре: неки спојено (чешће), неки одвојено (ређе) [Ћорић 2009].

[О 6, С 6, М 6-7 колѣ]

²⁴ Упућује се на *доколѣ*, што значи да је није било у самосталној употреби [СБР].

41. сѣмь

Глагол, презент, прво лице, једнина, енклитички облик. {П.О. **jesmь*, стсл. кѣмь}. Припадао је групи тзв. атематских глагола, а то значи да се наставак додавао непосредно на корен: **jes-мь*.²⁵ Глагол **byti* имао је два облика презента, од којих је један био суплетиван и гласио: 1. **jesmь*, 2. **jesi*, 3. **jestь*; 1. **jesmь*, 2. **jeste*, 3. **sotь*. Основа је, као што се види, била **jes-* у свим лицима, са изузетком трећег лица множине.²⁶ У 1. лицу једн. развио се у српском језику, након губљења финалног полугласника (10/11. век), секундарни полугласник, те је добијено *jesam* (ортографски кѣмь). У доисторијско време развоја српског језика у већини лица редуковано је иницијално *je-* аналошки према 3. лицу множине, чиме су створене краће, енклитичке форме. Потврда у повељи указује на то да је енклитички систем формиран у доисторијском периоду. Дакле, енклитички облик сѣмь има према себи пуни (акцентовани) облик кѣмь. Будући да је секундарни полугласник био у јаком положају, он се касније (од 14. века) претворио у *a*, па су настали облици које познајемо као *jesam* и *sam*. Прасловенски језик није имао енклитике: оне су продукт доисторијског периода развоја српског језика (и других јужнословенских језика). Доказ за то је и *Повеља бана Кулина*, у којој се она први пут и јавља. Старији препис има скраћену варијанту.

[О 6, С 6 ѿмь, М 7]

42. жнѣь

Придев, мушки род, номинатив, неодређени вид (именичка промена). {П.О. **živь*, стсл. жнѣь}, где је сугласник **ž-* секундаран, добијен од **g-* првом палатализацијом.

[О 6, С 6, М 7]

43. вѣси

Придевска заменица, номинатив, множина, мушки род. {П.О. **vьsi* (<**vьhi*), стсл. вѣси}. Глас **s*, као што се види, секундаран је, добијен другом палатализацијом од **h*. Начелно, танки јер је без гласовне вредности, што је у складу са законитостима које су у фонетици владале у 10. и 11. веку (слаба позиција). Изговор је *вси*. Међутим, очекивало би се да иницијално *в-* пређе у самогласник *у-* при таквим условима, али се то ипак није десило. А није се то, по правилу, десило, ни у једном облику ове заменице, као ни у сложенијим структурама са иницијалним заменичким *vъs-* (исп., на пример, *сведржителъ* према стсл. вѣдрѣжитѣль). Уместо тога уследило је нешто друго: *vs>sv* (метатеза у секундарној сугласничкој групи). Отуда у српском облик *сви* (исти процес захватио је и све друге облике у којима је полугласник био у слабом положају, а у онима у којима је био у јаком извршено је аналошко уједначавање). Изоштанак очекиване промене ни до данас није добио задовољавајуће објашњење.

²⁵ Групација бројнијих тематских глагола одликовала се тиме што је између корена (основе) и наставка долазио тзв. тематски вокал; друкчије речено, презентска основа била је проширена тематским вокалом, а онда је на такву структуру долазио наставак: нпр. **hval-i-sь*, где је *hval-* корен, *-i-* тематски вокал, а *-sь* наставак за друго лице једине презента. У истом лицу имали смо **jes-si*, од чега је дисимилацијом добијено **je-si*.

²⁶ Одлична форма гласила је: **něsmь* (<**ne-esmь*), **něsi* (<**ne-esi*), **něstь* (<**ne-estь*); **něsmь* (<**ne-esmь*), **něste* (<**ne-este*), **ne sotь*.

Александар Младеновић износи претпоставку о изговору *vəs-*, а не *vs-* у облицима ове заменице [Младеновић 1989: 102]. Наравно, писање *вс-* не говори много о изговору корена ове заменице: слово *ь* се, као што је општепознато, традиционално писало и на местима где није имало фонематску вредност. Старији препис је одступио од оригинала утолико што је уместо номинатива узео предлошко-падежну конструкцију у инструменталу. Веома је необичан предлошки облик *се* који иде уз синтагму *всѣдн дѣбровѣцѣдн*.

[О 6-7, С 6 *се* *всѣдн*, М 7]

44. дѣбровѣцѣдн

Именица, мушки род, номинатив, множина. У једнини је имала промену по *-ѡ-* деклинацији, а у множини по консонатским основама. Наставак *-е*, карактеристичан за консонантске основе (исп. 20 и 21), замењен је доцније, аналошки, наставком *-и*, према именицама *-ѡ-* и *-јѡ-* основа. Старији препис има ову именицу у инструменталу, са наставком *-ми* консонантских основа, који је додан директно на консонантски завршетак – **dubrovъčan-mi*, што је довело до редукције на морфемској граници (отпало је *-n-*). Овакви облици представљају архаизме (у другим словенским језицима оваквих примера нема).

[О 7, С 6-7 *дѣбровѣцѣдн*, М 7]

45. кнѣ

Придевска заменица, номинатив, множина, мушки род. {П.О. **ciji*, стсл. *џин*}. Овде се јавља удружена са париткулом *pe<*že*. Полазни облици у номинативу једнине били су **kujъ*, **kaja*, **koje* (стсл. *кџн*, *каџ*, *коџ*), од чега је гласовним путем добијено *ки*, *ка*, *које* (у мушком роду *џи* > *и*, па су се два *и* сажела у једно *и*, а у женском роду сажимање два *а* извршено је након губљења интервокалног *ј*, док је у средњем роду слична промена изостала). У номинативу множине облик је био **ciji* (стсл. *џин*), где је *џ-* добијено другом палатализацијом. Још у доисторијском периоду два су се вокала сажела у један након испадања интервокалног *ј*, а иницијално *џ-* замењено је сугласником *к-*, чиме је основа уједначена са осталим падежима једнине и множине. Облик *кнѣ* неки истраживачи узимају као доказ да иза *к* вокал *јери* прелази у *и* [Иљински 1906: 17, Правопис 1981: 72, Пецо 1989: 64]. Међутим, као што смо видели, у ном. множине није ни било „јерија“. Касније су, према облицима који су у корену имали *-ој-*, формирани нови облици: *к-ој-и*, *к-ој-а* и сл.

[О 7, С 7, М 7-8]

46. џедѣ

Глагол, презент, треће лице, множина.²⁷ {П.О. инфинитива **hoditi*, стсл. *џедити*}. Био је некад веома фреквентан [РЈАЗУ]. У контексту у којем се

²⁷ Познато је да неки слов. језици имају у овом лицу наставак *-т*. Ова разлика потиче отуда што су у прасловенском језику постојале две серије наставака, једна у парадигми имперфективних, друга у парадигми перфективних глагола:

презент имперфективних глагола	презент перфективних глагола
*bero	*probero
*bereshi	*probereshi
*bereti	*probereti
*beretm	*proberetm
*berete	*proberete
*berotm	*proberotm

налази значење је по свој прилици *путовати* (будући да је изречено место по којем се ходи).

[О 7, С 7, М 8]

47. по

Предлог, са дативом, акузативом, локативом. {П.О. **po*, стсл. по}. Овде са дативом. Конструкција *по+датов* долазила је, као што и овај пример показује, после глагола кретања и то са значењем простирања по одређеном пространству.²⁸

[О 7, С 7, М 8]

48. *моѣмѣ*

Посесивна заменица, датив, једнина, средњи род. {П.О. **mojeti*, стсл. *моѣмѣ*}. Старији препис има на истом месту *моѣмѣ*, што је контраховани облик, настао као последица испадања интервокалног *-j-* и вокалске асимилације (*мојему* > *моему* > *моому* > *моѣму*), што говори о великој старини ових дублетних форми. (РЈАЗУ даје за краћу верзију потврду тек из половине 14. века, али ова из *С* показује да је процес сажимања почео много раније.) Поред *мојему* и *мому* појавиће се и *мојем*, *мом*, *моме*, што ће касније постати морфолошка особеност ове заменице и у локативу једнине. Овакво шаренило облика последица је једначења датива и локатива код заменица (што је подстакнуто таквим једначењем код именица): „разменом“ наставака створени су дублети *мојему* и *мојем*, где је финално *-у* постало факултативно (као „основни“ схваћен је лик *мојем*). Гласовне структуре ових двају падежа усложниле су се након испадања *-j-* и прогресивне вокалске асимилације, тј. кад је створено *мому* и *мом* (и овде је *-у* покретно). Појавиће се затим и *моме*, са покретним *-е*.

[О 7, С 7 *моѣмѣ*, М 8]

49. *владанню*

Именица, средњи род, датив, једнина.²⁹ Изведена је од глагола *владати*.³⁰ Суфикс за творбу оваквих глаголских именица био је **-ѣ*. Претпоставља се да је у прво време извођење текло преко трпног глаголског придева, односно да је основа била сачињена од трпног придева, а на њу је долазио споменути суфикс (**vladan*+**-ѣ*). Показало се, међутим, да су се врло рано преко таквих формација могли развити суфиксни деривати типа *-енѣ*, *-нѣ*, *-тѣ*

Српски језик уопштио је наставке друге серије (презента перфективних глагола) [Белић 2000: 444-445].

²⁸ Таква конструкција била је у далекој прошлости позната свим словенским језицима, али се у већини њих изгубила: конструкција *по+датов* уступила је своје место конструкцији *по+локатив*. Ова замена најдоследније је спроведена управо у српском, тј. у оном словенском језику у коме је синкретизам датива и локатива спроведен доследно у свим именским језицима.

²⁹ Могло би се, из савремене перспективе, помислити како је овде реч о локативу, а не о дативу, али историјска факта говоре друкчије: све до 15. века именице средњег рода чувају своје старе локативне форме (исп. нпр. стсл. *знаѣнни*, *поли*, *нѣвѣси* и сл.). У основи замене конструкције *по+датов* конструкцијом *по+локатив* леже формални и семантички разлози [Ивић 1951–1952: 207]. Време замене једне конструкције другом није лако утврдити [Павловић 2006: 38]

³⁰ У прасловенском инфинитиву је гласио **vlasti*, а 1. л. презента **vladŏ* (исп. стсл. *власти*, *владѣ*, *владѣши*). Нови облик инфинитива *владати* створен је инфилтрацијом *-ѣ-* из презентске основе.

[Ефимова 2006: 130]. Изведенице на *-*ѣје* (укљичујући и суфиксне деривате) припадале су првенствено творбено–семантичкој категорији *nomina actionis*, али су могле, секундарно, добити и предметно значење. Такав је случај и са именицом која је предмет анализе: она значи *државу, подручје над којим неко влада*. Занимљиво је да је глагол *владати* потврђен у 13. веку [РЈАЗУ], а именица крајем 12. века, по чему би се могло закључити да је именица настала пре глагола. Међутим, реч је само о томе да у писаним споменицима за глагол нема потврде, а он је у језику морао постојати (о томе сведочи управо глаголска именица). Финално -*ню (-ију)* представља варијанту завршетка -*њу* (у стсл. је меки полугласник испред јоте факултативно постајао -*н*). Стога се облик *владанню* може схватити као део црквенословенског наслеђа, па тако и прочитати (*владанију*). Изговор у народном језику био би друкчији: *владанију*. Савремени облик *владању* настао је тек у 17/18. веку тзв. новим јотовањем. Графема *ю* обележава групу *ју*.

[О 7-8, С 7, М 8]

50. трѣгѣюкѣ

Глаголски прилог садашњи. По пореклу је то партицип презента активни (номинатив множине мушког рода, исп. наставак -*нѣште* у стсл.). Глагол *трѣговати* није посведочен у стсл., али јесте именица *трѣгъ* (место где се тргује) [СБР]. Судећи по потврди за глаголски прилог, сам глагол је настао у доисторијском периоду, а овај глаголски прилог је најстарија потврда за један од његових облика. Партиципи су још у доисторијско доба нестали у српском народном језику (изгубили су дефлексију и постали глаголски прилози и глаголски придеви). Облици на -*ће* употребљаваће се све до 16. века [Белић 1999: 381], напореда са облицима на -*ћи*, који се јављају од 13. века. Временом ће облици на -*ћи* (по пореклу је то номинатив једине ж. рода партиципа) истиснути оне на -*ће* и постати једини у језику (исп. савремено *трѣгујући*). Слово *к* обележава овде фонему /*ћ*/ (изг. *трѣгујуће*). У корену је *р* (традиционално написано као *ръ*). Оба преписа имају сувишну титлу.

[О 8, С 7-8 трѣг/ѣюкѣ, М 8-9 трѣгѣю/кѣ]

51. годѣ

Речца. {П.О. је **godě*, стсл. *годѣ*}.³¹ Долази на два места у истој сложеној реченици. Из не сасвим јасних разлога, аутор млађег преписа једном је написао *годѣ*. Контекст у коме се ова речца јавља у *О* и *С* гласи *годѣ* *си* *кто* *хоке* *крѣвати* *годѣ* *си* *кто* *мине*, а у *М* – *годѣ* *си* *кто* *хоке* *крѣвати* *годѣ* *си* *кто* *мине*. Функционално-семантичка и формална страна ове речи различито је тумачена у стручној литератури, што се, поред осталог, види и на примерима осавремењавања повеље. Места са речцом *годѣ* у том поступку изгледају овако:

а) *Вси Дубровчане кире [= који] ходе по мојему владанију трѣгујуће годѣ си кто хоће крѣвати [=кретати], годѣ си кто мине [=или ко прође]...*[Ивић 1986: 127].

³¹ Проучаваоци повеље бана Кулина, полазећи од генетских чињеница, ову реч сматрају прилогом [Иљински 1906: 32, Вукомановић 1989: 86, Врана 1955: 52].

б) *Вси Дубровчане кире (=сви Дубровчани који) ходе по мојему владанију тргујуће (=тргујући) годѣ (=где) си кто хоће крѣвати (=кретати), годѣ си кто мине (=или ко прође)...* [Милановић 2004: 58-59].³²

Пада у очи да Ивић најпре има облик гдѣ, па онда годѣ, док Милановић на оба места има лик годѣ, с тим што га при првој употреби изједначава са *где*, чиме се, са задршком, идентификује са Ивићем. Код обојице аутора комплекс у коме се налази друго годѣ адаптиран је на исти начин („или ко прође“), а види се да је годѣ = *или*. Дакле, једном је у питању прилог за место у везничкој функцији, а други пут је то реч која одговара савременом везнику *или*. Занимљиво је, међутим, да се та анализирана компонента, у овом или оном лику, налази оба пута у истом окружењу, које гласи: годѣ (гдѣ) си кто ... годѣ си кто... Ако се занемари потврда из *М* (гдѣ), која може бити и омашка, јасно је да се функционално-семантички ове формације не могу раздвајати. По нашем мишљењу годѣ је прилог само по пореклу, а временом је постао речца која долази уз заменичке речи (испред или иза). И компонента *си* овде није датив повратне заменице, већ исто тако речца која долази у одређеним конструкцијама каква је ова. Финално слово обележава фонему *ѣ*. Млађи препис има друкчији лик речце.

[О 8, С 8, М 9 гдѣ]

52. *си*

Речца. {П.О. **si*, стсл. *си*}.³³ Неки истраживачи ову реч схватају као енклитички облик повратне заменице *себе* у дативу једине [Иљински 1906: 34, Вукомановић 1989: 85 и 94]. У повељи *си* долази два пута и то у истом окружењу, на почетку двеју реченица у оквиру једне сложене: годѣ си кто ... годѣ си кто... Функционално гледано, ове три јединице ваља посматрати скупно, као сложену везничку формацију.

[О 9, С 8, М 9]

53. *кто*

Заменица (именичка, упитно-односна), номинатив. {П.О. је **кто*, стсл. *къто*}.³⁴ Испуштено је писање *јера* у *О*, али у друга два примерка није (стоји *къто*). Овакви примери указују на недоследност у писању *јера* унутар речи у старим споменицима на народном језику.

[О 8, С 8 къто, М 9 къто]

54. *хоке*

Глагол, презент, треће лице, једнина. {П.О. инфинитива **hotěti*/**hъtěti*, стсл. *хотѣти*, *хоѣѣ*, *хоѣѣши* и *хъѣѣ*, *хъѣѣши*³⁵}. Сугласник *ћ* води порекло од старијег **t*'. Слово *к* обележавало је у старим споменицима и *ћ*.

[О 8, С 8, М 9]

³² Ниједан од аутора не наводи који је од три примерка коришћен у овом осавремењавању.

³³ О њеном пореклу исп. ЕССЈ 1966: 92–96. Потврђена је у стсл., као речца за појачавање, а долази после упитних заменица и прилога [СБР].

³⁴ Савремени облик *ко* резултат је гласовних процеса започетих још у 10/11. веку: полугласник је био у слабом положају, испао је, чиме је добијена консонантска група *кт* у којој је извршена метатеза (*кт* > *тк*). У групи *тк* уследило је упрошћавање (отпало је иницијално *к*-, чему су свакако допринели облици зависних падежа који почињу са *к*-).

³⁵ СБР наводи само ове облике. СЈС има као основну одредницу *хотѣти*, а као изузетак *хѣтѣти*. ЕССЈ има одредницу „**хотѣти*: ст.-слав. *хотѣти*“, али и „**хътѣти*: цслв. *хѣтѣти*=*хотѣти*“, позивајући се

55. крѣвати

Глагол, инфинитив. {П.О. би могао бити **krěvati*, стсл. Ø}. Нејасног је порекла. Значење му се може открити само из контекста. У литератури га различито тумаче. Видели смо напред да је преведен са *кретати* [Ивић 1986: 127, Милановић 2004: 58–59], што је у сукобу са чињеницом да већ у наредној реченици долази глагол сродне семантике (днне). Други аутори мисле да је то глагол мировања и преводе га са *пребивати, становати* и сл. [РЈАЗУ], *боравити* [Хам 1971: 115], што је реалније. Слово ѣ по свој прилици обележава фонему /ě/.³⁶ У преписима финални слог написан је лигатуром.

[О 8, С 8 крѣватч, М 9 крѣватч]

56. годѣ

Речца. (В. 51)

[О 8-9, С 8, М 9]

57. сн

Речца. (В. 52)

[О 9, С 8, М 9-10]

58. ктo

Заменица. (В. 53)

(Писар С доследан је у писању ортографског *јера*, док писац М показује недоследност.)

[О 9, С 8-9 ктo, М 10]

59. днне

Глагол, презент, треће лице, једнина. {П.О. инфинитива је **minoti*, стсл. дннѣти}. У 10/11. веку денализацијом је у српском добијено *минути*. У стсл. ово лице презента гласило је дннѣтъ, а у српском днне, што је последица различитог уопштавања двеју серија наставака из прасловенског. (В. нап. 24.)

[О 9, С 9, М 10]

60. правoвъ

Придев, инструментал, једнина, женски род. {П.О. **pravojъ*, стсл. правoвъ}. Облик је измењен фонетским процесима у 10/11. веку: **pravojъ* > **pravoju* > **pravoу* (= **pravow*), ортографски правoвъ (слово *јер* се пише у складу са ортографским маниром). Облик *правом* добијен је касније аналошки, као код именица ж. рода.

[О 9, С 9, М 10]

61. вѣровъ

Именица, женски род, инструментал, једнина. {П.О. је **věrojъ*, стсл. вѣроѣвъ}.

Потврђени облик настао је одговарајућим фонетским процесима: **věrojъ* > **věroju* > **věrou* = **věrow* (ортографски вѣровъ). Касније је аналошки, према именицама мушког и средњег рода, посредством личних заменица, добијен облик са завршетком -м.

[О 9, С 9, М 10]

за ово друго на Миклошића, који заправо и дѣтѣти и дѣтѣти упућује на хотѣти (што је јасан сигнал да је хотѣти основни лик).

³⁶ Исп. *krijevati, krijevam* (?) [РЈАЗУ].

62. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 9, С 9, М 10]

63. правнѣць

Придев, инструментал, једнина, средњи род, прономинална деклинација. {П.О. **pravujimь*, стсл. правнѣць}. Потврђени облик резултат је гласовних промена вршених још у доисторијско време: најпре је испадало интервокално *j*, чиме је створен зев (*хијат*), где су се два висока вокала, један непредњи, други предњи, асимилovali у корист непредњег, након чега је уследила контракција (-*yji*- > -*yi*- > -*yу*- > -*y*-). О старини наведених гласовних процеса сведоче и прилике у старословенском.³⁷ У српском ће, даљим гласовним променама, настатити облик правнѣць (изг. *правим*). Слово *ы*, употребљено у горњем примеру, може се, као и на другим местима у повељи (исп. 5, 21, 13, 63), објаснити двојачко: као слово иза кога стоји одговарајућа гласовна вредност – високи вокал средњег реда *ы* („јери“), односно, као слово функционално еквивалентно слову *н*. Да је у питању ово друго, показује и начин писања у *С*: правнѣць.

[О 9, С 9 правнѣць, М 10-11]

64. срьдѣцьемь

Именица, средњи род, инструментал, једнина. {П.О. **sъrdьcеть* (<**sъrdьkоть*), стсл. срьдѣцьемь}.³⁸ Првобитно је припадала некадашњим *-*ѡ*-основама, али је након гласовних процеса добила морфолошке карактеристике -*јѡ*-основа, што потврђује форма наставка у овом падежу. Будући да је полугласник између звучног оклузива *д* и африкате *ц* био у слабом положају, тешко је замислити изговор у коме би *дц* опстали једно до другог. Уосталом, у *С* и *М* налазимо управо писање у складу са очекиваним изговором: срьдѣцьемь. Тако гледано титла је у сва три примерка сувишна. Уз *р* стоји *ь* само као ортографски знак (а истог је карактера и писање тог слова другде у овом примеру (пише се, али нема гласовну вредност).

[О 9-10 срьдѣцьемь, С 9 срьдѣцьемь, М 11 срьдѣцьемь]

65. дрѣжатн

Глагол, инфинитив. (В. 33)

[О 10, С 10, М 11]

66. є

Лична заменица, треће лице, акузатив, множина. {П.О. **je*, стсл. ѿ}. Предлошка форма је **нє* (стсл. *тѧ*). Деназализацијом је добијен облик *је*, односно *ње*. Је ли у повељи у питању енклитички облик или није, нејасно је за то време. Словом *є* овде је обележена група *је*. Уместо овог старог, беспредлошког и предлошког лика, дошли су касније *их* и *њих* (аналогичном према генитиву).

[О 10, С 10, М 11]

³⁷ Процеси су, наиме, обухватили све падеже у којима са јавила секвенца -*yi*- [Куриц 1969: 89].

³⁸ Сугласник *ц* добијен је трећом палатализацијом (исп. *Нј* **sъrdьce* <**sъrdьko*, стсл. срьдѣць).

67. безъ

Предлог, с генитивом (и префикс). {П.О. *bez, стсл. безъ}. Писање ь је у складу са ортографским узусом наше најстарије ћириличке писмености. У С налазимо е на месту полугласника, што се тумачи двојако: узусом латиничких писара примењеним на ћириличке текстове или преписивачевим slabим познавањем српског језика [Правопис 1981: 215; Врана 1955: 42].

[О 10, С 10 безъ, М 11]

68. вьсакое

Придевска заменица, генитив, једнина, женски род.³⁹ {П.О. *vьsjakoje/*vьsakoje, стсл. вьсакѡѣ}.⁴⁰ Данашњи ном. м. рода *свѣки* добијен је од сложеније форме *vьsjakъjь/*vьsakъjь (где је њjъ=yi>y>i). У корену је ортографски ь, а слово ѓ обележава групу je.

[О 10, С 10, М 11-12]

69. зьлѣдн

Именица, женски род, генитив, једнина. {П.О. могао би бити *zьledi, стсл. Ø}. Оваква реконструкција полазне форме заснована је искључиво на основу семантике,⁴¹ која нас води заједничком корену са придевом *zьlbъ, -а, -о, стсл. зьль, зьла, зьло. Међутим, финални сегмент речи (исп. Nj *zьledъ) не може се довести у везу са некаквим препознатљивим (творбеним) формантом, тако да јој је порекло у том делу и даље нејасно. Уколико је оваква етимологија тачна, неписање ь у О у складу је са ортографском праксом писара (и на другим местима има испуштања ове врсте у унутрашњим слоговима). Потврда са кореном *zled-* има веома много у старим споменицима [РЈАЗУ, s.v. *zlijed*], а најстарија је управо ова из повеље бана Кулина. Нешто млађе су из половине 13. века (такође у лику зьлѣдн), а налазе се у једној повељи упућеној дубровачком кнезу (адресант је кнез Черномир).⁴² И све потврде из каснијих векова (а РЈАЗУ их доноси на десетине) имају у корену вокал -e-. Примерци С и М имају ову реч у нешто друкчијем графичком лику (зьлѣдн), што је опет у складу са праксом писара да при преписивању често „ревитализују“ ь унутар речи.

Има, међутим, мишљења да је -e- у корену секундарно, тј. да води порекло од старог вокала *ě* („јаг“). Наводно, *ě* је ту добијено након метатезе у корену *zeld-, *zold- (дакле *zeld->*zlēd-*zlēd-) [РЈАЗУ, s.v. ZLIJED]. На истом месту се додаје и тврдња да реч води порекло „od osnove, što je u zlo“, што је у супротности са напред понуђеном етимологијом. Касније је од ове именице изведен глагол *zledити* (ретке су потврде у лику *zlijedити*), а од

³⁹ У савременој граматичкој литератури ова заменица припада групи тзв. општих или одређених заменица [Станојчић/Поповић 2008: 100].

⁴⁰ Полазни номинативни облик је *vьsjakъ/*vьsakъ, -а, -ко. У СБР гласовна група -ja- пише се, у одредници, помоћу ѣ (вьсѣкъ), у СЈС словом ѡ (вьсакъ), где у лексикографском чланку стоји и вьсакъ. Међу потврдама има их и у генитиву ж. рода: отъ вьсѣкоѣ (боѣзни) [СБР].

⁴¹ Исп. следеће тумачење: „b. zlijed je posljedica kakvoga zla, kakve povrede, uvrede, isto što povreda, uvreda,“ а пример из повеље бана Кулина наводи се као најстарији: „Дъзати је (vjeru) bezъ vьsakve зьledi“ [РЈАЗУ].

⁴² Кнез Черномир „кори Дубровчане што му преко клетве роне људе и отимају им имање“ [Стојановић 1929: 23–24], а на два места стоји: да нѣ зьлѣдн („да није зледи“).

њега префиксацијом *озледити*, *позледити* (исп. и глаголске именице *озледа*, *позледа*), те имперфективизацијом *озлеђивати*, *позлеђивати*. У корену се покаткад, и по правилу у млађим потврдама, јавља *-ије-*, а сасвим ретко *-и-*. У савременим ијекавским дијалектима јављају се оба лика. На основу ових (ретких и касних) потврда у писаним споменицима и дијалектима и потиче претпоставка о примарности *ѣ* у корену. Међутим, обиље потврда са *-е-* код некаваца, као и чињеница да стари споменици само изузетно имају на том месту нешто друго, јасно сугеришу да је, како је то већ констатовано [Пецо 1989: 70], у питању примарни вокал *-е-*, а да ијекавске (и икавске) структуре представљају секундарну (млађу) појаву.⁴³

[О 10, С 10 зьлѣдн, М 12 зьлѣдн]

70. разѣѣ

Прилог и предлог. {П.О. је **razvě* (<**roz-*),⁴⁴ стсл. разѣѣ}.⁴⁵ Потврде за српски могу се пратити од 12. до 18. века [РЈАЗУ, s.v. RAZVJE]. Овде долази скупа са именичком заменицом *што*, у везничкој функцији (исп. савремено *осим што*). Словом *ѣ* обележава се фонема *ѣ*. У *С* и *М* уметнут је танки јер (као у претходном примеру).

[О 10-11 раз/ѣѣ, С 10 разѣѣ, М 12 разѣѣ]

71. џо

Упитно–односна именичка заменица за ствари, номинатив.⁴⁶ {П.О. је **čьto*, стсл. чьто}. Потврђени облик добијен је упрошћавањем групе *чт* након испадања слабог полугласника. Традиционално се и даље покаткад писало чьто, као што показује и старији препис (вероватно под утицајем црквенословенског). Графема *џ* је лигатура (настала од *шт*).

[О 11, С 10-11 чь/то, М 12]

72. џн

Лична заменица, датив, једнина, енклитички облик. {П.О. **mi*, стсл. џн}. Дужи, акцентовани полазни облик је **тънѣ*, стсл. џнѣ. Дативски енклитички облици личних заменица имали су важну улогу у каснијем развоју заменичког енклитичког система у јужнословенским језицима, а у неким српским дијалектима утицали су на формирање морфолошког лика пуног (акцентованог) облика (на место јата дошло је *-и* из енкликата, исп. савремено *мени, теби, себи*).

[О 11, С 11, М 12]

73. кџо

Именичка заменица. (В. 53)

(У преписима стоји ортографско јер.)

[О 11, С 11 кџо, М кџо]

⁴³ Отуда реконструкција типа *позлѣдѣти* [Миклошић 1862–1865] нема реалну основу у историјској грађи.

⁴⁴ У јужнословенским језицима *раз-* спада у најпродуктивније префиксе (исп. и аломорфе *рас-*, *ра-*, *раш-*, *раза-*, *раж-* у српском). Сматра се да је **razvě* изведеница добијена суфиксом *-џо* у локативу [Скок 1971–1974], али се не види од које би то именице било.

⁴⁵ Наводи се за стсл. и лик *розѣѣ* [Курц 1969: 194], али је то по свој прилици грешка [СБР].

⁴⁶ Негде се сматра акузативом [Иљински 1906: 35].

74. да

Глагол, презент, треће лице, једнина. Првобитно је то био атематски глагол (основа се завршавала на suglasnik *d*, а наставак је додаван директно на основу: **dad-+-tъ*), што је проузроковало одговарајуће асимилационо-дисимилационе промене: *d* у позицији испред *-t-* прелази у *t*, а онда је *-tt-* дисимилацијом прешло у *-st-*. Тако је формиран облик **dastъ* (стсл. дастъ). Коренски завршетек *-d-* очувао се у 3. лицу множине (**dadetъ*, стсл. дадатъ). Облик *да* у повељи резултат је угледања на прво лице једнине и множине: схваћено је, наиме, да је глаголска основа *да-* (дакле *да-м*, *да-мо*, а онда даље *да-ш*, *да-ѿ*, *да-те*).

[О 11, С 11, М 12]

75. 'воєвь

Придевска заменица, инструментал, једнина, женски род. {П.О. **svojeŕo*, стсл. своєѣж}. Номинатив једн. гласио је **svojbъ*, **svoja*, **svoje*, стсл. свон, своа, своє. Имала је меку промену. Потврђени облик резултат је одређених гласовних промена које су се дешавале у 10/11. веку: **svojeŕo* > **svojeju* > **svojeцъ* = **svojew* (своєвь у писаним споменицима). У *О* прво слово је уздигнуто изнад реда, а очуван је и преглас *o* : *e* иза палаталног *j* (у преписима је друкчије: нема уздизања првог слова, а преглас је уступио место аналошкој форми, према тврдим основама). Графема *є* обележава групу *je* (изг. *својев*).

[О 11, С 11 своновъ, М 13 своновъ]

76. воловъ

Именица, женски род, инструментал, једнина. {П.О. је **vol'eŕo*, стсл. вољѣж}. Потврђени облик добијен је гласовним путем: **vol'eŕo* > **vol'eju* > **vol'eцъ* = **vol'ew* (ортографски вољєвь). Облик воловъ је добијен аналошки, према тврдој промени (исп. *женовь*). Словом *л* овде се обележава палатално *љ* (изг. *вољов*).

[О 11, С 11, М 13]

77. покoнъ

Именица, акузатив, једнина, мушки род. {П.О. могао би бити **poklonъ*, стсл. поклонъ}. У основи је глагол **pokloniti* (стсл. поклонити), добијен префиксацијом глагола **kloniti* (исп. и сличне формације са префиксима *на-*, *при-*, *с-*, *у-*, *за-* и сл. у савременом српском). И глагол *поклонити* и именица *поклон* имају бројне потврде у различитим значењима [РЈАЗУ]. У *О* је *л* уздигнуто изнад реда.

[О 11, С 11 поклонъ, М 13 поклонъ]

78. н

Везник и речца. (В. 4.)

[О 11, С 11, М 13]

79. да

Речца. {П.О. **da*, стсл. да}.

[О 11, С 11, М 13]

80. ндѣ

Лична заменица, треће лице, множина, датив, енклитички облик. {П.О. је **jitъ*, стсл. ндѣ}. Иницијално *j* нестаће најпре у хијату (нпр. *ти јим то кажи* > *ти им то кажи*), а временом ће се такав лик уопштити у свим употребама. Слово *n* означава гласовну групу *ju* (изг. *јим*).

[О 11, С 12, М 13]

81. не

Речца (за одрицање).

[О 12, С 12, М 14]

82. вѣдѣ

Глагол, презент, 3. лице, једнина. {П.О. инфинитива је **byti*, стсл. вѣтън}. На месту *ѣ* био је у прасловенском назал *o* до 10/11. века. У комбинацији са *да* и *не* изриче се жеља.

[О 12, С 12, М 14]

83. ѿѣ

Предлог. (В. 25.)

[О 12, С 12, М 14]

84. моѣхъ

Присвојна заменица, генитив, множина. {П.О. **mojihъ*, стсл. моѣхъ}. Слово *n* обележава групу *ju* (изг. *мојих*).

[О 12, С 12, М 14]

85. чѣстѣнникѣ

Именица, генитив, множина, мушки род. {П.О. био могао бити **čьstьnikъ*, стсл. Ø}. Овај пример ширења компоненте *-ов-* од именица на *-й-* на облике именица некадашњих *-ѣ-* основа сведочи о једном доистиријском процесу (потврђеном и у стсл.). Реч је, по свој прилици, изведена од основе придева **čьstьnъ* суфиксом **-икъ* (**čьstьn-* + *-икъ*), дакле, у питању је *име носилоца особине* (*nomina attributiva*). У преписима, из не сасвим јасних разлога, именица има друкчији гласовни лик: чѣстѣнникѣ. Неки стручњаци је преводe са *цариник* [Ивић 1986, Милановић 2004]. Будући да крајем 12. века полугласник још увек постоји, онда се он у корену и изговарао. Касније, након вокализације полугласника и упрошћавања сугласничке групе *стн*, та је реч морала да гласи чѣснѣк, а најстарија потврда за овакав облик је из 16. в. У лексикографској литератури постоји и одредница *чесник*, а међу сасвим ретким потврдама стоји и ова из двају преписа, а протумачена је као „*kome starješina kao u dio da kakvu vlast, vlasnik*“ [РЈАЗУ].

[О 12, С 12 чѣстѣнникѣ, М 14 чѣстѣнникѣ]

86. снѣ

Именица, женски род, генитив, једнина. {П.О. је **sily*, стсл. снѣлѣ}. Имала је промену некадашњих *-ѣ-* основа. Пример из повеље бана Кулина показује да је још у доисторијском периоду уопштен наставак *-е* (<ѣ) меке варијанте (*-jā-* основа, исп. стсл. доуша, српско *душе*).

[О 12, С 14, М 15]

87. н

Везник и речца. (В. 4.)

[О 12, С 12, М 15]

88. до

Предлог, са генитивом (и префикс). (В. 28)

[О 12, С 13, М 15]

89. колѣ

Речца. {П.О. је **kolě*, стсл. *zólĕ*}. Видели смо напред да се јавља и у лику *кола* (исп. 40). Не долази самостално: у конструкцији са *до* има прилошко (временско) значење. Отуда неки издавачи повеље практикују скупно писање: *доколѣ* [Ћорић 2009].

[О 12, С 13, М 15]

90. с

Предлог, са генитивом (и префикс)⁴⁷. (В. 1.) Након промене *с* (=w) у *у* нестала је обличка дистинкција међу предлозима у са генитивом и *у* (<**vъ*) са акузативом и локативом.

[О 13, С 13, М 15]

91. дне

Лична заменица, прво лице, генитив, једнина. {П.О. **tene*, стсл. *цне*}. У *О* је испуштен вокал у почетном слогу (такво испуштање је старо, посведочено је и у споменицима на стсл. језику). Писару примерка *М* овај облик је вероватно био необичан, па узима уместо њега изворни, а писар примерка *С* замењује га синтагматским изразом.

[О 13, С 13 & *цне* земан, М 15 *цне*]

92. бѣдѣ

Глагол, презент, треће лице, множина. Оба вокала воде порекло од назала задњег реда (исп. стсл. *бѣдѣ*).

[О 13, С 13, М 15]

93. датн

Глагол, инфинитив. {П.О. **dati*, стсл. *датн*}. Припадао је групи атематских глагола. У *М* финални слог написан је лигатуром.

[О 13, С 13, М 15 *датн*]

94. нѣ

Лична заменица, треће лице, датив, множина. (В. 80)

[О 13, С 13, М 16]

95. свѣтъ

Именица, мушки род, акузатив, једнина. {П.О. је **svĕtъ*, стсл. *свѣтъ*}. Графема *ѣ* обележава стари вокал „јат“, а графема *ь* има ортографску функцију (изг. је био *свѣт*). Данашње *савет/савјет* је преузето из црквенословенског језика.

[О 13, С 13-14 *свѣтъ*, М 16]

⁴⁷ Исп. формант *у-* у глаголској именици *вѣчѣнне*, која је настала од свршеног глагола који данас гласи *усѣћу/усѣћу* (у знач. *одсећу/одсѣћу*).

96. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 13, С 14, М 16]

97. подокъ

Именица, женски род, акузатив, једнина. {П.О. *romotъ<*romokъ, стсл. помоць}. Имала промену по некадашњим -й- основама. Сугласник ħ води порекло од палаталног *t'. Графема κ обележава сугласник ħ (изг. помоћ).

[О 13, С 14, М 16]

98. какорѣ

Прилог за начин, заменичког порекла. {П.О. *kakože, стсл. какоже}. Проширен је партикулом -ре (<*že).

[О 13, С 14, М 16]

99. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 13, С 14, М 16]

100. себѣ

Лична повратна заменица, датив. {П.О. је *sebě, стсл. себѣ}. Слово ѣ обележава стару фонему ě.

[О 13-14 се/ѣѣ, С 14, М 16-17 с/сеѣѣ]

101. колнкорѣ

Упитни прилог. {П.О. *koliko, стсл. колнко}. Заменичког је порекла (исп. упитну заменицу *kolikъ, *kolika, *koliko). Проширена је партикулом -ре (<*že).

[О 14, С 14, М 17]

102. доге

Глаголски прилог, некадашњи партицип презента активни. {П.О. *togy, стсл. догы}. Облик са наст. *-у је номинатив м. и с. рода. Аналошки је могао бити преузет наставак -е (<-ę) других парадигми, што потврђује и пример из повеље.⁴⁸ Претпоставља се да се овде ради о елипси, тј. да је изостављен глагол *дати* који се подразумева из контекста: дати нмѣ : себѣтъ : н подокъ : какорѣ : н себѣ : колнкорѣ доге (дати) [РЈАЗУ].

[О 14, С 14, М 17]

103. безъ

Предлог, с генитивном. (В. 67)

[О 14, С 15, М 17]

104. вѣсега

Придеска заменица, генитив, једнина, мушки род. {П.О. *vъsego (*<vъhogo), стсл. вѣсего}. Имала је промену у неким падежима по тврдој, у неким по мекој промени. Наставак -а добијен је у српском аналошки још у доисторијско време (према именицама м. и с. рода). Полугласник је био у слабом положају, што ће изазвати метатезу иницијалне консонантске групе: *вс>св.* (В. и 43.)

[О 14, С 15, М 17]

⁴⁸ Овакав смер аналогиче потврђиван је и у стсл. [СБГ].

105. зьлога

Придев, генитив, једнина, мушки род, одређени вид. {П.О. *zьlogo, стсл. зьлого}. Номинатив је гласио *zьlyjь, стсл. зьлын. У корену је полугласник био у слабом положају, али се традиционално на том месту писао ь. Финални вокал -о аналошки је потиснут вокалом -а, према именицама м. и с. рода.

[О 14, С 15, М 17-18 зь/лога]

106. прндысла

Именица, мушки род, генитив, једнина. {П.О. би могао бити *primysla, стсл. -Ø}. У сва три примерка има различит лик: у О прндысла, у М прндысьла, а у С прндысьлнѣ (с. род). Слово ь, на месту тзв. секундарног полугласника, стоји у преписима, али га нема у оригиналу. У примеру из С финална графема обележава групу ја.

[О 14-15 прнды/сла, С 15 прндысьлнѣ, М 17 прндысьла]

107. тако

Прилог за начин. {П.О. *tako, стсл. тако}. Заменичког је порекла. У конструкцији са енклитиком ми долази у заклетви.

[О 15, С 15, М 18]

108. дн

Лична заменица, прво лице, датив, једнина, енклитички облик. (В. 72.)

[О 15, С 15, М 18]

109. бѣѣ

Именица, мушки род, вокатив, једнина. {П.О. је *bože (<*bodže), стсл. воже}. Мењала се по некадашим -ѣ- основама (тврда промена). Првом палатализацијом веларно *g је прешло у африкату *dž, која је још у прасловенском изгубила праскаву компоненту. У повељи је именица скраћена (о чему сведочи титла). У преписима ова реч има друкчије ликове, односно, узет је облик номинатива у скраћеном виду: бѣѣ (старији препис) и бѣ (млађи препис).⁴⁹

[О 15, С 15 бѣѣ, М 18 бѣ].

110. помаган

Глагол, императив, друго лице, једнина. {П.О. је *pomagaji, стсл. помаган}. Будући да се н у оваквој позицији (након вокала) могло читати као ј и као ји, тешко је одгонетнути изговор ове потврде у повељи. По свој прилици изговор је већ тада био помагај, а не помагају. Наиме, још у доисторијско време губило се интервокално -j- (*pomagaji > pomagai > pomagai), тј. након његовог губљења финално и постаје неслоговно, па се добија ново ј које се у ћирилици опет писало словом н.

[О 15, С 16, М 19]

111. н

Везник и речца. (В. 4)

[О 15, С 16, М 19]

⁴⁹ У стсл. су именица боѣ у оваквим конструкцијама јавља у множинским формама (тако дн боѣи и тако дн боѣи), што је само по себи необично јер Бог је један и не може имати облике множине. По свој прилици ова конструкција има узор у грчком μά τοῦς θεοῦς.

112. снѣ

Показна заменица, номинатив, једнина, средњи род. {П.О. *se, стсл. сѣ}. Још у доисторијском периоду проширивана је основа у сва три рода. Слово *e* обележава групу *je* (изг. *сије*).

[О 15, С 16, М 19]

113. сѣто

Придев, средњи род, номинатив, једнина, одређени вид. {П.О. је *svetoje, стсл. свѣтоѣ}. Деназализацијом, асимилацијом, испадањем интервокалног *j* и контракцијом добијен је облик *сѣто* (и тако се формално поклопио са обликом неодређеног вида). Реч је скраћена, што је маркирано титлом.

[О 15, С 16, М 19]

114. ѿѡнѣгѣлнѣ

Именица, номинатив, једнина, средњи род. Будући да је реч страног порекла (грч. εὐαγγέλιον), писање ѿ нема етимолошког оправдања. Иницијално и финално слово *ѿ* обележава групу *je*, а слово *г* фонему /h/ (изг. *јевађелије*). У *М* прво слово је уздигнуто, а /h/ је написано словом л („ђерв“).

[О 15, С 16, М 19 ‘ѡнѣлнѣ’]

115. ѿ

Лична заменица, прво лице, номинатив, једнина. (В. 115)

[О 16, С 16, М 19]

116. радѡѣ

Именица, мушки род, номинатив. *Антропоним* (лично мушко име). Финално *ѣ* обележава групу *je* (изг. *Радоје*).

[О 16, С 16, М 19-20 радѡѣ]

117. днѣкъ

Именица, мушки род, номинатив, једнина. У питању је позајмљеница (исп. лат. *dianonus* и грч. *διάκωνος, διάκως*). Слово јат пише се за групу *ja* (изг. *дијак*), а на крају долази ѿ као и у домаћим речима.

[О 16, С 16-17 днѣкъ, М 20]

118. банѣ

Посесивни придев, номинатив, једнина, женски род. Изведен суфиксацијом: *ban-+jъ>banъ*. Значио је исто што и *банов* (изведен другим суфиксом). Слово *н* обележава палатал њ. У *С* цела реч је уздигнута изнад реда.

[О 16, С 17, М 20]

119. писѡхъ

Глагол, аорист, прво лице. {П.О. *pisaхъ, стсл. писѡхъ}. За неке је то аорист [Вукомановић 1989: 85], а за друге имперфекат [Иљински 1906: 34].

[О 16, С 17, М 20]

120. сню

Показна заменица, акузатив, једнина, женски род. {П.О. је *sijŕ / *sijŕ, стсл. сѣж, снѣж}. Деназализацијом у српском настаје потврђен облик у повељи. Лигатура *ю* је у функцији обележавања групе *ju*.

[О 16, С 17, М 20]

121. кннгѣ

Именица, женски род, акузатив, једнина. {П.О. би могао бити **kn̥ngō*, стсл. Ø}.⁵⁰ Графема *n* обележава палатал њ (изг. *књигу*). У стсл. (и црквенословенском) имала је првобитно само облике множине (ном. к̑н̑нгѣ). Пример у повељи бана Кулина је најстарија потврда на народном језику и то у једнини (акузатив). У корену је испуштен њ. Ова лексема је имала различита значења, између осталог и писмо, писани документ (као у повељи).

[О 16, С 17, М 20]

122. повељѣ

Именица, женски род, једнина, инструментал. {П.О. **poʋelʲeʲo*, стсл. Ø⁵¹}. Потврђени облик добијен је познатим фонетским процесом: **poʋelʲeʲo* > **poʋelʲeʲu* > **poʋelʲeʲu/ʋelʲeʲu* > **poʋelʲoʋ* (деназализација, испадање интервокалног *j*, губљење слоговности вокала -и (>-ʋ=-w), што је у писаним споменицима писано као -ѣ. Глас -e- иза палатала аналошки је замењен са -o- (према тврдој промени). Изведена је од глагола **poʋelʲiti* суфиксом **-ja* (**poʋelʲ-+*-ja*): отуд сугласник љ (<**lʲ*). Графема *l* обележава палатал љ (изг. *повељѣ*).

[О 16, С 17, М 20]

123. банѣ

Придев, инструментал, једнина, женски род. {П.О. **bañeʲo*, стсл. Ø}. Придев је изведен: основинска именица је *бан*, а суфикс је био **-ja* (за ж. род, за мушки види *бањ*), синониман са суфиксом **-ova*. Инструментал једнине, посведочен у повељи, добијен је гласовним путем на следећи начин: **bañeʲo* > **bañeʲu* > **bañeʲu/bañeʲu* > **bañov*, ортографски банѣ (за исти процес код именица исп. 122). Суфикс **-jb*, **-ja*, **-je* изгубио је своју првобитну продуктивност, потиснут је синонимним суфиксом **-ovъ* (**-ova*, **-ovo*). Графема *n* означава палатални сонат њ (изг. *бањѣ*). Финални *jer* пише се по традицији.

[О 17, С 17-18 банѣ, М 21]

124. ѿѣ

Предлог. (В. 25)

[О 17, С 18, М 21]

125. рождѣ

Именица, генитив, једнина, средњи род. У питању је сакрална реч (исп. стсл. рождѣство), долази уз другу сакралну реч, због чега и има црквенословенско фонетско рухо (овде је у редукованом виду, упрошћена је сугласничка група *жд*). У сва три примерка има различит лик: старији препис има *рошьства*, а млађи *рождѣства*. У црквенословенском долази и у лику рождѣние (у стсл. и рождѣње). Народна реч је *рођење*.

[О 17, С 18 рошьства, М 21 рождѣства]

⁵⁰ У стсл. ова именица има само множину.

⁵¹ У стсл. је постојала глаголска именица *повелѣние*, изведена од глагола *повелѣти* (знач. *заповедити*, *наредити*).

126. хѣа

Придев, генитив, једнина, средњи род, неодређени вид (именичка промена). Изведен је суфиксом *-ов*. Реч је скраћена, разрешена би гласила хрнстова или хрѣстова. Долази у синтагми темпоралног значења. У сва три примерка различит је лик: у старијем препису хрѣстова, у млађем пак хѣ. Овакав лежеран однос при преписивању јасно указује на то да се ради о датумској формули која је читаоцу разумљива и без формалне граматичке коректности. Посебно је непажљив био писар старијег преписа са јером између *х* и *р*. Писар млађег преписа био је поприлично штедљив у писању па је овај придев радикално скратио.

[О 17, С 18 хрѣстова, М 21 хѣ]

127. тнѣска

Именица, номинатив, једнина, женски род. {П.О. **tysot'i* (<**tysot'ji*), стел. тѣсѣшн/тѣсѣшн}. Потврђени облик добијен је одговарајућим гласовним процесима који су захватили српски језик у доисторијском периоду: глас *н* добијен је од *ѣ* („јерија“), глас *у* од *ж* (назала задњег реда), а *ћ* од старијег **t'* (< **tj*). Графема *к* обележава палатал *ћ* (изг. *тисѣћа*). У *М* иницијални слог пише се лигатуром. Старији препис има црквенословенски лик ове именице.

[О 17, С 18 тнѣсѣца, М 21 тнѣсѣка]

128. н

Везник и речца. (В 4.)

[О 17, С 19, М 21]

129. сѣто

Број (100). {П.О. **s'to*, стел. сѣто}. Полугласник је био у слабом положају, што значи да је у нашем примеру ортографско јер. Првобитно је овај број имао промену именица средњег рода, али је постао индеклинабилан.

[О 17, С 19, М 21]

130. н

Везник и речца. (В 4.)

[О 17, С 19, М 21]

131. ѿсмѣдѣсетъ

Број (80). {П.О. **osmъ *desetъ*, стел. ѿсмѣ десѣтъ}. У српском се у **osmъ*, након губљења полугласника, развио секундарни полугласник између *с* и *м* (**osəm*), док је у **desetъ* извршена деназализација, а финални полугласник нестало. Отуда у српском језику од 14. века потврде за облик *осамдесет*. Употреба *ѿ* у иницијалној позицији била је честа у старим српским текстовима.⁵² Испуштање *ь* на месту секундарног полугласника (између *с* и *м*) резултат је небрижљивог односа писара према писању ове графеме. Преписивачи су у том погледу били много пажљивији: у *М* је коректно написана, а претпостављамо да је тако и у *С* (тј. мислимо да је титла јасан сигнал испуштеног *ь*).

[О 17-18 ѿсмѣдѣсетъ, С 19 ѿсмѣдѣсетъ, М 22 ѿсмѣдѣсетъ]

⁵² Пракса писања *ѿ* у иницијалној позицији речи имала је своје „функционално оправдање“ при континуираном начину писања: тиме је сигнализирана нова реч у тексту [Правопис 1981: 126].

132. н

Везник и речца. (В. 4.)

[О 18, С 19, М 22]

133. деветъ

Број (9). {П.О. **devetъ*, стсл. дѣвѣтъ}.

Деназализацијом вокала љ и губљењем финалног полугласника добијен је потврђени лик (са ортографским јером на крају).

[О 18, С 19, М 22]

134. лѣтъ

Именица, средњи род, генитив, множина. {П.О. **lěтъ*, стсл. лѣтъ}. Мењала се по тврдој промени. Након губљења полугласника падеж је остао без наставка (тј. завршавао се на \emptyset морфему). Словом ѣ обележава се фонема „јат“.

[О 18, С 20, М 22]

135. мѣсѣца

Именица, мушки род, генитив, једнина. {П.О. **měsęca* (<**měsęka*), стсл. мѣсаца}. Вокал *e* је на месту назала предњег реда, а *ц* је у алтернацији са *к*.⁵³ Словом ѣ обележава се фонема „јат“. Титла је у *O* написана необавезно (реч није скраћена).

[О 18 мѣсѣца, С 20 мѣсеца, М 22 мѣсеца]

136. авѣгѣста

Именица, мушки род, генитив, једнина. Реч је страног порекла. Писање ѣ овде је у складу са писарским узусом. У *C* ѣ изостаје.

[О 18, С 20 авѣгѣста, М 22]

137. ѣ

Предлог, са акузативом (и локативом) и префикс. Налазимо га у сва три примерка на два места, увек са акузативом: у 1. реду у синтагми ѣ нме (у *име*) те у 19. реду (*O*), 20. реду (*C*) и 23 реду (*M*) у синтагми ѣ дѣвѣдесѣти н дѣветы дѣнь (у *двадесет* и *девети дан*). Прва предлошко-падежна конструкција очувала се у српском језику до данас. Ова друга, међутим, обичнија је у српском у генитивном руху: *двадесет* и *деветог дана*. У стсл. конструкција ѣ тѣ дѣнь била је сасвим обична [Курц 1969: 177], па се овај облик из примерака повеље може схватити и као утицај црквенословенске праксе, тим пре што долази у окружењу појмова и ликова из хришћанске религије.

[О 19, С 20, М 23]

138. дѣвѣдесѣти

Број (20). {П. О. **děva desęti*, стсл. дѣва десѣти}. Неки мисле да је ово редни број [Иљински 1906: 33, Вукомановић 1989: 86]. По нашем мишљењу, ово је основни број: финално *-и* ће се касније редуковати (управо зато да би се избегла хомонимија са редним бројем), а потврде за лик *двадесет* долазе тек од 15. века [РЈАЗУ]. Писање јера је ортографско. Финални слог у *C* и *M* написан је лигатурно.

[О 19, С 20-21 дѣв/десѣти, М 23 дѣвѣдесѣти]

⁵³ У ном. једн., који је гласио **měsęкъ*, није било услова за 3. палатализацију, али је аналошки према другим падежима, у којима су ти услови постојали, унето *-и* (отуда данас *месеци/мјесеци*).

139. н

Везник и речца. (В. 4.)

[О 19, С 21, М 23]

140. дѣвѣты

Редни број, мушки род, акузатив, једнина. {П.О. је *devętyi, стсл. дѣвѣтын}. Контракцијом вокала у финалним слоговима добијена је краћа верзија. Писање њ је ортографског карактера (у преписима је написан континуант старог вокала „јери“). У *М* финални слог представљен је лигатуром.

[О 19 дѣвѣты, С 21 дѣвѣтн, М 23 дѣвѣтн]

141. дѣнь

Именица, мушки род, акузатив, једнина. {П.О. је *dęny, стсл. дѣнь}. Имала је промену основа на консонант. Реч је скраћена (што показује и титла): изостављен је полугласник.

[О 19, С 21, М 23]

142. ѡсѣченне

Именица, средњи род, номинатив, једнина. {П.О. *usęčenię}.⁵⁴ У питању је глаголска именица (исп. стсл. оуѣши, оуѣчешн, српско *усећу/усјећу, усечеш/усијечеш*, са префиксом у-). Ово је једина повеља у којој се јавља израз ѡсѣченне главе нобана крѣстителя. Будући да је повеља сасвим прецизно датирана, употреба наведеног израза је нека врста плеоназма: одсецање главе св. Јована Крѣстителя било је управо 29. августа. (Као да је писар хтео на овај начин да учврсти датирање.)

[О 19, С 21-22 ѡсѣч/енне, М 23-24 ѡсѣче/нне]

143. главе

Именица, женски род, тврда промена, генитив, једнина. {П.О. је *glavy, стсл. главы}. Ово је један од првих примера са секундарним наставком *-e* (исп. и *силе*).

[О 19-20 гла/ве, С 22, М 24]

144. нобана

Именица, мушки род, генитив. *Антропоним* (лично мушко име *Јован*, преко грчког Ἰωάννης, у стсл. нванъ). Судећи по повељи бана Кулина, у српском језику још у доисторијско време ово несловенско име доживљава фонетску трансформацију: умеће се *-в-* ради избегавања хијата (Јоан>Јован).

[О 20, С 22, М 24]

145. крѣстителя

Именица, мушки род, генитив, једнина. У питању је изведеница (nomina agentis, основинска реч је глагол *крѣстити*). Овде је заправо део имена (нека врста надимка). Графема *л* обележава глас *љ* (изг. *крѣстителя*). Вокално *р* обележава се на уобичајен начин. У преписима је слог *ти* написан лигатуром. У *М* је титла сувишна.

[О 20, С 22-23 крѣстн/тѣла, М 24 крѣстѣтѣла]

⁵⁴ У стсл. је гласила оуѣчкновенне, а изведена је од глагола оуѣчкнѣти [СБР].

III ЗАКЉУЧАК

1. ГРАФЕМИКА

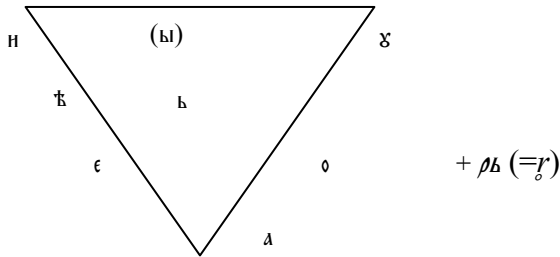
упоредни табеларни преглед графема у *О*, *С* и *М*:⁵⁵

О	а	б	в	г	д	л	ѐ	ж	з	н	к	л	џ	н	о	ѡ	п	р	с	т	џ	х	ц	џ	ш	щ	ь	џ	џ	ю
С	а	б	в	г	д	-	ѐ	ж	з	н	к	л	џ	н	о	ѡ	п	р	с	т	џ	х	ц	џ	ш	щ	ь	џ	џ	ю
М	а	б	в	г	д	л	ѐ	ж	з	н	к	л	џ	н	о	ѡ	п	р	с	т	џ	х	ц	џ	ш	щ	ь	џ	џ	ю

Из прегледа се види да *О* и *М* имају 30, а *С* 29 графема. Разлика долази отуда што *С* уместо *л* у истој функцији користи графему *г*.

2. ФОНЕМИКА

а) вокалски систем (користе се словни знаци из повеле):

Фонема *џ* је у загради због неслагања научника око њеног постојања у периоду 12/13. век.

б) консонантски систем:

в		ј	
м	н	њ	
	л	љ	
	р		
к	п	т	ћ
г	б	д	ђ
		ц	ч
х		с	ш
		з	ж

3. МОРФЕМИКА

3.1. ИМЕНСКЕ РЕЧИ

а) именице

- Гентивини облик м.р. *снна* (в. 5) добијен је аналошки, према именицама некадашњих -џ- основа.

⁵⁵ Преглед је прављен по узору на инвентар слова у Правопису [1981: 31], а то значи да су изостављене јединице као што су џ џ, џ.

- Вокативна форма м.р. *кръвашъ* (в. 16) удешена је према домаћим именицама са основом на консонат *-ш*.
- Облик *дѣрѡвѣтанѣ* (в. 44) сведочи о томе да су овакве именице мушког рода имале у множини промену по некадашњим консонантским основама, уз редукцију сингулативног *-ин*.
- Датив множине м. р. у примерима *грамаць/грагаць* (в. 19) и *дѣрѡвѣтаць* (в. 20), те инструментал множине у примеру из *С* – *дѣрѡвѣтанѣ* (в. 44) сведочи су архаичних форми некадашњих именичких основа на консонант.
- Генитивни множински облик м. р. *ѡстѣннѡвъ* (в. 85) указује на старину ширења компоненте *-ов-* од именица на *-ѣ-* на облике именица некадашњих *-ѡ-* основа (процес познат и у стсл.).
- Облик *лѣтъ* сведочи о наставку *-ѡ* у генитиву множине (млађи наставак *-ѡ* јавиће се који век касније).
- Именице ж. р. имају у инструменталу једине наставак *-ов*, добијен одговарајућим гласовним процесима (исп. 61 *вѣрѡвъ*, 76 *воловѣ*, 122 *повѣловѣ*).
- Генитивне форме *силѣ* (в. 86) и *главѣ* (в. 143) добијене су аналошки, према мекој варијанти.
- Облик *прѣмысла* (в. 106) сведочи о томе да је ова именица првобитно била мушкога рода.

б) заменице

- Лична заменица првог лица *ѣ* (в. 9 и 115) најстарија је потврда за фонетски лик *ja* у српском језику.
- Дативски облици *тѣѣ* (в. 14) и *сѣѣ* (в. 100) имају стари наставак *-ѣ*.
- Пример *вади* (в. 35) сведочи о првобитној форми инструментала множине личне заменице другог лица. (Савремено *вам/а/* јавиће се који век касније.)
- Акузативна форма *ѣ* (в. 66) претходила је млађој форми *их* (пристиглој аналошки из генитива).
- Облик *кѡѣ* (в. 45) у номинативу множине упућује на стање пре проширења основе ове упитно–односне заменице (исп. савремено *који*).

в) придеви

- У генитиву једине одређеног вида *М* има народни облик *сѣтаго* (в. 1), док *О* и *С* имају *сѣтаго*, у чему се огледа црквенословенска традиција. Да је то управо тако показују придевски облици изван уобичајене формуле: *зѡлаго* (105). Исп. и облике придевских заменица у овом падежу: *вѣсѣга* (104)

- Примери *правы* (в. 21) и *правъ* (в. 31) сведоци су морфолошке дистинкције између одређеног и неодређеног придевског вида у номинативу јединице мушког рода.⁵⁶
- Инструментал јединице придева *правоѡъ* (в. 60) и *баноѡъ* (123), те придевске заменице *своѡъ* (в. 75) има наставке еквивалентне оним код именица.

г) бројеви

- Број *дѡвѡдесѡти* (в. 138) има наставачку морфему *-и* чијом ће се редукцијом створити млађи облик *дѡвѡдесѡт*.

3.2. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ

а) презент

- Пример *прѡсѡзѡю* (в. 13) сведочи о старом наставку *-у* у првом лицу јединице тзв. тематских глагола.
- Облик *сѡмъ* (в. 41) указује на то да су се енклитичке формације атематског глагола **jestь* развиле још у доистројијском периоду.
- Примери *ходѡ* (в. 46), *хоѡѡ* (в. 54), *инѡ* (в. 59), *вѡдѡ* (в. 82), *вѡдѡ* (в. 92) сведоче о специфичном морфолошком развоју презента у српском језику: од две серије прасловенских облика за треће лице српски је усвојио оне без финалног **-тъ*.
- Облик *да* (в. 74) формиран је аналошки, према првом лицу (схваћено је да је основа презента *да-*), чиме је омогућено уклапање у парадигму глагола типа *знати* (*зна-ш, зна-ѡ* итд.).

б) императив

- Графички лик примера *помагаѡ* (в. 110) не омогућава прецизно одређивање наставачке морфеме: читање би могло бити двојако – као *помагаѡи* (старији) и *помагаѡ* (млађи облик).

в) глаголски прилози

- Облик *трѡгѡѡѡѡ* (в. 50) показује да су некадашњи партиципи врло рано почели прелазити у народном језику у глаголске прилоге.
- *И моѡѡ* је глаголски прилог партиципског порекла, али је његов завршетак *-е* добијен аналошки, према другим парадигмама.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1962:** Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом, Београд, 1962: Научна књига
- Белић 1999:** Александар Белић, *Историја српског језика* (Фонетика / Речи са деklinацијом / Речи са конјугацијом), Изабрана дела Александра Белића, Четврти том, Београд: Завод за уѡбенике и наставна средства.

⁵⁶ О генетско-семантичкој страни овог придева исп. Грковић-Мејѡор 2007: 213.

- Белић 2000:** Александар Белић, *Упоредна словенска лингвистика 1*, Изабрана дела, Други том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић 1967:** Радосав Бошковић, „Колико се њ изговарало у Немањиној повељи Хиландару?“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXXIII, sv. 1-2, Београд, 40-42.
- Бошковић 2000:** Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика (фонетика, морфологија, грађење речи)*, Београд: Требник.
- Врана 1955:** Josip Vrana, „Da li je sačuvan original isprave Kulina bana“, *Radovi staroslavenskog instituta*, књ. 2, Zagreb, 5–57.
- Вукомановић 1989:** Славко Вукомановић, „Лексика и граматичка значења у Повељи Кулина бана“, у: *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189-1989*, Сарајево, 1989, 97–22: АНУБИХ
- Вукомановић 2006:** Славко Вукомановић, „Лексика и граматичка значења у Повељи Кулина бана“, у: *Српски језик и његов развој*, Београд, 171–189: Завод за уџбенике.
- Грковић-Мејџор 1993:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица: ЦАНУ
- Грковић-Мејџор 2007:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ефимова 2006:** В. С. Ефимова, *Старославянская словообразовательная морфемика*, Москва: Институт славяноведения РАН.
- ЕССЈ 1966:** *Etymologický slovník slovanských jazyků*, Ukázkové číslo, Brno: Československá akademie věd.
- ЕССЈ 1973:** *Etymologický slovník slovanských jazyků*, Slova gramatická a zájmena 1, Praha: Československá akademie věd.
- Ивић 1951–1952:** Милка Ивић, „О предлогу *no* у српскохрватском језику“, *Јужнословенски језик*, XIX, 173–212.
- Ивић/Јерковић 1981:** Павле Ивић и Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ивић² 1986:** Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Иљински 1906:** Г. А. Ильинский „Грамота бана Кулина, опыт критического издания текста съ комментаріями Г. А. Ильинскаго, съ приложеніемъ фототипического снимка,“ *Памятники древней письменности и искусства* CLXIV, Санкт Петербург, 3-35.
- Јерковић 1989:** Вера Јерковић, „Палеографске одлике Повеља Кулина бана“, *in: Осамсто година година Повеље босанског бана Кулина*, Сарајево, 105-121: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине
- Курц 1969:** Josef Kurz, *Učebnice jazyka staroslověnského*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Миклошић 1862-1865:** Fr/anz/ Miklosich, *Lexicon paleoslavenico-graeco-latinum*, Vindobonae.

- Милановић 2004:** Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Младеновић 1989:** Александар Младеновић, „Претпоставка о једној гласовној особини у Повељи бана Кулина, *in: Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189-1989*, Сарајево, 99-103: АНУБИХ
- Николић ³1984:** Светозар Николић, *Старословенски језик I*, Београд: Научна књига.
- Павловић 2006:** Слободан Павловић, *Детерминативни надежи у старосрпској пословноправној писмености*, Нови Сад: Матица српска.
- Пецо 1989:** Асим Пецо, „Повеља Кулина бана у свјетлости штокавских говора XII и XIII вијека“, *in: Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189-1989*, Сарајево, 61-76: АНУБИХ
- РЈАЗУ:** Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1880/1882 – 1975/1976.
- СБР 1999-2009:** *Старобългарски речник*, Том I, а-н, Том II, о-џ, Софија: БАН
- СЈС:** *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha, 1958-: AVČR.
- Скок 1971–1974:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Станојчић/Поповић ¹2008:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стојановић 1929:** Љуб/омир/ Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I (Дубровник и суседи), први део, Београд–Ср. Карловци: СКА
- Ћорић 2009а:** Божо Ћорић, *Штампана издања повеље бана Кулина (критички осврт)*, Српски језик XIV/1-2, Београд, 2009, 47-64.
- Ћорић 2009б:** Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Božo Ćorić

BAN KULIN'S CHARTER
(GRAPHEMICS, PHONEMICS, MORPHEMICS)

The subject of this paper is the oldest preserved judicial act written in Serbian, broadly known under the title *Governor Kulin's Charter (Povelja bana Kulina)*, or, shorter, *Kulin's Charter (Kulinova povelja)*. The aim of research was the detailed description of graphemics, phonemics and morphemics of this document written in secular language. Since the Charter is preserved in three copies (one of them is considered to be *original*, and other two as being its *transcripts*), the corresponding comparisons among them were made. The exposition organization is realized in form of short *articles*, the titles of which are the words from the very charter, in the order they appear in the text. This means that this paper will consist of the number of textual entities that corresponds with the number of words in the text. If a word appears more times, it is discussed, more extensively, at its first appearance, and later the paper directs only to the number of *article* in which it is mentioned first. The analysis demonstrated that text of the *Charter* gives the true picture of graphemics, phonemics and morphemics of the times in which it was written.

Бранкица Чигоја

КРАТАК ПРЕГЛЕД ПРВИХ СРПСКИХ БУКВАРА

*Знати писати и читати исто је што
и ходати са лучом светлости у тами незнања*

Сажетак: Аутор у овом раду сагледава развој *описмењавања* путем буквара код Срба од најстаријих времена до половине XIX века.

Кључне речи: ћирилично писмо, српскословенска, рускословенска и славеносрпска ћирилица, црквенословенски (српскословенски и рускословенски) језик, славеносрпски и народни језик, буквари

За ову пригоду биће довољно поткрепити примерима основну мисао – да су променама у развоју српског књижевног језика у прошлости *претходили* а и *следили* за њима – значајни људи и њихове књиге, које су доносиле нове озрачаје у српску културу.

Српска култура је у свом хиљадугодишњем континуитету писане традиције, под значајним политичко-историјским околностима које су се збивале у оквиру православне културне зоне (*Slavia Orthodoxa*), прошла кроз многе значајне периоде.¹ Са становишта развоја писмености и конституисања структуре српског књижевног језика неспоран континуитет ћирилске писане традиције црквеног и књижевног језика (српскословенског, рускословенског) словеносрпског и народног језика. Српски средњи век са богатством својих бројних и значајних писарских центара – манастира (од Свете горе до Студенице, Милешеве, Жиче, Дечана, Пећке патријаршије, Манасије и сл.) у том првом периоду српске писмености неговао је традицију учења, преношења знања, чувања знања, о којој сведочи богато рукописно наслеђе.

Из старословенског периода о томе непосредно сведоче преписи најстарије филолошке расправе Црнорисца Храбра *Сказање о писме-*

¹ О овој широкој теми развоја књижевног језика посвећене су значајне књиге Павла Ивића: *Српски народи и његов језик* (Приредио Милорад Радовановић), Целокупна дела V, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад, 2001; *Преглед историје српског језика* (Приредио Александар Младеновић), Целокупна дела VIII, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад 1998; и Александра Младеновића, *Историја српског језика, Одабрани радови*, Чигоја штампа, Београд 2008.

нима.² Она обележава период старословенске писмености (од IX до XII века). Написана је са циљем да одбрани право на богослужење на старословенском језику, а са њим у вези и настало писмо којим су црквене књиге писане. Из ње сазнајемо, такође, да је писменост на старословенском језику, између осталог, од својих почетака била осуђена на трновит пут. Из тих разлога је разумљиво зашто је тако мало рукописа сачувано на старословенском језику, па тако и оних о начину стицања вештине писања и читања.³ Недостатак оваквих књига са наших простора више говори о друштвеној и политичкој историји и са њом везаној судбини наше књиге неголи о нашој „недостатној култури“. Више говори о моралном слепилу оних који су *свесно* или из *немарности* уништавали потоказе, светионике и светилнике широког пута српске културе. Но, и из оног што је остало могу се ишчитати многа значења.

Посебно је значајно истаћи да је прва фаза у историји српског књижевног језика временски најдуже трајала и то од друге половине XII века до половине XVIII века. Све то време, према посведоченим споменицима, наредо су се употребљавали црквени и књижевни језик (српскословенски) и народни (раз)говорни, који су један другом чинили функционалну допуну. Најзначајнију улогу у првом периоду просвете код Срба одиграо је Свети Сава.

Са Светим Савом може се рачунати да почиње сведочанствима потврђени период првог просветитељства код Срба у организованој српској држави. Светом Сави се, између осталог, приписује улога првог реформатора српског ћириличног правописа (млађе рашке школе).⁴

Из прве фазе развоја писмености код Срба (потврђене споменичком грађом од XII до половине XVIII века) потиче и расправа Константина Фило-

² Текст преведен на савремени језик са широм литературом о постојећем преписима и издањима овог рукописа уп. Томислав Јовановић, *Стара српска књижевност, Хрестоматија*, Филолошки факултет, Београд, Нова светлост, Крагујевац, 2000, 17–20. Сачувано је око 80-ак преписа ове расправе (настале у IX/X веку) у различитим редакцијама старословенског језика, између осталог и на српскословенском.

³ „Мисли се да су глаголске и ћирилске књиге из централних и јужнословенских области које су писане у току X, XI и XII века нестале крајем раздобља византијске реокупације Балкана, последњих деценија XII века, у планској и оштрој акцији „погрчавања, уништавањем словенске писмености“ (Богдановић 2000, 217). Уништавање словенске књиге понављало се кроз историју. О томе сведоче подаци о првом српском буквару инока Саве 1597. године, његовом првом издању, штампаном у штапарији Ђ. А. Рампацета, које је изгорело у пожару Народне библиотеке у Београду, који је настао приликом бомбардовања Београда (6. априла 1941. године) од стране Немачке. О овим питањима уп.: Љубомир Дурковић-Јакшић, *О пропасти народне библиотеке у Београду 1941. године и судбина њених реткости*, Археографски прилози 6–7, 1984/1985, 7–49; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Грађа о судбини српског културног и националног блага у Првом светском рату*, Археографски прилози 12, 1990. године, 299–323; Љубомир Дурковић-Јакшић, *У потрази за рукописним јеванђељем које је краљ Александар Обреновић добио у Хиландару*, Археографски прилози 14, 1990, 145–153; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Прилог познавању страдања Народне библиотеке у Београду за време Првог светског рата*, Археографски прилози 14, 1990, 163–205.

⁴ О тој улози у нашој науци је доста писано. Овде бих само подсетила на и данас актуелну научну расправу Александра Белића *Учеиће Светог Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћириличких споменика* (Белић 1999: 357–396).

зофа, *Сказање изложено о писменима (1423–1426)*,⁵ у коме се излаже о потреби реформисања писма и даје предлог промена. Између осталог, наведеног у расправи, посебно се говори о томе „у каквом облику деца да уче азбуку“ (Трифуновић 1975: 183). Константин Филозоф је своју расправу на српскословенском језику написао са циљем да се установи ред у правопису оног времена, да се уједначи и усклади са традицијом *Словенских Првоучитеља* од које се, по њему, увелико одступало. Зато он нуди своје дело као решење, али при свему томе размишља и како да се нова знања припреме и пренесу на ученике. То на посредан начин поткрепљује чињеницу да се школским путем, на организован начин преносило знање.

Па ипак, идући за променама у оквиру европских културних токова, најзначајнији догађај у српској култури овога периода је појава штампарства и штампане књиге. Овај културни догађај остварио се прво оснивањем Цетињске штампарије Ђурђа Црнојевића са првом књигом штампаном на српскословенском језику 1494. године. По узору на ову штампарију, и у другим манастирским средиштима ницале су штампарије (Црква Св. Ђорђа код Горажда, манастир Рујно, Грачаница, Милешева, Мркшина црква, Београд и сл.) у којима се штампало на српскословенском језику, а на ћирилици каква се налазила у српским рукописима. Била је то полууставна ћирилица с појединостима из уставног и брзописног писма (Младеновић 1993: 34). Период штампања књига на српскословенском језику трајао је од XV до XVII века.⁶ Из тог времена сачуван је српски штампани *Буквар Инока Саве*, пореклом из Дечана, који је из свог писарског центра, понесен ентузијазмом отишао у Венецију (1597) да обелодани оно за чиме је вапила тадашња српска култура – описмењавање на *најсавременији начин*, путем штампане књиге, путем букварске наставе.⁷

За данашњег педагога, методичара или историчара језика овај буквар је засведочана повест о стицању и преношењу основних знања о својем писму (ћирилици) и то црквеним и књижевним *српскословенским језиком штампана*. У доба када је овај буквар настао (XVI век) „мало која европска земља и култура располагала је сопственим училима, писменима, абецедарима, азбукварима...“ (Блечић 1991: 7). Међу многим врлинама које су изречене о буквару Инока Саве, нарочиту чини *Букварска методика*, гласовна мето-

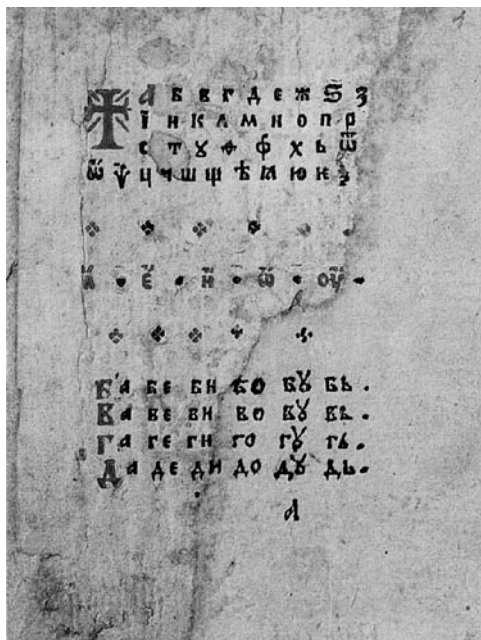
⁵ Ђорђе Трифуновић, *Примери из старе српске књижевности*, Слово љубве, Београд 1975, 99–104, 182–185.

⁶ Уп. *Пет векова српског штампарства 1494–1994*, Раздобље српскословенске штампе, XV–XVII века. – Српска академија наука и уметности, Матица српска, Народна библиотека, Београд 1994; Александар Младеновић, уп. текст *Еквивалент наших старих штампаних књига*, поглавље XII, 139–146.

⁷ *Први српски буквар Инока Саве*, Венеција 1597. Приредио Михајло Блечић, Политика, Београд 1991. Треба напоменути да је у српској филолошкој науци још од Стојана Новаковића у употреби термин *српскословенски* (за српску редакцију старословенског језика), *рускословенски* (за руску редакцију старословенског језика; *рускоцрквени* и *славенски* називан у XVIII и првој половини XIX века), као и *славеносрпски* (који је настао посрбљивањем рускословенског уз присуство елемената српскословенског у великој мери цртама народног језика шумадијско-војвођанских екских говора. Ови термини су код Вука Караџића имали само другачији ортографски лик.

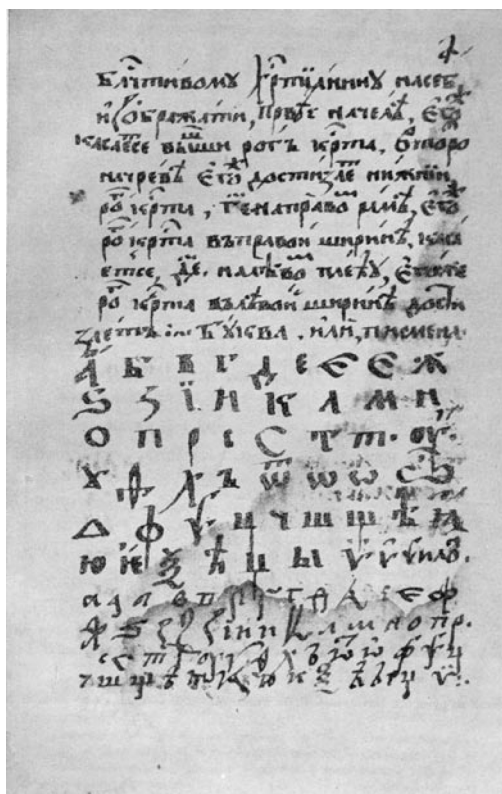
да учења писма (према изговору гласова) што се остварило у овом буквару „више од два века пре њеног увођења у европско школство. Учиниће то Стефани тек 1802. године. Доцније ће ова букварска методика бити проглашена *правим преокретом у настави читања*“ (Блечић 1991: 7).

Овај буквар сачуван је на четири листа на којима је изложен азбучни систем српскословенске ћирилице. На првој страници првог листа након симболичне инвокације представљене црвеним крстићем, наведени су сугласници у слогу са вокалом, на осталим страницама следе називи слова по узору на старословенски начин и на крају *Оче наш*.

У вези са употребом *српскословенског, црквеног и књижевног језика код Срба* треба свакако поменути и последње писце који су на том језику писали, *Рачане* (Гаврила, Јеротеја и Кипријана), који спајају време српскословенске епохе краја XVII и првих деценија XVIII века. Аутор познатог *Рукописног Буквара* (1717) на српскословенском језику је Гаврило Стефановић Венцловић. Дуго се у науци сматрало да је њега написао Кипријан Рачанин.⁸

⁸ Иако је реч о рукописном буквару, сматрамо да га овде треба навести. Право ауторство буквара одредила је у новије време Љупка Васиљев, *Буквар из 1717. године – дело Гаврила Стефановића Венцловића*, Зборник за филологију и лингвистику, XXXIX/2, 1996, 166–184. Језик овог буквара је српскословенски, а писмо српскословенска ћирилица са употребом знака *ђ*, само за Венцловића типичну графију из периода раних деценија XVIII века (Младеновић 1964 147). Ширу литературу о овом буквару уп. Ивић, 1998: 106, напомена 3.

Сл. Младеновић 1964, сл. 7.

У XVIII веку код Срба употребљавало се мноштво књижевно-језичких израза.⁹ Тада под познатим друштвено-историјским околностима долази до смене редакција: *српскословенски језик* замењује се *рускословенским*, руским црквеним језиком који у српској средини донекле добија специфична обележја. „Због познатих, пре свега, црквених и националних разлога, Српска православна црква је од 1726. године званично почела да замењује српскословенски рускословенским језиком, да прелази на употребу тадашњег руског црквеног језика напуштајући српскословенски, свој стари, традиционални црквени и књижевни језик“ (Младеновић 2008: 520). Смену српске редакције старословенског језика руском редакцијом истога језика учинила је, дакле, „Српска православна црква намерно и организовано почев од 1726. године“, што је „за Србе изузетно важан културно-историјски догађај који је имао далекосежне последице. За саму

⁹ Овај период у развоју српског књижевног језика одликује напоредна употреба различитих књижевно-језичких израза у функцији српског књижевног језика, и то *српскословенски* до половине XVIII века, када је Гаврило Стефановић Венцловић написао своје последње дело; *рускословенски* (*славенски*) од 1726. (која је остало до данас) године до 60-их година XVIII века, када му се све више сужавала употреба на функцију црквеног језика; *руски књижевни језик*, *народни* и *славеносрпски*. Због тога мноштва књижевнојезичких израза Павле Ивић ову епоху означава као доба „језичког плурализма на врхунцу“ (Ивић 1998: 105–158).

цркву то је била гаранција будућег очувања православља на свим просторима, а за српску писану реч, основну, то је значило продужење њеног вишевековног постојања, које се до тада остваривало на српском црквеном, а од тада је то трајање требало да се настави на руском црквеном језику. Захваљујући централизованом устројству Цркве, ова смена једног типа језика другим могла се организационо сасвим успешно провести“ (Младеновић 2008: 203). Ту није могло бити проблема ни са лингвистичког становишта, јер су оба типа црквеног језика (и руски и српски) у ствари варијанте заједничког старословенског (ћирило-методијевског) најстаријег словенског црквеног и књижевног језика (Младеновић 2008: 203). Та смена се одвијала у времену од 1726. године до средине XVIII века постепено путем „Славенске школе“ основане исте године у Сремским Карловцима, на челу са Максимом Суворовом (1726–1731) и „Славено-латинске школе“ (1733–1737) на челу са Емануелом Козачинским. Њихови ученици су постајали учитељи другима и тако преносили стечена знања.

Први учитељ рускословенског језика¹⁰, Максим Суворов, за потребе српске просвете са собом је донео 400 примерака тзв. „московског буквара“ Теофана Прокоповича, штампаног у Москви 1724. године на рускословенском језику и на руској црквеној ћирилици: „Первоје ученије отроком“. Букварски део књиге носи наслов „НАЧАЛНОЕ ОУЧЕНІЕ Ч(Е)Л(О)ВѢ КЪМЪ, ХОТѢЦЫМЪ ОУЧИТИСѦ КНИГЪ Б(О)Ж(Е)СТВЕННАГО ПИСАНІѦ.“ Прилажемо насловну страницу (види овде стр. 53) ове прве руске књиге на рускоцрквеном језику први пут прештампане код Срба у Римнику 1726. године.

Овај буквар такође се може одредити атрибутом *први* јер се ради о првом руском буквару који је штампан код Срба. Доживео је већ наредних година два српска издања, такође на рускословенском (непромењена).¹¹

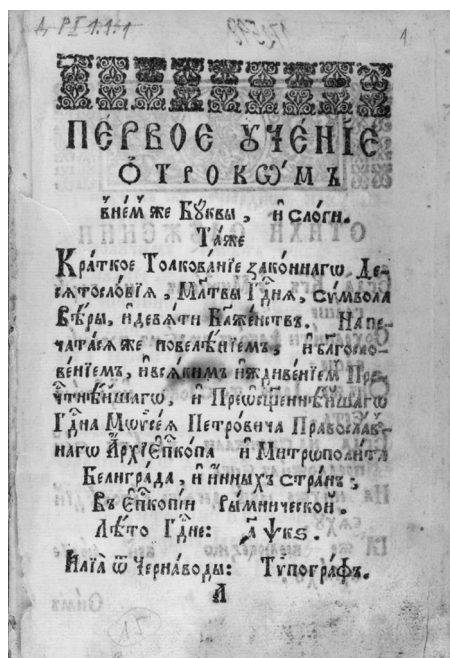
Значај Прокоповичевог буквара огледа се пре свега у чињеници да је са њиме *ушао рускословенски језик у нашу школу*, (и остао до данас у црквеној употреби код нас), а потом да је у току целог XVIII века прештампаван са незнатним изменама, које су каткад чињене компромисно да би се сачувала употреба овог типа црквеног и књижевног језика у Српској православној цркви и школству и на тај начин избегли покушаји унијаћења.¹²

¹⁰ Рускословенски језик је најпре започео своју књижевнојезичку функцију у Српској православној цркви (њеном богослужењу), у црквеној администрацији и у школама које су биле под контролом јерархије. Касније је из школе и цркве рускословенски ушао у књижевност, заузимајући дотадашње место српскословенском (Ивић 1988: 120–121). „Прелазак са једне варијанте црквеног језика на другу (Толстој II 254), са једне стране, српске редакције старословенског језика на другу редакцију (руску) тога истога старословенског језика *не може се сматрати* као прекид континуитета у употреби црквеног и књижевног језика код Срба“ (Младеновић 2008: 520).

¹¹ Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века*, Библиотеке Матице српске, Нови Сад 1996. године, стр. 195. (Ближи библиографски подаци о првом издању штампаном у Римнику 1726. године.) Наводи се занимљив податак да је поменути примерак купљен од Павла А. Ивића, студента из Београда 1949. године. Овом приликом захваљујем се мр Душици Грбић, руководиоцу Одељења старе и ретке књиге и легата Библиотеке Матице српске, што ми је омогућила заједно са својим колегама са Одељења да пронађемо, скенирамо и за овај рад приложимо овај и све наредне прилоге који се доносе у овом тексту. Такође, се захваљујем Предрагу Петровићу и Лепосави Кнежевић из „Чигоја штампе“, без којих овај мој рад не би био добро технички припремљен.

¹² Буквари који се јављају као самостална издања, а који у ствари представљају прештампаване или малу прераду тзв. московског буквара јесу: *Буквар Христифора Цефаровића* (Беч између

Рускословенским језиком штапани су поред буквара и разни језички и граматички и правописни приручници¹³, који су доприносили очувању његове норме у школама, као нпр. *Граматика* Мелетија Смотричког (Римник 1755), и дела Захарија Орфелина, и то: *Новаја и основателнаја славеносерпскаја [...] калиграфија* (Сремски Карловци, 1759), *Славенскаја и валахијскаја калиграфија или наставленије к правилном писанију. Во употребленије учаших в малих школах славеносерпскија и валахијскија јуности* (Сремски Карловци, 1778), а пре свега његов буквар: *Первоје ученије, хотјашчим учитисја књиг писмени славенскими, називамоје буквар* (Венеција 1767, Беч 1792). У овом буквару ће се први пут поред црквеног, славенског (рускословенског) појавити и световно штиво (подаци о времену, из историје, из географије и др.) (Ћунковић 1963: 10). Орфелин је у овом свом раду скренуо пажњу на тешкоће методе срицања и препоручио да се ученици играју картонима на којима су нацртана слова јер ће их тако деца боље запамтити. Предвиђено је да ученици као награду за слово које препознају добију воћку или колач. На овај начин процењивало се да се азбука може научити за петнаест дана (Ћунковић 1963: 10). Док је већина инсистирала на учењу читања, Орфелин је инсистирао и на учењу писања, што потврђују напред поменуте његове књиге.

1742. и 1744. године, о којем постоје подаци али није сачуван), *Буквар мали* (Млеци 1764), такође, исте судбине као и претходни, *Буквар с литерани греческим*, штампан у Венецији 1770. године (Ћунковић 1963: 8).

¹³ Александар Младеновић, *Историја српског језика, Одабрани радови* (Чигоја, Београд 2008), XX, *Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика новијег времена*, 203–226.

Азъ . А . вѣн . Б . вѣдн . В .
 глагола . Г . добро . Д . етъ . Е .
 живѣте . Ж . сла . З .
 земль . И . же . И . Н .
 како . К . люди . Л .
 мыслѣте . М . наша . Н .
 онъ . О . поклон . П . ры . Р .
 слово . С . твердо . Т . ны . Ф .
 фіртъ . Ф . хѣръ . Х . отъ . Ц .
 ца . Ц . черъ . Ч . ша . Ш .
 ца . Ш . цръ . Ъ . ёръ . Ы .
 еръ . Ь . ятъ . Ъ . юъ . Ж .
 инъ . З . пнъ . Ѩ . днтъ . Ѧ .
 вѣнцъ . У

Ба вл га да жа за ка
 ла ма на па ра га та
 фла ха ца ча ша ца .
 слово

Слози нѣмнѣ по азбучѣ под
 тѣлаи
 А : Аггаз . аггакн . архгггаз .
 архгггакн . апаз . апчччакн .
 Б : Бгъ . бжтво . брца . бжнн .
 багвенъ . багтъ . бгобогтннн .
 В : Вакъ . ваца . вацерво .
 вокрннѣ . Г : Гръ . гдство .
 гра . ганъ . гжа . Д : Дхъ .
 дхоннн . дбъз . дбца . дство .
 дша . днъ . Е : Епетво .
 еуале . еуалотъ . еипп . еиппетво .
 І : Інаъ . ірвкн . інехъ . іранмъ .
 К : Кръ . крчннѣ . крчнтель .
 Л : Любомъ . лнкнн . Л : Мръ .
 мръте . мръта . мардѣ .
 матьма . матва . мти . мртъ .
 мчнкнъ . мщъ . манецъ .
 Н : Нбо . нннн . ншъ . ннѣ :

О : Оцъ . Оть . Оцткъ .
 оченъ . П : Премръта . прътъ .
 пртолъ . прена . пранъ . прркъ .
 пррела . примъ . пртъво .
 ржжквнъ . О : Оръ . Оцінннкъ .
 слнце . орце . оррчъ . смертъ .
 ева . етъ . Г : Грца . грчннъ .
 гртъ . гртвбъ . Оу . Оучкъ .
 оучнкъ . оучннъ . оучнскъ . Х :
 Хртовъ . Хртовъ . Хрчлнннъ . Це
 Црѣ . црца . црковъ . црско .
 црктн . Ч : Чакъ . чачъ . чачнн .
 чтъ . чрцъ . чрннъ . чтннъ .
 Унго . црковное .

А . Б . Г . Д . Е . Ж .
 З . И . К . Л . М . Н .
 О .

О . П . Ч . Р . С . Т .
 Ф . Х . Ц . Ш . Щ .
 Ъ . Ы . Ю . Я .

Поимъ же н прѣла раздѣванъ .
 Нмнѣ . прогдѣма .
 Озіа . нго . вара .
 камора . вораъ . крачка .
 Звѣтецо . нтъла .
 словоптъла . аборрофа .
 баыка . ёрокъ . магналъ .
 Заптъла . двоеточе .
 точка . вопроштанна .
 оудннтанна .
 вѣшттанна .

Законъ

Посебно место у српској култури XVIII века припада Захарију Орфелину, који је штампајући примерак првог часописа међу Јужним Словенима (Венеција 1768. године), *Славеносрпски магазин*, истовремено и први у овом времену дефинисао потребу да се језик књиге прилагоди читаоцу, да буде разумљив, да се *славенски* тј. *рускословенски* текстови почну „по српски управљати“, и на тај начин практично показао начин на који је настајао нови тип српског књижевног језика, *славеносрпски*. (Младеновић 2008: 523) Као што је познато, у претходним вековима, у време када су рускословенски и народни језик функционисали, тежња за разумљивошћу рускословенског се није постављала, јер су оба језика имала вековима своју разграничену функцију у животу српске средњовековне заједнице.¹⁴ У другој половини XVIII века „у складу са захтевима новог времена, затим са појачаним штампањем књига, а нарочито са епохом просвећености која се приближавала, шира неразумљивост рускословенског (а и руског) посебно у текстовима које је требало писати са световном тематиком, условила је стварање новог типа књижевног језика код Срба, познатог у нашој науци под именом *славеносрпски*“ (Младеновић 1989: 55–56). У својим књижевним делима лагану србизацију спровели су Јован Рајић и Захарија Орфелин. У часопису, чији је пуни наслов *Славеносербски магазин, тј. Собраније разних сочинениј и преводов к ползје увеселенију служащих* (Венеција 1768), имајући на уму разумљивост текста који ствара за читаоце, Орфелин позива друге ауторе на сарадњу у *Магазину* и истиче следеће: а) да ће се прилози доносити „на нашем и росијском језику“ и б) да ће поједине неразумљиве речи и изразе покретачи овог часописа „по српски управљати“, тј. преводити на српски или посрбљивати (Младеновић 1989: 56).

Тако је „својеврсном реакцијом на неразумљивост рускословенског (и руског литерарног језика) ширем кругу српских читалаца, стваран и створен поменути славеносрпски тип књижевног језика“ (Младеновић 1989: 57).

Из овог другог периода када се већ формира славеносрпски језик и у српску штампану књигу улази руска грађанска ћирилица¹⁵, значајно је представити *Буквар Захарија Орфелина*¹⁶. Представљамо насловну страницу овог *Буквара* штампану на рускословенском језику¹⁷, његово друго издање из 1792. године у Бечу (Прво издање, Венеција 1767 у штампарији Димитрија Теодосија). Посебно је значајан по томе што поред рускоцрквене ћирилице даје преглед и руске грађанске ћирилице. Иначе је познато да је Захарија

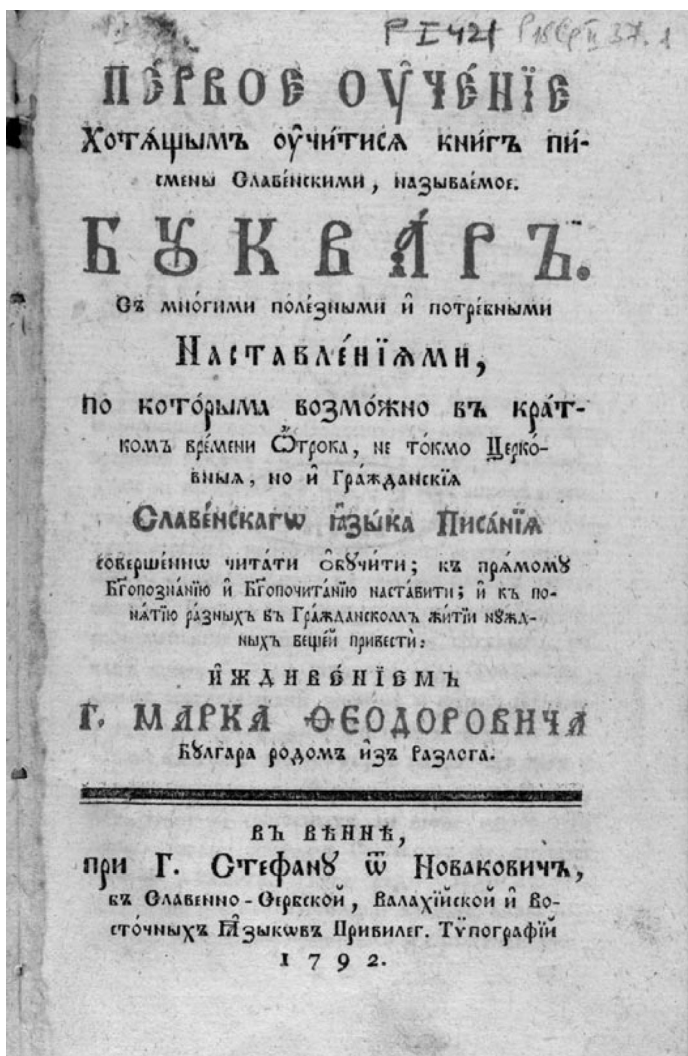
¹⁴ Аександар Младеновић, *Славеносрпски језик*, 55.

¹⁵ Руска грађанска ћирилица настала је реформом цара Петра Великог 1710. године, а у српску средину је стигла са руском књигом.

¹⁶ Ближе појединости о Орфелиновим Букварима у књизи Георгија Михаиловића, *Српска библиографија 18. века*, стр. 85–86; Срећко Ћунковић, *Буквари и букварска настава код Срба*, 9–11; Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века*, Библиотеке Матице српске, 169–173. Поменуто издање *Буквара* штампано је о трошку Бугарина Марка Теодоровића и Стефана Новаковића (Михаиловић 1964: 233).

¹⁷ Ближи подаци о сачуваним примерцима Орфелиновог *Буквара* садржани су у књизи Мирјане Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века*, Библиотеке Матице српске, стр. 171, књ. бр. 286, Р₁₈ Ср II 37. Иако се на насловној страници не наводи аутор, сматра се да је аутор Захарија Орфелин (Брковић 1996: 171).

Орфелин једини аутор пре Доситеја Обрадовића који је објављивао српске књиге грађанским словима (Ивић 1998: 148).¹⁸

¹⁸ Прва књига штампана грађанском ћирилицом (1754) јесте *Историја о Черној Гори* владике Василија Петровића, али објављена у Русији и за Русе. У књиге намењене Србима нову ћирилицу увео је Захарија Орфелин у следећим делима: *Калиграфіја* (1759), *Латински буквар* (1766), *Первоје начатки латинског језика* (1767), *Славеносербски магазин* (1768), *Житије славнија дјела Петра Великога*, 1772 (Ивић 1998: 148).

Године 1770. на иницијативу председника Илирске дворске депутације грофа Колера дата је бечком штампару Курцбеку дозвола да штампа српске књиге. Последица тога било је ширење просвете међу Србима и смањен утицај руске књиге на Србе¹⁹ (Ивић 1998: 136–138).

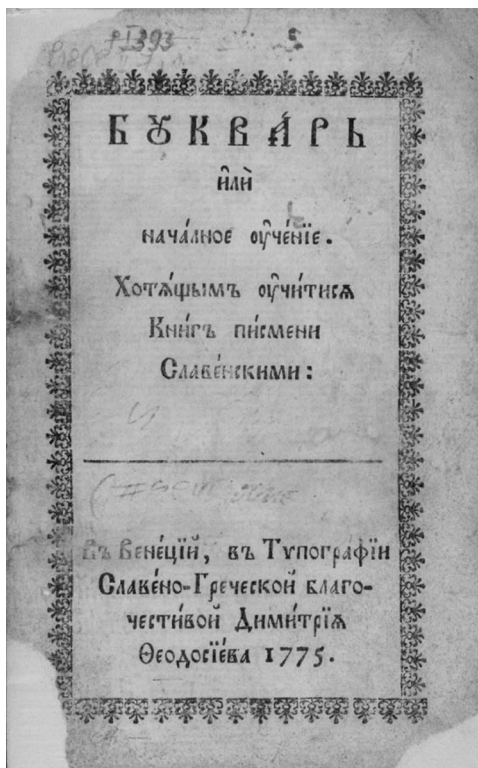
Курцбек је те године штампао тзв. *кијевски буквар* (прештампани руски буквар кијевског издања) са називом *Буквар или началноје ученије челојеком хотјашчим учитисја славено-сербским* (Беч 1770), чије две насловне стране доносимо овде као прилог.

Према изменама Закона о основним школама, ради уједначења наставе у целој држави Курцбек је 1774. године штампао нови буквар *Началноје ученије челојеком хотјашчим учитисја славенскому чтенију*. Овај буквар представља прештампани примерак буквара Теофана Прокоповича

¹⁹ „Владимир Регуламентима из 1770. и 1777. године и Декларацијом из 1779. године сужена је моћ митрополита и свештенства“ (Ивић 1998: 136). Током 70-их година остварен је огроман напредак у школству. Већина школа је била у државним рукама. На захтев државних власти, Јован Рајић је свој уџбеник *Катихизис мали* (1776) објавио на народном језику, а у школу је ушао и немачки језик као обавезан, чијим познавањем су српски ђаци добили могућност да наставе школовање на универзитетима у земљама немачког језика. После смрти Марије Терезије Јосиф II је издао (1781. године) Указ о верској толеранцији, што је у друштвеном животу Срба искомпликовало ситуацију, нарочито када је 1781. године наредио да се у српске школе уведе латиница. Тада је значајну улогу одиграо Теодор Јанковић Миријевски, који је с много напора, постигао да књиге за Србе буду „на грађанском дијалекту“ (славеносрпском) и писму ћирилице, што је све образложио у свом Елаборату упућеном цару (Ивић 1998: 136–138).

допуњен делом текста на немачком језику. У српској средини ово издање није прихваћено, већ су тражили да се прештампа тзв. кијевски примерак који Курцбек није смео више да штампа. Ту прилику искористио је штампар Димитрије Теодосије, штампар из Венеције, који је 1775. године објавио буквар *Началноје ученије челоџеком хотјаишчим учитисја књиг писмени славенскими*²⁰ (Ћунковић 1963: 11).

Наводимо (види стр. 61) странице буквара штампаног у Риму (1753), занимљивог по паралелном представљању глаголице и ћирилице уз латиницу. Овај примерак буквара сачуван је у Библиотеци Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду.²¹ Можда се ради о тзв. унијатском буквару.

²⁰ Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века*, Библиотеке Матице српске, 81. Аутор, место издања, штампар и година наведени су према Георгију Михаиловићу (Михаиловић 1964: 136). У даљем тексту следе још четири прилога Буквара из 1775. године (Венеција).

²¹ Захваљујемо љубазном библиотекару Катедре за српски језик Томиславу Матићу што нам је помогао да странице ове ретке књиге приложимо у раду.

Штампар Курцбек је 1781. године објавио једну од дефинитивних редакција буквара за српске школе *Буквар ради сербскога јуношества в хунгарском краљевствије и присовокупљених јему предјелех*. Овај буквар писан је на рускословенском и на немачком језику паралелно, познат као „бечки буквар“, и доживео је многобројна издања и у Бечу и у Будиму, све до половине XIX века, а у Србији је био у употреби све до 1839. године (Ћунковић 1963: 11).

Из друге половине XVIII века, такође, прилажемо и једну новину, Азбучну таблицу (дашчицу), тј. *Азбучну дштицу*, чији је аутор Теодор Јанковић Миријевски, а која се чува у Библиотеци Матице српске.²²

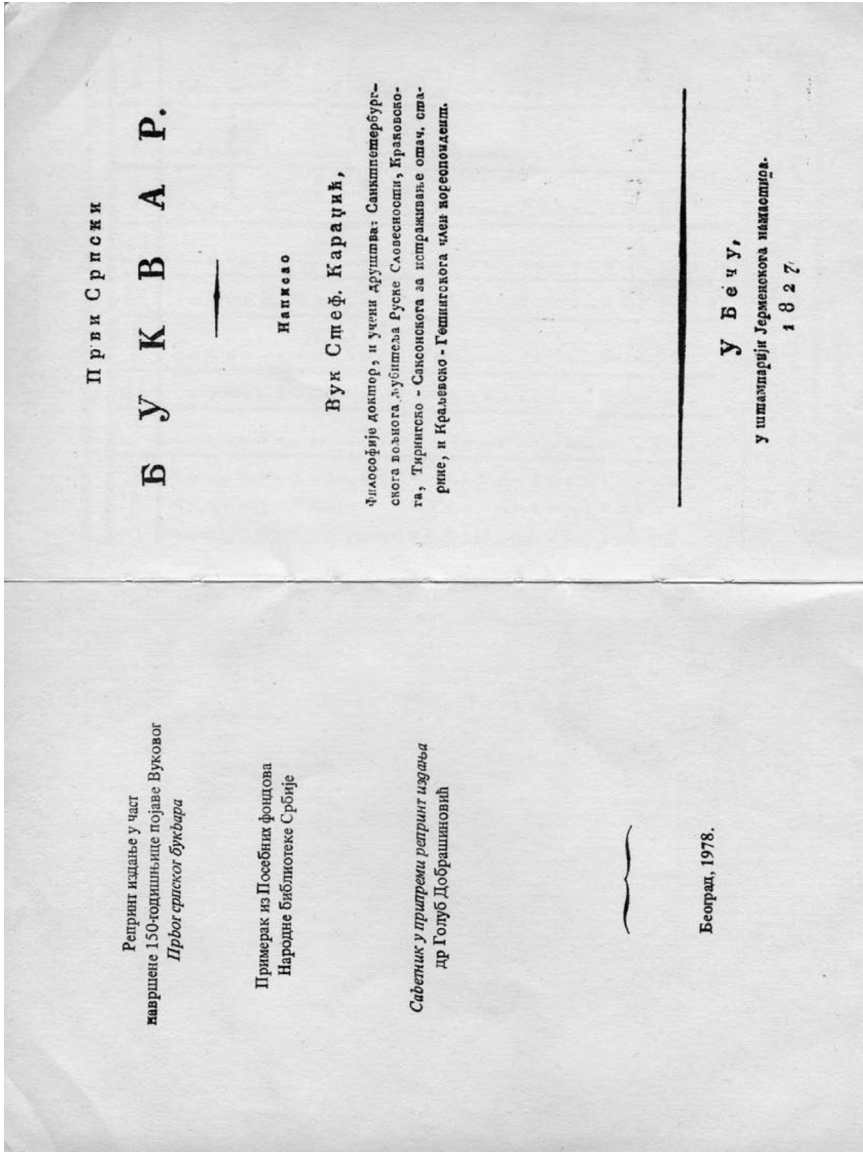
Азбучна дштица Теодора Јанковића Миријевског
(седамдесетих година XVIII века)

²² Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века*, Библиотеке Матице српске, 81 (аутор, место издања, штампар и година наведени су према Георгију Михаиловићу).

Овде бисмо поменули још неколике чињенице које се односе на *славеносрпски језик* и писмо ћирилицу књига штампаних славеносрпским језиком. Процес србизације рускословенског језика вршен је поступцима уклањања *славенизама* и увођењем особина српског народног језика. На тај начин настајеле су језичке особине „којима није био загарантован вечни остатак у ондашњем српском књижевном језику“. Те особине могла је да мења касније успостављена норма српског књижевног језика. Тај процес започет је са Захаријом Орфелином (1761, 1768), Јованом Рајићем (1764, 1776), Василијем Дамјановићем (1767), а приводио се крају крајем половине XIX века (Младеновић 2008 251–252). Значајан део тог *континуитета* у србизацији језика био је и сам Доситеј Обрадовић, који се „први“ изјаснио о потреби писања за Србе српским језиком у својим штампаним делима. Крајем XVIII и у првој деценији XIX века преовладала су схватања код Срба (у интелектуалној средини, међу писцима): а) да књижевни језик Срба (у делима и текстовима световне садржине) треба да буде *разумљив* широј читалачкој и слушачкој публици; б) тај језик треба да буде *близак* (раз) говорном језику, чиме ће се његова *разумљивост* остварити у највећој мери; в) сама списатељска пракса показује да се тај језик заснива на српском народном језику (шумадијско-војвођанском); г) нови српски књижевни језик, *словеносрпски* за појмове који означавају апстрактна значења треба да задржи те речи из рускословенског (славенског), ондашњег руског књижевног и српкословенског језика, и д) за писање славеносрпским књижевним језиком, на народној основи, треба тадашњу српску ћирилицу подесити, односно, реформисати (Младеновић 2008: 235). Многи писци, као на пример: Захарија Орфелин, Емануел Јанковић, Стефан Стратимировић, Лукијан Мушички, Атанасије Стојковић, Павле Соларић и други, наводили су у својим штампаним делима нова граfiјска решења за сугласнике *ћ, ђ, њ, љ, ј, џ*. И сви они (и они који нисмо поменули) сматрају се претходницима у реформи спроведеној од стране Саве Мркаља (Чигоја 2006: 40–44).

Међутим, првим реформатором сматра се Сава Мркаљ, који је 1810. године у Будиму објавио своју реформу ћирилице у делу *Сало дебелого јер либо азбукопротрес*. Главна особина Мркаљеве реформе је да се „не одликује увођењем нових слова, већ искључивањем сувишних и мењањем (одузимањем и додавањем) функција појединих већ постојећих граfiја или група граfiја (Младеновић 1983: 84–87). Мркаљева реформа, међутим, има значај *азбучне револуције*. Вук Стефановић Караџић је на темељу Мркаљеве реформе спровео реформу шест слова српске ћирилице (*ћ, ђ, њ, љ, ј, џ*), али је пре тога у својој *Писменици* (Беч, 1814) први високо оценио Мркаљеву реформу.

У трећој деценији XIX века српска култура је постала богатија за један буквар штампан на народном језику реформисаном, српском ћирилицом – Буквар Вука Стефановића Караџића. Представљамо три странице *Првог српског буквара* Вука Стефановића Караџића (Беч, 1827).

Вуков Први српски буквар (1827), репринт Београд 1978.

ALPHABETI SERBICI

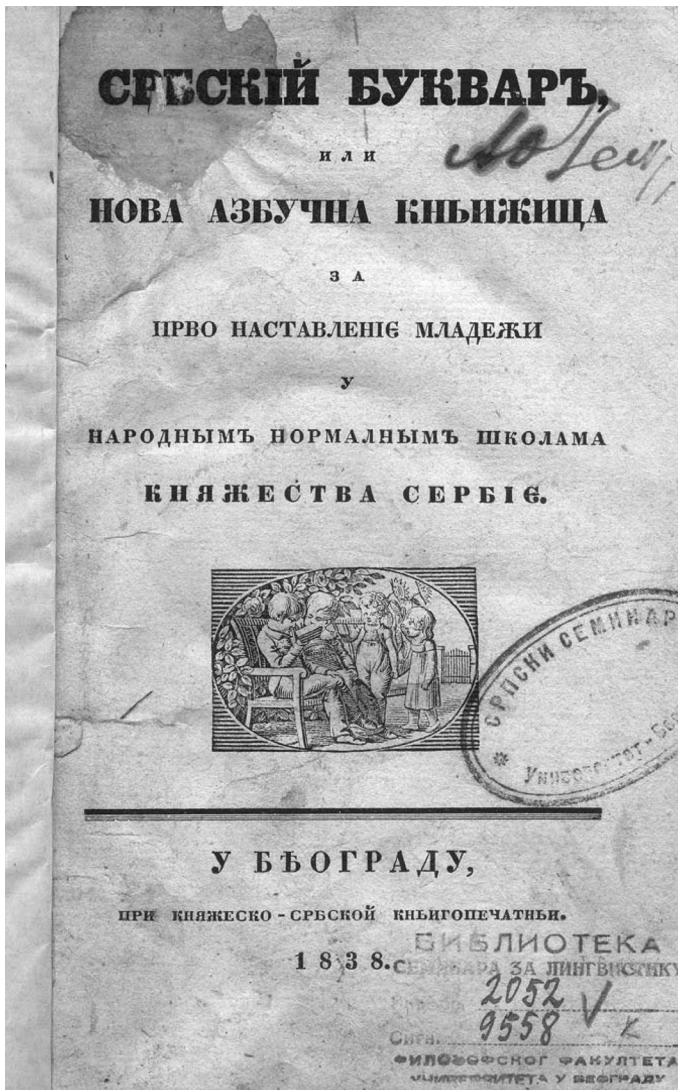
c u m

viciniorum popularium et aliis cultioris Europae alphabetis παραλληλισμός.

Serbic.	Illyr.	Bohem.	Polon.	Hungar.	German.	Ital.	Gall.	Angl.
А	a	a	a	á	a	a	a	—
Б	б	b	b	b	b	b	b	b
В	в	v	w	w	v	v	v	v
Г	г	g	g	g	g	g: gara	g: gant	g: gold
Д	д	d	d	d	d	d	d	d
Ђ	ђ	dj	—	—	gy	—	—	—
Е	е	e	e	e	e	e	e	e: bet
Ж	ж	ž	ž	ž	zs	—	j	s: osier
З	з	z	—	z	z	f: lefen	s: rosa	z: razor
И	и	i	i	i	i	i	i	ee, y
Ј	ј	j	j	i: ia	j	j	i: mien	y: yes
К	к	k	k	k	k	k	e: caro	e: car
Л	л	l	l	l: wilk	l	l	l	l
Љ	љ	lj	—	l: li	ly	—	gl: gli	il: ail
М	м	m	m	m	m	m	m	m
Н	н	n	n	n	n	n	n	n
Њ	њ	nj	ň	n	ny	—	gn	gn
О	о	o	o	o	o	o	o	o: note
П	п	p	p	p	p	p	p	p
Р	р	r	r	r	r	r	r	r
С	с	s	s	s	sz	š	s: sono	s: son
Т	т	t	t	t	t	t	t	t
Ђ	ђ	é	t'	—	ty	—	—	—
У	у	u	u	u	u	u	ou	oo
Ф	ф	f	f	f	f	f	f	f
Х	х	h	ch	ch	h	ch	—	—
Ц	ц	c	e	e	cz	š	z: zio	—
Ч	ч	č	č	cz	cs	tš(?)	e: ciò	—
Џ	џ	dž	—	—	—	—	ge	—
Ш	ш	š	š	sz	s	š	s: esce	ch: cher
Ъ	ъ	š*)	—	—	—	—	—	—

*) Nil sonat, sed *r* literae, quae Serbis, sicut Bohemis, vel sola absque ulla vocali, syllabam facit, apponitur, ne eadem *r* litera ad praecedentem aut sequentem syllabam trahatur, e. g. умрѣо, lege u-mr-o.

Још дуго после објављивања *Првог српског буквара* Вука Стефановића Караџића (Беч, 1827), у српским школама у настави примењивали су се буквари на *славеносрпском језику*, који је био у све већој мери ближи народном језику. Овде прилажемо пример једног таквог буквара штампаног 1838. године у Београду, а који се чува у Библиотеци Катедре за српски језик Филолошког факултета у Београду.

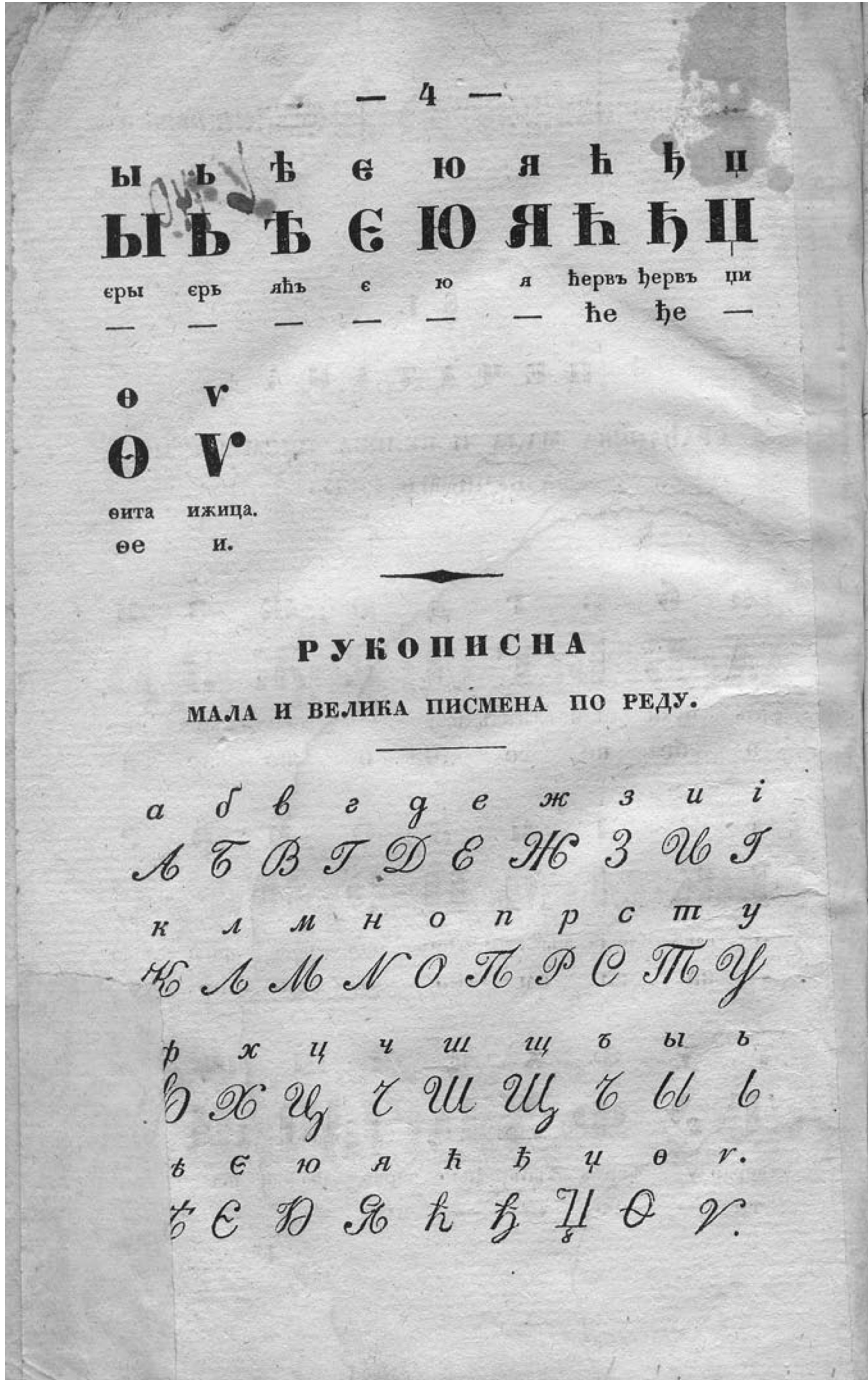

Српски буквар штампан на славеносрпском језику у Београду 1838.

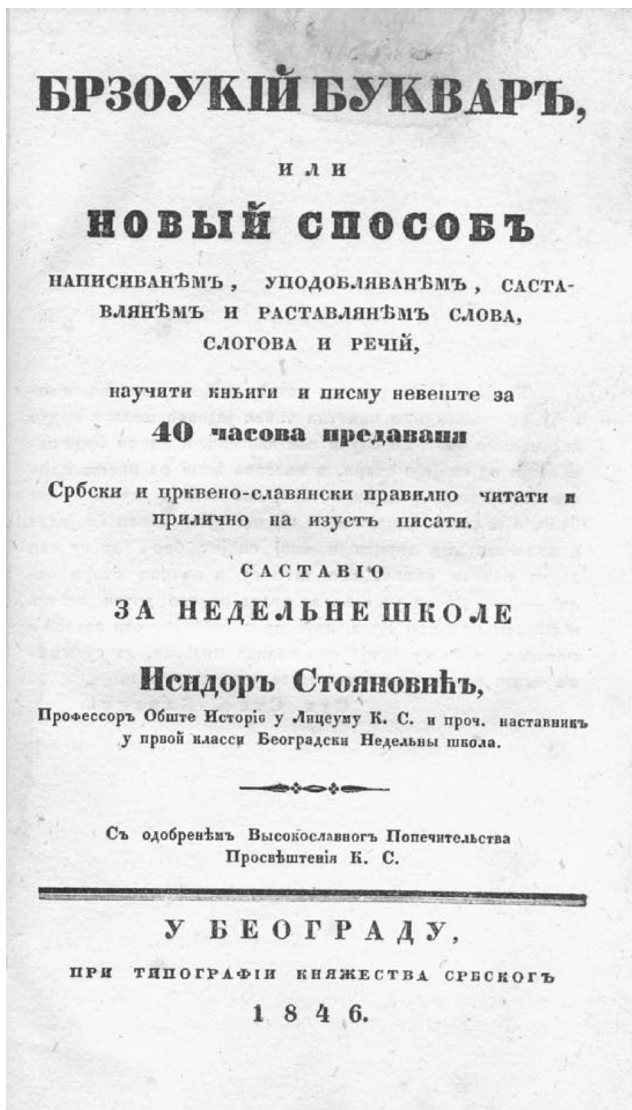
Пример из Буквара (1838. Београд)

На овој и следећој страници могу се учити Вукова грађијска решења за гласове: *ч, ђ, ђ, џ*, која су била постепено усвајана у српској култури (и сам текст *забране* употребе неких Вукових слова 1832. у Србији садржи помену-та слова, једино забрањује слова *ј, љ* и *њ*) (уп. Младеновић 2008: 481).

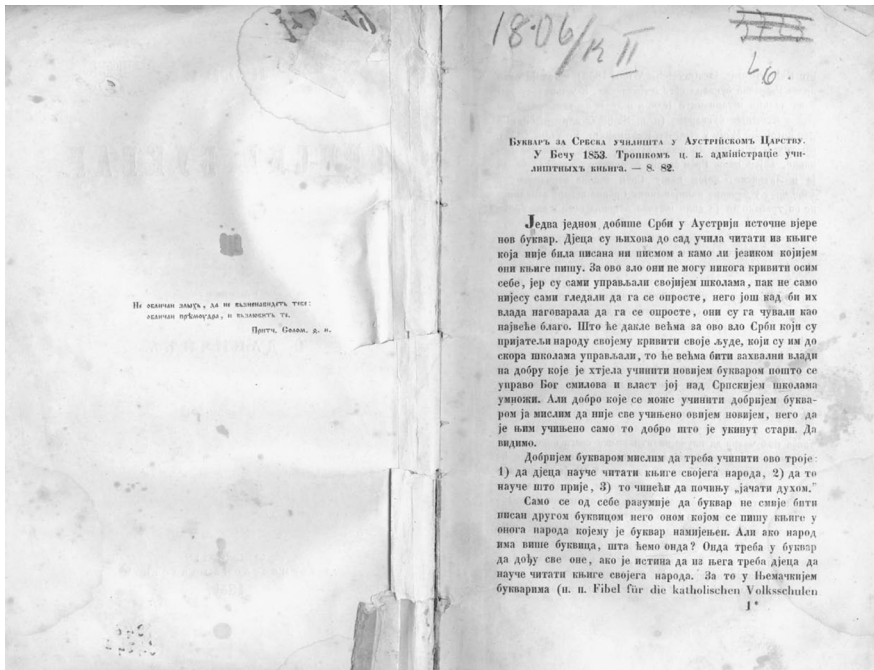
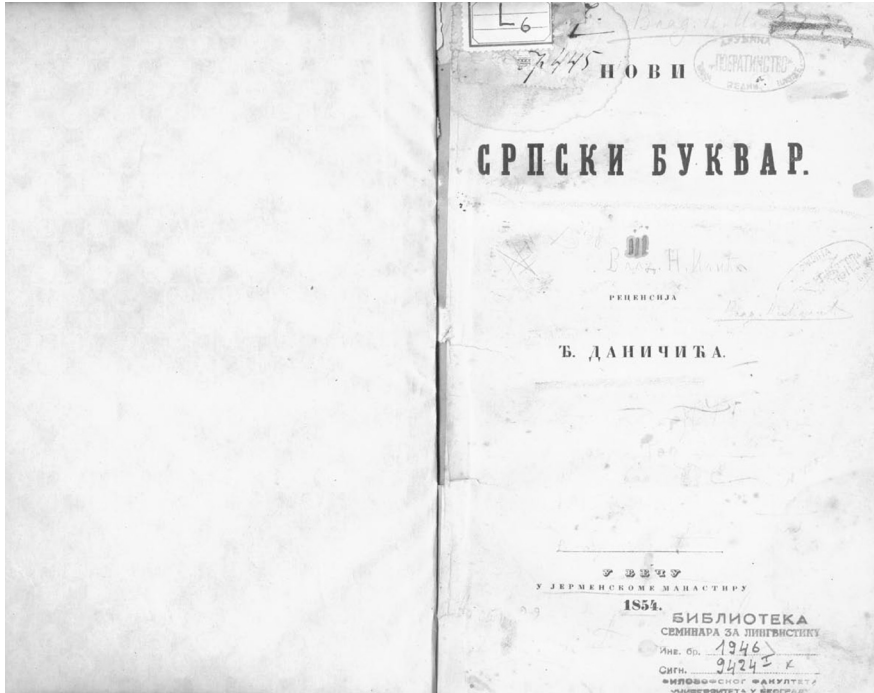

Пример из Буквара (1838. Београд)

Наводимо насловну страницу и *Брзоуког буквара* Исидора Стојановића, (објављеног у Београду 1846), који је предвиђао да време описмењавања ученика траје 40 часова. Исидор Стојановић у том свом буквару наводи план извођења наставе за вих четрдесет часова. Захваљујем овом приликом госпођици С. Живковић што ми је уступила приложене снимке.

Прилажемо и насловну страницу Рецензије Ђуре Даничића за *Буквар за Србска училишта у Аустријскомъ Царству* (Беч 1853).

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У овом раду, следећи основну замисао *о променама* које су се дешавале у српском књижевном језику и писму (српској ћирилици), дали смо преглед српских буквара по значају што су га имали за развој српске писане (штампане) традиције. Издвојили смо, углавном, узорке највећим делом сачуване у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, а делом и у Библиотеци Катедре за српски језик Филолошког факултета у Београду. Уз све њих може да стоји атрибут *први*, зато што је сваки наговештавао или уносио новине у српску писменост.

Буквар Инока Саве (1597. године) први је штампани узорак из периода употребе српскословенског језика. Буквар Гаврила Стефановића Венцловића (1717. године) је најстарији сачувани *рукописни* примерак са иновацијама у словном саставу српске ћирилице (графије за *ћ, ђ, џ*). Са букваром Теофана Прокоповича ушао је рускоцрквени језик и рускоцрквена ћирилица у српску писменост и од тог времена је у употреби у нашој цркви. Нови приступ неговању писаној речи доноси *Буквар* и *Калиграфија* Захарија Орфелина, који до Доситеја Обрадовића представља јединог писца што је своја дела штампао руском грађанском азбуком. Теодор Јанковић Мирјевски, у складу са културно-историјским променама које су наступиле последњих деценија XVIII века, уз *Буквар* доноси и *Азбучну даицицу*, таблицу учења слова (не по азбучном реду, већ по сличности обликовања слова). *Буквар* Вука Стефановића Карацића (Беч 1827. године) први је српски штампани буквар на народном језику и реформисаној, српској ћирилици. Сам по себи представља неку врсту синтезе, први пут остварених настојања писаца претходних деценија на челу са великим реформатором српске ћирилице Савом Мркаљем.

Преношење знања о руској црквеној ћирилици (и рускословенском језику у Српској православној цркви), наставило је својим путем од XVIII века до данас. У XIX веку, његовој првој половини пре званичног усвојења Вукове књижевнојезичке и правописне реформе 1868. године протекле су многе деценије. У тим деценијама штампани су буквари прилагођени захтевима тадашњих друштвено-историјских и културно-историјских прилика на језику *славеносрпском*, али у великој мери србизираном. Уз значајне појединце и институције које су давале подршку њиховом смелом уношењу новина у српску писменост, треба поменути да су велику улогу одиграли издавачи и штампари на разним странама: у Венецији, Римнику, Будиму, Бечу, Београду и др.

Познавати слово, писану реч, могућност је да се буде „ословљен“ (просвећен и посвећен), могућност је да са лучом светлости достојанствено осветлимо и просветимо своја и туђа сазнања.

ЛИТЕРАТУРА

- Блечић 1991:** Михаило Блечић, *Први српски буквар Инока Саве, Венеција 1597*, Политика, Београд.
- Брковић 1996:** Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века Библиотеке Матице српске*, Нови Сад.
- Богдановић ³2000:** Димитрије Богдановић, *Почеци српске књижевности*, Историја српског народа, том I, (212–230), Српска књижевна задруга, Београд.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, VIII. – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад.
- Младеновић 1964:** Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Матица српска, Београд.
- Младеновић 1983:** Александар Младеновић, „Филолошко дело Саве Мркаља“, *Ковчежић XX–XXI*, Београд, 3–25.
- Младеновић 1989:** Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Дечје новине, Горњи Милановац.
- Младеновић 2008:** Александар Младеновић, *Историја српског језика. Одабрани радови*, Чигоја штампа, Београд.
- Трифунковић 1975:** Ђорђе Трифунковић, *Примери из старе српске књижевности*, Слово љубве, Београд.
- Ћунковић 1963:** Срећко Ћунковић, *Буквари и букварска настава код Срба*, Педагошки музеј, Београд.
- Чигоја 2006:** Бранкица Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Brankica Čigoja

SHORT REVIEW OF THE FIRST SERBIAN PRIMERS

Summary

The author of this paper dwells upon the contribution of Serbian primers to the development of literacy among the Serbs. The basic leading idea is to view the development of variants of the Serbian literary language in the past (the stages of Serbian-Slavonic, Russian-Slavonic and Slavonic-Serbian literary languages) whereby primers played a significant role. The paper enumerates all those primers that were the first ones in introducing novelties in the language and the script in scholar practice. An important role in this belongs to socio-historical and cultural and historical conditions of that time.

Душка Кликовац

НЕКОЛИКО РЕЧИ О ЗАМЕНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ПРЕДЛОГ КЛАСИФИКАЦИЈЕ И ОДГОВАРАЈУЋЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Сажетак: У раду се анализира семантичка структура главних врста заменица и предлаже класификација нешто другачија него она која се досад сретала у литератури. Затим се даје и термилошко решење за такву класификацију.

Кључне речи: заменице, заменички прилози

1. Уводне напомене

У овом раду покушаћемо да опишемо значења главних врста заменица нешто детаљније и да предложимо класификацију нешто другачију него што се то досад чинило у домаћој литератури. Таква класификација нужно ће избацили на видело и термилошки проблем, за који ћемо предложити решење. Постојећу домаћу литературу о заменицама нећемо коментарисати опширно, будући да би то одузело превише простора; уместо тога, на одговарајућим местима позиваћемо се на досадашња решења – слична или пак сасвим различита.

2. Значење и граматичко понашање заменица

Да је све заменице немогуће обухватити јединственом дефиницијом, одавно је познато; међутим, обично се сматра да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова деиктичка природа: то су речи које указују, упућују на нешто (в. нпр. Клајн 1985: 40, 54)¹.

¹ Клајн каже: „[...] деикса није универзално обележје свих заменица, нити таквог обележја има. Али она је ипак заступљена у већем броју заменица него супституција и остале досад поменуте особине, а уз то је и једина која се, макар посредним и секундарним путем, може упо-

При томе је основна употреба заменица егзофоричка – упућивање на појаве ван исказа (Клајн 1985: 53).

Као што је такође добро познато, кад су употребљене егзофорички, заменице упућују на бића (типично особе) и предмете. Кад упућују на особе, оне то чине на нарочит начин: тако што их посматрају са гледишта њихове улоге у говорном догађају. Другим речима, оне упућују на особу као на говорника, саговорника или некога ко не учествује у комуникацији (обично зато што и није ту). У овом раду, особу посматрану са гледишта те улоге назваћемо лице. Тако посматрана особа чини, очигледно, семантичку основу граматичке категорије лица.

Приликом анализе семантичке структуре заменица узимаћемо у обзир гестове којима њихова употреба може – мада не мора – бити праћена². Наиме, они у комуникацији нису неопходни³, али такође нису ни произвољни: говорник ће приликом употребе неке заменице гестом указати не на било који, него на *одређени* елемент стварног света – онај који је у складу са значењем заменице.

Према њиховом значењу, заменице ћемо поделити на неколико група.

1. група

У ову групу заменица спадају оне које указују на лица, односно на предмете о којима је у комуникацији реч. У питању су следеће заменице: *ја*, којом говорник указује на себе; *ти*, којом говорник указује на саговорника; *ми*, којом говорник указује на групу којој припада – а та група може укључивати саговорника (што се обично назива инклузивним, укључујућим *ми*) или не (ексклузивно, искључујуће *ми*)⁴; *ви*, којом говорник указује на групу којој припада саговорник (чешће), одн. на више саговорника (ређе); заменица *он*, којом говорник указује на особу која не учествује у комуникацији (најчешће зато што није присутна) и на предмете / појаве о којима је у комуникацији реч. Најзад, ту спада и заменица *себе*, која упућује на појам кореферентан са субјектом.

Ове заменице означавају искључиво лице: у њиховој семантичкој структури не постоји никакав други елемент осим њега. Ту семантичку структуру

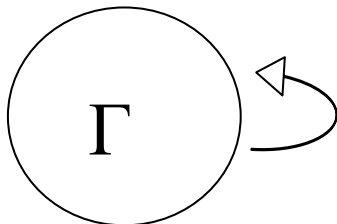
требити као критеријум за дефиницију и оних подврста заменица (неодређених, релативних без антецедента) у којима сама није присутна“ (Клајн 1985: 54).

² О важности гестова говори и Клајн: „Јасно је [...] да се при разматрању заменица као егзофоричких и деиктичких речи не смеју изгубити из вида гестови – првенствено ручни, али и покрети главе, очију и целог тела, или подизање и померање предмета на који се жели скренути пажња“ (Клајн 1985: 93).

³ После анализе различитих примера, Клајн закључује да је „гест (бар на данашњем степену развоја језика) само помоћно средство деиксе“, те да, „чим је референција јасна из ситуације [...], гест се практично никада не употребљава“; и даље: „Тамо где се употребљавају обоје, гест дуплира или допуњава заменицу“ (*исто*, 98).

⁴ Разлика између једне и друге употребе 1. лица множине може се у српском исказати (данас, чини се, архаичном) разликом између *Хајдемо!* (које се односи на говорника и некога ко није саговорник) – *Хајдемоте!* (које се односи на говорника и саговорника).

представићемо и графички; као пример ћемо узети заменицу *ја* (ознака „Г“ означава говорника):

Стрелица одговара гесту којим се може послужити говорник говорећи о себи: он ће прст окренути према самом себи (према грудном кошу).

Заменице из ове групе понашају се као именице у том смислу што имају типичне (мада не и све) функције именица: функцију субјекта – граматичког и логичког, правог и неправог објекта, партитивне допуне; имају ограничену могућност да буду именски део предиката (нпр. у конструкцијама као што је *То је он*). Неке именичке функције – нпр. функција апозиције – за њих нису уобичајене. Такође, због своје непунозначности немају исту способност као именице да формирају синтагме.

Граматичке категорије ових заменица су специфичне: оне имају падеж као морфолошку категорију, али немају све број: *ми* није множина од *ја*, нити је *ви* обично множина од *ти*. Што се рода тиче, заменице *ја*, *ми*, *ти*, *ви* имају род само као природни, не и као граматички (по чему се разликују од свих других именичких речи у нашем језику). Тако ће говорник мушког пола рећи *Ја сам дошао*, а женског – *Ја сам дошла*.

Заменица која указује на особе које не учествују у комуникацији, односно на предмете/појаве о којима је у комуникацији реч, обично се посматра као једна лексема – *он* – која има сва три рода и два броја; тако су њен род и број обличке категорије, због чега се и каже да се у том погледу та заменица понаша као придев. Док заменице *ја*, *ти*, *ми*, *ви* могу бити употребљене само егзофорички, заменица *он* може бити употребљена и егзофорички (*Види га како је порастао!* – с гестом) и ендофорички – да упуту на именички појам унутар текста (*Онда је ушао Милан. Сви су га погледали*). Заменица *себе*, на супрот томе, може бити употребљена само ендофорички (*Марко се погледао у огледало*).

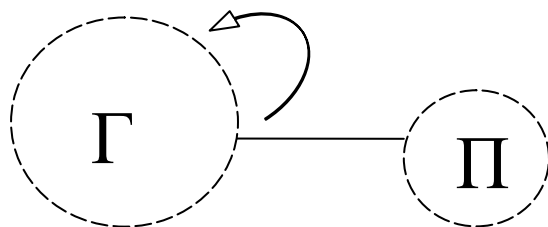
Рецимо, најзад, да су ово најтипичније заменице: кад се каже „заменице“, помисли се управо на њих; стога су то и прве заменице које се уче у школама.

2. група

У ову групу спадају заменице *мој*, *твој*, *његов*, *њен* / *њезин*, *наш*, *ваш*, *њихов*, *свој*. Оне су релационе речи – означавају однос, и то однос припадања. Однос припадања подразумева два појма; другим речима, заменице из ове групе „остављају празна места“ за два ентитета. Један од њих је у типичном

случају лице (или, маргиналније, неки предмет / појава), а други предмет који припада лицу (одн. предмету / појави)⁵. (Заменица *свој* указује на припадност појму који је означен субјектом.) Дакле, у семантичкој структури ових заменица постоје три елемента: (1) припадност; (2) лице; (3) предмет (који припада лицу). Ако је заменица из ове групе пропраћена гестом, он ће указивати на лице, а не на предмет који му припада; на пример, говорећи *моја оловка*, говорник ће упутити на себе. Из тога закључујемо да је од два ентитета која имплицира однос припадања лице истакнутије.

Значење заменице *мој* могло би се графички приказати на следећи начин („П“ означава предмет, говорник и предмет су повезани линијом која означава однос припадања; кругови који представљају говорника и предмет нацртани су испрекиданим линијама зато што се подразумевају, а нису експлицитни у семантичкој структури):

Стрелица опет одговара гесту којим ће говорник пропраћити употребу заменице *мој*, имајући у видном пољу (или на уму) и предмет о чијем припадању говори.

Припадање предмета лицу језички се кодира као *својство предмета*: лице којем предмет припада означава се придевском речју која свој садржај приписује предмету.

Заменице из ове групе граматички се понашају као придеви у том смислу што имају род, број и падеж као морфолошке категорије; али, за разлику од придева, немају обличке категорије вида и степена поређења. Имају, такође, типичне синтаксичке функције придева – а то су функција атрибута и именског дела предиката; теже ће бити апозитиви или актуелни квалификативи.

Заменице *мој, твој, наш, ваш* могу бити употребљене само егзофорички, а заменице *његов, њен / њезин, њихов* и егзофорички (*Види његов израз лица*) и ендофорички (*У собу је ушао Милан. Његов израз лица све је говорио*). Заменица *свој* може бити употребљена само ендофорички (*Милан је узео своју оловку*).

⁵ Иако лице може поседовати било какав ентитет (апстрактни као и конкретни), једноставности ради ограничићемо се на конкретне ентитете – предмете. То је, истовремено, највише у складу са егзофоричком употребом заменица.

3. група

У ову групу спадале би заменице *овај, тај, онај; овакав, такав, онакав; оволики, толики, онолики*. Њихова семантика је још сложенија него оних из претходне групе: најпре, заменице *овакав, такав, онакав; оволики, толики, онолики* сложеније су него заменице *овај, тај, онај*: *овакав* значи „по квалитету као овај“, а *оволики* – „по величини као овај“⁶. Стога ћемо се усредсредити на заменице *овај, тај, онај* као основне⁷.

Семантика тих заменица подразумева одређени простор, и то простор који је везан за лице – што у најтипичнијем случају значи да је близу лица толико да су предмети који се у њему налазе на дохват руке лицу, а у другим случајевима да их лице види или на неки други начин контролише. Даље, у семантичкој структури тих заменица налази се и предмет; заменица *овај* означава да се предмет налази у простору говорника, заменица *тај* да се предмет налази у простору саговорника, а заменица *онај* да се предмет налази у простору особе која не учествује у комуникацији – или, обичније, далеко од простора говорника и саговорника (с обзиром на то да особа која не учествује у комуникацији обично и не присуствује говорном догађају)⁸.

Најзад, заменице *овај, тај, онај* подразумевају постојање и других предмета – било да припадају простору говорника или не; управо у односу на те друге предмете нешто се и означава као *ово, то* или *оно*. Другим речима, управо од постојања тих других предмета те заменице стичу значење идентитета предмета на који се њима указује.

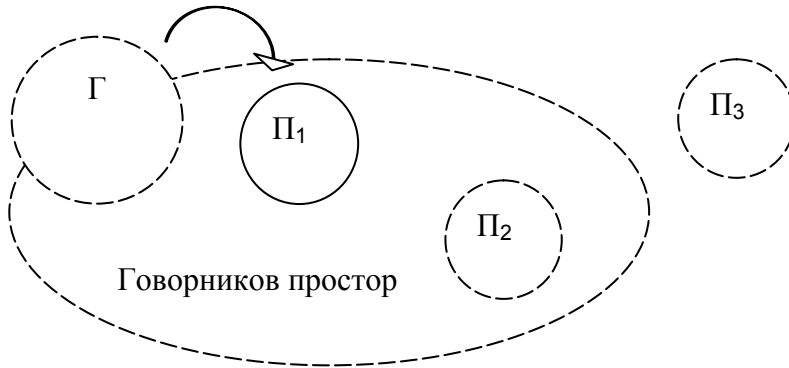
Шта је у тој семантичкој структури когнитивно најизраженије, избачено у први план? Гест којим се може пропратити употреба тих заменица говори нам да је то предмет. Рецимо, говорећи *ова оловка*, говорник ће гестом указати управо на оловку. (Гест нужно полази од говорника, будући да га овај изводи неким својим делом тела – обично руком, али може и покретом главе, очију или усана.)

Дакле, графички би се семантика заменице *овај* могла приказати на следећи начин („П₁“, „П₂“ и „П₃“ су предмети; пуном линијом је нацртан онај елеменат семантичке структуре који је у првом плану, а испрекиданим линијама они елементи који се подразумевају):

⁶ Њихову „поредбену (компаративну) нијансу“ запажа Пешикан (1967: 260). Станојчић, парафразирајући значење показних заменица, употребљава поредбену конструкцију, али у дефиницији тих заменица не помиње њихово поредбено значење: „Књига коју тражим је *оваква* (тј. *црвена, велика, мала...* као нека књига у близини говорног лица, коју и говорник и саговорник виде)“ (2008: 100). – Поредбено значење заменичких речи које указују на квалитет и величину појма долази до изражаја у граматичкој класификацији на особен начин: тако што се зависне реченице које почињу са *како, колико* убрајају у поредбене (док се зависне реченице са *какав, колики, међутим, убрајају* се у односне, исто као и оне с *који*).

⁷ Заменице *овај, тај, онај; овакав, такав, онакав; оволики, толики, онолики* традиционално се код нас сврставају у једну групу (нпр. Стевановић 1975); међутим, Стевовић (1973) оне прве сматра показним, друге „каковћним“, а треће „количинским“; Симић/Симић (1981) и Симић/Јовановић (2007) имају исту поделу као Стевовић, само што ове друге називају описним.

⁸ Да су и заменице из 3. групе везане за лице, у нашој граматици је добро познато (Стевовић 1973: 33; Стевановић 1975; Симић/Симић 1981: 134; Станојчић 2008: 100; Симић/Јовановић 2007: 95). О употреби тих заменица, као и одговарајућих заменичких прилога, в. Кликовац (2006).

Дакле, лице постоји и у семантици ових заменица, али не у првом плану (ако прихватимо да гест указује на први план), него у позадини.

Налажење ентитета у простору лица кодира се опет као својство тог ентитета: простор лица исказује се придевском речју, која свој садржај приписује ентитету.

Грамматички се ове заменице понашају као придеви у том смислу што род, број и падеж имају као обличке категорије; али, за разлику од придева, немају обличке категорије вида и степена поређења. Такође, имају типичне синтаксичке функције придева – функцију атрибута и именског дела предиката, мада ће теже бити апозитиви или актуелни квалификативи.

Треба поменути и да се ове заменице могу поименичити. Тада стоје у облику јединине средњег рода (*ово, то, оно*): *Дај ми оно; **Ово** су моји родитељи.*

Дакле, заменице из свих трију група у својој семантици имају компоненту лица – само је заменице из 1. групе имају као једину, заменице из 2. групе као важнију од компоненте предмета, а заменице из 3. групе као позадинску, али неопходну.

Група 1а

У ову групу спадају заменице *ко, шта*, као и оне које су с њима у творбеној вези и семантичкој вези: *неко, нешто; нико, ништа; свако, свашта; ико, ишта* и др.

Заменице *ко, шта* нису упућивачке речи, али су на нарочит начин везане за заменице из 1. групе (које јесу упућивачке речи): њима се пита да би се као одговор добиле заменице из 1. групе (*Ко је дошао? – Он; Ко то треба да уради? – Ту.*)⁹. Из те њихове везе са заменицама из 1. групе проистиче и њихова семантичка структура. Наиме, поставити питање значи оставити празно место у датој семантичкој структури које треба попунити; сама струк-

⁹ Клајн (1985) каже да би се упитне заменице могле схватити „као ’тражење деиксе’, као подстицај саговорнику да употреби деиктичку реч“ (1985: 54).

тура остаје иста. Стога и ове заменице у свом значењу садрже искључиво лице – с том разликом што га проглашавају непознатим.

Остале заменице из ове групе – *неко*, *нешто*; *нико*, *ништа* и др. – творбено су, дакле и семантички, везане за заменице *ко*, *шта*; говоре да је идентитет особе/предмета неодређен, да таква особа/предмет не постоје, да је у питању свака особа/предмет, макар нека особа/предмет итд. Семантичке разлике међу њима неће бити предмет овог рада; поменимо само да једну класификацију тих заменица даје Стевовић 1973, а о неким од њих говоре Сааведра 1997 и Ломпар 1997).

И заменице из групе 1а се граматички понашају као именице, с тим што су им лице, род и број инхерентне категорије: предикат који конгруира с њима стоји у 3. лицу и у једнини (о чему говори Стевовић 1973: 31); ако конгруира са заменицом *ко*, стоји у мушком роду (*Ко је дошао?*), а ако конгруира са заменицом *шта*, стоји у средњем роду (*Шта се догодило?*)¹⁰.

Група 2а

У ову групу спада заменица *чији* и заменице које су у творбеној, дакле и семантичкој вези с њом: *нечији*, *ничији*, *свачији*, *ичији* итд.

Заменицом *чији* се пита да би се као одговор добила нека заменица из 2. групе (*Чија је ово оловка? – Моја.*). Осим тога што је на такав начин везана за заменице из 2. групе, она има с њима заједничку структуру: (1) означава припадност; (2) подразумева лице – само што, за разлику од заменица из 1. групе, то лице проглашава непознатим, „оставља празно место“ за њега и (3) имплицира предмет који припада лицу.

Заменице које су у творбеној вези с њом означавају припадност непознатом, ниједном, сваком, било ком и др. лицу.

Све се оне граматички понашају као придеви на исти начин на који и заменице из 2. групе.

Група 3а

У ову групу спадају заменице *који*, *какав*, *колики*, којима се пита да би се као одговор добиле заменице из 3. групе, као и заменице које су у творбеној, дакле и семантичкој вези с њима: *неки*, *некакав*, *неколики*; *никоји*, *никакав*, *николики* итд.

Заменицом *који* говорник тражи да му се укаже на предмет тако што ће се он сместити у одређени простор; дакле, у његовој семантици постоје исти елементи као и у семантици заменица *овај*, *тај*, *онај*: (1) предмет – чији

¹⁰ То што предикат који с њима конгруира стоји у 3. лицу навело је Стевовића (1973) да их, заједно са заменицом *он*, сврста у заменице 3. лица. Међутим, сматрамо да је од тог критеријума важнији онај функционални: да би се као одговор добиле заменице *ја*, *ти*, *ми*, *ви*, мора се питати *Ко?* на исти начин на који се то мора учинити да би се као одговор добила заменица *он*. А одговор на питање зашто су заменице *ко*, *шта* (и оне од њих добијене) 3. лица треба вероватно тражити у томе што је 3. лице најнеутралније, најмање маркирано, те је добило статус неутралног лица.

се идентитет сад тражи; (2) други предмети, у односу на које тај предмет и стиче идентитет; (3) лице и (4) простор који припада лицу.

Када пита *Какав?* или *Колики?*, говорник поставља саговорнику следећи захтев: „Упореди тај предмет са другим предметом, на чији идентитет ћеш указати смештајући га у мој или свој простор, одн. простор који је далеко од обојице“.

3. Класификација заменица

Из ове анализе проистиче да постоје два начина на које се заменице могу сврстати. Према првом, сврставају се заједно заменице из група 1 и 1а, одн. 2 и 2а, одн. 3 и 3а: заменице из група 1 и 1а у семантичкој структури имају искључиво лице; заменице из група 2 и 2а у семантичкој структури имају лице, предмет и однос припадања међу њима; заменице из група 3 и 3а у семантичкој структури имају предмет, друге предмете, ЛИЦЕ и простор лица.

Према другом начину, сврставају се заједно заменице из група 1а, 2а и 3а, насупрот заменицама из група 1, 2 и 3. Наиме, заменице из група 1, 2 и 3 су упућивачке речи, па садрже податак о лицу; оне из група 1а, 2а и 3а не садрже податак о лицу, јер нису упућивачке речи (а то се види и по томе што њихова употреба не може бити пропраћена гестом). Те заменице су везане за упућивачке заменице нарочитом везом питање – одговор (која би се могла сматрати неком врстом егзистенцијалне везе) и имају исту семантичку структуру као оне. Такође, граматички се понашају исто као група за коју су везане. Другим речима, категорије коју сачињавају заменице 1 и 1а, одн. 2 и 2а, одн. 3 и 3а могу се сматрати и категоријама организованим око прототипа (1, 2 и 3 би били типични чланови категорије по томе што имају упућивачку функцију, а 1а, 2а и 3а маргиналнији чланови, који нису упућивачке речи у ужем смислу речи) и класичним категоријама, образованим на основу неопходног и довољног услова (а то је њихова семантичка структура)¹¹.

Стога би класификација заменица могла да изгледа овако:

¹¹ Да је однос између група 2 и 2а, одн. 3 и 3а исти као однос између група 1 и 1а, у нашој литератури примећују и Симић/Симић (1981: 133), односно Симић/Јовановић (2007: 94); они, наиме, кажу: „Придевске заменице, као и именичке, могу се разврстати према томе да ли имају обележје лица или га немају“.

		Именичке		Придевске				
		У сем. стр. имају искључиво ЛИЦЕ		У сем. стр. имају ЛИЦЕ, предмет и припадање		У сем. стр. имају предмет, друге предмете, ЛИЦЕ, простор лица		
Носе податак о ЛИЦУ	За 1. лице	<i>ја</i>	<i>ми</i>	<i>мој</i>	<i>наш</i>	<i>овај</i>	<i>овакав</i>	<i>оволики</i>
	За 2. лице	<i>ти</i>	<i>ви</i>	<i>твој</i>	<i>ваш</i>	<i>тај</i>	<i>такав</i>	<i>толики</i>
	За 3. лице	<i>он (она, оно)</i>	<i>(они, оне, она)</i>	<i>његов, њен</i>	<i>њихов</i>	<i>онај</i>	<i>онакав</i>	<i>онолики</i>
	За свако лице	себе		свој				
Не носе податак о ЛИЦУ	Упитно-односне	ко, шта/што		чији		<i>који</i>	<i>какав</i>	<i>колики</i>
	Неодређене	неко, нешто		нечији		<i>неки</i>	<i>некакав</i>	<i>неколики</i>
	Одричне	нико, ништа		ничјији		<i>ниједан</i>	<i>никакав</i>	<i>николики</i>
	Опште и др.	свако, свашта ико, ишта		свачији ичјији		<i>сваки, сви икоји ...</i>	<i>свакакав икакав ...</i>	<i>сваколики иколики ...</i>

Ова табела у исти мах нешто и открива и прикрива: док открива системске везе међу заменицама, њоме се не приказује чињеница да истакнутост лица опада како се иде слева надесно – од заменица које означавају само лице, преко оних које означавају припадност лицу, до оних које означавају ентитет који припада простору лица. Табела, такође, не говори експлицитно да су заменице које не носе податак о лицу маргиналнији чланови категорије заменица него оне које тај податак носе.

4. Терминологија

По традиционалној терминологији (в. нпр. Стевановић 1975) заменице из 1. групе називају се *личне*. Заменице из 2. групе називају се *присвојне*, а оне из 3. групе *показне*. Заменице из група 1а, 2а и 3а разбијене су на *односно-упитне*, *неодређене*, *одричне* и *опште*, док њихова веза са заменицама из 1, 2. одн. 3. групе није термилошки, а ни у класификацији, експлицитно назначена. Тако се придевске заменице деле на присвојне, показне, односно-упитне, неодређене, одричне и опште – као да су све истог реда; па је заменица *чији*, на пример, стављена у исти однос према „показним“ као и према „присвојним“ заменицама.

Прва наша интервенција састојала би се у томе да се у групу *присвојних* заменица укључе, поред заменица из 2. групе, и заменице из групе 2а, те да се у групу *показних*, поред заменица из 3. групе, укључе и заменице из групе 3а¹². Тако би се придевске заменице делиле само на присвојне и показне

¹² Стевовић такође у исту групу (присвојних заменица) убраја заменице *мој, твој, његов, чији, нечији, ничјији, свачији, ма чији, било чији, чији год, које чији, ичији, свој*; на исти начин, у групу показних убраја не само *овај, тај, онај* него и *који, неки, никоји, сваки* и др., у групу „каквоћних“

– при чему би термини *присвојне заменице* и *показне заменице* проширили свој обим.

Сада се појављује термилошки проблем: с обзиром на то да се заменице из група 1 и 1а, одн. 2 и 2а, одн. 3 и 3а разликују управо по томе што прве носе, а друге не носе податак о лицу, којим терминима означити ту разлику? Намеће се решење да се заменице из 1, 2. и 3. групе назову *личне*, а заменице из група 1а, 2а и 3а *неличне*¹³. Тако би заменице из 2. групе биле *личне присвојне*, а из групе 2а – *неличне присвојне*; оне из 3. групе биле би *личне показне*, а из групе 3а – *неличне показне*.

Термини *личне заменице* и *неличне заменице* су, међутим, досад били резервисани за оне заменице које означавају *искључиво* ЛИЦЕ – а то су оне из група 1, одн. 1а. Најбезболније решење би било да тако и остане – с обзиром на то да је таква терминологија устаљена и у науци и у школској пракси, а и да се тим терминима означавају типичне врсте заменица, чија би имена било врло незахвално мењати.

У том би случају једно место у термилошком систему остало празно: недостајао би термин који говори о *значењу* заменица из група 1 и 1а – термин који би био пандан терминимима *присвојне*, одн. *показне заменице*. Иако начелно нерешив (не може се рећи *личне личне заменице*), тај проблем не би морао имати велике практичне последице, будући да су заменице из група 1 и 1а по природи именичке. Тако, ако би било неопходно назначити које су личне, одн. неличне заменице у питању, увек би се могло рећи да су то *именичке*, *присвојне* или *показне заменице*. Такво решење није савршено (*именички* не означава појаву истог реда као *присвојни* и *показни*, јер се односи на граматичко понашање, а не на значење), али се њиме постојећи термини најмање мењају.

У том би случају терминологија изгледала овако:

		Именичке У сем. стр. имају искључиво ЛИЦЕ	Придевске	
			У сем. стр. имају ЛИЦЕ, предмет и припадање	У сем. стр. имају предмет, друге предмете, ЛИЦЕ, простор лица
Носе податак о ЛИЦУ	За 1. лице	личне	личне присвојне	личне показне
	За 2. лице			
	За 3. лице			
	За свако лице			
Не носе податак о ЛИЦУ	Упитно-односне	неличне	неличне присвојне	неличне показне
	Неодређене			
	Одричне			
	Опште и др.			

не само овакав, такав, онакав него и какав, некакав, никакав, свакакав и др., а у групу „количинских“, поред *оволики*, *толики*, *онолики*, и *колики*, *неколики*, *николики* и др. (1973: 33).

¹³ Симић/Симић (1981), као и Симић/Јовановић (2007), за заменице *ко* и *шта* употребљавају термин *неличне*, чиме их термилошки доводе у везу са заменицама из 1. групе (*личним*).

Да дамо неки пример: заменица *нечији* била би неодређена (нелична) присвојна заменица; заменица *овај* – лична показна заменица (за 1. лице) за идентитет; заменица *какав* – упитно-односна (нелична) показна за квалитет итд.

5. Тзв. заменички прилози

Заменички прилози су показне речи у оквиру прилога¹⁴. Систем који образују врло је сличан систему показних заменица, будући да су они по свом значењу показни. Тај систем би се могао представити – и терминолошки решити – на следећи начин:

		Заменички прилози (показни)						
		за место			за време	за начин	за количину	за узрок
Лични	за 1. лице	<i>овде</i>	<i>овамо</i>	<i>овуда</i>	<i>сад(а)</i>	<i>овако</i>	<i>оволико</i>	
	за 2. лице	<i>ту</i>	<i>тамо</i>	<i>туда</i>	<i>тад(а)</i>	<i>тако</i>	<i>толико</i>	<i>зато,</i> <i>стога</i>
	за 3. лице	<i>онде /</i> <i>тамо</i>	<i>онамо</i>	<i>онуда</i>	<i>онда</i>	<i>онако</i>	<i>онолико</i>	
Нелични	упитно-односни неодређени	<i>где</i> <i>негде</i>	<i>куд(а)</i> <i>(где)</i> <i>некуд(а)</i> <i>(негде)</i>	<i>куд(а)</i> <i>некуд(а)</i>	<i>кад(а)</i> <i>некад(а)</i>	<i>како</i> <i>некако</i>	<i>колико</i> <i>неколико</i>	<i>зашто</i>
	одрични	<i>нигде</i>	<i>никуд(а)</i> <i>(нигде)</i>	<i>никуд(а)</i>	<i>никад(а)</i>	<i>никако</i>	<i>николико</i>	<i>низашта /</i> <i>низашто</i>
	општи и др. други	<i>свугде,</i> <i>игде, ма</i> <i>где, било,</i> <i>где, где</i> <i>год...</i>	<i>свукуд(а)</i> <i>(свугде),</i> <i>икуд(а)</i> <i>(игде),</i> <i>ма куд(а)</i> <i>(где)...</i>	<i>свукуд(а),</i> <i>икуд(а),</i> <i>ма куд(а),</i> <i>било куд(а),</i> <i>куд(а), год...</i>	<i>увек,</i> <i>икад(а),</i> <i>ма кад(а),</i> <i>било кад(а),</i> <i>кад(а) год...</i>	<i>свакако,</i> <i>икако, ма</i> <i>како, било</i> <i>год...</i>	<i>иколико,</i> <i>ма колико,</i> <i>било</i> <i>колико,</i> <i>колико</i> <i>год...</i>	<i>изашта /</i> <i>изашто</i>

ЛИТЕРАТУРА

- Кликовац 2006:** „О употреби показних речи у српском језику“. *Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, 125–141.
- Клајн 1985:** Ivan Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Београд: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.
- Ломпар 1997:** Весна Ломпар, „Заменице с префиксом *и-* у српском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 1997, 155–162.

¹⁴ Због тога се у литератури сврставају у ширу групу заменичких речи (Пешикан 1967), односно разматрају заједно са заменицама (Пипер 1987), а понекад се чак сматра да их треба сврстати у категорију (прилошких) заменица (Стевовић 1973).

- Пешикан 1967:** Митар Пешикан, „О систему заменичких речи“, *Наш језик*, н. с., књ. XVI, св. 4, 1967, 245–267.
- Пипер 1987:** Предраг Пипер, „О семантичком систему заменица у српскохрватском језику у поређењу са руским“, *Зборник Матице српске за славистику*, 33, 1987, 79–102.
- Сааведра 1997:** Димка Сааведра, „Опште заменице – лексичко-граматички статус“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 1997, 141–154.
- Симић/Симић 1981:** Радоје Симић, Бригита Симић, *Наш језик и ми I – Савремени српскохрватски језик за III разред усмереног образовања као ужестручни предмет*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1981.
- Симић/Јовановић 2007:** Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Мала српска граматика*, Београд: Јасен, 2007.
- Станојчић ¹2008:** Живојин Станојчић, „Морфологија и творба речи“, [у књизи] *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Стевановић ³1975:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I – Увод, фонетика, морфологија*, Београд: Научна књига, 1975.
- Стевовић 1973:** Игрутин Стевовић, „Систем заменичких речи у српскохрватском језику“, *Књижевност и језик*, год. XX, бр. 1, 1973, 27–42.

Duška Klikovac

A FEW WORDS ABOUT PRONOUNS IN SERBIAN:
A REVISED CLASSIFICATION AND TERMINOLOGY PROPOSAL

In this paper the author analyses in detail the semantic structure of different groups of pronouns in Serbian and proposes a classification that is somewhat different from the traditional one. Since the grammatical category of person is relevant not only to pronouns known as personal, but also to pronouns known as possessive and demonstrative, it turns out that all the pronouns can fit into one table – whose upper half would encompass pronouns that carry information about person (first, second and third), and the lower half those that do not carry such information (interrogative, relative, indefinite, negative, universal etc.). The author then discusses the terminological problem that results from this classification and proposes a solution.

Вања Станишић

ТИПОЛОШКИ ОКВИРИ СРПСКЕ ДИГРАФИЈЕ

Сажетак: Употреба различитих писама за један исти језик добила је у стручној литератури назив диграфија. У средишту досадашњих описа ове појаве налази се управо овај тип напоредне употребе различитих писама у конкурентној или функционално разграниченој примени. Циљ овога рада јесте опис различитих врста диграфије, како би се боље сагледале прилике у српској писмености и разјаснио типолошки статус њене диграфије.

Кључне речи: синхрона диграфија (конкурентна и структурна) и дијахрона (секвенцијална) диграфија, конкуренција култура

Питање диграфије већ сам био дотакао у неким ранијим радовима у вези с питањем писмености код Словена. Као што је ту већ било речено, полиграфичност представља једно од битних обележја културне физиономије Словена с којом се они појављују на историјској сцени у старословенском периоду. Изложеност Словена различитим културним и политичким утицајима с истока и са запада, која је током читаве њихове историје на графичком плану била изражена у виду разапетости између жеље за укључењем у престижне империјалне културне кругове и жеље за очувањем аутохтоне словенске писмености, има дубоке корене и била је условљена средишњим положајем Словена у евроазијском културноисторијском и етнолингвистичком контексту. Посебно место у томе заузима двоазбучност у оквиру једне писмености, с којом Словени у старословенском периоду ступају на историјску сцену, и која све до данас представља спољашњу одлику оног дела балканских Словена, које игром историјске судбине карактерише слична културна разапетост између истока и запада, империјалног и аутохтоног, о којој говори и тематски најјособенији старословенски споменик – спис «О писменима» Црнорисца Храбра.

Употреба различитих писама за један исти језик добила је стручној литератури назив *диграфија*. У средишту досадашњих описа ове појаве налази се управо овај тип напоредне употребе различитих писама у конкурентној или функционално разграниченој примени. Најпознатији примери такве употребе јесу три тзв. „диграфска архетипска случаја“: кинеско писмо и

његова латиничка транскрипција *pinyin*, и два типолошки подударна случаја – један језик с два имена која имају подршку у употреби различитих графичких система – хинди/урду и српски/хрватски. Ова типолошка подударност је само површинска, јер, као што знамо, српски језик је задржао исту ону диграфичност својствену раније српскохрватском језику, у којем су два писма међусобно конкурентна. То значи да се српско-хрватски пример ипак не може свести на исту врсту диграфије као у случају Индије и Пакистана. Циљ овога рада јесте опис различитих врста диграфије, како би се боље сагледале прилике у српској писмености и разјаснио типолошки статус њене диграфије.

Ова појава је добила свој научни опис тек 70-их година 20. века. Један од првих аутора који јој је посветио пажњу био је словачки стручњак Петар Зима [1974]. Он ју је описао као искључиво синхронијску појаву, када се два писма употребљавају у истом времену за један исти језик. Дијахронијски аспект је искључио из свога разматрања с образложењем како је промена писма током времена својствена многим језицима и да се зато не може третирати на исти начин као и претходна појава. Око питања синхроне и дијахроне диграфије испољене су касније велике разлике у схватањима. Већ следећи аутор, Јан Дејл [I. R. H. Dale] 1980. године уводи разлику између синхроне и дијахроне диграфије, при чему ова друга представља употребу више од једног писменог система за дати језик током његовог постојања. Готово истовремено, овим се питањем позабавио и синолог Џон Дефрансис [1984; 1989] који, попут Зиме, диграфију дефинише превасходно као синхронијску дисциплину – истичући у први план социјални контекст („различита писма коришћена у једном језику под утицајем одређених друштвених чиналаца, као што је нпр. религија“). Пресудну улогу социјалних чинилаца у датом историјском тренутку посебно истичу и Џошуа Фишман крајем 80-их година и Веи Чианг средином 90-их. Обоје аутора диграфију сагледавају кроз конкуренцију различитих културних оријентација. Чианг говори о конкурентној употреби „индигеног“ и „неиндигеног“ писма у одређеној средини [1995: 122], док Фишман овде разоткрива тензије које постоје између тежњи за „аутентичношћу одређене групе“ и „спољашњих сила“ које делују у другом смеру – ка интеграцији дате групе у шире окружење [1988: 273-275]. У радовима написаним у току последње деценије ипак је превагнуло равноправно сагледавање синхроног и дијахроног плана као *конкурентне* и *секвенцијалне* диграфије, у којима се истовременој употреби двају писама за један језик супротставља бележење истог језика различитим писмима током одређеног временског периода (упор. Гривеле 2001, Унсет 2006, а нарочито рад Елене Берланде [2006], који је пружио обиље података о диграфији и био веома подстицајан за разумевање овог питања).

У чему је неспоразум и каква је стварна временска димензија овог феномена? Најмаркантнија и најособенија појава овде је свакако различито бележење истог језика у истом времену. Уколико се користе типолошки различити системи писма, онда је њихова употреба функционално разграничена и они се међусобно надопуњују, какав је случај у све три далекои-

сточне земље које данас користе кинеско писмо: у Кини се оно употребљава заједно с латиничком транскрипцијом *пинјин*ом, у Јапану и Јужној Кореји се употребљава заједно с домаћим фонографским системима каном и хангулом. Ово је тзв. *структурна диграфија* у којој употреба различитих графичких система има преваходно лингвистички ослонац. Уколико се пак употребљавају писма исте типолошке структуре, онда је њихово разграничење по правилу условљено ванјезичким чиниоцима. Идеалан пример за очување њихове равноправне употребе представља поменути случај Индије и Пакистана, чији је заједнички језик хиндустани, после политичког раздвајања двеју земаља, добио два етничка назива која на графичком плану јасно показују своју различиту културну оријентацију (хинди/урду : деванагари/арапско писмо). Чешћи су, међутим, случајеви употребе различитих писама у истој средини, чиме се стварају услови за њихову конкурентну употребу која зависи од различитих културних или идеолошких оријентација унутар колектива који их користе. Другим речима, од значаја који та писма имају за дати колектив у одређеном времену. С променом културне оријентације долази и до неминовне преваге у употреби одређених писама, која се завршава сменом једног писма другим. Примери су безбројни. Такав је случај био нпр. с Келтима који су услед различитих културних оријентација и утицаја у разним деловима Европе користили различита писма (грчко, келтиберско, огам, а најређе латинско), да би после политичке и културне латинизације прешли само на латинско писмо, или с Курдима који још увек пишу различитим писмима: латиницом у Турској, арапским писмом у Ираку, Ирану и Сирији, као и ћирилицом на Кавказу, на територији бившег Совјетског Савеза. Арапским писмом писали су пословењени Татари на тлу Пољске и Белорусије и ћирилицом њихови данашњи сродници Гагаузи на тлу Молдавије, да и не говоримо о добро познатим графичким приликама код Словена. Овакав тип диграфије синхрон је само привремено и постоји само док се не оконча смена одређених графичких система. Са синхроне тачке гледишта то је *конкурентна диграфија*, која се увек претвара у дијахрону *секвенцијалну диграфију*, што и оправдава увођење дијахроног плана у ову проблематику.

Међутим, синхрони и дијахрони план овде ипак нису равноправни, а у ширењу појма диграфије отишло се толико далеко, да је у новијим студијама увелико превазишао првобитну дефиницију „два писма коришћена за један језик“ и добио третман уопштене ознаке за готово „све могуће односе између писама и језика“ [Берланда 2006: 63], што је одвело у претерано формализовање овог питања и губљење из вида разлике између оног што је у њему особено од оног што је опште. Тако се нпр. далекоисточни тип диграфије само формално може назвати структурним, утолико што се у сва три случаја истовремено користе писма различите типолошке структуре. Али је само у Јапану она добила лингвистички ослонац, који обједињује *канџи* (кинеске «хан» знаке 漢字) и *кану* (оригинално слоговно писмо) у један систем. У Кореји, чија је диграфија иначе у почетку Јапану служила као модел, структурна диграфија је непрестано показивала тежњу да се претвори у конкурентну, тако да је кинеско писмо (*ханџа*) данас готово изишло из употребе

у корејској писмености. Што се пак саме Кине тиче, њена је диграфија постала структурна силом прилика и то само због неуспеха замене хан-знакова (汉字) латиничким алфабетом *пинјин*ом (*pīnyīn*). Иако је био званично уведен 1956. године, као један у низу револуционарних пројеката ондашњег кинеског политичког врха, латинички алфабет ипак није успео да замени старо кинеско писмо и за сада је изборио само место његове званичне међународне транскрипције. У основи, кинеска диграфија није ни структурно ни типолошки подударна јапанској. Пинјин и хан-знаци се никад не употребљавају заједно. То је функционални тип тзв. *допунске диграфије* (aditive digraphia – подврсте структурне диграфије), који у суштини није намењен члановима истога колектива.

Један од упадљивих примера оваквог формализовања питања диграфије јесте увођење појма «доминантно писмо» насупрот «уникатном» (dominant – unique script). Иако је та опозиција добила централно место у новијим радовима (упор. о томе Берланда 2006: 13-14, 19-20), при чему је међу «доминантним писмима» извршено рангирање по степену престижности – на челу с латиницом као писмом „најјаче доминантности“ (strongest dominance), та подела не одговара за српску ћирилицу, па ни за ћирилицу уопште, која је ту окарактерисана као писмо „слабе доминантности“ (weakly dominance). Док у Казахстану или Киргизији ћирилица данас има статус некада престижног писма које се постепено повлачи пред латиницом, она је за Србе у суштини “unique” иако је не користе само они. Дакле, ћирилица је истовремено и национална за једне и интернационална за друге. Вишезначност појма «доминантно писмо» сведочи о томе да ове одлике не припадају писму као неком независном феномену, него његовим културноисторијским функцијама. Потврду овакве функције писма представља и тзв. «смрт писма» као најчешћи резултат опозиције између доминантног и уникатног писма. Историја писма препуна је примера овакве смене која је по правилу коначна. Упркос томе што и језик може да доживи сличну судбину, очигледно је да њихове судбине нису узрочно повезане. Бројни су примери језика који су током своје историје писани разним писмима, али нису ретка ни писма која су надживела језике за које су била створена. Иако смрт писма и смрт језика могу да се подударе (нпр. готски језик и писмо, мероитски језик и писмо, писмо Ускршњих острва и рапанујски језик), ипак се по њиховим последицама види колико су то различити феномени. Смрт писма то је увек спољашњи израз рушења и потпуног или делимичног нестанка неке културе (огам и руне, критско-микенска и египатска писменост), док смрт језика може да буде само фаза у историји неке културе (старословенско наслеђе у ћирилицу, сумерско наслеђе у месопотамској писмености и латинско у латиници).

«Смрт писма» разоткрива, дакле, како је овде реч о културама. Конкурентна диграфија је стога конкуренција двеју култура и у крајњој линији доказ смене култура или њихових битних обележја у одређеном времену. Структурна диграфија постоји у оквиру исте културе, али под условом да то морају бити писма различите типолошке припадности. Пошто постоји само један прави пример ове друге диграфије (јапански), сумњива изгледа и сама

подела на две врсте диграфије. Како је то разјаснио Џеј Гелб, идеографија или логографија је сложене природе и носи у себи могућност спонтаног осамостаљења фонографских елемената и стварања таквог типолошки сложеног графичког система састављеног од логографских и фонографских елемената (упор. Станишић 2002: 46). Таква природа појмовног писма, коначно, омогућила је његов типолошки преображај у гласовно писмо. Оно што је названо структурном диграфијом била је у суштини етапа у добро познатој еволуцији писмених система, чији су примери такође бројни. Тако су нпр. настали семитско сугласничко писмо из египатске хијероглифике, еламски клинописни силабариј и староперсијски клинописни алфавет, као и егејска слоговна писменост из егејске хијероглифике.

Пресудна је улога културног утицаја у свим видовима диграфије. О значају културног утицаја и у синхроној и у дијахроној диграфији говори чак и Јан Дејл (укрштање или конкуренција култура у првој и превага одређене културе у другој [1980: 12]). Избор и превага туђих културних обележја увек су праћени „жељом да се буде сличан“ – на њој почива чин промене идентитета [Фишман 1977; Кулмас 1989: 227]. Ширење латиничког писма данас, које је у многим деловима света потиснуло и потискује друга писма, нпр. арапско писмо у Турској, западној Африци (хауса), Индонезији и Малезији, кинеско писмо у Вијетнаму, ћирилицу на простору Евроазије, што већ увелико важи и за српску ћирилицу, управо потиче из такве „жеље за поистовећивањем“ и укључењем у тренутно престижну цивилизацију. Његово право име је *вестернизација*, а идеологизовани псеудоним *модернизација*. Ово друго име можда најбоље одражава колико је нарушен статус домаћих култура у оним срединама које су данас пошле путем латинизације. С друге стране, у чврстој укоренености домаћих култура садржано је објашњење зашто такве „модернизације“ нема у свим оним земљама које су остале привржене својим старим културним обележјима.

Конкуренција културних обележја представља, дакле, суштинску одлику диграфије у целини. При томе се дијахрона диграфија у суштини показује као формализација овог питања, јер се своди на различите културне оријентације у историји неког друштва. Прави тип диграфије стога је управо синхрона конкурентна диграфија, у којој се графичка смена догађа услед ширења доминантног или престижног писма на рачун непрестижног, које може бити мање доминантно или уникатно. Ту је реч о две супротстављене тенденције које имају пресудан значај у избору и евентуалној смени културне оријентације одређеног друштва:

1) жеља за подражавањем, за поистовећивањем с престижном културом – тачније жеља за укључењем у другу културу, која по правилу и сама тежи ширењу својих етнокултурних обележја;

2) обрнуто је жеља за очувањем уникатности, посебности, културног и националног идентитета, који свој спољашњи израз налази у овом графичком сегменту културе.

Промена културних обележја догађа се у свим оним случајевима када је различито културно окружење јаче од унутрашњих интегративних сила

одређене етничке или културне заједнице и када услед тога у њој превладају сепаратне, дезинтегративне тенденције. Диграфија је, дакле, доказ да центрипеталне силе почињу да односе превагу над центрифугалним силама у културној оријентацији одређене заједнице. Разуме се, замена и одумирање писма су по правилу испуњени емоцијама и често веома болни, зато што писмо и ортографија, како је то истакао Флориан Кулмас [1989: 226], нису само инструменти практичне природе, него и симболички систем огромног социјалног значаја, који је у тесној вези с питањем идентитета и културног континуитета одређене заједнице. Што се пак саме практичне, комуникативне стране писма тиче, диграфија је неприродно стање, јер је у супротности са законом економије комуникативног система, који је Андре Мартине [1982: 8] својевремено описао и дефинисао као природно обележје језика, а који се у потпуности може применити и на писмо.

Диграфска проблематика у суштини додатно расветљава изворну природу ове комуникације на даљину и потврђује културноисторијски значај писма као средства колективног памћења одређеног друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Берланда 2006:** E. Berlanda, *New Perspectives on Digraphia: A Framework for the Sociolinguistics of Writing Systems*. Graduate Programme in Theoretical and Applied Linguistics. York University. Toronto.
- Гривеле 2001:** S. Grivelet, Digraphia in Mongolia. *International Journal of the Sociology of Language*, 150, pp. 75-93.
- Дејл 1980:** I. R. H. Dale, Digraphia. *International Journal of the Sociology of Language*, 26, pp. 5-13.
- Дефрансис 1984:** J. DeFrancis, Digraphia. *Word*, 35(1), pp. 59-66.
- Дефрансис 1989:** J. DeFrancis, *Visible Speech: The Diverse Oneness of Writing Systems*, Honolulu, Hawaii UP.
- Зима 1974:** P. Zima, *Digraphia: The case of Hausa*. *Linguistics*, 124, pp. 57-69.
- Кулмас 1989:** F. Coulmas, *The Writing Systems on the World*, Oxford: Blackwell.
- Мартине 1982:** A. Martinet, *Osnovi opće lingvistike*, Biblioteka TEKA, GZH, Zagreb.
- Станишић 2002:** В. Станишић, „Типолошка проблематика класификације система писма“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLV/1-2, Нови Сад 2002, 41-57.
- Унсет 2005:** P. Unseth, Sociolinguistic parallels between choosing scripts and languages. *Written Language & Literacy*, 8(1), pp. 19-42.
- Чанг 1995:** W. W. Chiang, “We two know the script; we have become good friends”: Linguistic and social aspects of the women’s script literacy in southern Hunan, China. Lanham, ML: University Press of America.

Ваня Станишич

ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ СЕРБСКОЙ ДИГРАФИИ

(Резюмэ)

Употребление различных писем для одного и того же языка получило в литературе по этому вопросу название диграфия. В центре доннешних описаний этого явления находится именно такой тип паралельного употребления различных писем в конкурентном или функционально разграниченном примении. Одним из самых известных примеров такого употребления являлись два типологически сходных случая – один язык с двумя именами, которые имеют поддержку в употреблении различных графических систем – хинди / урду и сербский / хорватский. Это типологическое сходство только поверхностное, потому, что сербский язык сохранил такую же диграфичность свойственную раньше сербскохорватскому языку, в котором два письма конкурентны между собой. Это значит, что сербско-хорватский пример все таки не может быть сведен к такому типу диграфии, как в случае Индии и Пакистана. Данная работа является описанием различных типов диграфии, с целью лучшего понимания обстоятельств в сербской письменности и разъяснения типологического положения ее диграфии.

Вељко Брборић

ЦРТА И ЦРТИЦА – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Сажетак: У раду се говори о црти и цртици у нашим правописима и правописним приручницима. Наиме, у нашим правописима и правописним приручницима о црти и цртици говори се на неуједначен начин, неки приручници их и не разликују. Стога смо проверили како се овоме проблему прилази у релевантној правописној литератури. После увида у постојећа решења дошли смо до одређених закључака које износимо у овоме раду. Рад доноси и списак основне правописне литературе, која је основа за даљи рад на овој проблематици.

Кључне речи: правопис, правописна терминологија, интерпункција, интерпункцијски знаци, црта, цртица

1. Увод

Од свих интерпункцијских знака највише недоумица имамо при употреби запете. Запета је, наравно, најважнији знак и за предочавање и за прецизирање унутрашњих односа у реченици. Што се тиче црте и цртице, оне се ређе употребљавају, од мањег су значаја, па се о њима мање и дискутује у литератури. Ипак, поприлични забуну уноси и разликовање црте и цртице. Црта је, по правилу, знак раздвајања (раздвојна служба) док је цртица знак спајања (везна служба). Чини нам се да се често не прави разлика између употребе црте и цртице. Наиме, дешава се у различитим текстовима да се разлика уопште не прави, већ се користи само један знак. Овде у првом реду мислимо на штампане текстове, где су „превиди“ очигледни, док се у рукописном тексту црта тешко разликује од цртице.

2. Кратак осврт на црту и цртицу код Александра Белића

Александар Белић је црту називао и *знак почивке* или *знак прекида* и каже да се пише када желимо нешто истаћи, у дијалогу, уместо наводника,

када хоћемо нешто посебно да истакнемо, може се писати и уместо две тачке, уместо запете (Белић 1923). Белић о цртици говори веома мало и каже: „везица (цртица) (-) се употребљава, као што смо видели, при раздвајању речи на слоге и у непотпуним сложеницама; она се још употребљава када се при скраћивању наводи почетак и крај речи: д-р, г-ђа и сл.“ (Белић 1923: 153).¹

3. Црта и цртица у лингвистичкој литератури

У *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* Рикарда Симеона за црту и цртицу стоје следећа објашњења: а) „**црта**, 1. писмени, правописни (интерпункцијски) и стилистички знак (-); станка, пауза, тире. Црта или тире знак с врло много различитих функција. У свим случајевима он се ставља као упозорење на паузу. У много случајева употребљава се у положајима, гдје је обичнији какав други знак (зарез, рјеђе заграда, наводници, па и двоточје); у успоредби с њима, црта је изражајнија те се особито често употребљава у експресивном говору“ (Симеон 1969: 186); б) „**цртица** а) спојна црта, спојник, дефис, полумцрта, везица; правописни знак (-) који означаје: 1. спојеност двију или више ријечи које творе полусложеницу, нпр. *босанско-херцеговачки*; 2. знак растављања, нпр. ријечи на слоге или на саставне дијелове, нпр. *разгледати, разгледа-ти*; 3. знак при пријеносу дијела ријечи из једног ретка у други. За разлику од црте, која има низ посве другачијих функција, цртица свагда означаје да њоме растављени елементи чине посебну јединицу, лексичку цјелину, па је стога погрешно замјењивати с цртом...“ (Симеон 1969: 186).

Правопис српскохрватског језика из 1960. године у одељку Интерпункција говори о црти (Правопис 1960: 114–116), док се у одељку Правописни знаци говори и о црти и цртици (Правопис 1960: 120–121). Тумачења о црти и цртици почивају на тумачењима Александра Белића, али је учињено и извесно проширење које се види у додатним објашњењима. То је, нема сумње, био резултат компромиса и уступања тумачењу која смо сусретали код Д. Боранића.

У *Енциклопедијском лексикону Српскохрватски језик* (Пецо/Станојчић 1972) каже се да је црта интерпункцијски знак којим се издваја уметнути или накнадно додати део текста, слично зарезу и загради. Наводе се и различите, врло бројне, употребе црте с примерима. Употреба цртице сведена је у седам тачака кратких тачака: 1. у полусложеницама, 2. између двочланих презимена, 3. при растављању речи на слоге, 4. при растављању речи на саставне делове, 5. приликом преношења речи у следећи ред, 6. при комбинацији

¹ Од овог начина писања скраћеница, са цртицом, Белић одустаје 1950. године, заправо каже да су у обичај ушли и други начини скраћивања: др, гђа. У каснијим правописима и правописним приручницима цртица се при писању скраћеница практично и не помиње.

бројева и слова и 7. код скраћеница, тј. њихових наставка за облик (Пецо/Станојчић 1972: 49–50).

4. Црта и цртица у актуелним правописма

Терминолошки данас немамо проблема јер су се устали термини **црта** и **цртица**, док смо у прошлости имали и другачије термине. Тако смо за црту у литератури наилазили и на термине: **знак почивке**, **почивка**, **знак прекида**, **прекидни знак**, **станка**, **повлака**, **пауза** и **тире**, а за цртицу: **везица**, **полуцрта**, **спојница**, **спојна црта**, **спојник** и **дефис**².

Овде доносимо кратак увид у три релевантна правописна приручника:

1. Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, 1993.
2. Милорад Дешић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*, 1994.
3. Радоје Симић³, *Српски правопис*, Београд, 2003.

У *Правопису српскога језика* Матице српске из 1993. године каже се да је црта знак који може заменити запету, али то не може бити механичко већ умерено. Тако се цртом може: а) издвајати уметнути део текста, посебно када је запета неподесна, јер је већ употребљена у другој служби; б) цртом се наговештава раздвајање или поименично набрајање, значење јој објашњавамо речима **НАИМЕ**, **ТО ЈЕСТ** (овде алтернира с две тачке, а делимично и са запетом); можемо одвојити и закључни део реченице; одвојити предикат од субјекатског дела реченице ако је општији; одвојити накнадно додати или последњи део неког исказа ако се он жели посебно истаћи; црта се пише и у двојним, каткад и вишечланим везама које немају карактер реченице, а однос међу члановима није исказан речима; у улози именског предиката у насловима; ... Матичин правопис говори и о „примакнутој црти“ и о „одмакнутој црти“, заправо говори и црти са паузама (белинимама) пре и после ње и о црти без пауза (Пешикан 1993: 275–280).

О цртици се у овом приручнику говори о њеној служби у обликовању реченице и каже се да је њена најчешћа употреба у писању полусложеница; при преношењу речи из реда у нови ред; при подели речи на слоге (*ла-ста-ви-ца*) и творбене форманте (*у-рођ-ен-ик*); поделу на основу и наставак

² Занимљиво је да се у литератури може наћи и употреба цртице, али се за њу каже да је то црта. Такви случајеви нису усамљени. Наиме, и данас се може често срести и у стручној литератури мешање ова два знака приликом њихове употребе.

³ Професор Р. Симић потписује више правописних приручника. Неки правописи су ауторски, неке (Правопис српског језика са речником) потписује петочлана група аутора (Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ћорић и М. Ковачевић), а неке дванаесточлана правописна комисија са одговорним редактором Р. Симићем. Сви правописни приручници налазе се у списку литературе на крају рада.

(град-ом); рашчлањеност скраћеница када их пишемо по изговору (*Си-Ен-Ен*); комбиновање два вида писања (75-годишњи, ЖТП-а). Уз ово налазимо и још нека објашњења (Пешикан 1993: 290–291).

За јасно разликовање црте и цртице сусрећемо и објашњења о њиховом односу у дужини: „Да би се јасно разликовала од цртице, црта треба да буде најмање двоструко дужа од ње. За разлику од цртице, црту не треба понављати у наредном реду кад се нађе на крају реда“ (Пешикан 1993: 290).⁴

У *Правопису српског језика* (приручник за школе) Милорада Дешића стоје основна објашњења о црти, док се у одељку о *Интерпункцији* цртицом аутор посебно не бави: Овде се каже да се црта пише: а) у дијалозима, б) при одвајању уметнутих делова, в) при додавању, г) кад се нешто истиче (супротставља), д) испред предиката удаљеног од субјекта, ђ) на почетку пасуса, е) између реченица као примера, ж) при истицању завршног дела пасуса, з) између бројки, и) у спојевима који значе просторне односе, ј) између тесно повезаних речи у насловима (Дешић 1994: 146–149). О цртици се у одељку *Интерпункција*, као што смо рекли, посебно не говори, већ стоји напомена: „О писању цртице детаљно се говорило у поглављима: *Састављено и растављено писање речи*, *Скраћенице* и *Растављање речи на крају реда*“ (Дешић 1994: 153).⁵

Од свих правописних приручника које (ко)ауторски потписује Радоје Симић овде доносимо само решења из *Српског правописа* (2003), јер је последњи и решења пређашњих приручника не одступају битније од овога. На самом почетку тумачења о црти овде налазимо јасну разлику између два начина употребе црте: „Црта се пише на два начина: *одмакнуто* од речи између којих стоји, и *састављено* са њима“ (Симић 2003: 172). Одвојена црта овде се прописује како би обележила истакнутију говорну паузу уз напомену да се за уметнуту конструкцију може користити двострука црта (уводна и завршна). При употреби управног говора пишемо само уводну црту. Спојена црта (без пауза) употребљава се међу називима података да обележи однос међу њима (*пруга Београд–Бар, овде–онде*), између бројева написаних цифрама (1832.–1878.).⁶ Црта се пише и двојним презименима, али није обавезујућа: „Ова је црта у крајњој линији сувишна, па је упутно толерисати је, али није је употнo препоручивати“ (Симић 2003: 175). При обајшњавању цртице каже се да се она користи за обележавање полусложеница,⁷ али и при

⁴ Јасно је да црту и цртицу у данашње време, у штампаном тексту, одређују штампарије и компјутери, тј. њихови фонтови, али ваља констатовати да ту има велике неуједначености. Може се рећи да њихово писање није стандардизовано.

⁵ Ваља знати да је овај приручник намењен школској популацији и да су нека објашњења о употреби црте и цртице оправдано изостављена.

⁶ Овде сусрећемо и једну специфичност у нашим правописној пракси. Наиме, сусрећемо и писање тачке испред других интерпункцијских знакова (црте и заграде), што није било уобичајено у нашим правописним решењима. Нема их ни данас у правописма Матице српске и Милорда Дешића, али и у већини других правописних приручника.

⁷ Код Р. Симића сусрећемо објашњење да „цртица заузима једно словно место у тексту“. Интересентно је да нигде нисмо нашли тумачење колико „простора“ заузима црта, може се рећи да и она заузима једно словно место, али је њена дужина дупло већа.

писању речи на крају реда, „када крај речи прекорачује границу ретка и сувишак се преноси у следећи ред“ (Симић 2003: 183–185).

Могли бисмо, дакле, рећи да је црта у писању често стилска одлика појединца, па се понекад може користити уместо запете, како би текст и његов смисао били јаснији и прецизнији. Такође се цртом може означити и уметнути део текста, а понекад може заменити и две тачке, често замењује наводнике.

Црту пишемо и у значењу *до* (на свим нивоима) и као двојни однос, односно просторну релацију (*аутопут Београд–Ниш*). Овде вреди напоменути да се црта користи не у значењу *до*, већ *од до*. Наиме, када се пише црта, погрешно је писати предлог *до*, јер црта у овом случају замењује оба предлога, без обзира на то да ли је посреди испис словима или бројевима. (*Београд–Ниш, 1995–1998*).

Цртица је увек, то није спорно, спојни знак (пише се примакнуто). Најчешће се употребљава на крају реда када једна реч не може стати у ред у којем је започета, тј. када део речи преносимо у следећи ред; у полусложеницама између њихових саставних делова, али и при комбиновању два вида писања, бројкама и словима и између броја и речи.

5. Закључак о писању црте и цртице

1. Да би се јасно разликовала од цртице, црта треба да буде отприлике двоструко дужа од ње (разлика мора бити очигледна). За разлику од цртице, црту не треба понављати у наредном реду кад се нађе на крају реда, сем каткад примакнуту црту између бројева. Цртицу понављамо код полусложеница.

2. По свом значају за складно уобличавање текста, објашњења о употреби црте у овладавању писменошћу заслужује више пажње него што јој се обично посвећује у нашим приручницима. Објашњења о цртици најчешће су добра и довољна.

3. У рукописном тексту тешко је разликовати да ли је неко написао црту или цртицу. Заправо, овде су црта и цртица изједначени, мада се може рећи да многи пишу исти знак (знак исте дужине) и за црту и за цртицу. Тако, рецимо, највећи број наших ученика и студената овде не прави никакву разлику.

4. И рачунари су нам овде мало додатно одмогли, а нису морали. Наиме, на основној тастатури налази се само цртица, док се за црту, по правилу, сналазимо на различите начине или преко симбола, али и тамо сусрећемо различите црте у дужини, а и висина им понекад може бити неуједначена. Тако се понекад говори и о великој црти и о средњој црти. То уноси додатне забуне.

5. Црта често у тексту може заменити запету, њоме издвајамо део текста који треба да буде наглашен или да се избегну честе употребе запета.

6. Црта се може употребити у тексту уместо две тачке пре набрајања.

7. Црту стављамо уместо првог знака навода. Оваква употреба црте постала је уобичајена у белетристици, где се практично знаци навода више и не користе.

8. Црту употребљавамо у различитим двојним и вишечланим везама.

9. Употреба цртице је обавезујућа у неколико случајева:

- а) приликом писања полусложеница,
- б) при подели речи на слоге,
- в) при растављању речи на крају реда,
- г) у комбинацији писања бројева и речи,
- д) при писању наставака код скраћеница и
- ђ) у номенклатурном и фигуративном раздвајања (*буди-бог-с-нама*).

10. Нека решења у нашим приручницима нису најсрећније објашњења и то утиче да се црта не употребљава онолико колико би могла, док, убеђени смо, са употребом цртице нема већих проблема, ако се изузму мешања црте и цртице.

ЛИТЕРАТУРА:⁸

- Караџић 1814:** Вук Стефановић Караџић, *Писменица сербскога језика*, Беч.
- Чутурило 1884:** Стево Чутурило, *Српски правопис за школску употребу*, Панчево.
- Новаковић 1894:** Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- Петровић 1912:** Милан Петровић, *Српска граматика с правописом*, Нови Сад.
- Петровић 1914:** Милан Петровић, *Српски правопис за средње школе*, Нови Сад.
- Белић 1923:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижевна Геце Кона.
- Правописно упутство 1929:** *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Белић ²1930:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижевна Геце Кона.
- Ново правописно упутство 1943:** Ново правописно упутство српског књижевног језика, Београд: Издавачко и прометно А. Д. Југоисток.
- Белић ³1950:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

⁸ Литература је, у односу на раније године допуњена и измењена, неке јединице су избрисане, а неке су додате. Исто је, као и ранијих година, дата хронолошким редом, и то прво она која је српска, а после ње остала.

- РМС (1967–1976):** *Речник српскохрватскога књижевнога језик*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- Пецо/Станојчић (ред. и уред.) 1972:** Asim Peco i Živojin Stanojčić, (red. i ured.) *Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja“: Srpskohrvatski jezik*, Београд: Interpres.
- Поп. енци. 1976:** Популарна енциклопедија, Београд: БИГЗ.
- Пешикан et al. 1989:** Митар Пешикан, Мевлида Караца-Гарић и Мато Пижурица (прир.), *Прилози правопису*, Нови Сад: Матица српска.
- Симић 1991:** Радоје Симић, *Српскохрватски правопис (нормативистичка испитивања у ортографији и ортоепији)*, Београд: Научна књига.
- Пешикан et al. 1993:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.
- Симић et al. 1993:** Радоје Симић, Живојин Станојчић, Бранислав Остојић, Божо Ћорић и Милош Ковачевић, *Правопис српскога језика са речником*, Београд – Никшић: ЧИП „Штампа“ – ИТП „Унирекс“.
- Дешић 1994:** Милорад Дешић, „Актуелна питања правописа српскога језика“, *Споне*, XXVI/3-4, Никшић, 40–41.
- Николић 1994:** Мирослав Николић, „Правопис српскога језика, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица“, *Јужнословенски филолог* L, 243–247.
- Симић 1994:** Радоје Симић, *Правопис српскога језика (нормативистичка и кодиколошка испитивања)*, Београд – Никшић: ИТП „Унирекс“ – МХ „Актуел“.
- Пешикан 1996:** Митар Пешикан, „Правописна норма“, in: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ–Службени гласник, 171–179.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа“, in: *К новој писмености*, Београд: Научна књига, 11–15.
- Симић 1998 (ред.):** *Правописни приручник српскога књижевног језика* (приредила правописна комисија, одговорни редактор Радоје Симић), Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Шипка 2000:** Милан Шипка, „О српској правописној терминологији“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 1411–1417.
- Дешић⁵2002 [1994]:** Милорад Дешић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*, Земун: Нијанса.
- Станојчић/Поповић⁸2002 [1989]:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брборић/Дешић 2003:** Вељко Брборић и Милорад Дешић, „О стандардизацији правописне терминологије“, in: *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 32/3, Београд, 219–229.
- Симић 2003:** Радоје Симић, *Српски правопис*, Београд, Јасен.

- Брборић 2004:** Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд, Филолошки факултет.
- Брборић 2004:** Вељко Брборић, „Интерпункцијска терминологија од Вука до данас“ in: *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 33/3, Београд, 195–206.
- Брборић 2005:** Вељко Брборић, „Неке терминолошке дилеме код српске интерпункције“, in: *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 34/3, Београд, 253–262.
- Брборић 2007:** Вељко Брборић, „Будућност српске правописне интерпункције“ in: *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 35/3, Београд, 163–173.
- Брборић 2008:** Вељко Брборић, „Српски правопис у двадесетом веку“, in: *Зборник Матице српске за славистику* 73, Нови Сад, 43–55.
- Брборић 2009:** Вељко Брборић, „О комбинованим и удвојеним интерпункцијским знацима и терминима помоћу којих се означавају“, in: *Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика* 38/3, Научни састанак слависта у Вукове дане 35/3, Београд, 91–101.
- Babić 1966:** Stjepan Babić, *Jezik (školski leksikon)*, Zagreb: Panorama.
- Simeon 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Zagreb: Školska knjiga.
- Anić/Silić 1986:** Vladimir Anić i Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber“ –Školska knjiga.
- Kristal 1995:** Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Babić et al. 1996:** Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Kristal 1998:** Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.

Veljko Brborić

THE DASH AND THE HYPHEN – SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Summary

The paper discusses the dash and the hyphen in our orthographic systems and orthographic manuals. They do not have a unified treatment of the dash and hyphen, and some manuals do not even make a distinction between them. Therefore we have made an inquiry as to how the relevant orthographic literature treats this issue.

Драгана Вељковић Станковић

ПРАГМАТИКА И НАСТАВА МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА

Сажетак: У раду се разматрају додирне тачке методике наставе матерњег језика и прагматике: а) корелација Грајсових конверзационих максима и дидактичких принципа; б) аспекти реализовања кооперативног начела у образовној лингвистици; в) могуће импликације теорије релеванције (Спербера и Вилсонове) у настави матерњег језика.

Кључне речи: настава матерњег језика, прагматика, кооперативни принцип, теорија релеванције

1. Увод

1. Користећи знања многих наука (социологије, педагогије, психологије, антропологије, теорије информација и др.) и свих грана науке о језику, образовна лингвистика бави се различитим аспектима коришћења језика у образовању, те је интересовање за прагматику природно, јер је познавање општих принципа употребе језика важно зарад унапређења дијалогске методе.

1.2. Раних осамдесетих година прошлог века уобичајено је било говорити о прагматици као о науци која се бави „значењем у употреби“ или „значењем у контексту“. Џефри Лич у својој књизи *Принципи прагматике* (*Principles of Pragmatics*, 1983) истиче значај дистинкције између семантичког и прагматичког значења, али и важност веза које међу њима нужно постоје, пошто прагматичко значење почива на семантичком.

1.2.1. Дејвид Кристал каже да се термин *прагматика* „традиционално употребљава као назив за једну од три основне гране СЕМИОТИКЕ (заједно са СЕМАНТИКОМ и СИНТАКТИКОМ). У модерној ЛИНГВИСТИЦИ примењен је на изучавање ЈЕЗИКА с гледишта његових корисника“; уз то, овај аутор додаје да се „са уско лингвистичког гледишта, прагматика бави само оним аспектима контекста који су ФОРМАЛНО означени у СТУРКТУРИ датог језика“, тј. који су део говорникове прагматичке компетенције, док шире схватање прагматике подразумева изучавање „принципа и прак-

се конверзационе ПЕРФОРМАНСЕ – при чему ова обухвата све аспекте УПОТРЕБЕ језика, споразумевања и ПРИМЕРНОСТИ“ (Кристал 1988: 194).

1.2.2. Твртко Прћић сматра да се прагматика „наставља на семантику, окружујући све остале нивое [фонологију, морфологију и синтаксу], мада сама није језички ниво, него својеврсни контекстуални омотач у коме долази до конкретне употребе језика“, а да су „сва четири нивоа, заједно с контекстуалним омотачем, обједињена у два комплементарна **супранивоа**, који их, у суштини, наткривљују – то су граматика, с једне стране, и лексикон, с друге“ (Прћић 1997: 14; графички истакао Т. П.).

1.2.3. Пошавши од традиционалног става да прагматика проучава *употребу* језика, Стивен Левинсон је опширно образложио проблеме које намеће захтев за свеобухватном дефиницијом прагматике. Било би недостатно, сматра он, прагматику посматрати искључиво из функционалне перспективе, а једнако је непримерено – у одређивању њеног обухвата – давати примат само једном чиниоцу, нпр. контексту, интерпретацији значења исказа од стране (са)говорника, примерености исказа одређеној комуникативној ситуацији и др., мада су сви наведени чиниоци битни и несумњиво је да садејствују у споразумевању језиком (Левинсон 1983: 5–35).

1.2.4. Има лингвиста који се залажу за веће приближавање семантике и прагматике. Ана Вјежбицка, у својим новијим лингвистичким студијама, на прагматику гледа као на део, или као на један од аспеката семантике, а прагматичка значења појединих речи и израза формулише помоћу семантичких примитива (Вјежбицка 2003: 5).

1.3. Постигнућа прагматике важна су за развој методике наставе матерњег језика најмање из два разлога: први се тиче перформансе, а други мотивације. Наиме, успешно усвајање знања из граматике не гарантује његову ваљану примену у свакодневној комуникацији, тј. унапређивање лингвистичке компетенције није увек управно пропорционално развоју прагматичке компетенције. Поред тога, оптималан контекст веома је значајан за наставу, јер је сваку језичку појаву потребно сагледати као дејствену, и то у оквирима конкретне комуникативне ситуације, која подразумева разматрање удела језичког и нејезичког контекста.

1.3.1. У настави контекстуализација има експонативну функцију; отуда извориште мотивације треба тражити на подлози прагматике као „контекстуалног омотача“, а проблемске ситуације подстицати упућивањем на различите облике употребе и функцију одређене језичке појаве. Употреба је увек везана за контекст, за „живи језик“, те обрада која происходи и која се ослања на прагматичке аспекте има знатно веће изгледе да буде успешна неголи она која је базирана на сувопарним егземплумима.

У утврђивању знања добро одабран контекст такође је важан: језичка појава је и у овом случају у улози фокусираног ентитета, који се, у зависности од своје природе, представља речју, синтагмом или реченицом, и то увек у оквиру више језичке јединице (нпр. за разликовање релативно употребљеног презента неопходан је реченични контекст, док се значење лексеме некад може

препознати и у оквиру минималног контекста /синтагме/; уп. Стевановић 1974 II: 576; Станојчић/Поповић 2000: 383; Драгићевић 2007: 224).

1.3.2. У области образовне лингвистике прагматички приступи нису уобичајени, мада је очигледно да у настави матерњег језика примена комуникативних модела има успеха.

Комуникативност у настави језика сагледавамо као свеукупност примене различитих наставних метода, поступака и материјала са циљем креирања и реализације функционалних и флексибилних методичких модела, чија примена омогућава брже усвајање и активирање знања из језика у различитим комуникативним ситуацијама, што представља добру основу за повезивање методике наставе језика са прагматиком.

1.4. Када је у питању разумевање комуникативног процеса, методика наставе матерњег језика и прагматика нужно се разликују, али међу њима запажамо и неке блискости. На пример, заједничко им је гледиште на дијалог као сврховит заједнички напор саговорника усмерен на остваривање одређеног циља, међутим, битно се разликују у погледу степена обавезности, природе дијалога и улога саговорника. У свакодневној комуникацији сврха и правац разговора не морају увек бити јасно одређени (тако је у слободним разговорима), док су у настави језика циљеви унапред познати, па дијалог има јасно усмерење, иако то не подразумева његову извештаченост, клише, нити потпуну неслободу.

2. Кооперативни принцип у настави језика

1. Наставни дијалог има обележја институционалног дијалога (учесници су свесни својих улога и заједничког задатка), али његова детерминисаност не сме умањити, а немоли угушити иницијативу ученика. И у слободном разговору и у наставном дијалогу јасно се разликују пожељни од непожељних комуникативних потеза, отуда је у оба случаја важан *кооперативни принцип* (Cooperative Principle), који Хенри Пол Грајс сматра најважнијим комуникативним начелом – *начелом сарадње*.

2. Следећи Канта, Грајс издваја четири категорије – категорију *квалитета*, *квантитета*, *релације* и категорију *модалитета*, на којима почивају конверзационе максиме и подмаксиме (исп. Грајс 1987: 58–61; Линдблом 2001: 1602–1606). У категорији *квалитета* главна максима гласи – *нека ваш исказ буде истинит*, а још две је допуњују: (1) не казуј оно што мислиш да није истинито; (2) не говори оно што не можеш доказати.

2.1. Категорији квалитета у методици наставе матерњег језика одговара принцип научности, према коме све чињенице које се уводе у наставу морају бити научно проверене и поуздане, поткрепљене ваљаним доказима и засноване на истраживачком увиђању и одговарајућим примерима из проучаване грађе (Николић 2006: 95). Заједнички именитељ у оба случаја јесу истинитост и доказивост, само што је критеријум истинитости у настави језика бази-

ран на научности, док се Грајсова максима квалитета темељи на истиности информације, а она је, сходно варијабилним околностима (уп. комуникативна ситуација), нестабилна и често подложна различитим интерпретацијама и реинтерпретацијама.

Запажамо да се у оба случаја захтев за оптималним квалитетом комуникације своди на тежњу према стабилности, тј. према стварању чврстих чињеничких ослонаца без којих није могуће нити успешно наставити комуникацију нити надграђивати стечена знања.

2.2. Као што се у хеуристичком дијалогу, посматрано из угла наставника, актуелизовање категорије квалитета испољава у пуном поштовању принципа научности и примерености узрасту, из угла ученика начелу сарадње удовољава се активним учешћем у раду, за шта је неопходно добровољно опредељење за пријем знања и умења (Николић ⁴2006: 117).

2.3. Предуслов успешне комуникације у настави јесте добра мотивисаност, због чега се различитим облицима мотивације и мотивацијским поступцима придаје посебна пажња у припремању за час. У дугорочној мотивацији, поред несумњиво подстицајног деловања које на ученике има предочавање преимућстава и користи које појединац стиче богаћењем знања, значајан удео има подизање комуникативне компетенције ученика, јер је на њој заснивана способност успешне комуникације у различитим животним ситуацијама, као и остваривање специфичних комуникацијских намера у интерперсоналним контактима (уп. интенционално-конвенционална детерминисаност процеса језичке комуникације, кооперативни принцип, принцип уљудности; исп. Левинсон 1983: 101, 273–274; Томас 1995: 119–181; Јул 1996: 59–69).

2.4. У спонтаним дијалозима, као и у писменој комуникацији, чији су циљеви, по правилу, јасно одређени, најбоље се показује у ком степену ученик влада граматичком, а у којој мери комуникативном, социолингвистичком и дискурсном компетенцијом. Није редак случај да у слободној говорној размени појединци – који на часовима матерњег језика показују добар, па чак и завидан успех у овладавању знањима из граматике – не успевају да остваре комуникативне циљеве, или, пак, њихова језичка перформанса знатно заостаје за очекиваном, што указује не само на неравнотежу која у настави постоји између области језика и културе (усменог и писменог) изражавања, већ и на запостављеност и/или неинвентивност вежби и часова посвећених развоју прагматичке компетенције.

3. За разлику од неинституционализованих (слободних) дијалога, конклузивни сегменти наставних дијалога не морају обавезно бити кратки (уп. *категорија квантитета*). Иако је – поред јасности и систематичности – сажетост једна од значајних врлина ваљаног изражавања, у настави има случајева када је редунданца пожељна. Наиме, индивидуална перцепција није код свих ученика иста, па је зато исту информацију понекад потребно поновити на више начина. Овај поступак когнитивно је условљен и познат као *дидактичка редунданца*, којом се олакшавају процеси схватања и упамћивања.

4. У категорији *релације* доминира максима *буди релевантан*; иако је наизглед неспорна, у њој се крије извештан број проблема, јер исти исказ у

одређеном тренутку има пуну релевантност, али развој дијалога и промена интереса саговорника утичу и на промену степена релевантности.

4.1. Захтев за релевантношћу у настави је више него оправдан, тим пре што се неретко приговора да наставни садржаји својом опширношћу превазилазе могућности и потребе ученика одређеног узраста. Отуда је веома важно да, уз пажљиву селекцију градива, у фокусу пажње буду управо они примери који су релевантни за обраду одређене језичке појаве.

4.2. Поред тога, усмереност наставног дијалога, као и временска ограниченост часа подстичу и наставника и ученике да – у складу с принципима поступности и економичности – хеуристички дијалог усмеравају према решавању проблемских ситуација. Отуда релевантност, иманентна вредносној и утилитарној селекцији (уп. методолошка адекватност, функционално комбиновање метода са циљем подстицања интелектуалних активности) у знатној мери корелира и са реализацијом принципа повезивања теорије и праксе, којим се превазилазе недостатности непродуктивног теоретисања и пуког запамћивања дефиниција, правила, принципа и законитости (Николић ⁴2006: 149).

5. Категорија *модалитета* не односи се на оно што је речено, већ на то како је саопштено, па Грајс уводи супермаксиму – *буди јасан*, коју подржавају субординиране максиме: (а) избегавај нејасне изразе, (б) избегавај двосмислености, (в) буди кратак, (г) пази на редослед излагања.

5.1. Питање модалитета непосредно је везано за успешност у комбиновању обавештајних метода, тј. за наставничково умеће у вођењу дијалога, добро структурисање и квалитет (обично краћих) монолога, а такође и за ваљано формулисање (усмених и писмених) радних налога, које се показује значајним у свим облицима рада (фронталном, групном и индивидуалном). Јасност и прецизност у изражавању посебно су важне приликом провере знања, особито када је у питању састављање тестова, тј. текстовног дела задатака. Без обзира на то колики је степен комплексности задатка, текст, који може садржати налог(е), питање и додатне информације у вези са начином решавања задатка, у свим сегментима мора бити недвосмислен и једноставан, јер од разумевања инпута зависи успешност у решавању.

5.2. Огрешење о категорију модалитета омета све облике комуникације, а тиме и мишљење и закључивање, без којих успешна настава и учење нису замисливи. Метода разговора подразумева способност ваљаног формулисања (и преформулисања) питања, која треба да буду јасна, прецизна, језички и логички исправна.

5.2.1. Двосмислена, сугестивна и каверзна¹ питања представљају примере кршења начела сарадње, те су у супротности с пожељним облицима модалитета. Заправо, сугестивна питања обично већ садрже одговор или до

¹ Каверзно питање садржи намерну материјалну грешку којом се ученик збуњује (нпр. Зашто се придеви на *-ов* (*-ев*) и *-ин*, изведени од властитих имена (нпр. Мирко, Урош, Вера), пишу малим словом?; уп. Пољак ⁷1989: 99). Будући да ученик има поверења у наставника и његово знање, он не очекује да ће се провера знања заснивати на подметнутим грешкама, стога оваква питања значајно нарушавају однос између наставника и ученика, јер – уместо да подстичу интелектуалну активност – стварају тензију и сумњичавост према свим облицима испитивања.

њега води пречица наметнуте импликатуре, док каверзна питања „тестирају“ знања ученика на непримерен начин – импликатуром која наводи на погрешан одговор (исп. Пољак ⁷1989: 100).

5.2.2. Према Левинсону, важна карактеристика импликатура јесте могућност њиховог поништавања контекстом или додатним премисама (Левинсон 1983: 113–118). Стога наставникове констатације, питања и радни налози морају бити тако формулисани да њихов семантички садржај не продукује импликатуре које угрожавају разумевање, не наводе на излишне недоумице, нити упућују на некомплетне, једностране и/или недовољно јасне и непримерено аргументоване закључке.

5.2.3. Као што у слободним дијалозима информативни потенцијал исказа може каквим имплицативним податком бити обогаћен или модификован, тако и наставникова питања и тврдње могу (најчешће ненамерно) индуковати импликатуре које утичу на разумевање језичке појаве.

Тако, на пример, уколико се као тачно прихвати запажање ученика да је субјекат, као вршилац радње, „увек исказан речју“, импликатуре везане за речи *увек* и *реч* засметаће када субјекат није исказан, већ се (вршилац радње) препознаје по употребљеном глаголском облику, а такође и када се у функцији субјекта јављају именичка синтагма, глаголска јединица у инфинитиву или зависна реченица, јер под *речју* ученици, по правилу, подразумевају одређену врсту речи – именицу (уп. Станојчић/Поповић ⁷2000: 221, 313–314, 335).

Нецеловита дефиниција је нетачна дефиниција, а пошто се до дефиниције долази поступно, управо због могућности настанка најразличитијих импликатура, запажања ученика морају се пажљиво процењивати.

3. Принцип релеванције и настава матерњег језика

1. Прагматика је наука у успону, па је природно што Грајсовим поставкама многи проучаваоци приступају критички. Спербер и Вилсонова промовисали су когнитивно засновану *теорију релеванције*. Ови аутори запажају да Грајсов кооперативни принцип и категорија релације обухватају све остале комуникативне принципе, због чега у први план истичу значај релевантности.

1.1. Према теорији релеванције, когнитивни механизам по аутоматизму тежи релевантним садржајима, односно максимализовању релеванције – то је суштина очекивања сваког слушаоца, који је увек у потрази за релевантним садржајем (Спербер и Вилсон ²1995: 21–24; Линдблом 2001: 1611–1613). Релевантност се разумева интуитивно, и то увек као *однос* (и као мера сродности), чијим се утврђивањем комуникација олакшава (Сарачевић 1996: 215). Овај однос не сме се разумети као константа, већ се, с обзиром на циљ(еве), околности комуникације, као и већ расположиве информације, релевантност увек изнова успоставља (Сарачевић 2007: 2–8); отуда бисмо могли рећи да је релевантност функционална вредност, одредљива *ad hoc*, а карактерише је интерактивност елемената информације и комуникативне ситуације, чији

однос почива на одређеном својству или (примењеном) критеријуму (уп. исто, 5).

1.1.2. У свакодневној комуникацији одсуство релеванције лако је запазити: уколико одређени исказ не испуни очекивања, пажња се окреће у другом смеру, а заинтересованост саговорника нагло слаби. Сви добро познају ову ситуацију, говорници једнако као наставници, који непогрешиво осете када њихово казивање више не наилази на одзив. То је тренутак опадања позитивног когнитивног ефекта, када се нарушава кохерентност часа а тиме и отежава (или блокира) разумевање наставног садржаја.

2. Захтев за релевантношћу у настави није једноставно испунити. С једне стране, количина информација никада не сме бити толика да онемогући ваљану перцепцију, а с друге, релевантност – као однос који није могуће успоставити без ослонаца на кооперативно понашање учесника у комуникацији (овде: ученика и наставника) – не може бити имуна на индивидуалне разлике, какве несумњиво постоје када су у питању предзнање, индивидуална интересовања, способности, стил учења и др. Укратко, наставник је свестан да одређени приступ, формулација, па чак и избор и тумачење примера неће у сваком моменту бити релевантни за све ученике; отуда је неопходно исте садржаје приказивати из различитих углова, и то разноврсним средствима (уп. дидактичка редуванца, наставна средства). Умеће преобликовања и редефинисања, које бисмо могли назвати методичком инвентивношћу, препознатљивом у метафоричким концептуализацијама наставе и наставника (уп. Вељковић Станковић 2009: 104, 109; НАСТАВНИК ЈЕ УМЕТНИК У ПРЕНОШЕЊУ ЗНАЊА, УЧЕЊЕ ЈЕ ДУХОВНИ РАСТ; УЧЕЊЕ ЈЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНА ИГРА и др.), помаже да се релевантни садржаји издвоје и истакну.

3. Однос између релеванције, контекстуализације и мотивације је комплексан. Непримерена контекстуализација отежава досезање релеванције, што има негативан утицај на мотивисаност, пажњу, разумевање, а у крајњем исходу, и на успех ученика. Зато недовољна свест о значају релеванције наводи наставнике почетнике да – удовољавајући максимама квалитета и квантитета – нехотице запрече пут релевантности. Тако долази до парадоксалне ситуације у којој напор уложен зарад реализовања кооперативног принципа доприноси осујећивању управо овог водећег комуникативног начела (на пример, када се после анализе великог броја примера, каткад предочених у неадекватном следу и недовољно контекстуализованих, /залуд/ очекују успешна синтеза, жив, продуктиван дијалог и разумевање неодмерено тешких и опширних објашњења).

3.1. Није редак случај да студенти, осмишљајући припрему за час, наизглед сасвим неочекивано имају проблема баш са наставним јединицама које су, како се верује, изузетно једноставне (нпр. обрада радног глаголског придева, инфинитива, номинатива, вокатива и др. у основној школи). Свој задатак они често виде као сиромашну, незанимљиву слику тесних оквира; међутим, главни извор тешкоћа не лежи у оскудности наставног садржаја, већ у неувидљивој његовој повезаности са другим градивом, као и у

запостављању ученичког угла посматрања, због чега, сасвим природно, ученици не препознају релевантност наставне јединице.

3.2. Оно што језички инпут чини вредним избора, односно чиме завређује пажњу слушалаца, није само когнитивни ефекат и процена да јесте релевантан, већ да је *релевантнији* од других. Уважавање ове чињенице у настави подразумева сагледавање и успостављање бројних саодноса, док сужавање оквира и концентрисаност на само једну наставну јединицу, која се каткад посматра изоловано, пресеца путеве њеног инпостирања у комплексну слику знања о језику. Због тога се, као супротност релеванцији, јавља тенденција према фрагментацији, која узрокује низ непожељних когнитивних ефеката.

3.2.1. Релевантан појам, релевантан исказ и/или приступ подразумевају интерактивност са другим исказима, садржајима и (пред)знањима. Релевантност, дакле, подразумева: рационално планирање, систематичност, одмереност у методичком поступању и праћење напредовања ученика. Уз то, мапа саодноса и корелација међу областима предмета *Српски језик и књижевност* увек треба да буде отворена, јер је изазов увиђања сродности, којим се активира деловање принципа релевантности, увек актуелан, што ученике подстиче на постављање нових питања, а наставнике на инвентивније представљање веза између познатог и новог (наставног садржаја).

Рекло би се да захтев за релевантношћу не доноси ништа ново и да се у њему не могу наћи спорна места, међутим, детаљнији увид у наставу језика пружа друкчију слику: тамо где бисмо очекивали висок степен релеванције, на пример, у уводним деловима часова, дијалог уме бити усиљен, а когнитивни ефекат низак, речју – лош почетак за реализацију наставникових и ученикових очекивања.

3.2.2. Одсуство комплексне слике наставних циљева отежава пут релеванцији. Тако се, примерице, у припремама студената за час кључни методички кораци понекад безразложно отежају; такви дијалози од ученика захтевају превелик напор, стога синтеза, а потом и додатна објашњења долазе прекасно, па се – супротно ваљаном методичком вођењу – излажу „у блоку“.

3.2.3. Запажено је да релевантност изостаје ако се свим сегментима наставне јединице придаје безмало иста важност, а такође уколико се дедуктивни приступ примењује (и) тамо где би примат требало дати индукцији. У свим наведеним случајевима припрема за час и реализација олакшавају се и побољшавају враћањем на почетак, тј. на контекстуализацију нових знања; ипак, више је но очигледно да наведене потешкоће имају три основна узрока: 1) препознавање релевантних садржаја; 2) отежано увиђање значајних веза између новог и обрађеног градива; 3) уверење да је час успешнији а наставник бољи ако у дијалогу доминира.

3.3. Теорија релеванције – за коју сматрамо да може помоћи у оспособљавању студената за будући позив – схвата се и као разрада једне од кључних Грајсових тврдњи, према којој је најбитнија карактеристика највећег дела људске комуникације, вербалне и невербалне, изражавање и препознавање говорникових намера.

3.3.1. Развијајући своје поставке, Грајс је изнео начела свог дедуктивног модела, према коме – за разлику од кодног модела, који захтева декодирање од стране слушаоца/саговорника (што често подразумева не само значајнији напор, већ и дуже време потребно за издвајање релевантне информације) – *говорник* обезбеђује препознатљивост властите интенције. У настави то значи да свако ново сазнање треба да буде на одговарајући начин образложено препознатљивим циљевима (уп. екстеоризација наставних циљева).

3.3.1.1. Наставне циљеве није пожељно објашњавати, јер се такво поступање, у већини случајева, показало као непродуктиван покушај мотивације; знатно је боље релевантност нових знања истаћи функционалним концептом методичког приступа наставној јединици. Уз то, продуктивност се постиже и увођењем аутентичног, занимљивог дијалога, у коме употреба обрађиване језичке појаве отвара низ важних питања; овим се реализују (а) функционална контекстуализација, (б) рационална, а не усиљена проблематизација, а такође се стварају (в) добри услови за оптимализовање релеванције (исп. Волф 1999: 98–102).

У методици не постоје универзални рецепти, исти мотивацијски поступци не дају увек једнаке резултате, нити одређени методички приступ може бити успешан у различитим одељењима и под друкчијим околностима (уп. принцип условности, Николић ⁴2006: 171–182). Исти је случај и са релевантношћу, но, примењени модели могу бити методички делатни и успешни упркос знатним модификацијама.

3.3.1.2. Као илустрацију, наводимо скицу методичког приступа реченицама с пасивном конструкцијом (обрада у средњој школи).

Уобичајено је да се најпре (а) пореде две субјекатско-предикатске реченице (са глаголом у активу /1/ и партиципском пасиву /2/); (б) запажа се да је у првој вршилац радње исказан субјектом, а појам који радња обухвата (пацијенс) правим објектом; (в) у пасивној конструкцији субјектом је исказан пацијенс (глагол је у облику пасива), а агенс се не јавља увек (типичан облик агентивне одредбе: „од стране“ + именичка јединица у облику генитива); (г) изостављање агенса, које је често у колоквијалном језику, ученици тумаче као његово уклањање с комуникативне позорнице; (д) чак и када се агенс јави (исказан агентивном одредбом), остаје јасно да неупоредиво јачи рефлектор осветљава пацијенс, а из тога се изводе закључци у вези с информативношћу пасивних конструкција.

Међутим, продуктивним ће се показати обрнути пут: од комуникативне функције пасивне реченице, односно од уочавања начина на који се пасивном конструкцијом пацијенс промовише као носилац реченичне информације, према синтаксичкој анализи и уочавању облика агентивне одредбе (од стране + им. јединица у облику генитива).

У наставној пракси оба модела показала су се успешнима, особито када је активирана прагматичка компетенција ученика: на реализованим часовима запажено је да комуникативна функција открива намере говорника, те је повлачење агенса тумачено у складу с вероватним намерама адресанта (о којима је просуђивано на основу познатих чинилаца комуникативне

ситуације). Ученици су без тешкоћа закључили да: а) „скривање“ агенса може бити резултат интенционалног смањивања информативности, б) агенс гдекад није познат, те не може ни бити исказан, в) у неким случајевима, када (у датој комуникативној ситуацији) агенс није битан, његов изостанак може се тумачити и као способност говорника да запази и на примерен начин искаже оно што је важно (тј. да да податке о пацијенсу), а да с разлогом изостави периферне информације, речју – да буде оптимално релевантан.

Пример је одабран да би се показало како се запажањем информативне релевантности, као комуникативног потенцијала обрађиване језичке појаве, може остварити методолошка релевантност.²

3.4. У уџбеницима се релеванција реализује на различите начине. Да би се истакла релевантност садржаја, нова знања постављају са на фон оних која су раније усвојена (и добро увежбана). Тиме се постиже поступна интеграција наставних садржаја и задржава хомеостатичност когнитивне структуре.

Знања која су за ученике најбитнија излажу се једноставно, разумљиво, кратко, а експонирају се на различите начине: позицијом у односу на основни текст (нпр. на маргинама, у оквиру посебних структуралних компонента /уп. претходни организатори градива, *advance organizers*, у тзв. боксовима и сл.; исп. Пешић 1998: 113–122), атрактивним ликовним и графичким решењима, цртежима, схемама, табелама и сл. Овим се умногоме олакшава визуелна перцепција, а истовремено се облик организовања уџбеничког текста приближава организовању ученичких бележака, чија је анализа показала да когнитивни механизам лакше и брже прима нелинеарне записе.³

² Напомињемо да је у наставу значајно укључити развијање прагматичке компетенције и разматрање информативног потенцијала реченице. У једном од својих лингвистичких огледа Милка Ивић подсећа на значај проучавања језичких средстава која просту реченичку структуру обогаћују имплицитивним податком и тако повећавају њен обавештајни потенцијал. Ивић, као примере, наводи: а) случај када је обавештење, изнето простом реченицом, ослобђено оним што имплицира (нпр. напасник синоћ побегао из затвора имплицира: сада је на слободи и негде се крије од полиције); б) коришћење глаголских именица којима се сложена реченична структура упрошћава, али се комплексни информативни потенцијал не мења (Улицом је ишао Х у пратњи Y и Z – ... пратили су га Y и Z); в) када је значење неког глагола по природи својој имплицитивног карактера (нпр. гл. *позајмити* /нешто/ импл. → очекује се да буде враћено, а гл. *поклонити* /нешто/ имплицира → дародавац се добровољно нечега одрекао); в) у неким приликама реч *само* аутоматски информативно проширује информацију: Позвали су само Мишу и Сању, импликација → и никога више; *Само* сам хтео да ти чујем глас – имплицира → и ништа више нисам хтео) (Ивић 2008: 138–142). Ови и слични примери могу се у настави користити са циљем унапређења прагматичке компетенције.

Левинсон (1983) је такође указао на речи којима се уводе импликатуре, нпр. *али*: Он је брз *али* прецизан (прецизан иако је брз; брзина не умањује прецизност); *уп*: Он је брз и прецизан; Он је брз *али* није непрецизан (непрецизност је, највероватније, последица брзине); *мада*: Време је лепо *мада* топло; *уп*: Време је лепо и топло; *иако*: Објашњење је тачно *мада* опширно (тј. *мада* није сажето, импликација: објашњење је тачно и требало би да буде краће).

³ Испитивања су показала да се боље разумевају и дуже памте садржаји који својом графичком организацијом подражавају мрежу, стабло, степенице и различито постављене геометријске фигуре (нпр. концентричне кругове, пирамиду и сл.). Овакве организације бележака, које су само наизглед несређене и хаотичне, указују на појачану когнитивну активност, способност повезивања и схватања односа, те ниуколико не отежавају реконструкцију смисла, већ напротив – олакшавају читање и дугорочно меморисање садржаја (Пајлет и др. 2005: 293–305).

4. *Уместо закључка.* Залагање за интердисциплинарни приступ у методици наставе матерњег језика није ново (исп. Николић ⁴2006: 12), али се круг наука чијим се резултатима у образовној лингвистици користимо значајно проширује. Тиме се богате и теорија и наставна пракса, те стручно усавршавање наставника подразумева укључивање и примену савремених, мултидисциплинарних теорија. У настави матерњег језика примена начела прагматике има несумњиви значај. Наиме, као што је показано, у наставном дијалогу кооперативни принцип и Грајсове максиме имају већу обавезујућу снагу неголи у слободним разговорима. Поред тога, очита тенденција према поштовању максима произилази из њихове суштинске повезаности са дидактичким принципима: максиме квалитета, квантитета, релације и модалитета у значајној мери корелирају с принципима научности, рационализације и економичности, принципом поступности и систематичности и принципом свесне активности.

Теорија релеванције пред методику наставе језика ставља нове изазове, посебно када су у питању унапређење хеуристичког дијалога и комбиновање обавештајних метода. Проучавање различитих облика употребе језика и начела на којима је заснована, као и испитивање комуникативних ефеката и њиховог утицаја на когнитивију има неспоран значај за унапређење методологије образовне лингвистике, због тога је добро – ради побољшања ефикасности и ефективности наставе и учења матерњег језика – ослонце методике савремене наставе потражити у наукама које се баве комуникацијом.

ЛИТЕРАТУРА

- Вељковић Станковић 2009:** Драгана Вељковић Станковић, „Метафоре о настави, наставницима и учењу матерњег језика“, *Научни састанак славица у Вукове дане* 38/3, 103–117.
- Вјежбица 2003:** Anna Wierzbicka, *Cross-Cultural Pragmatics*, Mouton De Gruyter: Berlin, New York.
- Волф 1999:** Alain J. E. Wolf, „Context and relevance Theory in Language Teaching: an exploratory approach“, *IRAL* 37/2, 95–108.
- Дејвис 2007:** Bethan L. Davies, „Grice’s Cooperative Principle: Meaning and rationality“, *Journal of Pragmatics* 39, 2308–2331.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић 2008:** Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд: Библиотека XX век.
- Јул 1996:** George Yule, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- Кристал 1988:** Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit.
- Левинсон 1983:** Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Линдблом 2001:** Kenneth Lindblom, „Cooperating with Grice: A Cross-disciplinary Metaperspective and Uses of Grice’s Cooperative Principle“, *Journal of Pragmatics* 33, 1601–1623.
- Лич 1983:** Geoffrey Leech, *Principles of Pragmatics*, New York – London: Longman.
- Николић 2006:** Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пајлет и др. 2005:** Annie Piolat, Thierry Olive, Ronald T. Kellogg, „Cognitive Effort During Note Taking“, *Applied Cognitive Psychology* 19, 291–312.
- Пешић 1998:** Јелена Пешић, *Нови приступ структури уџбеника*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пољак 1989:** Владимир Пољак, *Дидактика*, Загреб: Школска књига.
- Прћић 1997:** Твртко Прчић, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Сарачевић 1996:** Т. Сарачевић, „Relevance reconsidered“ (Information science: integration in perspective), *Proceedings of Second International Conference on Conception of Library and Information Science*, (CoLIS 1996), (ed. by P. Ingwersen and N. O. Pors), Copenhagen: The Royal School of Librarianship, 201–218.
- Сарачевић 2007:** Т. Сарачевић, „Relevantnost i kako se istraživala“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 50/1–2, 1–26.
- Спербер и Вилсон 1995:** Dan Sperber, Deirdre Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell.
- Станојчић/Поповић 2000:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика (уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1974:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (Синтакса)*, Београд: Научна књига.

Dragana Veljković Stanković

PRAGMATICS AND MOTHER TONGUE TEACHING

Summary

In this paper some tangential points of mother tongue teaching methodic and pragmatics are considered as follows: a) co-relation of Grice’s conversational maxim and didactical principles; b) the aspects of realization of cooperative principle in educational linguistics; c) possible implications of the Theory of relevance (Sperber and Wilson) in mother tongue teaching.

Рајна Драгићевић

КОНСТРУКЦИЈЕ НА ГРАНИЦИ ИЗМЕЂУ СЛОБОДНИХ СПОЈЕВА ЛЕКСЕМА И ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Сажетак: У раду се говори о статусу конструкција типа *изгубити* (*бранити*, *дати*, *чувати*) *главу*. Наводи се на које је све начине ова конструкција обрађена у различитим једнојезичким дескриптивним речницима словенских језика и запажа се да је у неким од њих она обрађена као фразеологизам, док је у другима представљена као слободан спој глагола у основном значењу и именице *глава* у секундарном значењу кад она означава *живот*. Ауторка се залаже за третирање ове конструкције као фразеологизма и наводи разлоге за то, поткрепљене ставовима значајних српских и страних фразеолога.

Кључне речи: лексикологија, фразеологија, фразеологизам, секундарно значење, српски језик, словенски језици

1. Једно проблематично лексикографско решење. Међу значењима именице *глава* у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, налази се и једно које изазива недоумицу. Начин на који је оно дефинисано не представља тек проблематично лексикографско решење, већ отвара и важно теоријско питање критеријума за идентификацију фразеологизама и њихово разликовање од лексичких спојева који то нису.

За треће значење лексеме *глава* дата је у овом речнику дефиниција *живот*, а наводи се још и: (*често у устаљеним говорним обртима с глаголима: бранити, дати, давати, (из)губити, заложити, стављати, чувати и др.*). Затим су изнесени примери у којима се појављују конструкције: *бранити главу, чувати главу, дати главу, заложити главу, ставити главу на коцку*. Међу изразима, на крају обраде, проналазимо и (*из)губити главу* са значењем *збунити се, избежумити се*. Дакле, конструкција *изгубити главу* је у једном од својих значења фразеологизам, а у другом је пример употребе лексеме *глава* у секундарном значењу.¹

¹ Набрајајући недоследности у обради фразеологизама у највећем једнојезичком речнику српског језика, *Речнику САНУ*, Дешић (1984: 62–63) наводи и обраду конструкције *кућити кућу*, што значи *радећи и штедећи, саградити кућу и издржавати породицу*. Ова конструкција је обрађена само као пример уз глагол *кућити*, а (у истој књизи) у оквиру обраде именице *кућа*,

У једнотомном *Речнику српскога језика* (РСЈ) лексикографи су показали нешто другачији облик недоследности. У том речнику се конструкција *изгубити главу* са значењем *погинути* третира и као пример за секундарно значење лексеме *глава* (кад она означава *живот*) и као фразеологизам, који, поред наведеног, има још и ова значења: *изгубити присебност* и *лудо се заљубити*.²

Неочекивано је да су значења израза *изгубити главу* детаљније и информативније обрађена у Бујасовом двојезичном хрватско-српско-енглеском речнику (Бујас 1983) него у свим једнојезичким речницима српског језика. У овом речнику се наводи да *изгубити главу* значи *изгубити живот, погинути; смести се; изгубити присебност; изгубити живце, контролу; занети се*.

2. Теоријска дилема. Недоследност у обради конструкције *изгубити главу* у једнојезичким речницима српског језика изазива питање да ли је *изгубити главу* једна вишечлана лексичка јединица, тј. фразеологизам или је то можда синтагма која се састоји из две лексеме, употребљене у секундарним значењима. И за лексикологију и за фразеологију важно је јасно разграничити фразеологизам од споја више лексема, јер, како с правом каже Д. Шипка (2006: 133), граница између вишечланих лексичких јединица и слободних комбинација речи уједно је и спољна граница лексикона. Обично није тешко утврдити разлику између фразеологизма и не-фразеологизма, али постоје и гранични случајеви. Један од њих је и случај лексичког споја *изгубити главу*. Друго питање које се отвара јесте да ли је оправдано овај лексички спој третирати као фразеологизам у једном значењу и као не-фразеологизам када значи нешто друго?

3. Лексикографска решења у речницима неких словенских језика. Увидом у обраду именице *глава* у речницима других словенских и несловенских језика може се запазити да су лексикографи на различите начине приступили проблему који је предмет нашег интересовања у овом раду.

3.1. Речници у којима су конструкције типа *изгубити главу* обрађене као фразеологизми. У најмеродавнијем једнојезичком речнику словеначког језика (ССКЈ) конструкције типа *изгубити/дати/не жалити/ главу* обрађене су у оквиру два значења, оба пута у статусу фразеологизма. На крају обраде примарног значења *главе* као дела тела, уз квалификатор *експресивно*, наводе се фразеологизми: *узети некоме главу* (слов. *Vzeti komu glavo*), што значи *одузети некоме живот одрубљивањем главе*, а наводи се и *платити главом* (слов. *Svojo neprevidnost je plačal z glavo*), *расписати награду за нечију главу*

конструкција *кућити кућу* обрађује се као фразеологизам. Дакле, конструкција *изгубити главу* очигледно није једини пример недоследности лексикографа у разграничавању фразеологизама и посебних значења реализованих у одређеним синтагмама.

² Иако је у жижи интересовања начин обраде конструкција типа *изгубити главу* у описним једнојезичким речницима, треба напоменути да је она обрађена као фразеологизам у оба фразеолошка речника хрватског језика. У оба речника овај фразеологизам има више значења (Матешкић 1982; Менац и др. 2003).

(слов. *Na njegovo glavo je razpisana nagrada*). У оквиру значења број 2 које је отприлике дефинисано као *среднште човековог разумског живота* наведени су и ови фразеологизми: *изгубити главу* (слов. *Glej, da ne boš izgubil glave*) са значењем *изгубити присебност*; *избити из главе* = *заборавити* (слов. *To žensko si moraš kar iz glave izbiti*), *мислити својом главом* (слов. *Misliti s svojo glavo*) = *имати сопствено мишљење* итд.

У речнику руског језика Ожегова и Шведове (исп. Ожегов/Шведова) конструкције *изгубити главу* (рус. *голову потерять*) и *не жалити главу* (рус. *головы не жалеть*) третирају се као фразеологизми и наводе се после свих значења. Први фразеологизам припада разговорном језику и означава *потпуно се изгубити*, а други се наводи без квалификатора и значи *не жалити живот*. У овом речнику *глава* нема значење *живот*.

Ни у речницима савременог белоруског језика (СБМ, СБЛМ) именици *глава* се не додељује значење *живот*. Конструкције типа *изгубити главу* обрађене су као фразеологизми: *губити главу* (*губляць галаву*), *дати главу* (*дайсьці сваёй галавой, даць галаву на адрэз*).

3.2. Речници у којима су конструкције типа *изгубити главу* обрађена на два начина. У Речнику руског језика под редакцијом Ушакова (исп. Ушаков), лексема *глава* је под бројем 4 дефинисана као *символ живота, постојања, здравља у неким разговорним изразима*, нпр. *платити главом* (рус. *поплатиться головой*), *не жалити главу* (рус. *головы не жалеть*) итд. Након свих значења, наведени су фразеологизми, а међу њима и *изгубити главу* (рус. *терять голову*) = *изгубити самоконтролу*.

На исти начин су обрађене конструкције овог типа и у највећем бугарском једнојезичком речнику (РБАН). Лексема *глава* секундарно означава *живот*: *одговарати главом* (*отговарям с главата си*), *тражити нечију главу* (*искам главата на някого*), *дати главу* (*главата си давам*), *платити главом* (*заплащам с главата си*). Конструкција *изгубити главу* (*изгубвам/изгубя глава; изгубвам си/изгубя си главата*) обрађена је на крају обраде, као фразеологизам, а значи *изгубити способност нормалног расуђивања*.³

У речнику пољског језика Пољске академије наука (СЛП) конструкције типа *изгубити живот* обрађене су као фразеологизми, нпр. *dać, położyć, tracić, stracić głowę*. Сви ови фразеологизми значе *умрети, погинути*. Као једно од секундарних значења лексеме *глава* наведено је да се *глава* разуме као оно од чега зависи живот. Наводе се примери у којима се именица *глава* не користи уз глаголе које смо управо навели.

3.3. Закључак у вези са обрадом конструкција типа *изгубити главу* у речницима неких словенских језика. Ради прегледности, табеларно ћемо приказати различита лексикографска решења у обради конструкције *изгубити главу* у речницима словенских и неких несловенских језика.

³ Иако нећемо наводити обраду конструкције *изгубити главу* у речницима несловенских језика, констатоваћемо да су бугарски лексикографи поступили идентично као неки француски (исп. ПР) и амерички (Вебстер).

Лексикографска обрада конструкције ИЗГУБИТИ ГЛАВУ	
1.	као значење именице <i>глава</i> = <i>живот</i> → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити живот</i>
2.	као значење именице <i>глава</i> = <i>разум, самоконтрола</i> → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити разум</i>
3. а.	као значење именице <i>глава</i> = <i>живот</i> → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити живот</i>
3. б.	као значење именице <i>глава</i> = <i>разум, самоконтрола</i> → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити разум</i>
4. а.	као значење именице <i>глава</i> = <i>живот</i> → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити живот</i>
4. б.	као фразеологизам → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити разум</i>
5. а.	као фразеологизам → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити живот</i>
5. б.	као фразеологизам → <i>изгубити главу</i> = <i>изгубити разум</i>

Наведени подаци наводе на неколико закључака. **Прво.** Статус конструкција типа *изгубити главу* очигледно није јасно одређен не само у српској, него ни у словенској фразеологији и лексикологији уопште, па се то рефлектује и на обраду таквих конструкција у описним једнојезичким речницима словенских језика. **Друго.** Најчешће лексикографско решење је оно које смо у табели приказали под бројем 4. То значи да се конструкција *изгубити главу* тумачи као колокација у којој се остварује секундарно значење именице *глава*, а то је *живот*, па *изгубити главу* значи *умрети, погинути*. Када *изгубити главу* значи *изгубити самоконтролу, способност рационалног расуђивања*, онда се та конструкција у многим речницима тумачи као фразеологизам.

Поставља се питање због чега и бугарски, руски, француски лексикографи тумаче конструкцију *изгубити главу* на један начин када она значи *умрети*, а на други када она значи *изгубити разум*. Зашто ова конструкција само у другом наведеном случају има статус фразеологизма? Шта мора да поседује једна конструкција да би била фразеологизам? У чему је разлика између фразеологизма и не-фразеологизма?

4. Како препознајемо фразеологизам? У литератури се наглашава да се начела за идентификовање фразеологизама често разликују и да многи ставови у вези с тим нису усаглашени. Ипак, навешћемо неколико критеријума које узима у обзир већина стручњака за ту област и испитаћемо да ли их испуњава конструкција *изгубити главу*.

4.1. Формални критеријуми за идентификацију фразеологизама.

1. Фразеологизам је вишелексемски спој (исп. Мршевић-Радовић 1987: 13).⁴
2. Фразеологизми су значењске језичке јединице које се као целина репродукују у говорном акту (Матешкић 1982: 6).

⁴ Матешкић (1982: 6) у Предговору свог Речника наглашава да то мора бити спој од најмање две пунозначне (аутосемантичне) лексеме. Ипак, то не мора бити сасвим тако, јер неки фразеологизми представљају спој од једне аутосемантичне и једне синсемантичне речи (нпр. *као Бог*).

3. То је чврста веза речи, устаљена дугом употребом. Из наведеног произлази да фразеологизам одликује постојаност састава и редоследа јединица.
4. У фразеологизам се не могу додавати још неке лексеме (Шипка 2006: 134).
5. Неки фразеологизми имају једночлани синоним (Шипка 2006: 134).

Све до сада наведене карактеристике углавном су формалне и конструкција *изгубити главу* их задовољава. У питању је вишелексемски spoj (састоји се из две аутосемантичне речи). Ова јединица се репродукује као устаљена целина у говорном акту. У њу се не могу додавати друге речи, јер не би више била фразеологизам (исп. нпр. *изгубити главу и руку*). Конструкција *изгубити главу* има једночлани синоним (*умрети* или, прецизније, *погинути*).

Треба се, међутим, задржати на трећем наведеном критеријуму. Конструкција *изгубити главу* могла би се, можда, третирати као не-фразеолошка због тога што се глагол *изгубити* условно може заменити глаголима *дати*, *не жалити*, *чувати* итд. То, онда, значи да овај фразеологизам није инваријантан. Овакав став да фразеологизам мора бити устаљена јединица коју сачињавају увек исте компоненте компетентно оповргава Мокиенко (1989: 9–49), који наглашава да фразеологизми могу имати варијанте, и то на фонолошком, морфолошком, синтаксичком и семантичком плану. Наводећи различите типове фразеолошких варијанти, он констатује и могућност да се једна компонента фразеологизма може заменити неком другом речју која јој не мора бити синоним, већ припада истој тематској групи. Тако настају *фразеосхеме*. Њих сачињава већи број фразеологизама, којима се разликује једна компонента, а значење тих различитих компонената из једне фразеосхеме је тематски повезано. Самим тим, значење фразеологизама из једне фразеосхеме је исто или слично. Тако, на пример, у руском језику једну фразеосхему сачињавају фразеологизми: *как у бога за пазухой*, *как у бога за дверями*, *как у бога за рамкой*. Слично се може тврдити и за конструкције *изгубити главу*, *дати главу*, *не жалити главу* – све оне представљају фразеологизме који сачињавају једну фразеосхему.

Треба нагласити да се сваки од наведених пет критеријума за препознавање фразеологизама може оповргнути одговарајућим контрапримерима, али, ипак, типичан фразеологизам задовољава већину критеријума. Ми смо се задржали на једном од њих (оном у вези са непроменљивошћу чланова фразеологизма), јер је конструкција којом се бавимо нетипичан представник фразеологизама у вези са тим критеријумом.

Може се закључити да конструкција *изгубити главу* задовољава све формалне услове да би се могла третирати као фразеологизам.

4.2. Семантичко-синтаксички критеријуми за идентификацију фразеологизама.

1. Фразеологизми имају јединствено значење. Оно се, како извештава Мршевић-Радовић (1987: 13), у литератури углавном означава термином „опште“ или „глобално“. Сви истраживачи констатују да се то глобално значење не остварује код свих фразеологизама на исти начин. Према Матешаићу (1982: 6), фразеологизам одликује „семантичка претворба најмање једнога члана чврстога скупа ријечи, тако да значење фразема никада не одговара зброју значења његових чланова.“

2. Фразеологизам је јединица коју одликује експресивност (Мршевић-Радовић 1987).

3. Фразеологизам се у реченици појављује као њен прост члан. Има исту синтаксичку и ономасиолошку функцију као једночлана реч. Матешаић (1982: 6) ово својство назива „уклапањем у контекст“.

Лексеме које сачињавају типичан фразеологизам обично нису употребљене у својим основним значењима и целокупна слика исказана фразеологизмом значи нешто друго. Тако, на пример, *добити крила* значи *размахнути се у каквом послу, полетно деловати*. При том је јасно да човек не може добити крила и да је цела слика метафорична. Проблем са конструкцијама типа *изгубити главу* јесте у томе што човек заиста може изгубити главу, а то изазива губљење живота. Па чак и ако до окончања живота није дошло на тај начин, већ на неки други, човек заиста нешто губи – губи живот. Ако није буквално изгубио главу, али је изгубио живот, да ли конструкција *изгубити главу* спада у фразеологизме?

Оцењујемо да је одговор потврдан. У томе нам помаже уверење Мршевић-Радовић (1987: 17–18) да је експресивност важан критеријум за разликовање фразеологизама од других типова синтагми са устаљеном структуром (нпр. терминолошких синтагми). Конструкција *изгубити главу*, осим што испуњава све формалне предуслове да се сврста у фразеологизме, поседује и експресивност, јер представља експресиван начин да се каже нешто што би се могло рећи и неутрално (нпр. *погинути*). Фразеологизам одликују конотативне, асоцијативне значењске компоненте. Њима се остварује емоционална и експресивна језичка функција, као што су одобравање, неслагање, ублажавање, преувеличавање, иронија, неверовање итд. (исп. Мршевић-Радовић 1987: 16).⁵

Што се ова конструкција више удаљава од своје мотивне семантике која је у вези са завршавањем живота, то се увећава степен њене експресивности, а самим тим и „фразеологичности“. Експресивност је нарочито изражена када ова конструкција означава губљење самоконтроле, здраворазумског

⁵ Иако су фразеологизми експресивне јединице, оне имају и информативну вредност. Мокиенко (1989: 206–207) констатује да лингвисти често претерују посматрајући експресивност и неутралност језичких јединица као вредности које се искључују. При томе, неутралне јединице су информативне, а експресивне нису. Он наглашава да између експресивности и неутралности постоји много ступњева и да су фразеологизми и те како информативне јединице иако поседују експресивност.

расуђивања и др. И сама вишезначност ове јединице потврђује да је у питању једна језичка јединица, а њена експресивност показује фразеолошку природу те јединице.

Мршевић-Радовић (1979) конструкцију *изгубити главу* третира као фразеологизам који има два значења. Један од начина на који она тестира разлику између фразеолошке конструкције *изгубити главу* и нефразеолошке *изгубити новчаник* јесте тест антонимијске трансформације. Насупрот *изгубити новчаник* можемо рећи (*про*)наћи новчаник, док насупрот *изгубити главу* не можемо рећи (*про*)наћи главу. Мршевић-Радовић (1979: 459) сматра да управо ова немогућност замене глагола његовим антонимом у датој синтагми, показује да је реч о другачијој врсти унутрашњег односа између компонената.

Гортан-Премк (2004: 53) наводи конструкцију *изгубити главу* као пример за лексичко *слагање са заданим детерминатором*. Према њеном тумачењу, лексема *глава* је употребљена у секундарном значењу *живот*, а то значење се може остварити само уз неколико лексема које се таксативно могу набројати: *изгубити*, *дати*, *чувати* итд. Наведени глаголи представљају задате семантичке детерминаторе уз које лексема *глава* може означавати *живот*.

Овај тип лексичког слагања свакако постоји у језику, али га, према нашем мишљењу, не илуструје конструкција *изгубити главу*, јер се у овом лексичком споју не модификује само значење именице, већ цела конструкција поприма ново значење, које се даље разгранаву у друга значења.

5. Шта значе фразеологизми типа *изгубити/дати/не жалити главу* и шта их повезује? Фразеологизми *изгубити главу*, *дати главу*, *не жалити главу*, *ставити главу на коцку* имају исто семантичко извориште, иако немају сасвим исто значење. Они припадају истој фразеосхеми (Мокиенко 1989: 35). Њихова заједничка тема је окончавање живота, и то неприродним, трагичним путем. У неким од њих је изражена и компонента слободне воље човека да одлучи о томе да ли ће живети. Та слободна воља се понекад граничи са хазардерским односом према животу (нпр. *ставити главу на коцку*).

У неким контекстима ови фразеологизми служе за исказивање високог степена уверења, жеље, сигурности и других стања или емоција, нпр: *Главу бих дао да сам га јуче срео на улици!* Фразеологизмом се на експресиван начин исказује убеђеност да се нешто догодило. Некад се таквим конструкцијама исказује чак и заклинање, јер се наведени пример у неким контекстима може тумачити и као: *Кунем се да сам га јуче срео на улици*.

Понекад се неки од ових фразеологизама користе да се на експресиван начин искаже највиши степен нечије спремности на нешто, нпр: *Главу би дао/изгубио, само да сазна шта се тамо догодило*. Ова реченица, у ствари, значи: *На све је спреман или све би дао, само да сазна*.

Посебно је експресивна употреба ових фразеологизама када се њима исказује висок степен нечије емоционалне заокупљености која онемогућава рационално резонување: *Изгубио је главу за њом (= заљубио се у њу), Толико су га прозивали на том састанку да је изгубио главу, па је рекао и оно што*

не мисли (= изгубио је самоконтролу), *Изгубио је главу пишући ту књигу* (= занесен је послом).

Сви наведени примери показују у коликој се мери овим конструкцијама постиже експресивност исказа, што значи да оне свакако спадају у фразеологизме. Јасно се види да *глава* не значи само *живот* и да су синтагме типа *изгубити главу* јединствене, недељиве јединице са раслојеном семантичком структуром. Важно је приметити и то колико је семантика ових конструкција изнијансирана и богата. На крају, судећи по примерима из речника различитих језика који су цитирани у овом раду, рекло би се да у свим словенским и многим другим језицима постоје овакви фразеологизми и да се на исти или на сличан начин семантички раслојавају као у српском језику.

6. Полисемија лексеме *глава* и фразеологизам *изгубити главу*. О свему изнесеном треба водити рачуна када се лексема *глава* у речнику дефинише као *живот*. Значење лексеме *глава* у фразеологизму *изгубити главу* не одговара у потпуности дефиницији ниједног од 23 значења лексеме *живот* у Речнику САНУ. Не може се рећи, нпр: **Подарила му је главу* ум. *Подарила му је живот*, нити **Био је пун главе* ум. *пун живота* или **Није волео своју главу* ум. *свој живот* итд. Најприближније значење је оно које се у Речнику САНУ наводи као секундарно: *биолошко постојање (човека, животиње, растиња), постојање од рођења до смрти (често и у устаљеним говорним обртима с глаголима: дати, одузети, положити, изгубити и сл.)*. Ипак, ни дефиниција ни примери не покривају у потпуности оно што *глава* значи у фразеологизму који испитујемо. Истина, у складу са дефиницијом, можемо рећи *дати/одузети/положити/изгубити живот* баш као и *дати/одузети/положити/изгубити главу*, али само када се мисли на живот човека. Ако се мисли на животињу или на биљку, не само што се именица *живот* не може заменити именицом *глава*, него се не могу употребити ни конструкције с именицом *живот*, као што стоји у дефиницији, исп. нпр. **одузети кактусу живот* или **Мачка је положила живот*. Можда највише одговара синтагма *биолошко постојање* којом почиње дефиниција овог секундарног значења именице *живот*, јер *глава* у синтагмама *изгубити главу*, *дати главу*, *не жалити главу* може отприлике значити *биолошко постојање*. Ова немогућност апсолутне замене лексеме *живот* лексемом *глава* такође сведочи о чињеници да конструкција *изгубити главу* спада у фразеологизме, а не у примере за секундарно употребљену именицу *глава* са значењем *живот*.

Објективности ради, треба додати да има и другачијих мишљења. Мршевић-Радовић (1979: 460), наиме, конструкцију *изгубити главу* третира као фразеологизам, али именицу *глава* у том фразеологизму третира као именицу која је употребљена у секундарном значењу *живот*.⁶

⁶ Мршевић-Радовић (1979: 460) сматра да лексема *глава* означава *почетни део тела* у фразеологизмима: *бити некоме над главом*, *гурнути главу у песак*. Ова лексема је употребљена у значењу *живот* у фразеологизмима: *изгубити главу*, *дати главу*, *радити о глави*, док се у неким фразеологизмима она користи у значењу: *разум*, *ум*, *памет*: *доћи у главу*, *увртети себи што у главу*. То, вероватно, значи да су сви наведени фразеологизми истовремено примери за разли-

7. Предлог лексикографима. У случају недоумице да ли се у неком конкретном случају ради о фразеологизму или о посебном значењу лексеме реализованом у одређеним синтагмама, требало би испитати да ли се конструкција понаша самостално. Најбољи показатељ тога јесте већи број значења који она може да реализује као конструкција. Осим тога, треба проверити да ли у тим значењима она има експресивну вредност. Ако је конструкција устаљена, ако може развити више значења, ако доприноси експресивности исказа у којем је употребљена и ако врши функцију једног реченичног конституента, онда она, свакако, спада у фразеологизме.

БИБЛИОГРАФИЈА

Речници

Бужас 1983: Željko Bujas, *Hrvatsko ili srpsko-engleski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад, 2007: Матица српска.

Матешкић 1982: Јосип Матешкић, *Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика*, Загреб: Школска књига.

Менац и др. 2003: А. Menac, Ž. Fink-Arsovski i R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak.

Ожегов/Шведова 1995: С. И. Ожегов и Н. Ј. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, 2-е издание, исправленное и дополненное, Москва: РАН.

ПР: Petit Robert 1: *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1982.

РБАН: *Речник на бугарски језик*, Софија: Бугарската академија на науките, 1977–.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

СБЛМ: *Тлумачални слојник беларускај лitarатурнай мовы*, 4-е вид, Минск: Нац. акад. Навук Беларуси, 2005.

СБМ: *Тлумачални слојник беларускај мовы*, Минск: АН БССР, 1977–1984.

СЛП: *Słownik Języka Polskiego*, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1960.

чита значења лексеме *глава* и за фразеологизме лексеме *глава*. Међутим, има ли *глава* значење *живот* ако не можемо да се сетимо ниједне конструкције која није фразеологизам, а да у њој *глава* значи *живот*? Мора се признати да ово окупљање групе фразеологизама око одређених значења именице *глава* отвара нова питања: колико је, наиме, тачно уобичајено мишљење да све лексеме у фразеологизму заједно дају фразеолошку слику коју увек анализирамо као целину. Може ли се рећи да лексеме могу ући у фразеологизам у својим речнички потврђеним секундарним значењима, а да, онда, унутар фразеологизма, доживљавају нову, фразеолошку, семантичку трансформацију у којој учествују сви чланови фразеолошке конструкције?

- ССКЈ:** *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU, 1994.
- Ушаков 1994:** Д. Н. Ушаков, *Толковый словарь русского языка*, под редакцией Д. Н. Ушакова, Москва: Русские словари.
- Вебстер 2003:** *Merriam Webster's Collegiate Dictionary*, Eleventh Edition, Springfield, Massachusetts: Merriam Webster, Incorporated.

ЛИТЕРАТУРА

- Дешић 1984:** Милорад Дешић, „Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика“, у: *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, Нови Сад–Београд: Матица српска, Институт за српскохрватски језик.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Гортан-Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.
- Мокиенко 1989:** В. М. Мокиенко, *Славянская фразеология*, издание второе, исправленное и дополненное, Москва: Высшая школа.
- Молотков 1977:** А. И. Молотков, *Основы фразеологии русского языка*, Ленинград: Издательство „Наука“.
- Мршевић-Радовић 1979:** Драгана Мршевић-Радовић: „О фразеолошким јединицама“, *Књижевност и језик XXVI*, 2–3, 457–462.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Глаголско-именичке фразеолошке синтагме*, Београд: Филолошки факултет.
- Шипка 2006:** Данко Шипка, *Основни лексикологије и сродних дисциплина*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Зелић 2005:** Горан Зелић, *Устаљене конструкције у новинском језику*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Rajna Dragičević

CONSTRUCTIONS ON THE BORDERLINE OF FREE BOND LEXEMES AND IDIOMATIC EXPRESSIONS

Summary

This paper analyzes the constructions such as *izgubiti / braniti / dati / cuvati glavu*. It is noted how this constructions are being treated in various Slavic dictionaries, and it is emphasized that sometimes it is treated as an idiom, and sometimes as a construction verb + noun (= *zivot* [life]). It is suggested that this construction should be treated as an idiom, and numerous reasons and opinions of important phraseology experts were given.

Александар Милановић

О НАСЛОВИМА СА ГЛАГОЛСКИМ ПРИЛОЗИМА У БЕОГРАДСКОЈ ДНЕВНОЈ ШТАМПИ

Сажетак: У раду се анализирају граматичка (морфолошка и синтаксичка) и стилстичка својства новинских наслова са глаголским прилозима у савременој београдској дневној штампи. Посматра се синтаксички контекст глаголских прилога, њихова позиција у контексту (ред речи), као и њихове функције и значења.

Кључне речи: глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли, наслов, ред речи, изостављени субјекат, кондензација, новинарски стил

1. Историјат питања и циљеви реферата

Глаголски прилози су у публицистичком функционалном стилу и његовом новинарском подстилу једно од чешћих средстава кондензације реченице иако се за овај стил и подстил у литератури обично констатује да их карактерише *деглаголизација*¹ и иако су ниске фреквенције у српском језику². Своју улогу реченичног кондензатора врло упечатљиво остварују у насловима из дневне штампе, који се по својој *основној особини номинације* (Симић 2000: 103, 108-110), као и по законитостима новинарства, морају одликовати *сажетостићу*. Нажалост, о употреби глаголских прилога у насловима, колико је нама познато, писано је само једанпут и то узгред, и са нетачним закључцима.³ У појединим радовима који су тежили формалносинтаксичкој

¹ Бранко Тошовић истиче да „на смањену употребну вриједност глагола утичу аналитички и информативни жанрови, у којима изразито доминира именица“ (Тошовић 2002: 325).

² „U oba jezika [ruskom i srpskom – прим. А. М.] glagolski prilozi imaju veoma skromnu frekvenciju. Njihov se broj kreće oko 1%“ (Тошовић 1995: 321).

³ Љубица Прћић на узорку наслова из 100 бројева *Политике* (период 1996-1997) констатује: „Глаголски прилог садашњи показује радњу која се паралелно врши са неком другом радњом; овде се користи на два начина: само први део реченице – Чекајући председника... Чекајући други круг... Чекајући зелено светло, у функцији придева – летећи доктори, Путујуће позориште, Задовољавајуће стање, Владајућа народна странка и сл. У првом низу примера заправо немамо елипсу већ језичку игру (в. касније у овом раду и Милановић 2006), а у другом низу примера у

типологији наслова они са глаголским прилозима нису чак ни споменути (Гловацки-Бернарди 1991).

Циљ овога реферата јесте да се наслови са глаголским прилозима анализирају из граматичког, синтаксостилистичког и функционалностилистичког угла, али ће акценат бити стављен на трећи – који сматрамо највишим и интегралним.

Морфолошки ниво анализе омогућава информације о фреквенцији глаголског прилога садашњег и глаголског прилога прошлог. Анализа наслова на нивоу граматике, синтаксе и синтаксостилистике подразумеваће следећа питања:

а) тип синтаксичке јединице у наслову (глаголска синтагма, проста комуникативна реченица, сложена комуникативна реченица са две или више клауза);

б) тип предикатске реченице (субјекатско-предикатска и неодређенолична реченица, и њихово место у типологији наслова);

в) однос глагола у глаголском прилогу према глаголском времену глагола у предикату;

г) врста прилошке одредбе изражене глаголским прилозима (за време, за начин, за узрок);

д) ред речи (са акцентом на однос предикат : прилошка одредба);

ђ) интерпункција.

Лексичко-семантичка анализа омогућиће утврђивање: а) семантике глагола у функцији главне речи глаголске синтагме; б) семантику најфреквентнијег типа глагола у предикату који подразумевају одредбе у облику глаголских прилога; в) најфреквентнији тип именица са функцијом субјекта у наслову.

Наведене анализе представљају неопходан оквир за функционалностилистичку анализу, која ће пре свега подразумевати следећа: а) питања ефективности и функционалности оваквих наслова; б) уочавање елемената језичке игре у њима; в) њихово смештање у контекст осталих наслова у дневној штампи; г) утврђивање њихове фреквенције у оквирима одређених новинарских жанрова и дневних листова.

2. Морфолошка анализа корпуса

У грађи сакупљаној у периоду 2002-2010. године, коју сачињава преко стотину ексцерпираних наслова из корпуса савремене београдске дневне штампе⁴, као и четири наслова из недељене (три из *НИН*-а и један из

питању су придеви, а не глаголи. Тешко је, мешутим, веровати да у корпусу није било примера за наслове са предикатом и глаголским прилогом у функцији прилошке одредбе, који су у нашем корпусу најбројнији.

⁴ Грађа је ексцерпирана из корпуса који чине и спортске дневне новине. У раду се за називе новина користе следеће скраћенице уз примере: ВН – Вечерње новости; ГЈ – Глас јавности;

Недељног телеграфа) – што представљају допунски корпус за паралеле, налази се свега један наслов са глаголским прилогом прошлим: *Srbini osvojio svet dokazavši da su ljudi zavisni od seksa* (24s 9. 6. 2009, 4). Овај податак, везан за специфичан корпус наслова⁵, не поклапа се са наводом Милосава Чаркића, који у публицистичком стилу истиче присутност глаголског прилога прошлог⁶, али одговара општој слици у српском језику.⁷ Очекиван је податак да је форма употребљеног глаголског прилога дужа, на *-вши*, будући да би архаична краћа форма као маркирана била сасвим непожељна у дневним новинама.⁸ Иако је глаголски прилог прошли и иначе ређи у српском језику од свог парњака, његовој изузетно ниској фреквенцији у новинским насловима може допринети и *фоностилистички аспект*, изузетно значајан за новинске наслове, будући да се секвенца *-вши* понекад доживљава као немелодична, немилозвучна.⁹

3. Синтаксичка и синтаксостилистичка анализа

У наредном поглављу рада анализираћемо синтаксички контекст глаголских прилога, њихову позицију у контексту (ред речи), као и њихова значења.

3.1. Синтаксичке јединице

Наслови са глаголским прилозима у свом саставу припадају различитим синтаксичким јединицама: глаголским синтаagmaма, субјекатско-предикатским реченицама, сложеним комуникативним реченицама са две или више клауза. Сходно правилностима новинарског (под)стила, ове јединице нису исте фреквенције, па су најчешће су субјекатско-предикатске реченице, које преносе потпуну информацију о догађају.

Глаголске синтагме

Иако теоријски могући, нису потврђени примери за недовољно информативне наслове који би се састојали само од глаголског прилога (нпр.

П – Политика; ПЗ – Политика Zip; Пр – Правда; СЖ – Спортски журнал; В – Blic; Ва – Balkan; D – Danas; К – Kurir; P – Press; 24s – 24 sata.

⁵ Поједини истраживачи сматрају наслове сасвим издвојеном новинарском категоријом:

⁶ „Поред ових [активних морфолошких ликова – прим. А. М.], присутне су и форме глаголског прилога прошлог“ (Чаркић 2002: 192). На истом месту глаголски прилог садашњи се не спомиње.

⁷ „Само је употреба глаголског прилога прошлог у српскохрватском језику неупоредиво ређа од употребе глаголског прилога садашњег“ (Стевановић 1991: 752).

⁸ У корпусу који сачињавају примери из новинских текстова (не из њихових наслова), немамо нити један пример активирања краће, архаичне форме на *-в*, која је и иначе неупоредиво ређа у савременом српском језику.

⁹ О стилистичкој вредности руских партиципа на *-вши*, а самим тим посредно и српског глаголског прилога прошлог, в. Тошовић 1995: 306-307, 320).

**Чекајући*). Структуру глаголске синтагме најчешће имају наслови са глаголским прилогом и објектом. Чешће је у питању прави (директни) објекат, а код таквих наслова доминирају глаголи перцепције: *Слушајући друге* (П 8. 12. 2002, А10), *Гледајући друге* (П 15. 6. 2004, Б10), *Ослушкујући пулс времена* (ГЈ 10. 9. 2009, 7), али се појављују и други глаголи: *Очекујући нове Дивце* (П 24. 8. 2004, 24).¹⁰ Само мало ређи је и неправи (индиректни) објекат, у форми *за* + инструментал: *Трагајући за мјузиклом* (П 20. 3. 2003, А16), *Трагајући за оазом љубави и мира* (В 17. 8. 2009, 14-15), или у форми *на* + акузатив: *Раћунајући на чудо* (В 20. 2. 2005, 22). Двапут је глаголски прилог ближе одређен прилошком одредбом: *Трчећи за Карлом Бруни* (24s 24. 9. 2008, 6), *Путујући кроз време* (П 2. 8. 2010, 17). Такође, само у једном примеру се истовремено јављају глаголска допуна (прави објекат) и прилошка одредба (за место): *Тражећи змаја у терђави* (П 6. 4. 2004, В2). У једном примеру у наслову је као за уредника ефектан цитиран назив позоришне представе о којој се пише: *Прелазећи линију* (ВН 6. 5. 2009, 35).

Фреквенцију овог типа наслова нарочито подижу они са глаголским прилогом *чекајући* у иницијалној позицији и правим објектом. Ови наслови заправо представљају примере за језичку цитирања и парафразирана чувеног наслова *Чекајући Годоа*. Бројни примери који су одавно постали шаблонизовани већ су наведени и описани у литератури (Милановић 2006), а овде дајемо још потврда за тамо наведене закључке, међу којима је и онај да су ови наслови најбројнији у *Политици*: *Чекајући светске лађе* (П 19. 10. 2003, В1), *Чекајући благостање* (П 15. 10. 2004, 5), *Чекајући новог тренера* (П 9. 1. 2009, 20), *Чекајући дубл играча* (П 11. 9. 2007, 11), *Чекајући Министарство* (П 7. 12. 2007, 21), *Чекајући азил* (П 6. 2. 2008, 10), *Чекајући нову власт* (П 7. 6. 2008, 06), *Чекајући Обамину одлуку* (П 20. 8. 2008, 04), *Чекајући „хард дисконте“* (П 26. 1. 2009, 11), *Чекајући директора* (П 2. 6. 2009, 22). Има их, међутим, и у многим другим дневним новинама: *Чекајући глас из Рима* (СЖ 16. 2. 2004, 26), *Чекајући партнера* (Пр 24. 10. 2007, 11), *Чекајући мегашоу* (ВН 2. 2. 2009, 41), *Чекајући суд савести* (В 30. 5. 2009, 2), *Чекајући крај* (ГЈ 17. 9. 2009, 7), *Чекајући Тошића* (ВН 29. 6. 2010, 37).

Подједнако су чести и у недељницима, нарочито у *Нину*: *Чекајући наређење* (НИН 2782, 22. 4. 2004, 54); *Чекајући Перу Аса* (НИН, 18. 11. 2004, 44); *Чекајући трећу „Палму“* (НИН 2785, 13. 5. 2004, 54).

Просте комуникативне реченице

Уколико се због специфичне језичке игре из корпуса изоставе примери са иницијалним глаголским прилогом *чекајући*, у грађи бројношћу апсолутно доминирају наслови чија је структура проста комуникативна реченица (без знака интерпункције на крају): *Утопила се спасавајући децу* (П 6. 7. 2002, А9), *Убио се неспретно рукујући „зољом“* (П 20. 6. 2006, 11), *Утопио се спасавајући друге* (П 7. 8. 2006, 11), *Zapalio se popravljajući auto* (К 18. 8.

¹⁰ В. и трећи пример из тачке 3.2.

2006, 10), *Povredio se čisteći pištolj* (P 9. 3. 2009, 18), *Повредила се бранећи цегер* (П 2. 10. 2009, 44), *Opljačkali pumpu preteći sekіrom* (P 13. 1. 2010, 16), *Detektivi „hvataju“ preљubnike koristeći lažne profile na netu* (24s 14. 7. 2010, 1), *Чарлс Дикенс – пишући о беди зарадио милионе* (П 12. 8. 2010, 24).

Реченица у наслову има своје неписане законитости које произилазе из најчешћег жанра и најчешће садржине текста са оваквим насловима: за *вест* је битан чудан, необичан инцидент или доживљај који се већ десио (тј. битан је предикат, који је најчешће у перфекту), и како је до њега дошло (тј. битна је прилошка одредба у облику глаголског прилога). Дакле, битан је *догађај*, а готово по правилу је небитна било каква информација о субјекту тј. главном учеснику у догађају (име, пол,¹¹ узраст/старост, занимање, националност и сл.).

Субјекатско-предикатске реченице са изостављеним субјектом

Тако је најзначајнија одлика оваквих наслова доминација *субјекатско-предикатских реченица* са изостављеним ирелевантним субјектом и предикатом у 3. лицу једнине. У њој је субјекат, као редувантант, елиминисан, чиме је постигнута додатна, двострука сажетост наслова, остварена већ употребом глаголског прилога као реченичног кондензатора. Описани догађај је најчешће медијски атрактиван управо због *необичних околности* под којима се одиграо: *Prosiо glumeći trudnicu* (B 17. 8. 2004, 6), *Заборавила бебу бежећи после крађе* (ГЈ 26. 6. 2005, 32), *Slavio gol држеći polni organ* (К 29. 9. 2007, 28), *Породила се чекајући личну карту* (П 7. 3. 2009, 09), *Проходао захваљујући ботоксу* (ПЗ 8. 6. 2009, 16).

Предикат у крњем перфекту

Као што се из наведених примера види, трострука сажетост наведеног типа наслова остварује се трећим морфосинтаксичким поступком, употребом крњег перфекта.¹² Глаголске лексеме у предикату показују да се наведени наслови најчешће појављују у вестима са бизарним несрећним догађајем. Учесталост се издваја глагол *погинути*: *Погинула спасавајући пудлице* (П 6. 7. 2002, А5), *Poginio vozeći kamion* (К 23. 9. 2004, 11), *Poginio razdvajajući zavađene strane* (К 2. 2. 2005, 11), *Poginio vozeći bicikl po stepeništu* (К 7. 4. 2005, 10), *Poginio prelazeći magistralu* (К 13. 7. 2005, 10), *Poginula šetaјуći ulicom* (P 24-25. 12. 2005, 11), *Погинуо варећи цистерну за превоз нафте* (П 8. 9. 2007, 12), *Погинуо спасавајући аутомобил* (П 30. 10. 2008, 12), *Погинуо прелазећи пругу* (П 13. 1. 2009, 10), *Poginio бежеći od požara* (P 23. 2. 2009, 15), *Погинуо косећи траву поред аутопута* (П 28. 7. 2009, 09). Ту су и разни

¹¹ Он се, додуше, најчешће види из конгруентног облика предиката у перфекту.

¹² С обзиром на сажетост као један од основних атрибута новинског наслова, употреба крњег перфекта сасвим је очекивана и добро описана у постојећој литератури. Зато, заправо, изненађују поједини ставови о изненађујућој употреби овог облика у насловима: „Од глаголских облика изненађује интензивна употреба крњег, редукованог перфекта, која се јавља као израз језичке економије“ (Прћић 1999: 222).

други глаголи који се односе на губитак људског живота, мање или више синонимни са глаголом *погинути*: *Страдао бранећи власника* (П 15. 12. 2002, А3), *Изгорео палећи траву* (П 4. 4. 2003, А13), *Настрадао косећи траву* (П 19. 8. 2003, А11), *Страдао поправљајући моторну тестеру* (П 11. 9. 2004, 11), *Страдао гасећи пожар на њиви* (ГЈ 22. 7. 2007, 11), као и глагол *умрети*: *Умро чекајући лекара* (П 18. 2. 2004, Г2), *Умро од инфаркта јурећи џепароше* (П 13. 8. 2005, 11).

Крњи перфекат у 3. лицу једнине и множине апсолутно доминира у односу на пуну форму перфекта, потврђену само у једном примеру. У њему се обликом са помоћним глаголом постиже ефекат аутентичности, као један од жанровски најважнијих за наслов интервјуа, будући да се из облика 1. лица једнине препознаје цитат интервјуисане личности из текста који следи. Тако пуни облик перфекта у 1. л. јд. заправо постаје насловни маркер жанра:¹³ *Плачући сам напуштао Београд* (ПЗ 12. 1. 2009, 03). Идентичан поступак среће се и у часописима: *Žrtvuјући се за Србију изгубио сам здравље и слободу* (Nedeljni telegraf, 6. 4. 2005, 10). Крњим перфектом у 3. л. јд. аутентичност би се потпуно изгубила (**Плачући напуштао Београд, *Žrtvuјући се за Србију изгубио здравље и слободу*).

У свим примерима са субјекатско-предикатским реченицама са изостављеним предикатом у множини предикат је у крњем перфекту: *Дигли патос тражећи доказе* (П 2. 6. 2004, Г3), *Захваљујући зиду зарадили милионе* (ГЈ 2. 8. 2004, 14), *Убили старца тражећи новац* (ГЈ 30. 11. 2005, 11), *Preтећи пожет орљаčkали kiosk* (К 29. 3. 2008, 10), *Богатили се продајући државни шљунак* (П 27. 6. 2009, 10), *Бежећи од полиције скочили у Мораву* (П 28. 2. 2010, 09).

Предикат у презенту

После (крњег) перфекта, у овом типу наслова глаголски прилог ближе одређује и предикате у презенту, фисокофреквентном глаголском облику у новинарском (под)стилу. Готово по правилу су сада у питању реченице са предикатом у 3. л. множине. Презент у предикату одликује вести везане за конкретне актуелне догађаје који су онедавно у току: *Протестују радећи* (П 2. 4. 2004, Б2), *Protestују кампујући* (Р 22. 4. 2009, 17), али и за дуготрајне процесе који се одвијају и у тренутку објављивања новина: *Остаре чекајући посао* (П 30. 7. 2005, 15), *Умиру убијајући за Алаха* (П 18. 11. 2005, 4), *Живе чекајући болест* (П 6. 8. 2006, 5), *Prosјачећи зарате дневно 1.500 dinara* (В 27. 9. 2008, S1), *Чекајући закон продужавају живот* (П 28. 2. 2009, 08).

Само у једном примеру предикат је у 1. л. мн. презента, у тексту који има саветодавну функцију у области љубавних веза, изузетно честом на тзв. „женским странама“ жанровски недовољно профилисаном типу текста: *Bирајући partnera, бирато i таčну врсту neвољје за себе* (Ва 19.1. 2004, 14). Аутор текста је употребом 1. л. мн. и себе идентификовао са читаоцима, постижући

¹³ Исто важи за било који глаголски облик у 1. л. једнине – в. пример за футур I из тачке 3.2.3.

већу *присност*, неопходну за овакав тип текстова, у односу на 2. или 3. лице (**Birajući partnera, birate/bирају и таџну врсту nevolje за себе*).

Предикат у футуру I

Футур I у предикату ближе је одређен глаголским прилогом само у два наслова. Први наслов је у 1. л. јд. и представља парафразу кључног исказа из интервјуа: *Služiću vojsku svirajući klavir* (P 27. 8. 2007, 1). Из облика 3. л. мн. у другом примеру јасно је да се уредник (новинар) обраћа свим читаоцима у саветнику за куповину: *Купијући у drogerijama DM uштедећете до 120 dinara* (24s 4. 7. 2008, 5).

Предикат у императиву

Саветодавну (убеђивачку) функцију има и наслов са императивом у 3. л. множине у тексту који пропагира физичко вежбање: *Браните се јачајући тело* (П 25. 11. 2007, 17).

Глаголске синтагме са инфинитивом

Сасвим изузетан пример у односу на претходне представља наслов у којем немамо лични глаголски облик, већ глаголски прилог врши функцију прилошке одредбе за начин уз инфинитив: *Не стварати неправде исправљајући старе* (П 19. 10. 2002, А12). Овакав наслов, са два нелична глаголска облика, представља изузетан пример максимално сажете форме која би се могла трансформисати у знатно неекономичнију (← Не треба/ваља стварати нове неправде тако што ћемо/ћете исправљати старе неправде).¹⁴

Изостављен редувантни предикат

Међу насловима који подразумевају субјекатско-предикатску реченицу сасвим су специфични примери у којима је изостављен редувантан предикат: *DSS: Пузећи у НАТО* (P 2. 6. 2009, 4), *Kolin заводник zahvaljuјући tami* (K 28. 4. 2006, 16). Из контекста и семантике глагола у глаголском прилогу несумњиво је да је у првом примеру из наслова изостављен глагол *ићи* или *ући*, док нам шири контекст текста указује да би он морао бити у 1. л. мн. јер се односи на Србију, тј. њене грађане.¹⁵ У другом примеру јасно је да изостављен глагол може гласити *јесам* или *постати*, што потврђује и сам текст.

Субјекатско-предикатске реченице са исказаним субјектом

Уколико је за вест најважнија, или барем битна, информација о главном актеру догађаја, тј. уколико је најважније новинарско питање „ко“, субјекат

¹⁴ О употреби инфинитива у новинским насловима биће речи у нашем наредном тексту.

¹⁵ Могућ је и следећи трансформ: *Пузећи у НАТО* (← *Србија пузећи иде/улази у НАТО*).

просте комуникативне реченице биће исказан, и то готово по правилу у иницијалној позицији у наслову. У њему може бити:

а) презиме: *Батић осиромашео бавећи се политиком* (П 1. 8. 2002, А9), *Frings slovio nos igrajući košarku* (Р 2. 9. 2008, 40);

б) друга за вест релевантна информација (занимање, звање, националност и сл.): *Старица погинула излазећи из таксија* (П 11. 12. 2003), *Пљачкаши побегли пуцајући у ваздух* (П 3. 1. 2005, 11), *Пацијенти умирали чекајући на ред* (К 6. 10. 2005, 7), *Снајпериста плакао на суду описујући убиство Ирачанина* (П 29. 9. 2007, 03)¹⁶, *Srpski student prebio kolegu braneći drugarevu devojku* (24s 1. 7. 2008, 5), *Vaspitačica stradala štiteći decu* (В 26. 1. 2009, 20), *Индијац умро у бечком затвору итрајкујући глађу* (П 15. 9. 2009, 02). У једином примеру где је субјекат у медијалној позицији, иза допуњеног глаголског прилога, редом речи је постигнуто да се у непосредном додиру нађу речи које управо утичу на необичност догађаја – Немац, као стереотипни историјски непријатељ Срба, бранио је Србина: *Бранећи Србина Немац нападача избо ножем* (П 12. 8. 2009, 09).

Сложена комуникативна реченица

Наслови са сложеним реченицама свакако не представљају добре примере сажетости у насловима и новинарски приручници их по правилу не препоручују. У три оваква наслова из грађе појављује се само један глаголски прилог.¹⁷ У првом наслову клаузе су у напоредном саставном односу, а глаголски прилог одређује први предикат, у којем се извршила радња која је претходила другој: *Чистећи пушку убио рођака на пуцао у себе* (П 30. 7. 2005, 11). Други наслов чини зависносложена реченица, а глаголски прилог одређује предикат из односне клаузе: *Отац покушао да врати кући кћерку која се кријући удала* (П 2. 12. 2008, 24). Трећи пример је у читавој грађи јединствен по томе што је глаголски прилог допуњен зависном клаузом: *Srbin osvojio svet dokazavši da su ljudi zavisni od seksa* (24s 9. 6. 2009, 4).

Ред речи

На самом крају наслова глаголски прилог појављује се практично само двапут: *Devojčica se probudila iz kome pevajući* (Р 30. 5. 2009, 20), *Кинески званичници умиру наздрављајући* (П 3. 1. 2009, 04). Очигледно је логички акценат стављен на последњу реч, која и чини информативно језгро читаве вести. Остали примери заправо представљају наслове у којима је употребљен устаљени израз *ићи кући невајући*, медијски атрактиван како због своје раширености, тако и због фоностилистичких квалитета, односно риме. Занимљиво је да се сва три примера односе на наслове спортских извештаја, а у два

¹⁶ Сажетост овог наслова постигнута је и девербативном именицом *убиство* (←*Снајпериста плакао на суду док је описивао како је убијен Ирачанин*).

¹⁷ У грађи немамо нити један наслов са два глаголска прилога, без обзира на структуру наслова.

случаја редувантни предикат је изостављен: *Сенћани кући певајући* (СЖ 23. 1. 2005, 22), *Гости кући певајући* (СЖ 27. 2. 2005, 17), *Liverpul otišao kući pevaјући!* (К 28. 4. 2005, 21)

Иницијалну позицију у читавом наслову, самим тим и позицију испред предиката, глаголски прилог као главна реч конструкције има често, и тада је информативни фокус на конструкцији (новинарско питање „како“): *Истерујући духове убио жену* (П 17. 7. 2004, 12), *Палећи осиге спалио италију и себе* (П 22. 8. 2004, 7), *Preтећи satarom oplјакао kladionicu* (24s 3. 10. 2008, 3) *Спасавалују мачку заглавила се на дрвету* (П 24. 1. 2009, 22), *Preтећи pištolјет oteo 47.000 dinara* (Р 19. 2. 2009, 18), *Чекајући Палму умро* (П 28. 2. 2009, 10), *Излазећи из таксија оштетио возило* (П 4. 4. 2009, 36), *Preтећи пожет oplјакао kiosk* (Р 24. 8. 2009, 16). У само два примера иницијални глаголски прилог није нити допуњен нити ближе одређен, на шта су утицали и семантичка и граматичка својства глагола *бежати* и реченични контекст. Подразумева се на основу контекста, наиме, у оба примера од кога је субјекат бежао: *Вежећи, rasipao heroin* (В 8. 12. 2003, 14), *Бежећи тешко повредио полицијца* (П 28. 9. 2004, 11).

Сасвим чврста правила о редоследу предикат : глаголски прилог садшњи у оваквим насловима не постоје, што лепо илуструју и два садржински готово потпуно идентична наслова са различитим распоредом глаголских облика у њима:

Скочио у Дунав бежећи од полиције (П 2. 11. 2007, 24), *Вежећи од полиције, скочио кроз прозор* (В 13. 6. 2008, 12).

Интерпункција

Старија литература саветује одбацивање знакова интерпункције у насловима, новија их препоручује. У питању је, заправо, графостилистичко, а не ортографско питање. Нпр. две језичке јединице које би по правопису морале бити раздвојене, у насловима су често одељене графички: у два реда, на две стране, обојене различитим бојама, дате различитим фонтовима или њиховом различитом величином и сл. У само три примера синатксичка јединица са глаголским прилогом одвојена је запетом од предиката. Занимљиво, једанпут је ортографски и смисаоно осамостаљен самостално употребљен иницијални глаголски прилог, наведен у претходној тачки: *Вежећи, rasipao heroin* (В 8. 12. 2003, 14). Два пута су осамостаљене конструкције у иницијалној позицији: *Вежећи од полиције, скочио кроз прозор* (В 13. 6. 2008, 12)¹⁸, *Bранећи dinar, NBS smanјила devizne rezerve за 306 miliona €* (24s 10. 12. 2008, 7).

На крају само једног наслова потврђен је одређени знак интерпункције, и то три тачке: *Хвалећи критикује...* (П 26. 6. 2004, В4). Мотивација за овај интерпункцијски знак није сасвим јасна.

¹⁸ У односу на два претходна примера са самостално употребљеним глаголским прилогом *бежећи*, у овом наслову није редувантна информација „од кога“, јер то могу бити и нпр. разбојници и сл. Уп. и пример: *Скочио у Дунав бежећи од полиције* (П 2. 11. 2007, 24).

Прилошке одредбе

Осим доминантне улоге одређивања времена (Стевановић1991:736), глаголски прилог садашњи у насловима београдске штампе одређује и узрок, услов или начин вршења процеса означеног предикатом:

а) узрок: *Paleći kontejnere Beograđani bacili za pet meseci 500.000 €!* (К 16. 3. 2004, 9), *Žrtvujući se za Srbiju izgubio sam zdravlje i slobodu* (Nedeljni telegraf, 6. 4. 2005, 10);

б) услов: *Kupujući u drogerijama DM uštedete do 120 dinara* (24s 4. 7. 2008, 5);

в) начин: *Kako za tri godine sedeći da zaradite 90.000 dinara* (24s 29. 3. 2010, 7).

Наслови са глаголским прилозима у контексту других новинарских наслова

Овакви наслови вести, нарочито ако имају структуру сложене комуникативне реченице, руше једно од новинарских правила да у наслову не треба рећи све што се касније само понавља у тексту. Заправо читава вест са оваквим насловом ипак је дата већ у наслову, а у самом тексту вести дају се само сасвим споредни детаљи. Може се стога закључити да су овакви наслови *максимално информативни*, можда чак и преко мере предвиђене за део текста који треба да привуче читаоца да прочита читав текст.

Закључак

Употребом глаголских прилога садашњег сажима се наслов, а овај синтаксички поступак најчешће је праћен и другима који постижу исти ефекат: употребом крњег перфекта у предикату и изостављањем редувантног субјекта. Најчешћи модел оваквих наслова је дакле максимално, троструко сажео реченицу. Понекад се изоставља и редувантан предикат, али ређе у односу на субјекат.

Фреквенцију наслова са глаголским прилозима повећава неписано новинарско правило да су наслове не треба стављати сложену реченицу.¹⁹ Без обзира на то правило, понекад се у различитим дневним новинама појави и наслов вести са структуром зависносложене реченице који би по свим својим својствима пре подразумевао кондензацију зависне временске клаузе глаголским прилогом садашњим: *Poginuo dok je kopao kanalizaciju* (К 29. 9. 2007, 9), *Nastradao dok je pretrčavao ulicu* (К 3. 4. 2008, 15), *Пресекао високонапонски кабл док је копао септичку јаму* (П 1. 7. 2008, 23), *Premинуо док је играо фудбал* (В 26. 1. 2009, 18), *Mladić повређен док је pretrčavao пеšaчки прелаз* (В 3. 9. 2009, 14), *Teško повређена док је pretrčavala ulicu* (Р 3. 12. 2009, 16), *Mladić испао кроз прозор док је udisao свеж vazduh* (К 19. 1. 2010, 1). У

¹⁹ „Samo se u izuzetnim slučajevima kao naslov pojavljuje složena rečenica“ (Glovacki-Bernardi 1991: 33).

поређењу са оваквим насловима, примери са глаголским прилозима вишеструко су чешћи. Занимљив је и усамљени наслов са три напоредне саставне реченице који се такође могао кондензовати, али уз губљење прецизности тј. информативности: *Brao kruške, pao s drveta i poginuo* (В 23. 10. 2009, 10) ← *Poginuo begući kruške*.

Сасвим ретко се појављују и наслови са девербативном именицом као кондензатором на чијем месту ни могао бити и глаголски прилог: *Uzeo Pazar iz pretnju požet* (Р 19. 9. 2009, 12).

Наслови са глаголским прилозима типични су углавном за мање битне, углавном кратке „лоше“ вести са бизарном несрећом, које су карактеристичне за тзв. „крне хронике“ и сл. Осим у вестима, овакви наслови ређе се појављују и у другим новинарским жанровима. интервјуима са сажетом парафразом или цитатом из текста, различитим новинарским саветницима и спортским извештајима, али и у насловима рубрика (*Листајући Политику*).

Основни модел оваквих наслова, карактеристичан за вести, већ је постао шаблон, стереотип у београдској штампи. То најбоље показују примери истих или сасвим сродних вести у различитим дневним новинама: *Преминула чекајући лекаре* (ГЈ 6. 12. 2008, 1) : *Umrla чекајући лекаре* (К 6. 12. 2008, 1); *Страдао имитирајући Садамово вешање* (П 3. 1. 2007, 3) : *Дечак се обесуо имитирајући смртну казну над Садамом* (П 6-7. 1. 2007, 3) : *Šesto dete se obesilo imitirajući Sadama* (24s 19. 1. 2007, 8).

ЛИТЕРАТУРА

- Васић 1995:** Vera Vasić, *Novinarski reklamni oglas. Studija iz kontekstualne lingvistike*, Novi Sad.
- Гловацки-Бернарди 1991:** Zrinjka Glovacki-Bernardi, „Prilog tipologiji naslova“, у: *Jezik i stil sredstava informisanja*, Sarajevo, 32-35.
- Грицкат 1966:** Ирена Грицкат, „Наслови – посебна категорија писане речи“, *Наш језик*, књ. XV, св. 1-2, 77-95.
- Катнић-Бакаршић 2001:** Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo.
- Ђурић 1981:** Душан Ђурић, *Основи новинарства*, Београд.
- Ђурић 1983:** Dušan Đurić, *Novinarska radionica*, Beograd.
- Милановић 2003:** Александар Милановић, „Глаголски прилози у поезији Борислава Радовића“, у: *Борислав Радовић, песник*, Краљево, 41-58.
- Милановић 2006:** Александар Милановић, „Цитатност као језичка игра у насловима београдске дневне штампе“, *Српски језик* XI/1-2, 2006, 385-406.
- Младенов 1980:** Marin Mladenov, *Novinarska stilistika*, Beograd.
- Николић 2009:** Мирослав Николић, „Творба глаголског прилога прошлог у српском књижевном језику“, *Наш језик*, XI/1-4, 13-23.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд.

- Прћић 1999:** Љубица Прћић, „Језик наслова у дневном листу ’Политика’“, у: *Актуелни проблеми граматике српског језика*, Суботица – Београд, 221-225.
- Радовановић 1990:** Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Рајнвајн/Младенов 1980:** Ljubomir Rajnvajn i Marin Mladenov, *Oblici novinarskog izražavanja*, Београд.
- Симић 1999:** Радоје Симић, *Основи синтаксе српскога језика*, Београд – Никшић.
- Славковић 1988:** Dušan Slavković, *Biti novinar*, Београд.
- Стевановић 1991:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма). II Синтакса*, Београд.
- Тошовић 1995:** Branko Tošović, *Stilistika glagola*, Wuppertal.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд.
- Цонева 2002:** Лиљана Цонева, *Езикова та игра в съвременната публицистика*, В. Търново.
- Чаркић 2002:** Милосав Ж. Чаркић, *Увод у стилистику*, Београд.

Aleksandar Milanović

ON PARTICIPIAL HEADLINES IN BELGRADE DAILIES

Summary

The paper analyses the grammatical (morphological and syntactic) and stylistic properties of participial headlines in contemporary Belgrade dailies. The analysis includes the syntactic context of participles, their position in context (word order), and their functions and meanings. The use of present participles condenses the headline, and this syntactic operation is most commonly followed by others that have the same effect: the use of the elliptical perfect in the predicate and the omission of the redundant subject.

Јелена Јовановић

СРЕДСТВА ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЈЕ У НОВИНСКОМ ТЕКСТУ

Сажетак: Аутор дискутује о лексичким и конструктивним облицима са експресивизацијском функцијом у новинском тексту: понављање, варијативност, метафоричност, хиперболичност, амфиболичност.

Кључне речи: експресивност, експресивизација, текст, понављање, варијативност, метафоричност, хиперболичност, амфиболичност

1. Уопште о експресивности

1. Под експресивношћу се код Р. Симеона (1969: s. v.) схвата „функција језика који може изражавати емоционално стање говорника, вољу или жеље које су усмјерене као позив или потицај слушатељу. Експресија се може изразити различитим јез. елементима; то могу бити посебне експресивне ријечи (емоционални, вољни), неки грам. облици (ријечи с деминутивно-хипокористичким суфиксима – емоционалне, императиви – вољне ријечи), особито експресивно обојене ријечи ’високога’ или ’нискога’ стила те, напон, интонација“.

2. Д. Кристал (1988: 61) износи следеће схватање: „’Експресивно значење’ једног израза означава и његову емоционалну садржину и идентитет који има на основу личности или индивидуалне креативности корисника (као у добром делу поетског језика). Обично је у контрасту са дескриптивним и ’друштвеним’ значењем. У друге термине који се подударају с ’експресиван’ спадају ’афективан’, ’конативан’ и ’емотиван’. Овај се термин користи и у теорији говорних чинова да означи врсту исказа у коме говорник изражава своја осећања...“.

3. „Експресивност је пратилац исказних форми свих нивоа – устврдили смо (Симић/Јовановић 2002: 91-95) у *Српској синтакси*, – почев од најнижих, што смо могли видети у досадашњим разматрањима, па до највиших – чак

и оних које обимом премашују просто исказивање, и тичу се глобалнијих дискурзивних, одн. текстовних структура. Као и негација и интерогација, и експресивност се може изразити реченичним облицима, и заправо операторима којима се уобличава реченица, а постоје наравно и експресивне реченице које нису обележене посебним морфолошким или лексичким средствима, већ само посебношћу интонације. Закључићемо да је експресивни оператор додуше формално неуједначен, а форме експресивних конструкција различите, али ипак се категоријално експресивност приближава интерогативности и негацији. Улога сва три оператора јесте да варирају облик реченице или исказа према померањима у његовом интенционалном садржају“.

4. „Ако би се ова скала разноврсних изјава о 'експресивности' свела на заједнички садржалац – гласи наша оцена поводом прегледа већег броја мишљења¹, – он би нужно био биполаран: експресивност се на једној страни поистовећује се снагом интенције – са вољним рефлексом утканим у језичку материју као такву, и зрачењем тога рефлекса из језичке материје на примаоца; на другој страни она се ставља на исти језички план са семантичким категоријама, међу којима посебан слој чини тзв. 'конотација'; – конотација је схватљива као лепеза разноврсних одсјаја понесених из употребних ситуација, којима су прожете језичке јединице и који се узајамно одсликавају и претачу у сугестивну моћ говорних структура изливајући се у крајњој консеквенци на примаоца поруке. Евокативност би у потоњем случају била најбитнији састојак и потпора експресивности“.

5. Ако би се из овог прегледа покушао извести неки јединствен став о експресивности, могло би се утврдити двоје. (а) Основицу експресивности представља или евокативна моћ језичких јединица која се огледа у одсјајима њене 'индивидуалне биографије', тј. разноврсне употребе нагомилане у искуству носиоца језика (типске, као код оформљених слојева мајстететске, поетске, затим жаргонске, вулгарне итд. лексике и фразеологије; или нетипичне употребе као у разноврсним идиоматским обртима и сл.). (б) Суштину пак експресивности чини 'конативна' снага помоћу које језички израз активира емоционалне и друге потенције саговорника, и адресата уопште. (в) Одавде следи да вољни рефлекс и његове пројекције на семантику исказних форми ипак не треба уводити у листу чисто експресивних значења. Најбоље је дакле све те категорије издвојити и окупити у семантички тип волитивности, којојем би се на неки начин могли прикључити прескриптивност, императивност, инструктивност итд.

¹ Исп.: Јовановић 2005: 225-253. В. и друге наше радове о истој тематици: Јовановић 2006: 52-67; Јовановић 2007: 55-74.

2. О новинском стилу

1. Према нашим теоријским разматрањима², први моменат који се истиче у вези са новинарским стилем – јесте фактографичност. Истраживања немачког теоретичара Шт. Рус-Мола (2005: 72) „потврдила су да коментари не уживају нарочиту пажњу публике, као што је уживају шарене стране и извештавање о догађајима“.

а) „Сигуран сам – изјављује В. фон Ла Рош³ – да публика од новинара, пре свега, очекује и хоће да добије информације; наши ставови су за њу, на против, тек у другом плану“. То је заправо својеврстан сигнал да је у новинарству стилско активирање описа непожељно. Разлог не треба тражити у одсуству укуса код публике, већ ће бити пре да јој не одговара начин како новинар покушава да том укусу угоди, или да га провоцира. Човек суочен са светом и тражећи одговоре на суштинска питања своје егзистенције – заиста нема потребе за ласкама и застрашивањима неискрених мајстора пропаганде, него тражи чињенице од којих ће створити мозаик својих схватања и механизме одбране од евентуалних опасности које га вребају.

б) Ако се од новинара не захтева ни књижевно образовање ни начитаност, како констатују проучаваоци новинарске делатности, јасно је да се он сматра техничким лицем које сабира и доноси у редакцију податке о догађајима, а не готову причу, нарочито не допадљиву причу. Уреднику не преостаје друго него да неутралише новинарово ’умење’, да сведе његову слабу писменост и непознавање стила на нулу, и да извештај учини голим ређањем података.

в) Фактографичност је, према томе, посебно схваћени моменат који неки називају ’нултим степеном писма’⁴: стандардизовани израз лишен сваког украса и нијансе. Мислимо да је то најбоља препорука новинару, јер га опомиње против вољне и невољне манипулације језиком. А манипулација започиње оног тренутка кад се новинар – нпр. избором речи, израза, фразеолошких обрта и тобож узгредних напомена – почне поводити за политичком или другом пропагандом, лажном лепоречивошћу привредних рекламера, вештих политичких манипулатора, профитера итд.

2. Рутинираност је други моменат на који желимо у овом низу скренути пажњу. Новинарство је стешњено временом израде и пласмана текста или усмене информације. Уз оно што смо рекли у претходној тачки, придржавање устаљених форми текста и језичког израза, дакле стандардизованост, па и стереотипност, клишираност израза, заправо су најбоља одбрана од застраивања. Донети огољену вест боље је него је оденути у лажну одећу манипулативне стилистике политичке и друге пропаганде. Боља је нулта стилистика него намештена или отрцана фраза. Боља је неутрална реч

² Исп.: Ј. Јовановић, *О могућностима заснивања научне новинарске стилистике*, Радови Филозофског факултета у Источном Сарајеву, бр. 9, (у штампи).

³ La Roche 2001: 16. – Цит. код Рус-Мола (2005: 72).

⁴ РКТ 1992: s. v.: „означава оне исказе који обухватају све есенцијалне семе уз извештајни број сема из праксе, но које по могућству треба свести на минимум“. – Лит.: R. Barthes 1965.

него неумешно накинђурена. Итд. Боља је достојанствена јеноставност него кич.

3. Концизност и јасноћа новинарског текста представљају такође његова битна својства како их теоретичари схватају. „Правилној употреби језика – опомиње Рус-Мол (2005: 79) – посвећено је вероватно више књига него било ком другом аспекту новинарства. Ипак, све оне заједно нису успеле да спрече да се посредством медија прошири ’глупи језик’“. Затим наводи речи Клауса Наторпа, који иронично изјављује да су текстови о „медијским звездама, (свеједно) да ли су младе или старе, само немаштовито, забрињавајуће муцање“. Стога је најбоље све довести на ниво огољене вести, кратке, јасне и без икаквих стилских додатака.

4. Ипак, и поред свега, у новинарском занату ће се наћи покушаји стилског активирања, каткада стилски добро уређеног текста. Експресивизација као један од елементарних, по квалитету и нивоу деловања на примаоца најнижих стилистичких механизма, није реткост код новинара. Ми ћемо у овом раду пратити заправо све врсте стилизације, али видећемо да је експресивизација најчешћа, а и да све остале по правилу излазе на тај начин стилске ’дораве’.

3. О тексту и наслову

1. Текст је, кратко речено, граfiјска представа дискурса: запис у себи целовите говорне целине било којег обима и сложености⁵. Битно, иако не и опште својство текста у односу на дискурс, усмену реч, јесте да је насловљен⁶. И још: што је текст већег опсега и сложености, то је већа потерба и за његовом сегментацијом, па и за насловима његових делова. Сем дакле општег наслова, јављају се и посебни, испред одељака, поглавља итд. Ако пак на уму имамо збирне текстове, или збирке текстова, каквим се сматрају часописи и новине, онда сваки сегмент, тј. сваки текст у целини, по правилу носи сопствени наслов. И на крају, наслов је каткада и сâм сложен и раслојен у више степена: наднаслов, наслов, поднаслов итд.

2. Наслови по свој прилици, сем осталог, служе да олакшају оријентацију читаоца у целини сложеног и сл. текста.

а) Са стране ’пошиљаоца’ то је омогућено класификацијским својствима и функцијом наслова, у једном правцу посматрано; а у другом: њиховом

⁵ Текстом, кад у теоријском амбијенту посматран у којем се битније друге дистинкције, а не она између говорне и писмене комуникације, назива се – свака „језичка формација продукована говорном активношћу која у датој ситуацији обавља функцију споразумевања. – Текстом се сматра низ међусобно повезаних исказних форми компонованих тако да представљају конзистентну структуру“ (Јовановић/Симић 2009: 602, 619).

⁶ „Текст, изузимајући кратке забелешке и сл., започиње по правилу једним издвојеним исказом, у којем је најчешће садржан сажетак садржаја текста, или ређе објашњење његова карактера, намене или што друго. Тај је исказ композицијски издвојен, али је смисаоно у начелу зависан од целине текста, и реализује се у тој целини“ (Симић 1991: 269-270).

разноврсношћу и хијерархичношћу. Нпр., расподела по рубрикама, и насловљеност рубрика, олакшава читаоцу новина да нађе тематске кругове који га тренутно занимају: политика, привреда, уметност, спорт итд. Са своје стране, редакција истим путем успева да стави до знања које текстове преферира и препоручује пажњи својих корисника. Ово друго покушава обавити изношењем текстова, њихових делова или наслова на ударне странице: прву, последњу, средњу итд. Између осталог то се постиже и хијерархизацијом, варијацијом или понављањем наслова. Нпр., на првој страни се јављају наслови текстова са унутрашњих страна, уз назнаку на којој страни се налазе. Или на првој страни започиње текст са насловом, а наставља се негде у унутрашњости, итд.

б) Са стране пак примаоца посматрано, наслови олакшавају схватање текста, односно омогућују разумевање интенције његове, тј. повећавају му јасноћу, најпре тиме што исправно разложена тематика дозвољава да се прво бавимо појединим њеним секторима, а онда да приступимо синтези.

3. Новински текст у целини, а новински наслови посебно, суочени су са једним додатним моментом који у осталим функционалним стилима нема већег значаја, или се разрешава друкчијим средствима. Новинар се, наиме, мора трудити да најједноставнијим, каткада приземним средствима привуче и задржи пажњу читаоца. Знајући да највећи број оних који купују новине не располаже толиким временом да чита текст, редакцијски колегијуми се довијају на разне начине да у наслов пребаце што више информација, да максимално олакшају приступ наслову, а ако је то за текст непостижно, да наслов формулишу тако да читаоца привуку теми, да њиме отворе канал до целине текста смештеног на мање упадљивом месту итд. Експресивизација је само једно од средстава, боље рећи једна од последица свих ових покушаја.

4. Обрада грађе

1. Грађу за анализу узели смо из неколико београдских дневних листова ('Политика', 'Новости', 'Курир', 'Глас јавности', 'Данас'), из бројева с почетка јула 2009. године. Углавном је пажња усредсређена на вести о истим догађајима, да би се уочила разлика у поступку новинара, и у стилским карактеристикама чланака из различитих редакција. Пошто није било могуће обухватити текстове у целини, настојали смо да узмемо оне делове који су интересантни за нашу тему, дакле у којима се јављају симптоми експресивизације. Унапред се може рећи да је у том правцу првенствено интересантан наслов, а да је текст ређе био предмет стилске интервенције.

2. Већ смо скренули пажњу на разноврсност и хијерархичност наслова у новинама, па ћемо их обрадити по неком реду. Најпре ћемо у обраду узети оно што смо назвали 'преднасловом', па онда друге појаве.

4.1. Преднаслови

1. Поменуто је да листови имају обичај да избаце наслов на почетак, а да је чланак на који се он односи смештен на некој унутрашњој страници. Те ћу наслове назвати преднасловима, и прво о њима говрити.

2. Такву праксу примећујемо и у уређивању 'Политике'.

а) Број од 2. јула доноси:

Продавац књига Радомир Живанић купац Сајма, стр. 10

Војводина и њена влада власници 61 одсто акција Металс банке, стр. 12

Прележао нови грип и осећа се одлично, стр. 7

Свуда је назначена страница на којој је одштампан текст. Сви су чланци по оцени редакције од великог значаја, и побуђују интересовање публике. Факта су у сва три случаја по себи довољно вредна да се читалац о њима обавести, да је потреба за истицањем по свој прилици била слаб мотив за формулацију наслова. Само се у првом од њих можда сама по себи наметнула апсурдна мисао да неко од продаје књига може зарадити толико да може купити Београдски сајам. Све се онда сложило у прави контраст: ознаке неспојивих величина 'књига' – 'Сајам', и антонимски пар 'продавац' – 'купац'. Учинак је: појачани интензитет израза који у неку руку тајно провоцира морална осећања читаоца, а и буди његову радозналост.

б) У броју за 4. јул преднаслови су:

Жарко Лаушевић ухапшен у САД, стр. 9

ЈАТ приземљио пословни углед, стр. 10

Тања Танацковић: Дневник учеснице Универзијаде, стр. 15

Опет је један наслов изнад линије свакодневног новинског извештавања. Ваздухопловни стручни термин 'приземљити/приземљење' вешто је уплетен у извештај о лошем пословању српског авио превозника. Метасемијским трансфером једне лексеме изазван је прво изненађујући, а затим и духовито провокативан ефекат.

в) У броју од 8. јула 'Политика' нуди следеће преднасловне:

Из Г-8 избацују Италију а убацују Шпанију стр. 3

Бесплатне НИС-ове акције стижу у августу стр. 11

И по трећи пут један од тих наслова има 'виши тон' од уобичајеног. И опет је у питању контраст заснован на лексичкој антонимији: 'избацују' према 'убацују'. Али сем тога, два термина по основној функцији не спадају у првом реду у сферу политичке комуникације, већ војне, полицијске итд. Трансфером са једног на други ступањ статусне лествице (или регистра, како се обично у социолингвистици каже) произведен је осетан експресивни ефекат. Поред свега осталог осећа се и извесна вулгаризирајућа нијанса, која у целу тематику доводи на линију догађаја о којима аутор чланка или редакција немају баш позитивно мишљење, пре би се рекло: имају одбојан став.

3. 'Вечерње новости' у овом погледу имају сасвим друкчији изглед, јер читава прву страницу запремају заправо преднаслови, са по којим додатком.

а) Број од 4. јула изгледа овако, кад се пренесе у нормалан текст без ликовних прилога, и кад се тамошњи просторни распоред замени линеарним:

Вера у суд говори о држави, стр. 2.
Петиција мора и за Петницу, стр. 14.
Звезда велике арене, стр. 15.
Никада не мислим о наградама, стр. 33

ДАНАС У НОВОСТИМА додатак на 8 страна
НОВИ ГРИП Х1Н1 НАПАДА СРБИЈУ
- Како да се заштитимо
- Имамо ли довољно лекова
- Симптоми и мере опреза

ИСТРАЖУЈЕМО
ЗАШТО СМО СВЕ ДЕБЉИ

АЛТЕРНАТИВА
ПОПРАВЉАЈУ ВРАТ ЈЕДНИМ ПОТЕЗОМ

ПОРЕСКИ ПРИХОДИ У НАШОЈ ЗЕМЉИ ЗА ПРВИХ ШЕСТ МЕСЕЦИ МАЊИ ОД
ПЛАНИРАНИХ
ДОБИТ ПРАЗНИ КАСУ, СТР. 5
Од профита фирми у државну касу стигло 7,4 одсто мање средстава

(1) У првој серији само један од наслова заслужује пажњу у правцу у којем их посматрамо: то је петиција о Петници, са паронимском сучељеношћу кључних речи: ознаке тематског садржаја чланка и топонима на који се односи.

Донекле и чланак из судске праксе, интервју са познаваоцем проблематике, иде мимо уобичајеног начина извештавања, јер 'веру', а не 'суд' и законитост, подиже на пиједестал главног субјекта и покретача судске машинерије.

(2) Извештај о грипу, најављен као шири текст, и у преднасловној конструкцији сложен је и раслојен. Наднаслов најављује подробну анализу проблематике, а наслов је праћен кратким изводима из те анализе. Сâм наслов је формулисан у терминима ратног извештаја који дочарава фронталну инвазију на нашу земљу, безмало апокалиптичког домета.

(3) Најава расправе о пореској политици састоји се од наднасловова, наслова и поднасловова. Први и трећи изравно обавештавају о тешкоћама око пуњења државне касе и смањеним приходима од пореза, док други покушава парадоксом да тему наметне пажњи читаоца. Изокренути смисао добијен је заправо промоцијом 'добити' у субјекта збивања, и то субјекта незаконитих поступака који, ето, умањују државне приходе. Морамо признати да – ма колико изгледао неприкладно – овакав поступак успешно делује на свест онога који прелистава новине само да се овлашно обавести о дневним догађајима. Нема сумње да је фигуративност постигнута приземним средствима, али

нема исто тако сумње да делује на читаоца, поготову мање образованог, и оног који све у вези са државним финансијама доживљава тренутно као – малверзацију.

б) 'Новости' од 8. јула на првој страни објављују:

МОЋНИКЕ СТИЖУ КАЗНЕ
РАДНИ СТАЖ СВИМА
ХЕКТАРИ ПО ПУНОЈ ЦЕНИ
ЈОШ ЈЕДНА ИЗГУБЉЕНА ДЕЦЕНИЈА

ПРИПРЕМАЈУЋИ СЕ ЗА АЕРОМИТИНГ ЈУЧЕ СЕ НА БАТАЈНИЧКОМ АЕРО-
ДРОМУ ПОНОВИЛА ТРАГЕДИЈА
СРУШИО СЕ МИГ-29

Погинуо пилот пуковник Раде Ранђеловић
Настрадао и војник Милан Улемек (24) из Старе Пазове
Председник Тадић наредио хитну истрагу

ПОЉОПРИВРДНИЦИ НЕЗАДОВОЉНИ ОДЛУКОМ ОПШТИНЕ НОВИ БЕОГРАД
БЛОКОВИ БЕЗ ШТАЛА

Селидба стоке из урбаних зона најкасније за две године

ПОНУДА СТАНОВА ДУПЛО ВЕЋА, АЛИ КУПАЦА НЕМА
КВАДРАТ ЈЕФТИНИЈИ И ДО 30 ОДСТО

У Београду ниже и цене изнајмљивања

(1) Сви чланови прве наведене серије пате од исте болести: перспективе предимензионарања. Узмимо само две средње изјаве: 'Радни стаж свима' на први поглед изгледа као бесмислени захтев неке партије или синдиката да сви добију пензије, без обзира на национални допринос – или престилизовано у финансијски речник: без обзира да ли су уплаћивали у пензиони фонд или не. А у ствари је у питању захтев групе оштећених радника, жртава незаконито изведене приватизације или сл., којима годинама није уплаћивано у ту касу. – 'Хектари по пуној цени' темпирано је као изненађење власницима земље, коју би сада неко требало да откупљује по праведним ценама, пошто су село и сеоска привреда потпуно уништени. А опет је реч о другоме: о продаји Београдског сајма, и прегоњењима око тога међу фирмама које покушавају да из свега извуку максимум профита.

(2) Вест о погибији пилота и војника на батајничком аеродорму по себи је драматична, па јој није било потребе посебно вербално 'појачање'.

(3) Последице и проблеми проширене урбанизације Београда предмет су треће серије наслова. Наднаслов једноставно описује ситуацију, а наслов делује на први поглед мистериозно: „Блокови без штала“ – какви блокови, какве штале? – У ствари, театрализована прича срачуната је на то да привуче пажњу недовољно обавештених читалаца. Али на људе од укуса бомбастика у оваквим прилакама делује мало наивно и јефтино.

(4) 'Квадрат' у последњој групи наслова преузима улогу ознаке за стан, и метонимијским метасемијским путем преиначује неутралну информацију у донекле емотивно ангажовану. Фама и рат око изградње станова у Србији као да су уродили плодом: повратком цена у нормалне оквиру.

4. 'Куир' се не разликује у размештају текста од 'Новости', и код њега прву страну запремају само преднаслови, са ликовним прилозима, свакако. Разлика је само у томе што се не даје страница на којој је текст чланка.

а) У броју од 4. јула читамо:

PAS SE UPLAŠIO

UJED ROTA!

Jelena Karleuša zbog nepažnje u igri sa psom samo čudom prošla bez teških povreda lica i glave

Oficir s ružom

UHAPŠEN Žarko Lušević

Glumac Žarko Laušević (49) priveden u SAD jer nije imao boravišnu vizu

DILER ŠMRKAO NA B92

Narkobos iz Velikog Trnovca Avdija Hajrula (32), koji je pre tri dana uhapšen sa pet kilograma čistog heroina, u seriji 'Vratiće se rode' na TV B92 glumio dilera Mustafu

INTERVJU, Rasim Ljajić: Mnogo je teško!

Избор темâ сâм по себи говори о томе којој је публици лист намењен: сем интервјуа са министром за рад и социјалну заштиту, углавном је реч о мање или више скандалозној хроници.

(1) 'Ујед Рота' из прве серије пледира на контакт познате 'диве' са псом, и на све даље асоцијације којима је проткан овај у основи иронични текст. Наравно – игра је двосекла, јер публици најнижег укуса иронија вероватно и није доступна, па ће вест схватити као спектакуларни доживљај њихове љубимице.

(2) За оне који културни и јавни живот посматрају из жабље перспективе наслађујући се 'посластицама' из приватног живота актера, вест о хапшењу познатог глумца звучаће као битна 'позоришна' чињеница. Зато је, по рачуну редакције, није требало фризирати јаким 'мирисима'.

(3) 'Много је тешко!' – личи на искрени вапај човека пуног саосећања са народом који пати. А једноставним речема свакодневног говора изречен, делује заиста и по себи упечатљиво. Колоквијализација израза, када је за њу терен чист, врло је успешно емоционализацијско, и уопште стилизацијско средство, како у новинама тако и другде, чак и у уметничкој речи: ту посебно.

б) Следи 'Куир' од 8. јула:

Cenzura za Kurir

Gospodin Gebels

Na inicijativu Dinkićeveg ministra kulture Nebojše Bradića, Vlada Srbije pokušava da na mala vrata promeni Zakon o javnom informisanju i tako pooštri odredbe za registrovanje javnih glasila

EKSKLUZIVNO snimci pada MiG – 29

MiG-29 bio star 20 godina. Zašto se ministri ne voze u 'audijima' starim 20 godina?

Katastrofa

Pilot Rade Randelović (47) i vojnik Milan Ulemek (24) poginuli juče ujutru u udesu aviona MiG-29 u blizini aerodroma Batajnica, vojnik Vojislav Dragoljević (21) povređen dok je gasio požar

Уредништву је 'добродошла' несрећа у Батајници да уз њу пласира своје оштре коментаре поводом предлога Закона о јавном информисању.

(1) Наднаслов 'Цензура за Курир' садржи схватање да је поменути закон уперен само, или бар у првом реду против листа који анализирамо.

(1.а) 'Цензура' из надналова у ствари упућује на оштре мере против слободе изражавања мисли којима су прибегавали сви диктаторски и слични режими. Изједначаје дакле предлагача Закона са заговорницима диктатуре, репресије, насилног понашања власти према подаништву.

(1.б) Обрт у наслову 'Гоподин Гебелс' драматичним начином освежава сећање на злогласног Хитлеровог министра, и антицивизацијске мере фашистичких режима против човека уопште. Овим је истовремено опробана и моћ етикетирања као средства политичког дифамирања.

5. 'Глас јавности' успева да на прву страну смести готово све најважније вести којиме са бави. Узимамо само број од 4. јула:

После десет година у Америци ухапшен наш познати глумац
ЛАУШЕВИЋ ПАО ЗБОГ ВИЗЕ

Интервју: Расим Љајић, министар за социјалну политику
НАРОД ЖИВИ У БЕЗНАЂУ

У многим местима, посебно на југу, раде само органи општинске управе, а привреда је потпуно мртва. Валада нема могућност да помогне свим сиромашнима, помажемо и крпимо рупе где можемо, свесни да то неће бити довољно

Монетарни фонд заврће славину ако за месец дана не смањимо буџетске расходе
МАЂЕ ЊАТА, ВИШЕ ПАРА

Ако влада не предузме потребне мере и ММФ јој не дозволи повлачење следеће транше кредита, то ће бити негативан сигнал за кредиторе и за банке које неће више усмеравати капитал у Србију, што ће средњорочно угрозити курс, сматра Саша Ђоговић из Института за тржишна истраживања

Позив Организационог одбора 49. драгачевског надметања трубача
МЕДВЕДЕВ И ОБАМА НА САБОРУ У ГУЧИ

Повучене црвене потернице у случају 'Добровољачке улице'
ДУПЛИ АРШИН ИНТЕРПОЛА

Томислав Николића задовољан посетом Бриселу
У ЕУ СВЕСНИ СНАГЕ СНС

Представници Срба на Космету осудили позив лидера ЛДП да изађу на локалне изборе

ЧЕДО, ОСТАВИ НАС НА МИРУ!

Срби са Косова и Метохије поручују Чедомиру Јовановићу да се неће одазвати његовом апелу да гласају на локалним изборима, већ де ће јединствено подржати став Владе Србије коме се он противи

(1) Бомбастична формулација 'Лаушевић пао' није примерена ни догађају ни извештају о њему. Али не може јој се порећи ефикасност деловања на читаоца, ако не друкчије – онда да на груб начин привуче његову пажњу.

(2) Склоност овог листа ка јаким речима очитује се и у другој серији предналова. Насупрот извесне присности и простосрдачности коју је истакао 'Курир' преносећи Љајићев интервју, овде се отвара читава велика драма: 'Народ живи у незнању'.

(3) Извештај о финансијама, који је и у 'Политици' добио адекватну, али стилски невешту квалификацију, овде је стилски потпуно промашен: 'Мање ћата, више пара'. Жаргонски димензиониран обрт о 'ћатама' и 'парама', зачињен дакле за ову врсту извештавања вулгарним лексичким материјалом, поприма боју неозбиљног ћаскања о теми која заслужује озбиљну расправу. Покушај експресивизације стварно је изазвао супротан ефекат од жељеног.

(4) Неозбиљна је и шокантна вест у трећој серији: 'Медведев и Обама на сабору у Гучи'. Шаљив рекламни трик организатора да пошаљу позиве великим светским политичарима приказан је овде као стварни пристанак да ту и буду. И овај се стилски поступак не може друкчије протумачити него – као трик којим се жели изненадити читалац.

(5) Устаљени обрт 'дупли аршин' припада политичком жаргону, и на месту је у наслову о поступку Интерпола према Србији. Али са стилистичког гледишта мора се квалификовати као отрцана фраза: не заслужује високу оцену.

(6) Чини се сасвим одмерена изјава косовских Срба поводом изјава агресивног и неупућеног вође ЛДП: 'Чедо, остави нас на миру'. – Као да се људи бране од елементарне непогоде или напада сеоског пса који лаје на сваког и све. Колоквијализација је у овом случају успео метод стилизације.

6. Лист 'Данас' од 4-5. јула:

Sve glasniji zahtevi vlasti, opozicije i nevladinog sektora iz Niša za decentralizaciju Srbije

Južna autonomija, pre ili kasnije

Švedska 1. jula od Češke preuzela predsedavanje Evropskoj uniji

Prioriteti – zaštita okoline i Lisabonski sporazum

Dragan Kapičić, predsednik Košarkaškog saveza Srbije

Nemoguće je pronaći sistem koji svima odgovara

'Данас' је очито политички оријентисан лист, контролисан од стране неких група које свој интерес стављају изнад интереса нације. Спорна, али врло провокативна формула 'јужна аутономија', натопљена опречним конотативним политичким асоцијацијама, искоришћена је за промоцију сепаратистичких тежњи неких кругова на југу и југоистоку Србије. Вероватно је то успешна формула за мобилизацију незадовољника различитих оријентација, али не служи на част једном престоничком листу. Његов утицај није за потцењивање, иако се не може оспорити чињеница да је више него ефемеран по могућностима деловања.

4.2. *Остали наслови*

1. За анализу у овом поглављу, услед преобимности, није могуће обухватити грађу у целини. Узећу најпре, просто ради поређења, наслове који у неким листовима припадају скупини преднаслова, у другима не, а односе се на исте теме и догађаје са њима. А затим и неке из спортског живота.

2. Тема о Лаушевићу већ се нашла више пута и у преднасловма ('Политика': Жарко Лаушевић ухапшен у САД; 'Курир': УНАРŠЕН Žarko Lušević; 'Глас јавности': ЛАУШЕВИЋ ПАО ЗБОГ ВИЗЕ), а додаћемо јој и оне са унутрашњих страна.

'Новости', 4. јул:

САД УХАПСИЛЕ ПОЗНАТОГ СРПСКОГ ГЛУМЦА КОГА ЧЕКА 13 ГОДИНА ЗАТВОРА ЗБОГ ДВОСТРУКОГ УБИСТВА

ЛАУШЕВИЋ ПОНОВО У СИВОМ ДОМУ

Притворен због визе. Тома Фила: Нека Србија повуче потерницу

'Данас', 4-5. јул:

Žarko Laušević uhapšen u SAD zbog boravka bez vize

Могућа депортација

(1) 'Сиви дом' за затвор резултат је врло пажљивог избора експресивне метафоре. Рекосмо: пажљивог избора, јер аутор је избегао да крене у правцу жаргонизације или вулгаризације, за шта је имао широк асортиман могућих лексема, – већ је пошао путем асоцијативног спрегања са некада популарном истоименом телевизијском серијом 'Сиви дом'.

(2) Видимо затим да наслови варирају, сем из тежње да добију упечатљиви вид, каткада и с обзиром на то који ће се детаљ истаћи у први план: да је Лаушевић ухапшен, да су га ухапсили Американци, да је ухапшен због непоседовања визе или сл.

3. Трагедија на батајничком аеродрому привукла је општу пажњу:

'Политика':

Кобни форсирани заокрет

Према онима који су посматрали последњу фазу лета, пилот је све фазе лета одрадио школски и кренуо према писти 'крилом на нож'...

'Глас јавности':

Још једна погибија уочи аеромитинга

Потпуковник Ранђеловић, као и потпуковник Канас прошле године, погинуо је увезбавајући наступ на ваздухопловном скупу

'Кобни форсирани заокрет' погођено одсликава моменат у којем је пилот вероватно грешком или немилим случајем за који микрон друкчије заокренуо него што је било исправно. Колико добро овај обрт одсликава догађај, тако га добро и дочарава читаоцу, и покреће његов емоционални тонус у висине свести о несрећи и губитку човека вредног поштовања.

Напомену, и то негативну, јер је у питању водећи дневник у Србији – заслужује реч 'одрадити' за 'учинити', 'извести', 'извршити', која у текст уноси нежељени пејоративни или сл. тон.

4. Вест о томе да ЕУ издваја Косово из планираног олакшања визног режима за грађане Србије, једни (очито неблагонаклоно) предстаљају као тест добре воље Србије да сарађује са моћним савезом. Други је представљају као нечувену дискриминацију:

’Данас’

Kako će politički vrh Srbije reagovati na preporuku Evropske komisije da građani Kosova ne budu uvršteni na belu šengensku listu

Beograd će reći 'da' Briselu

Beograd – Odluka Evropske komisije da beli šengen za Srbiju ne važi i za građane Kosova mogla bi da bude pritisak na Srbiju da prizna kosovsku nezavisnost, kaže Nataša Kandić...

’Курир’:

VIZNI GENOCID

Niko ko ima srpski pasoš s mestom prebivališta na teritoriji Kosova neće uživati vizne olakšice, bez viza 250.000 Srba registrovanih na KiM!

Beograd – Evropska unija će izuzimanjem stanovnika Kosova iz vizne liberalizacije za Srbiju priznati južnu srpsku pokrajinu kao nezavisnu državu! ...

Противљење ’Курира’ иде дотле да овај поступак види не као један од низа ситних корака којима се Србија постепено навикава на факат о постојању независног суседа који је до јуче био део њене територије – него као директни притисак срачунат на фактичко признање. ’Геноцид’ је хипербола којом се жели јавност драматично упозорити на опасност која вреба.

5. О изјави вође ЛДП ’Курир’ пише овако:

ИШ, БРЕ!

Срби с Косова исмејали позив Чедомира Јовановића да изађу на локалне изборе, позивају га да изађе из виле на Дедињу и дође у јужну српску покрајину

Ако постоји крајњи домет жаргонизације, онда је то ’Иш, бре!’ – врло успела игра свођења нечијег вербалног напада на ниво деловања безначајног досадног створа. Политичар без моралног идентитета, и без икаквих скрупула, који непрестано покушава да се наметне јавности, управо и личи на досадну муву која људе не оставља на миру. Говоримо о муви, о живини, у најбољем случају о досадном петлу: значи да је једним потезом новинарског пера настала комична визуелна представа. Живахни обрт изазива дакле још импресивнији сликовит ефекат.

6. Пажњу заслужује и ’Политикин’ извештај о једној привредној теми:

АЈВАР ТРАЖИ ПАСОШ

ВЕРОВАЛИ или не, пољопривредни произвођачи из лесковачког краја посетили су Сијену, где су Италијане упознали са ајваром...

’Ајвар’ се једноставно подигао из лесковачке мирне котлине, и креће у свет – наравно, прво се упућује пред државне органе подсећајући их да му ’треба пасош’, тј. да их пробуди пред чињеницом да пољопривредни производи из Србије ваља да се појаве на страном тржишту. Веома успела персонификација са метафоричким трансфером значења, али и са ироничним призвуком у тону.

4.3. Неколико речи о текстовима

1. О природи новинског текста покушали смо говорити на другом месту. Овде је сврсисходно, и згодно је место, да упоредимо наслове и текст с обзиром на експресивизацијске моменте у њима. Одмах ваља рећи да је по правилу сâм текст мање оптерећен покушајима стилске активизације уопште него наслови, а да су средства за то – кад су употребљена – углавном исте врсте, и истих врста.

2. Узећемо за почетак извештаје о истом догађају из 'Политике' и 'Курира'. Реч је о хапшењу неког припадника 'земунског клана' са надимком 'Јапанац':

'Политика':

Јапанац у екстрадиционом затвору

По потерници Интерпола Србије, у Шпанији је лишен слободе Владимир Јовановић (1968) из Београда... Владимиру Јовановићу, званом Влада Јапанац, који слови као припадник 'Земунског клана', одређен је притвор до окончања екстрадиционог поступка.

'Курир':

Vlada Japanac uhvaćen u Španiji

BOGRAD – Pripadnik 'zemunskog klana' Vladimir Jovanović zvaní Vlada Japanac uhvaćen је u Španiji i nalazi se u ekstradicionom zatvoru.

Разлика у тексту постоји само утолико што је у 'Куриру' сажетији него у 'Политици'. Наслов је, обратно, у 'Политици' скраћен тако да је изгубио првобитни смисао, и добио други: читалац може помислити да је реч о правом Јапанцу. Дакле описни тип наслова изменио је природу и постао загонетан. Намера аутора свакако је била: привући пажњу читаоца.

3. Некада и сам предмет пружа довољно разлога за смех и комичку.

а) Такав је извештај 'Политике' о 'кривим краставцима':

Укинута забрана продаје кривих краставаца у ЕУ

После 20 година помиловано 'ружно' воће и поврће, али банане ће и даље морати да буду закривљене 'по пропису'

Воће и поврће 'ружног' (несавршеног) облика после 20 година принудног изгнанства од данас се враћа на рафове трговина у Европској унији, а продаваће се по нижим ценама него оно идеално обликовано и то до читавих 40 одсто. Европска комисија укинула је једно од најбизарнијих правила које је важило скоро две деценије, а према којем није било дозвољено продавати криве краставце или шаргарепу са рачвастим кореном, као и главице карфиола мање од 11 центиметара у пречнику. Ова необична дискриминација која је обухватала 36 врста воћа и поврћа више не важи, па ће воће и поврће моћи слободно да се продаје без обзира на то којег је облика, величине или сјаја, односно чворноватости коре.

Међутим, контроверзни систем класификације за 10 производа међу којима су јабуке, парадајз, јагоде, грожђе и крушке, важиће и убудуће, што у пракси значи да ће несавршени примерци наведених биљака моћи да служе за кување, али не и за јело у свежеј стањи. (Својевремено су се чешки продавци домаћег сира, који није био упакован, и припреман како налажу прописи ЕУ, досетили да га продају као храну за псе).

Помало иронично нота више је заснована на вештој концепцији чланка у чијој је позадини насмејаност над необичним навикама и животним регулама западњака него на стварно траженим речничким, фразеолошким и другим средствима. Некад ствари исмевају саме себе.

б) Друкчији је тип, и друкчија атмосфера у чланку о односима кризом захваћеног Запада и Русије, у којој се криза не осећа у тако драстичним облицима:

Источна страна

Нови ветар с Крфа

Здружена војна вежба Украјине и НАТО-а, која се сваке године одржава под називом 'Морски поветарац', отказана је...

У међувремену, Русија је у понедељак покренула унапред најјављену велику војну вежбу 'Кавказ 2009' коју је по обиму могуће упоредити тек са сличним вежбама из совјетског периода...

Грузија стављена ад акта

У таквим околностима одржано је током викенда на Крфу заседање Савета Русија – НАТО. И све је окончано зачуђујуће помиљивим изјавама...

Реминисценције на раније дипломатске сусрете на Крфу, а за нас посебно на неке битне одлуке – врло су вешто оживљене насловом. Сам текст иде за сопственом логиком догађаја, али иницијална конотација нечега битног и у неку руку блиског – не слаби са одмицањем у дубину текста. Баш напротив.

4. Однекуд је у свим прегледаним листовима значајним представљен један догађај из живота државних установа – избор директора Агенције за борбу против корупције. Размотрићемо како је тај догађај описан.

'Политика':

Марковић: Борба против корупције највећи изазов

Директорка Агенције за борбу против корупције досада радила у државној администрацији, Мисији ОЕБС-а, Амбасади САД...

Зорана Марковић, дипломирани правник, изабрана је јуче на састанку Одбора агенције за директора Агенције за борбу против корупције, а за њеног заменика изабран је Владимир Јанковић. Чедомор Чупић, председник одбора, после изборног састанка рекао је новинарима у 'Палати Србија' да се „нада да су изабрани људи са искуством и моралним интегритетом, који ће добро обављати свој посао, и омогућити да се агенција бори против корупције у складу са законом“.

'Курир':

Agencija za borbu protiv korupcije

Zorana Marković novi direktor

BEOGRAD – Odbor Agencije za borbu protiv korupcije izabrao je juče diplomiranu pravnicu Zoranu Marković za direktora Agencije, a Vladimira Jankovića za zamenika direktora. Njih dvojje su izabrani na javnom konkursu, a mandat im je pet godina, izjavio je predsednik Odbora Agencije Čedomir Čupić.

- Nadamo se da smo izabrali ljude sa iskustvom i sa moralnim dignitetom, koji će dobro obavljati svoj posao i omogućiti da se Agencija bori protiv korupcije u skladu sa zakonom – rekao je Čupić.

'Данас':

Odbor Agncije za borbu protiv korupcije izabrao direktora i zamenika

ЋУРИЋ: Ljudi sa iskustvom i moralom
 Beograd – Odbor Agencije za borbu protiv korupcije izabrao je juče diplomiranu pravnicu Zoranu Marković za direktora Agencije, a Vladimira Jankovića za zamenika direktora.

’Глас јавности’:
 ПОСЛЕ ДУГЕ ТРКЕ ИЗАБРАН ДИРЕКТОР АГЕНЦИЈЕ ЗА БОРБУ ПРОТИВ
 КОРУПЦИЈЕ

Зорана у трци против мита
 Марковићева стекла занат у ОЕБС, Хелсиншком одбору и невладином сектору
 За директора Агенције за борбу против корупције у петак изабрана Зорана Марковић,
 и то једногласно, потврдио је за новости проф. Чедомир Чупић, председник Одбора
 Агенције.

Прво пада у очи различитост у селекцији битних чињеница које ће бити истакнуте у насловима, а и другде. Друго, тиме се обликује и сопствени став аутора чланка (или уредништва листа). За ’Политику’ је најважнији моменат – борба против корупције. ’Курир’ истиче име новоизабране директорке. ’Данас’ брине о стручној и моралној компетенцији изабраног руководства, док ’Глас’ у први план истиче закулисне борбе које су претходиле избору.

(1) Преговоре и договоре око избора ’Глас’ назива ’дугом трком’, замењујући тако директни опис спортском метафором. Директорка је уместо искуства – ’стекла занат’ – метафора сада долази из пословног жаргона.

(2) У тексту ’Политика’ говори о ’моралном интегритету’ директорке, а ’Курир’ – о ’моралном дигнитету’.

5. Прилично дивергирају и извештаји о тзв. ’мексичком’ грипу.

’Политика’:
 У Србији шеснаесторо излечених од новог грипа
 У Србији је јуче потврђено 26 случајева обољења од грипа изазваног новим сојем
 вируса АН1Н1.

’Новости’:
 БРОЈ ЗАРАЖЕНИХ НОВИМ ГРИПОМ ИЗАЗВАНИМ ВИРУСОМ Х1Н1 У СРБИЈИ
 ПОВЕЋАО СЕ НА 30: ПЕТ У НОВОМ САДУ, ПО ДВА У БЕОГРАДУ И НИШУ
 ЈОШ 9 НОВИХ СЛУЧАЈЕВА
 ЈОШ девет особа је заражено вирусом Х1Н1, потврђено је у лабораторији Института
 за имунологију и вирусологију ’Торлак’

’Курир’:
 МЕКСИЌКИ GRIP SE ZAHUKTAVA
 БЕОГРАД – Број оболелих од мексичког грипа у Србији попео се на 29, пошто је јуче вирус
 овог грипа потврђен код још девет особа...

Док ’Политика’ покушава да створи оптимистичну слику о епидемији која прети истичући број излечених, ’Новости’ су неутралан посматрач, а ’Курир’ се труди да од тога направи сензацију. Хиперболом је чињенично стање описано као алармантно. ’Захуктавати се’ уместо ’ширити се’ додаје и трећу димензију – персонификација представља болест као опасну неман или сл.

6. Активност партија и странака добила је такође своје место у текстовима које разматрамо.

'Политика'

Европски заокрет напредњака

Нова песма се не пева на старим гуслама, кажу демократе

'Нисам мислио на рејтинг кад сам прихватио позив Олија Рена...' – Николић истиче да сусрет се Реном није никакав заокрет у његовој политици...

Да СНС не може постати прва домаћа проевропска виолина сматра Срђан Миливојевић, посланик и члан Извршног одбора ДС-а. „Нова песма се не пева на старим гуслама. Причати о томе да неко може да преузме примат у проевропској политици од ДС-а, исто је као и када бисмо рекли да 'Политикин забавник' преузима место 'Политике' у информисању јавности. Милсите ли да је СНС после једне посете Олију Рену важнији за Европу од ДС-а? То је као кад бих се ја после посете египатским пирамидама представљао као фараон“

'Данас'

Вук Драшковић, лидер Српског покрета обнове, о кључним актерима и проблемима политике у Србији

Демократе у замци Дачића и Николића

Социјалисти и напредњаци нису европска опозиција. СПО опозиција у власти

Сусрет Николић – Рен ка консензусу у Србији о Европи, али отвара и низ питања
Брисел дао ветар у леђа напредњацима

(1) 'Политика' је врло опрезна у извештају о боравку вође Напредне странке у Бриселу. И сам Николић се не хвали тиме, већ суздржано изјављује да не рачуна на пораст угледа. Али извештач вешто и свакако тенденциозно уплиће у то и изјаву члана Демократске странке, који јаким 'аргументима' покушава да поништи 'чињеницу' да је Николић најугледнији политичар у Србији тренутно, о чему и ЕУ мора водити рачуна. Поређења која 'Политика' преноси тобож незаинтересовано одишу снажним непријатељством и нескривеном завишћу.

(2) 'Данас' је отворено нерасположен према Николићу, и то јавно демонстрира постављајући на прво место интервју са Вуком Драшковићем, који оптужује демократе за јатаковање са социјалистима и напредњацима, а затим у негативној светлости извештава о сусрету Николића и Рена.

4.4. Поглед на спортску страну

1. Спортски извештачи унеколико се разликују од осталих, и међусобно се по речнику и начину уређења рубрике једни на друге угледају. Прилику да прикажу своју технику и стилистику новинари су добили у приказу београдске Универзијаде. Показаћемо како поступају тако што ћемо узети 8. јул, дан сразмерно великих успеха наших спортиста.

а) Узећемо најпре пливачице, и њихове медаље.

'Политика'

Хигловој сребро за дипломски, а Најдановској бронза

Подвиг наших пливачица на Ташмајдану

Трећег дана пливачких такмичења на Ташмајдану Србија је добила своје прве две медаље. Лед је пробила Нађа Хигл на 100 прсно освајањем другог места, а свој прилог је дала и Мирослава Најдановска, која је на 100 слободно поделила треће место са Американком Кенеди...

'Новости'

НА УНИВЕРЗИЈАДИ У БЕОГРАДУ МИРОСЛАВА НАЈДАНОВСКИ ОСВОЈИЛА
БРОНЗУ НА 100 МЕТАРА КРАУЛ

НАЂА У ИСТОРИЈИ

Сребро Хиглове 100. медаља за нашу земљу на свим универзијадама

ДАН за памћење, за историју. Нађа Хигл освојила је стоту медаљу за нашу земљу на свим универзијадама. Пливачица из Панчева импресионирала је у финалу на 100 м. прсно, а сребрна медаља за све има златан сјај...

'Курир':

SRBIJI DVE MEDALJE U PLIVANJU

Nada Higl osvojila srebro, a Miroslava Najdanovski bronzu na Univerzijadi

Srpski plivači imali su puno uspeha tokom jučerašnjih takmičenja na Univerzijadi u Beogradu. Nada Higl i Miroslava Najdanovska osvojile su medalje...

(1) 'Политика' не крије одушевљење због успеха младих пливачица. Покушава да понуди исцрпан извештај, али избегава јаке речи које би спустиле ниво описа, него суптилним гестом у њега укључује сентиментални детаљ 'за дипломски'. Дакле, поставља девојку у амбијент њених студија, и представља успех као резултат њеног труда на факултету.

(2) 'Новости' догађај представљају као историјски заокрет и успон српског спорта: 'Нађа у историји'. Свима ће се учинити допадљивим тај леп гест према девојци која је трудом и талентом освојила велико признање, мада ће са осмехом констатовати да је таква квалификација ипак претерана. Иста претеривања као у насловима јављају се и у самом тексту: 'Дан за памћење, за историју'. Ово 'за историју' као да је додато накнадном интервенцијом уредника или сл., а обрт је тиме прерастао у донекле предимензионирану градацију.

(3) 'Курир' је сасвим умерен, готово хладан. Једини скок тонуса осећа се у ономе 'пуно успеха'.

б) О осталим догађајима извештавало се овако:

'Политика':

Бајка без срећног краја

Кошаркаши Србије пред чак 14.000 гледалаца изгубили у драматичном финишу од САД с 68:66... тако да с другог места у групи иду у полуфинале

Мађарска је, ипак, професор у ватерполу

Србија – Мађарска 5:13

'Новости':

ПРЕД 10.000 НАВИЈАЧА НАШИ КОШАРКАШИ ИЗГУБИЛИ ОД САД – 66:68

ИНФАРКТ ЗАВРШНИЦА

Сутра (15) у четвртфиналу против Турске у 'Арени'

'Курир':

DERBI AMERIMA

Кошаркашка репрезентација Србије изгубила од селекције САД у 2. колу друге фазе такмичења на Универзијад

Пред више од 10.000 гледалаца у Београдској арени, кошаркашка репрезентација Србије доживела је први пораз на Универзијад, изгубивши од селекције САД са 66:68...

(1) 'Политикин' извештај о догађају у ватерполу зачињен је скривеним поређењем са бајком, којој је недостајао срећни крај. Врло допадљива асоцијатвна ниска бисера. У тексту је реч о 'драматичном финишу', када су наши момци посустали и препустили победу после дугог вођства.

(2) У 'Новостима' није нађена адекватна стилска подлога. Лексема 'инфаркт' отвара поље реминисценција на интензитет догађања, и то је у реду; али побочна сећања иду према нездравим осећањима, болести – и слабости. Неумесно за један извештај о догађају на којем доминира младост, елан, борба до последњег атома снаге.

(3) Незадовољан је 'Куир', и не крије нерасположење према 'Америма', који су нашим младићима одузели, ето, заслужену победу, наневши им први пораз у току дотадашњих такмичења.

(4) Предњачи 'Политика' у умешном извештавању са спортских терена – и у објективности. Новинар је смогао снаге да Мађарима призна да су 'професори' у ватерполу.

5. Закључна разматрања

5.1. О могућностима стилског активирања новинског наслова и текста

1. Када после ове кратке анализе (енормне количине новинских текстова вероватно захтевају већу пажњу него што им се у науци поклања, и него што по стварном квалитету заслужују) покушамо свести налазе о стилским квалитетима новинског текста и новинског наслова, приметимо без много удубљивања да је наслов онај елемент на који је усмерена најјача пажња аутора (и редакције) листова које смо анализирали, а највероватније и уопште.

2. Наслови се у свим прегледаним листовима покушавају наметнути пажњи читаоца како врстом и величином слова, тако и просторном репартицијом, избацивањем на прву страницу или сличним поступком. У погледу лексичког састава, они су сразмерно често схваћени као амбијент у који ће се импостирати јака реч, фигура, римовани парови, као и други формални елементи који ће појачати утисак на читаоца. Најважнију улогу у свему томе игра експресивна лексика.

3. Експресивизација је заправо један од најједноставнијих и најприземнијих начина стилског активирања израза. Интензитетски моменат при томе је одлучујући. Експресивни детаљи израза „рефлектују – по Блумфилду (1970: 156-157) – неки јак стимулус“. Експресивни исказ није у првом реду говор којим се „описује предметни садржај“, него говор у којем се дешава „директно 'исказивање себе'“ (Симић 1997: 89). Експресивност је првенствено својствена природном, свакодневном говору. Интелектуални говорни акт у великој је мери 'темпиран', тј. вештачким средствима каналисан и калибриран да би њиме аутор, како рекосмо, могао појачати утисак на чи-

таоца. Зато је и експресивност у том амбијенту могуће схватити једино као стилизацијску чињеницу, односно факат настао у резултату посебне интенционално вођене изградње језичког израза. Како другде, тако је у извесној мери и у извесном смислу и у новинском језику.

4. У анализи грађе, иако у целини материјала ова врста изражајних средстава не игра одлучујућу улогу, показала се сва разноврсност механизма помоћу којих се постиже експресивни ефекат.

а) Најједноставнији начин јесте употреба експресивних лексичких и фразеолошких средстава: *Иш, бре!* и сл. – Ово је директна експресија, или као се у науци назива – експонација, 'изражавање себе'.

б) Други вид експресивизације настаје међусобним сусретом језичких јединица које се узајамно 'не подносе', које су некомпатибилне и не дају целовит заједнички смисао.

(1) Најчешће је у питању контраст, који исијава изненађујући смисао: *Продавац књига купац сајма, Мање ћата, више пара.*

(2) И остале фигуре овог реда, као парадокс, оксиморон и сл.: *Добит празни касу, Ајвар тражи пасош* – оживљавају и освежавају опис. Напоменути још ваља да је реч о обртима са називима за појаве и ствари 'добит', 'ајвар' у позицији агенса, чиме је овај добио обресе живахне персонификације.

в) Трећи вид експресивизације текста може се назвати евокативним.

(1) Када употребом речи за реалије које су од значаја за појединца или колектив, а сећање на догађаје још живи у колективној свести, онда то сећање прибавља изразу посебну боју, отвара конотативни простор са појачаним емоционалним тонусом: 'сиви дом', 'ветар с Крфа', и др.

(2) Сличну евокативну природу имају и властита имена, називи и сл. употребљени да се ономе што је названо преношењем речи с једног појма на други – да одређена квалификација. То је позната метода етикетирања, којом се етикетирани предмет, појава и личност ставља у исти ред са оним одакле је име или назив преузет: 'господин Гебелс' за министра културе, 'ћате' за чиновнички сталеж, или сл.

(3) Може се десити, и дешава се често, да реч или обрт носе асоцијације које управо не одговарају описаном садржају. Тада долази до укрштања основног и секундарног смисла и до побочних ефеката – комичног, вулгарног, мајстетског итд.: *...избацују Италију а убацују Шпанију.*

(4) Извесна сентиментална боја израза постиже се фамилијаризацијом, овлашном колоквијализацијом и сличним могућим средствима: *Много је тешко!* – *Музичари нису стигли кући* (о погибији групе музиканата) итд.

5.2. О дистрибуцији експресивизацијских средстава у новинском тексту

1. Овде ћемо само поновити неке констатације учињене током анализе.

а) Најчешће се експресивизацијом погађа наслов чланка, и уз друге методе истицања и сл. – чини упадљивим, упечатљивим или на други начин привлачним за читалачку публику.

б) Текст је ређе захваћен процесом експресивизације.

2. На крају ваља још једном поновити да је експресивизација поступак најниже стилске вредности, готово једини маханизам стилског оживљавања у новинарској пракси. Остале врсте стилизације – поетизација, тропизација или сл., ретка су појава. Видели смо да новинари од реторичких фигура углавном практикују контраст и њему сличне обрте, покушавајући да обртом у опису и избацивањем неке ствари или појаве у положај покретача догађаја – изазову ефекат персонификације.

ЛИТЕРАТУРА

- Барт 1965:** Roland Barthes, „Le degré séro de l'écriture“, in: *PKT* 1985.
- Блумфилд 1970:** Leonard Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unvin, London: 'University Books'.
- Јовановић 2005:** Јелена Јовановић, „Неколико запажања о појмовној дисперзији термина 'експресивност' и њему сродних“, *НССВД* 34/3, 225-253.
- Јовановић 2006:** Јелена Јовановић, „О прагмемској експресивности“, *Узда-ница*, 3/1-2, Јагодина: Педагошки факултет, 52-67.
- Јовановић 2007:** Јелена Јовановић, „'Реченична експресивност' са становишта синтаксе и стилистике (теоријско-терминолошки приступ)“, *Наслеђе*, год. 4, бр. 6, Крагујевац: Филум, 55-74.
- Јовановић/Симић 2009:** Јелена Јовановић и Радоје Симић, „Текст као комуникацијска и језичка структура“, *Српски језик*, XIV/1-2, 591-628.
- Јовановић 2009:** Јелена Јовановић, „О могућностима заснивања научне новинарске стилистике“, *Радови*, бр. 9, Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Кристал 1988:** Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.
- РКТ 1985:** *Речник књижевних термина*, Београд: Нолит, Институт за књижевност и уметност.
- Рош 2001:** W. von La Roche, *Einführung in den praktischen Journalismus*, München: 15. Aufl., List Verlag.
- Рус-Мол 2005:** Штефан Рус-Мол и Ана Југослава Загорац Кершер, *Новинарство*, Београд: Клио.
- Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1991:** Радоје Симић, *Српскохрватски правопис*, Београд: Научна књига.
- Симић 1997:** Радоје Симић, *Увод у филозофију стила*, Београд: Универзитет у Београду.
- Симић/Јовановић 2002:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I*, Београд: НДС и Јасен.

Jelena Jovanović

EXPRESSIVE STILISTISCHE AKTIVIERUNG IM ZEITUNGSTEXT

Zusammenfassung

Im Journalismus – nach Meinung der Wissenschaftler – ist nicht immer und unbedingt willkommen, wenn der Autor stilistisch aktive Elemente einsetzt. Der einzige 'Schmuck', der oft vorkommt, ist die expressive Lexik. Expressivisierung betrifft seltener den Text selbst, aber oft den Überschrift.

Снежана Вучковић

КОНВЕРЗИЈА КАО НАЧИН ИМЕНИЧКЕ ТВОРБЕ У ДВА СРПСКА ЈЕВАНЂЕЉА ИЗ XIII ВЕКА

Сажетак: На корпусу најстаријих српских четворојеванђеља из XIII века конверзија се као један од начина именичке творбе разматра указивањем на облик, значење и употребу придева и партиципа у супстантивној функцији; даје се осврт на проблем генезе ових облика и утврђује полазна основа за даље праћење њихове историјске развојне линије.

Кључне речи: конверзија партиципа, конверзија придева, супстантивна функција придева и партиципа, лексикализована и контекстуална супстантивизација, средства реченичне кондензације

Међу другим творбеним начинима *конверзија (транспозиција)*¹ се издваја по томе што у њој не учествују материјално изражени творбени елементи.² Нова реч настаје самом променом њене синтаксичке функције. Реч при том мења и своју припадност одређеној граматичкој категорији и упоредо с тим и своје категоријално-граматичко значење.

Овај начин творбе обједињује врло разнородне творбене процесе. Неки од њих припадају далекој језичкој прошлости у којој су, током дуге језичке историје, одређене речи измениле своју (генетску) припадност датој граматичкој врсти и прешле у другу врсту речи. Такви су, на пример, у старословенском језику тзв. *неправи* или *секундарни предлози*³, настали у прасловенском од прилога (или од других врста речи посредством прилога). Предлог *междоу* по свом облику упућује на локатив дуала именице *межда*, дословно: „граница до које се досеже, граница између два подручја“. Овај прелазак у другу врсту речи био је условљен променом функције и значења (конкретно лексичко значење → значење просторног односа), док је облик

¹ У српском терминолошком систему усталио се термин *творба претварањем* (Станојчић/ Поповић 2004: 134). Основни видови њеног испољавања у савременом српском језику су *супстантивизација*, *адјективизација* и *адвербијализација*.

² То је био разлог што неки лингвисти конверзију не сматрају једним од начина творбе, већ је карактеришу као лексичко-граматичку полисемију (в. опширније у Драгићевић 2007: 142-144).

³ Термин *секундарни*, односно *неправи* користи се да би се ови предлози разликовали од *примарних* – индоевропских по пореклу предлога.

остајао исти, окамењен у форми (локатив) коју је првобитно, пре промене своје функције, дата реч имала.

Конверзија као начин творбе присутна је у старословенском језику и у настанку именица добијених поименичавањем придева, односно партиципа.

За тај тип конверзије усталио се термин *супстантивизација*⁴. Треба истаћи да овај вид конверзије, за разлику од претходно помињаног, представља *синхрони начин творбе*, јер се само у синхронном творбеном систему одређеног језика може разматрати семантички однос који се успоставља између партиципа и придева у њиховој основној функцији и истих тих речи у функцији именичкој. Централни, дакле, појам у овом начину творбе нових речи јесте *промена њихове синтаксичке функције*. Самом променом функције од детерминативних речи које означавају особину, односно радњу, настају самосталне речи са предметним значењем.

Супстантивизацију придева и партиципа разматрамо на материјалу два српска тетрајеванђеља из XIII века – Рашкохиландарском и Мокропољском⁵ – наводећи, за потребе овог рада, само ограничен број примера значајних за идентификацију облика, употребе и значења дате конвертоване језичке јединице. Треба додати да смо се приликом анализе ових облика срели са методолошком недостатношћу која се тиче семантичке реконструкције, будући да се при анализи јавља опасност од семантичке реинтерпретације под утицајем савременог језичког осећања, односно личног језичког суда лингвисте. Стога се семантика сваког од разматраних облика узима у контексту, унутар скупа његових могућих употреба.

А. КОНВЕРЗИЈА ПАРТИЦИПА

Партицип се најчешће одређује као глаголско-именски облик који означава радњу, а односи се према лицу и предмету као особина која се изражава у времену. Он је у извесном смислу синкретична граматичка форма, јер је и именска реч (по промени) и глаголска (по основи, разликује време, учествује у глаголском роду). И сам термин (лат. *participium*, рус. *причастие*) указује да партицип по својој природи „учествује“ у две врсте речи – глаголу и придеву.

Партиципи су у старословенском језику могли имати више реченичних функција: атрибутивну, адвербијалну, функцију апсолутног датива, функцију партиципског дела сложеног предиката. Највећу редукцију функција у ста-

⁴ У литератури о творби речи исти се термин среће и онда када именица настаје извођењем од творбене основе која припада другој врсти речи.

⁵ Оба ова јеванђеља својим хронолошким приматом, ортографским, језичким и текстолошким карактеристикама, као најстарија српска четворојеванђеља, имају посебно место и значај у српском језичком и културном наслеђу. У даљем тексту за Рашкохиландарско јеванђеље користимо скраћеницу *Рх*, а за Мокропољско скраћеницу *Мл*. За новозаветна јеванђеља користимо ознаке *Мт*, *Мк*, *Лк* и *Јо*.

рословенском језику срећемо код партиципа перфекта са наставком *-лѣ*, који се среће само у функцији партиципског дела сложеног предиката.

Из атрибутивне функције партиципа могла је бити изведена његова супстантивна функција⁶, односно употреба партиципа у функцији независне, именичке речи.

1. *Партиципи и њихова атрибутивна функција*. У својој атрибутивној функцији партиципи су били везани и за именицу (субјекат) и за глагол (предикат). Партиципи се додају именици као атрибути и означавају време за које се њихова радња или стање приписује именици као особина. Истовремено, они су по свом временском односу везани и за предикат и управљени су према њему, те и њега ближе одређују: **ВИДѢ ДѢВА БРАТРА ... ВЪ МѢ Т А Ж ШТ А МРѢЖА ВЪ МОРЕ** Мт 4, 18 – „виде два брата ... који бацају мреже у море...“. Истакнути партицип презента актива детерминише именицу у функцији правог објекта (**ДѢВА БРАТРА**) указујући на особину која проистиче из њихове радње. Истовремено, партицип упућује и на предикат (**ВИДѢ**) који прати и управља се према њему (*виде* их како (док) *бацају* мреже у море). Ако се прекине веза са субјектом, партицип остаје само као одредба предиката – герунд. Ако нестане веза са предикатом, партицип се ограничава само на своју атрибутивну функцију и приближава значењу придева (Белић 1998: 274).

У даљем развоју, партиципи у атрибутивној функцији могли су се приближити придевима не само функционално, него и семантички. Особина коју они изражавају губи значење особине која је у вези са неком процесуалношћу, и добија карактер постојане особине предмета: „Додата именици да је ближе одреди, та стална особина показује да су ти некадашњи партиципи, губећи обележје радње и временске разлике, губили везу са глаголским облицима по природи својој и остајали само уз именицу као придеви“ (Белић 1998: 277-278).

2. Супстантивна функција партиципа. Када партицип има функцију самосталне речи, говоримо о његовој супстантивној функцији. Супстантивна функција партиципа могла је бити изведена преко атрибутивне употребе овог облика.

Говорећи о процесу супстантивизације придева и партиципа, Љиљана Суботић каже: „До функционалне супстантивизације придевске речи уопште долази преко претходне семантичке идентификације именице са њеним квалификатором, атрибутом. Поистовећујући се са значењем свог атрибута, именичка реч постаје синтаксички редундантна, ступа у неку врсту релативног односа са својим модификатором (у дубинској структури такав однос би био представљен реченицом *онај који...*) и губи се са лексичког плана израза као синтаксичко-семантички плеоназам, те предаје своју функцију свом модификатору – придеву, односно партиципу“ (Суботић 1984: 42).

⁶ Како ћемо видети из потоњих теоријских разматрања и доцније наведене анализе језичког материјала, треба разликовати употребу партиципа и придева у супстантивној функцији, од њихове (претпостављене) потпуне супстантивизације.

Цитирани став пренет је из ауторкиног рада у којем истражује функције активних партиципа презента и перфекта и пасивног партиципа презента у српском књижевном језику XIX века. Говорећи о супстантивној функцији старих активних партиципа презента и перфекта, Љ. Суботић разликује две врсте трансформација: *попридевљен партицип у функцији именице* и *прави партицип у функцији именице* (Суботић 1984: 42, 62-63). И док функционалну трансформацију попридевљеног партиципа у функцији именице ауторка сасвим експлицитно одређује („Прво је дошло до кидања везе са предикацијом, чиме је створен услов за попридевљавање; а затим је дошло и до функционалне трансформације придевског облика у супстантив...“ (Суботић 1984: 42, фуснота 59), другу врсту партиципске трансформације она само издваја. Поред тога, мислимо да и термилошко решење није довољно адекватно, јер то ипак није – *прави партицип*. По нашем суду, разлика између ова два вида партиципске трансформације састоји се само у *степену чувања везе са глаголским процесом*.

Анализирајући у тексту Рх и Мп јеванђеља партиципе употребљене у супстантивној функцији, дошли смо до закључка да се специфичност особине изражене партиципом, за разлику од оне која се изражава правим придевом, састоји у томе што она у извесној мери и зависно од природе самог партиципа *увек чува своју везу са значењем процеса*, те не може бити речи о потпуној супстантивизацији. Највећи број партиципа у својој атрибутивној функцији задржава јаче наглашен процесуални карактер. Ово динамичко својство особине која се приписује каквом лицу или предмету може бити подржано природом самих партиципа нпр. њиховим активним значењем (радњу врши сам субјекат). С друге стране, од свих партиципа употребљених у супстантивној функцији, партиципи претерита пасива су у највећој мери били попридевљени. Због семантике резултативности и пасивности ови партиципи у атрибутивној функцији имају јаче наглашено придевско значење. Значећи, наиме, сталну особину, они се ослобађају временског момента и попридевљавају, а затим променом функције добијају могућност самосталне употребе у именичкој функцији. Ипак, и попридевљени партиципи претерита пасива и даље у извесној мери у свом значењу чувају процесуални карактер особине која се приписује лицу или предмету.

Говорећи о односу самосталних и несамосталних речи Белић каже: „Самостална употреба несамосталних речи *значи увек* [истицање Белићево] њихову промену функције: она значи извесне врсте примену, реализовање дате особине, често врло условљено, а каткад и врло широко схваћено, али реализовање које врло брзо и врло лако може водити ка потпуном конкретизовању“ (Белић 1998: 40-41). Као и придеви, партиципи у супстантивној функцији били су најпре *условно реализовани* (у Белићевом поимању ове језичке појаве) и као такви још увек се налазе у некој врсти релативног односа са именицом коју детерминишу, да би у даљем историјском развоју неких словенских језика њихово значење било и потпуно опредмећено (упор. срп. *председавајући*).

Самостална употреба партиципа обележена је и одређеним видом. Облике сложене придевске деклинације имали су само партиципи у супстантивној

и атрибутивној функцији, док су облике именичке промене сачували партиципи у адвербијалној функцији, у функцији партиципског дела сложеног предиката и у функцији апсолутног датива (Маројевић 2000а: 17). Одређени вид садржи и облички (по постанку) и семантички анафорску заменицу, која упућује на носиоца партиципске радње односно стања. Анафорском заменицом су додатно појачане именске особине партиципа.

3. **Метод преводних еквивалената.**⁷ У својој атрибутивној и супстантивној функцији партиципи су били средство синтаксичке кондензације. Она се дефинише као „појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштавања реченичног садржаја“ (Радовановић 1990: 13). За семантичку анализу средстава реченичне кондензације најпогоднијим се чине методи генеративистичке лингвистичке оријентације у којима се реченични кондензатори посматрају као површинска, секундарна језичка образовања „чију семантичку базу у дубинској структури исказа заступају, у ствари примарна, развијена реченична образовања [...] са реченичном предикацијом у финитном глаголском облику, од којих су, заправо, реченични кондензатори у генеративном смислу и деривирани“ (Радовановић 1990: 13-14).

Да бисмо констатовали супстантивну функцију партиципа, у анализу смо увели метод преводних еквивалената помоћу којих се партицип у функцији супстантива на извештан начин деморфологизује и декондензује.

Како смо већ истакли, партиципи су могли у процесу поименичења проћи кроз два степена своје трансформације, чувајући у мањој или већој мери своју везу са значењем процесуалности. Ако је степен њиховог попридевљавања био изразитији, тада им као преводни еквивалент најчешће одговара *глаголски придев трпни* у именичкој функцији (то је случај код неких пасивних партиципа претерита). У другом (најчешћем) случају, када партицип у именичкој функцији изразитије задржава своје значење особине у вези са неком процесуалношћу, као преводни еквивалент користили смо корелативну релативну реченицу (*онај који...*), не само зато што у језику превода за ову партиципску функцију најчешће немамо лексичко-семантички еквивалент, већ и због тога што она најбоље (на нивоу дубинске структуре тј. развијеног реченичног образовања) експлицира партиципску супстантивизирану јединицу која у свом одређеном виду *упућује на носиоца партиципске радње приписане као особине*.

Ваља на овом месту додати и једну напомену која се тиче језика, односно стила јеванђељских текстова. У својој супстантивној функцији партицип је представљао највиши степен номинализације исказа. Он је зато био веома погодно средство за синтаксичко-семантичке ситуације анонимности, односно уопштености субјекта, својствене језику односно стилу јеванђеља у којима се новозаветне поруке често саопштавају путем алегоријских исказа.

⁷ Метод преводних еквивалената применио је Марко Поповић у својој магистарској тези, анализирајући синтаксичке функције партиципа у старословенском језику.

4. *Примери из Рх и Мп јеванђеља*. Примере партиципа у супстантивној функцији дајемо делећи нашу грађу према врсти партиципа. Уз пример у коме је партицип употребљен у супстантивној функцији увек дајемо и његов преводни еквивалент.

Синтаксичким аспектом проблема партиципске супстантивизације бавићемо се у оној мери у којој је он неопходан да би се разоткрили начини на које партицип своју супстантивну функцију актуелизује.

4.1. Партицип презента актива

Партиципом се именује лице по радњи која се врши у садашњости.

БИТИ – БИѢ, БИѢЩИ⁸

- **Б И Ю Ц И Е М ОУ Т Е В Ъ ДЕСНОЮ ЛАНИТОУ ПОДАЖЪ И ДРОУГОЮ** Лк 6, 29 – „*ономе који те удари по (једном) образу, пружи и други*“. Партиципу супстантивно употребљеном на нивоу развијене реченичне конструкције одговара корелативна релативна реченица. Партицип упућује на носиоца партиципске радње схваћене као особине и стоји у упућивачком, релативном односу са елидираном именицом коју детерминира. Исти однос условне реализације срећемо и у следећим примерима.

БЫТИ – СЫ, СЪШТИ

- **С ОУ Ц И Е И ЖЕ ВЪ КОРАБЪИ ... ПОКЛОНИШЕ СЕ КМОУ** Мт 14, 32 Рх (Мп: празнина у тексту) – „*они који су у лађи, поклонили се њему*.“

ГРАСТИ – ГРАДЫ, ГРАДЪШТИ

- **НЕ ѠПРОУСТИТЕ СЕ КМОУ НИ ВЪ СЪ ВЪКЪ НИ Г Р Е Д ОУ Ц И НИ** Мт 12, 13 Рх (Мп: празнина у тексту) – „*неће му се опростити ни на овоме свету ни на ономе који долази*.“ **И Г Р Е Д ОУ Ц И А (ГРЕДОУЦАТА Мп) ВЪЗВЕЪСТИТЕ ВАМЪ** Јо 16, 13 Рх, Мп – „*и о ономе што долази, известите вас*.“

ЖАТИ – ЖЪНЪ, ЖЪНЪШТИ / СЪТИ – СЪѢ, СЪѢШТИ

- **И Ж Ъ Н Е И МЪЗДОУ ПРИКМЕТЪ ... ДА И СЪ К И ВЪКЪПЪ РАДОУКЪТЪ СЕ И Ж Ъ Н Е И** Јо 4, 36; **Ѡ СЕМЪ БО КЪТЪ СЛОВО ИСТИННОЕ ТАКО ИНЪ КЪТЪ СЪ К И И НИНЪ КЪТЪ Ж Ъ Н Е И** Јо 4, 37 Рх, Мп – „*онај који жање плату прима... да се и онај који сеје заједно радује са оним који жање; јер је у овоме реч истинита: један је онај који сеје а други онај који жање*“. Ја вас послах да жањете оно што нисте сејали.“ Партиципи презента актива глагола **жати** и **сѣти** употребљени у именичкој функцији агенса чувају своју партиципску семантику радње која се као особина приписује одређеном лицу или предмету. Очувању везе са процесуалношћу допринело је њихово активно значење, као и временски неоганичена (нерезултативна) презентска употреба.
- У датом агентивном значењу конкурентан творбени начин било би извођење суфиксом *-tel'ъ*: **ЖАТЕЪ**. Када би се наместо датих партиципа употребиле именице са суфиксом *-tel'ъ* (од глагола **сѣти** ова изведеница није ни потврђена), сам суфикс би предодредио њихово сврставање у лексичко-семантичку групу именица са значењем *nomina agentis* и нагласио њихово предметно, конкретизовано значење. Употребом партиципа истакнута је веза са значењем радње и боље је пренета синтаксичко-семантичка ситуација алегоријске форме исказа у којој је субјекат обично анониман или општен (фразама „*онај који ме посла*“ често апострофира Христос Бога Оца. Упор. **ѠКЪ СЪНДИОУХЪ СЪ Н(Е)Б(Е)СЕ ДА НЕ ТВОРИЮ ВОЛЕ МОКЪ НЪ ВОЛЮ ПОСЛАВЪШАГО МЕ** Јо 6, 38-39 Рх, Мп). У овој параболу, коју Христ казује својим следбеницима, *сејач* је алегорија за Христа и оног ко га је послао (Оца), а *жетеоцима* су названи они који буду следили његово учење.

⁸ Основни облик глагола, као и његове партиципске облике, дајемо у старословенској графици ради лакшег праћења његовог облика и функције будући да је због извршених фонетских промена обличка структура партиципа у српскословенском каткад недовољно прозирна.

- У примеру **изиде сѣкъ и да сѣкътъ** Мт 13, 3 Рх, Мп – „изиђе сејач да сеје“ мислимо да је могло доћи до потпуног опредмећивања партиципске семантике глагола **сѣти**, због контекста у коме се тауолошки понавља исто значење радње у предикату.

ПАСТИ – ПАСЫ, ПАСЖШТИ / БЫТИ – БЫВЪ, БЫВЪШИ

- **видѣвшѣ же пасоуци е и (пасоуцини Мп) бывъше е кѣ бѣжашѣ** Лк 8, 34 Рх, Мп – „а кад видеше они који напасају – оно што би – побегоше“. У истом примеру употребљен је и партицип претерита актива глагола **БЫТИ – БЫВЪ, БЫВЪШИ** у функцији именице. Кумулација партиципа у функцији субјекта, односно објекта, доприноси прегнантности дате реченице и избегавању семантички редундантног развијеног описа „онога што је било“ тј. претходно већ описане ситуације.

ТРѢБОВАТИ – ТРѢБОВА, ТРѢБОВАЖШТИ

- **и трѣбѣюци е и ицѣлениа цѣлашѣ** Лк 9, 11 Рх, Мп – „онима којима је потребно лечење (њих) је лечио“. Дати пример карактеристичан је по томе што у њему констатујемо супстантивизацију семантички непотпуног глагола.

4.2. Партицип презента пасива

Партиципом се именује предмет који је објекат радње која се врши у садашњости.

ВЪМѢТАТИ – ВЪМѢТАКМЪ, -МА, -МО

- **татѣ бѣ и ковѣчежѣ нмы и въ мѣтѣ а е ма а ношаашѣ** Јо 12, 6 Рх, Мп – „(јер) лопов бејаше и благају имајући, узимаше оно што се ставља (унутра)“. Сваки пасиван партицип може у атрибутој употреби добити значење обичног придева који се затим супстантивизира. Међутим, стално значење особине овде, истина у мањој мери него код партиципа из претходне групе, у извесној мери и даље задржава везу са процесуалношћу из које је та особина проистекла. Чувању везе са процесуалношћу доприноси презентско значење неограниченог трајања радње, тј. нема резултативности која би додатно појачала значење сталне особине.
- Елидирана именица на коју се партиципом упућује има предметно значење.

У Рх и Мп јеванђељу овај тип није распрострањен. Констатујемо сужавање његове употребе.

4.3. Партицип претерита актива

Партиципом се именује лице (предмет) по радњи која се вршила у прошлости.

БЫТИ – БЫВЪ, БЫВЪШИ

- **идѣ дивѣ се въ сѣбѣ бывъше е м оу** Лк 24, 12 Рх, Мп – „чудећи се ономе што је било“. У супстантивној функцији партицип и даље чува своју везу са процесуалношћу и не пролази кроз фазу попривлачавања.

ВИДѢТИ – ВИДѢВЪ, ВИДѢВЪШИ

- **в и дѣ в ы и мене видѣ и ѡ(тъ)ца** Јо 14, 9 Рх, Мп – „онај који је видео мене, виде оца“.

ПОСЛАТИ – ПОСЛАВЪ, ПОСЛАВЪШИ

- **и вероуѣ пославъше м Ѹ ме** Јо 5, 24 Рх, Мп – „и верује ономе који ме је послао“.

4.4. Партицип претерита пасива

Партиципом се именује лице (предмет) које је објекат радње која се вршила у прошлости.

ГЛАГОЛАТИ – ГЛАГОЛАНЪ, –НА, –НО

- **и вси слышавше дивнше се ѿ глагола ныхъ ѿ пастоухъ къ нимъ** Лк 2, 18 Рх, Мп – Могућа је двојака интерпретација партиципа у супстантивној функцији: „чудише се *реченоме / ономе што је речено*“ – тј. и супстантивизиран трпни глаголски придев и развијена корелативна релативна реченица као преводни еквиваленти. Мислимо да без обзира на то што су у језику превода могућа оба лексичко-семантичка еквивалента, у датом примеру претеже партиципски карактер поименичене пасивне форме, јер се дата особина јавља као резултат неке претходне процесуалности.

ИЗБЪРАТИ – ИЗБЪРАНЪ, –НА, –НО

- **сърреть и збраны е (избранъникъ Мп)** кго Мт 24, 31 Рх, Мп – „скупиће његове *изабране* (тј. *изабранике*)“. Пасивни партицип перфекта пролази кроз двојаку трансформацију: партицип → придев → именица. Јаче наглашено придевско значење потиче од његовог пасивног карактера. Он би се потпуно равноправно могао заменити и именицом изведеном суфиксом *-икъ*, из творбене категорије *nomina attributiva* која функционишу као „атрибути у именичкој форми“ (Бошковић 2007: 225).

ОСЛАБИТИ – ОСЛАБЛЕНЪ, –НА, –НО

- **тъгда глагола шслабленоу м оу** Мт 9, 7 Рх, Мп – „рече *одузетоме*“. Слабљењу везе са процесуалношћу доприноси његова пасивна семантика.

ПРОКЛАТИ – ПРОКЛАТЪ, –ТА, –ТО

- **идѣте ѿ мене проклетни въ огнь вѣчны** Мт 25, 41 Рх, Мп – „идите од мене *проклети* у огањ вечни“. Констатујемо исти вид трансформације као у претходним случајевима, са јаче наглашеним придевским значењем које потиче од пасивне партиципске семантике.

5. **Закључне напомене о конверзији партиципа.** Анализа примера из текста Рх и Мп јеванђеља показала је да партиципи у супстантивној функцији увек чувају своју везу са значењем процеса, те до потпуне супстантивизације и не долази. Они су, дакле, само контекстуално супстантивизирани. Пролазећи кроз два ступња своје трансформације – кидајући везу са предикатом партиципи се попридевљавају (атрибутивна функција), а затим и функционално трансформишу (супстантивна функција) – партиципи и даље у извесној мери у свом значењу чувају процесуални карактер особине која се приписује неком лицу. Од природе самих партиципа (актив – пасив, презент – претерит) може зависити само *степен* чувања везе са глаголским процесом.

У супстантивној функцији се могу јавити како семантички пуни (*гредоуцини*), тако и семантички непотпуни (модални) глаголи (**ѿ хотецихъ раздѣлити имѣникъ** заглавље Јо, Рх; **и трѣвющекъ ицѣлениа цѣлаше** Лк 9, 11 Рх, Мп). Као карактеристичну истичемо супстантивизацију партиципа презента актива глагола **быти (с оуци еи же въ корабѣи ... поклоннше се кмоу** Мт 14, 32 Рх) који – за разлику од већине глагола који изражавају „догађање“, односно „стање“ – изражава „постојање“, „битак“, па се каткад назива и „супстантивним глаголом“ (ERLN I: 403).⁹

У напред наведеним примерима партиципи у супстантивној функцији имају облике сложене придевске деклинације који и по пореклу и семан-

⁹ У овом смислу је веома знаковит лапидаран почетак Бенвенистове расправе о лингвистичким функцијама глагола *бити* и *имати*: „...да ли је 'бити' уопште глагол? А ако јесте, зашто га тако често нема?“ (Бенвенист 1975: 143).

тички садрже анафорску заменицу, чиме је додатно експлицирано значење партиципске супстантивизираних форме која упућује на носиоца партиципске радње приписане као особине. У стиху **се иже въ одежди славынѣ и пишти с оу ш т е въ цѣс(а)хрѣствахъ соутъ** Лк 7, 25 („гле, који носе сјајне хаљине и живе у раскоши, на царским дворovima су“) супстантивизирани активни партицип презента глагола **быти** је у неодређеном виду, јер заменица **иже** има функцију члана који упућује на носиоца партиципске „радње“.

Анализа примера из Рх и Мп корпуса показује и да су партиципи у супстантивној функцији били средство синтаксичке кондензације, односно номинализације исказа. Они зато имају и стилогену вредност, будући да су у јеванђељима честе алегоријске форме исказа у којима је субјекат анониман или уопштен. Ова особеност партиципа нарочито долази до израза у језику заглавља¹⁰, у којима је употреба партиципа релативно чешћа него у језику основног јеванђељског текста. Преносимо део једног списка у заглављу *Јеванђеља по Луки* Рашкохиландарског јеванђеља са партиципима у супстантивној функцији:

ѣ: **въ вывѣшиимъ гл(ав)ѣ къ иоану;** љ: **въ вопрошшиихъ ивана;** ѣ: **въ умоуциимъ д(оу)хъ вѣсьнь;** ѣ: **въ исцѣливишиихъ ѿ различныхъ недоуѣ;** вѣ: **въ прокаженѣмъ;** гѣ: **въ ославленѣмъ;** еѣ: **въ умоуциимъ соуху роукоу;** љѣ: **въ блаженыхъ;** кѣ: **въ помазавѣшии г(оспода)а хризмоу;** кѣ: **въ притѣчи стѣющаго;** лѣ: **въ помышляуциихъ кто боли кѣтъ** итд.

Синтаксичко-семантичке ситуације анонимности, односно уопштености субјекта, статично, имперсонално и апстрактно саопштавање у коме је објекат често неисказан, а време неексплицирано – као основне лингвостилистичке одлике језика заглавља, у номиналној функцији партиципа нашле су свој значењем богат и стилски рафиниран израз.

Б. КОНВЕРЗИЈА ПРИДЕВА

1. *Супстантивизација придева и улога коју придевски вид има у том творбеном процесу.* Као и код партиципа, супстантивна функција придева развила се из њихове атрибутивне употребе.

За разлику од партиципа, који самостално (супстантивно) употребљени и даље чувају своју везу са значењем процеса из кога је особина којом је лице обележено проистекла, прави придеви¹¹ у функцији именичкој ослобођени су овог девербативног момента, те се могу срести и потпуно супстантивизирани. Они, као и партиципи у именичкој функцији, пролазе кроз фазу тзв. *условне*

¹⁰ Заглавља садрже поделу на тзв. „опширне главе“ (тако их назива Јагић у издању Маријиног јеванђеља). Оне представљају спискове глава у оквиру сваког појединачног јеванђеља (Мт, Мк, Лк, Јо), а „наслови“ су дати у складу са самим садржајем текста. Испред ових наслова глава, исписана су слова у бројној вредности.

У Рх се испред сваког јеванђеља (Мт, Мк, Лк, Јо) налазе у већој или мањој мери сачувана заглавља, док у Мп јеванђељу заглавље испред текста јеванђелисте Луке није сачувано.

¹¹ Под термином *прави придеви* подразумевамо све придеве који немају глаголско порекло.

реализације када им на синтаксичком нивоу одговара елипса са указивањем на именицу која се подразумева. У даљем развоју, из овакве употребе придев може од именице коју квалификује добити не само функцију (самосталну употребу), него и именичко значење (предметност) и облик (флексију).

Супстантивизација, односно употреба придева у номинационој функцији обележавања лица искључиво путем својства или особине, није у нашим текстовима (а ни у старословенском језику) била увек везана за одређени придевски вид. По овој одлици придеви се разликују од партиципа који су доминантно супстантивизирани у свом одређеном виду.

Како смо већ рекли, одређени вид садржи и облички (по постанку), и семантички – анафорску заменицу. Она је могла бити и самостално употребљена кад се њоме упућивало на одређено лице или предмет који се подразумева и од кога је она и добијала самосталност (таква је употреба анафорске у функцији личне заменице за треће лице у стсл. језику). Њена демонстративна употреба у функцији (обличког и творбеног) средства за грађење дужег облика придева и партиципа везана је за семантичку категорију *одређености* коју су ове речи могле имати. А. Н. Сељишчев о овоме каже: „придеви у вези са заменицама **и**, **та**, **к** првобитно су имали вероватно ово значење: они су сами собом представљали с у п с т а н т и в и -з и р а н е придеве“, и – наставља даље Сељишчев – „истицали својство или особину; они су усредсређивали пажњу говорног лица на ту црту означеног предмета“ (Сељишчев 1951: 127)¹².

Суштина категорије *одређености* није тек у *познатости* као једном, искључиво говорним контекстом објашњивом појму. У раду посвећеном придевском виду у српском језику, Егон Фекете преноси мишљење неких, превасходно руских (Н. Толстој и др.) научника, који сматрају да је суштина категорије *одређености* у *индивидуализацији* појма. Одређеност означава да је предмет на који се придев (и партицип атрибуцки употребљен) односи, издвојен из збира њему сличних предмета који се одликују том истом особином. Одређен, то значи онај који је уникализован, индивидуализан, схвата се као један, јединствен у свом роду (Фекете 1969: 343).

Партиципи и придеви су употребљени у одређеном виду онда када се жели истаћи, односно индивидуализирати одређено лице или предмет његовим обележавањем искључиво преко својства или особине. Веза процеса супстантивизације са употребом дужег облика партиципа и придева налази се управо у њиховом својству „истицања особине као битне за идентификацију појма по тој особини“ (Фекете 1969: 342).

Већ смо рекли да су придеви могли бити супстантивизирани и у свом неодређеном виду (упор. *мнѳгошь с лѳ п о м ѳ дарова прозрѳник* Лк 7, 21 Рх, Мп). Е. Фекете и приликом објашњавања значења кратких придевских форми следи став Н. Толстоја: „Кратке форме, за разлику од дугих, појављују се као неутралне, ’неодређене’ у том смислу што оне не врше улогу пуних облика, не издвајају детерминисани предмет из реда њему сличних, који имају исту ту особину [тај квалитет]. Оне само приписују ово или оно својство

¹² Превод цитата наводимо према – Фекете 1969: 342.

[квалитет] не дајући му при том никакве допунске детерминативне карактеристике“ (Фекете 1969: 343). Наведени став могао би се у потпуности применити и на наш горе наведени пример.

2. **Типичне ситуације и разноликост језичког материјала.** Сматрамо да су наведена гледишта о употреби одређеног, односно неодређеног придевског вида примерена ситуацијама које се сматрају типичним. Међутим, језичка грађа је много разноврснија, те дате ставове треба преиспитати у оквиру онога што даје језички материјал и допунити и прецизирати закључцима који проистичу из њихове употребе у супстантивној функцији.

У примерима из нашег корпуса тешко је, наиме, разлучити колико су придеви променом своје функције остали у фази условне реализације која значи упућивање на именицу која се подразумева (елипсу), а колико су прошли ову фазу и постали потпуно супстантивизирани. Ови односи су додатно компликовани чињеницом да се ради о једном мртвом језику, те се у тумачењу може јавити и семантичка реинтерпретација под утицајем значења које они данас имају.

Како ћемо видети из доле наведене анализе примера које даје наш језички материјал, није било лако доћи до критеријума који би помогао да се проблеми у вези са придевском супстантивизацијом потпуно јасно разјасне, те да се примери по том критеријуму и класификују. У недостатку адекватнијег показатеља, користимо се и овде методом преводних еквивалената.

3. **Анализа примера из текста Рх и Мп јеванђеља**

благъ, благын – ср. род **благо, благок, благога** (н. мн.) – „добро, добро дело“

- **изидоуѣтъ сътворишенъ блага въ въскрѣшеннѣ животѣ** Јо 5, 29 Рх, Мп – у смислу „васкрснуће они који су чинили *добра*“. Придев **благъ** супстантивизиран је у облику средњег рода одређеног вида и у својој именичкој функцији чува већ спомињану значењску спецификацију – „добар у моралном, духовном погледу“ (упор. супротан развитак значења у срп. *благо* „имање, добро, иметак; сермија, стока“). Мислимо да у датом примеру нема потпуне супстантивизације, већ да је у питању именичка функција придева која подразумева елипсу: *добра* (дела).
- У примеру **съвероу тоу жита моа и бл(а)гага моа** Лк 12, 18 Рх (Мп: празнина у тексту) – „*благо* (у материјалном смислу) тј. иметак, сермија, стока“ констатујемо исти развитак значења као и у савременом српском језику и потпуно супстантивизацију.

велнкъ – болни, болк, болъши / малъ – мѣни, мѣнк, мѣнъши / старъ – старѣи, старѣк, старѣши

- **болни да боудеть тако мѣни и старѣи тако слоуже** Лк 22, 26 Рх, Мп – „(нај)већи (међу вама) нека буде као (нај)мањи, и старешина као онај који служи“. Прва два придева су само употребљени у именичкој функцији и подразумевају елипсу. У наведеном стиху карактеристична је потпуна супстантивизација компаратива придева **старъ**. Истицање особине као битне за идентификацију појма по тој особини (*старешина* је онај који је *старији* (важнији) по положају), било је додатно појачано формом компаратива, јер се разлика у степену особине врши управо компаративом.
- Партицип презента актива глагола **слоужити (слоуже, слоужешти)** јавља се у супстантивној функцији.

ВЪНѢЩЬНЪ / ВЪНѢШЬНЪ, -НИИ

- **ѡко ѡчицаѡте в ъ нѣ щ ъ н ѡ е стѣкльнице** Мт 23, 25 – „што чистите *споѡшашѡст* чаше“. Придев је на путу ка потпуној супстантивизацији прошао фазу условне реализације (*споѡшашѡна* (страна) → *споѡшашѡст*). Како видимо из поређења са наведеним преводним еквивалентима, старословенска суфиксална система није дала могућност да се иста атрибутивна функција придева изрази у именичкој форми суфиксацијом, већ је језик посегнуо за другим средством – семантичком супстантивизацијом без материјално изражених творбених елемената. Исто разматрање важи у случају следећег примера.

ОУНОУТРЬНЪ, -НИИ

- **ѡчисти прѣжде оу н оу т р њ н ѡ е стеклаѣнице (вѣнѡтрѣнее** Мар) Мт 23, 26 – „очисти најпре *унутрашњѡст* чаше“.

ВЫШЬНЪ, -НИИ

- **ты ѡтроче прѣ(о)къ в ы ш ъ н ѡ го наречеши се** Лк 1, 76; **н боудете с(ы)нове в ы ш ъ н ѡ го** Лк 6, 35. Интересантна је творбена структура придева **вышѣнѣ**, -НИИ: на скраћену основу позитива (*ѡуз-ок-ѡ*) додавао се компаративни суфикс **-jъs*: **ѡуз-jъs* > *ѡуѣ*. На ову основу је под утицајем облика типа **старѣи** додавано у номинативу једине мушког рода -и: **выши**. У средњем роду: **ѡуз-jes* > *ѡуѣ*, одакле и прилог са значењем просторног односа који је и послужило као творбена основа. Затим је на овако добијену основу додаван посесивни (прецизније, суфикс који указује на извесни однос – просторни, временски, однос према лицу) суфикс -ѡн'ѡ: *ѡуѣн'ѡ* – то јест „онај који припада који се налази на нечему што је горе, више“. У језику јеванђеља *вишѣнѣм* (*свевѣшѣнѣм*) се обично, уз метафорични пренос значења, назива Бог Отац.

ДЕСНЪ, -ЫИ / ШОУИ, -ИИ

- **н поставитѣ ѡвѣце ѡ д е с н оу ю себе а козлице ѡ ш оу ю** (лѣѡѡж Мар) Мт 25, 33 – „и поставиће овце себи с *десне* (стране) а *јариће с лево*“. Дати придеви у одређеном виду женског рода акузатива¹³ контекстуално су, односно условно реализовани. Они уз себе подразумевају именицу (*страна*) на коју се односе. Постојање елипсе говори о њиховој непотпуној супстантивизацији. Поређење са именичким изведеницама *десница* и *лѣвица* (*шоуица*) које припадају творбеној категорији *nomina attributiva* и представљају, како је то Бошковић веома лапидарно квалификовао – „атрибуте у именичкој форми“ (Бошковић 2007: 225), говори нам да је овде постојање елипсе било условљено не искључиво језичким, него и чиниоцима који се тичу когниције. Наиме, појам *десног*, односно *левог*, увек је везан за неки когнитивни процес просторне оријентације, те стога увек подразумева и појам на који се овим квалификативима упућује.

ЗЪЛЪ, -ЫИ

- **азѣ же гл(а)голю ѡмь не противити се з ѡ л ѡу** Мт 5, 39 Рх (Мп: празнина у тексту). Потпуна супстантивизација придева и формално је истакнута добијањем обележја именичке парадигме. То више није именичка служба придева – елипса са указивањем на именицу која се подразумева. Прошавши кроз фазу условне реализације придев добија не само именичку функцију, него и именичко значење (предметност) и облик (флексију).

МАЛЪ, -ЫИ / МЪНОГЪ, -ЫИ

- **ѡ малѣ вѣ вѣрѣнѣ надѣ м н о г ѡ те поставлю** Мт 25, 23 – „у *малом* (тј. у сиромаштву) си био веран, над *многими* ћу те поставити“. Оба придева своју супстантивну функцију врше у неодређеном виду. Док код првог од њих констатујемо потпуно супстантивизацију условљену и даљим метафоричким преносом значења, други је још увек условно реализован и уз себе подразумева именицу.

¹³ Предлог **о** обично се јавља уз локатив и указује да је место на чему се што налази околo, са ове или оне стране нечега. Значење „окожења“ у вези је са пореклом овог предлога. Предлози **о** и **об-** су по пореклу фонетске варијанте ие. предлога **ob-* (стинд. *abhi-*, лат. *ob-*), чије је основно значење „околo, укрoг, са свих страна“. Са акузативом стоје уз глаголе кретања.

МРЪТВЪ, -ЫН

- **встави м р љ т в ы к** погрести своѣ мрѣтвѣце Мт 8, 22 Рх (Мп: празнина у тексту) – дословно „остави да мртви погребу своје мртваце“. Из ширег контекста сазнајемо да је дату реченицу Христ упутио једном од својих ученика уз позив да га следи. *Мртви* су, дакле, они који не следе Христа, односно нову веру коју он објављује. За њих неће бити ни васкрсења, ни будућег живота. Да је наместо датог супстантивизираниог придева употребљена именичка изведеница **МРЪТВЪЦЪ**, идентификација наведеном особином би изостала, јер је значење особине у њој одређено.

ПОСЛѢДЊИИ

- **и воудѣтъ послѣдѣнѣа чловѣка того горѣша прѣвы хъ** Мт 12, 45 – „и биће крај тог човека гори од почетка“. Придев у одређеном виду женског рода (**ПОСЛѢДЊАА**) употребљен је у значењу именице „крај, свршетак“ (упор. **ПОСЛѢДЊИКЪ** у значењу прилога „потом, на крају“) и потпуно је супстантивизиран. И редни број **ПРѢВЫИ** у датом примеру има именичко значење – „оно што је прво било, почетак“. Редни бројеви су по својим семантичким, функционалним и обличним показатељима сасвим аналогни придевима, те не чуди њихова употреба у атрибутивној, а одавде и супстантивној функцији.

ПРАВѢДЊЪ, -ЫН

- **не повинѣнъ ксмѣ ѿ крѣве сего прѣвѣдѣнаго** Мт 27, 24 – „ја нисам крив у крви (тј. због смрти) овога *праведнога*“. Придев стоји у релативном односу са именицом коју детерминише и која се подразумева, а његова детерминативна функција додатно је појачана корелативом **СЕГО** који се односи на исту именицу (Христа који се помиње у претходним стиховима). У истом контексту могла би стајати и именичка изведеница **ПРАВѢДЊИКЪ**, али је употребом придева у одређеном виду јаче наглашена особина којом се подразумева именица одређује и коју је у датом контексту (Пилатово суђење) било потребно издвојити, идентификовати.

ПРѢМОУДРЪ, -ЫН

- **сего ради се азъ сълю къ вамъ прѣроки и прѣмоудры и књижники** Мт 23, 34 – „шаљем вам пророке и *мудраце* и књижевнике“. Придев **ПРѢМОУДРЪ**, као префиксирана варијанта основног **МОУДРЪ**, због свог појачајног префикса имао је значење особине онога који поседује посебну, вишу, одавде и божанску мудрост. Као и у случају правих компаратива, наглашен степен дате особине био је семантичка потпора употреби у супстантивној функцији, у смислу: „не било који мудри (људи), већ они који се одликују посебном мудрошћу“. Даљом конкретизацијом дошло је до потпуне реализације дате особине – „мудри (људи) → мудраци.“

СЛѢПЪ, -ЫН

- **многомъ слѣпомъ дарова прозрѣникъ** Лк 7, 2; **пристоупише к њемоу хроми и слѣпни и въ цркви** Мт 21, 14 Мп (Рх: не разазнаје се). И у првом и у другом стиху наведени придеви (употребљени у неодређеном, односно одређеном придевском виду) употребљени су у супстантивној функцији. Негативна семантика, као извесна њихова експресивна димензија, доприноси њиховом индивидуализирању, те даљој конкретизацији. Међутим, они остају семантички аморфни (упор. срп. именице-придеве *кљаст, сакат, хром*).

4. **Закључне напомене о конверзији придева.** Из анализе наведених примера следи закључак да се у тексту Рх и Мп јеванђеља придеви јављају и потпуно супстантивизирани (лексикализована супстантивизација) и непотпуно супстантивизирани, тачније као придеви у супстантивној функцији (контекстуална супстантивизација). Доминантан број придева јавља се у одређеном виду (и у лексикализованој и у контекстуалној супстантивизацији), а само мали број у неодређеном придевском виду и то првенствено у контекстуалној супстантивизацији.

Будући да су ослобођени девербативног порекла, прави придеви су за разлику од партиципа у именичкој функцији могли бити и потпуно супстантивизирани. У неким примерима из нашег корпуса није увек било лако различити колико су придеви променом своје функције остали у фази условне реализације, која значи упућивање на именицу која се подразумева (елипсу), а колико су прошли ову фазу и постали потпуно супстантивизирани, добивши од именице коју квалификују не само функцију (самосталну употребу), него и именичко значење (предметност) и облик (флексију). Тако, на пример, у стиху **КАКО МОЖЕТЬ КТО ВЪНИТИ ВЪ ДОМЪ К Р Ћ П Ћ К А Г О** Мт 12, 29, употреба придева у одређеном виду истиче значење сталне особине којом се подразумевано лице идентификује. Међутим, питање степена опредмећења његовог значења остаје нерешено, будући да овај облик можемо семантички интерпретирати творбеном перифразом која подразумева потпуну супстантивизацију („како може ко ући у дом *силника* (*моћника*)“), али и оном која указује на непотпуну (контекстуалну) супстантивизацију („како може ко ући у дом *силнога* (човека)“).

Категорија придевског вида није била пресудна за лексикализовану, као ни за контекстуалну супстантивизацију придева, већ је ова зависила и од контекста у коме се разматрани придев јавља, развоја значења у овако добијеној именици, семантике самог придева, и сл.

Потпуно супстантивизиране придеве неодређеног вида срећемо у случајевима које одликује метафоризација њиховог примарног, придевског значења (упор. **Ш М А Л Ћ В Ћ В Ћ Р Њ Н Њ Д Њ М Н О Г Ы Т Ћ П О С Т А В Љ У** Мт 25, 23 – „у *сиромаштву* си ми био веран, над *многим* (људима) ћу те поставити“). Даљи развитак значења у супстантивизираном придеву утицао је на степен његове супстантивизације. Тако је метонимијски пренос значења придева **В Л А Г О**, **В Л А Г О К** „добро у материјалном смислу“ → „иметак; стока, серимија“ утицао на потпуно опредмећивање његовог значења. Метафорични пренос значења допринео је потпуној супстантивизацији придева **В Ы Ш Њ Н Њ**, **-ИИ** „Свевишњи, Господ“.

Потпуној супстантивизацији придева допринио је и облик компаратива у коме су придеви могли бити поименичени. Истицање особине битне за индивидуализацију појма управо том особином постиже се обликом компаратива, којим се разлика у степену особине и граматички изражава (**В О Л И И**, **М Њ Н И И**, **С Т А Р Ћ И**, **В Ы Ш Њ Н И И**, **Н И Ж Њ Н И И**). У супстантивизираном придеву **П Р Ћ М О У Д Р Њ**, **-ИИ** елативно значење префикса такође је допринио наглашеном степену дате особине, те и њеној предметној реализацији „мудраци“.

Супстантивизирани придеви **М Р Ћ Т В И И**, **П Р А В Ћ Д Њ Н И И**, **С Ћ Ћ П Њ И** готово да би се могли потпуно равноправно у датом контексту заменити именичким изведеницама са творбеним значењем *nomina attributiva* (**М Р Ћ Т В Ћ Ц Њ**, **П Р А В Ћ Д Њ Н И К Ћ**, **С Ћ Ћ П Њ Ц Њ**). Тај творбено-семантички тип именичких изведеница близак је супстантивизираним придевима, будући да и он подразумева процес семантичке кондензације атрибутивних синтагми, при чему функцију елидираних именице преузима суфикс. Ове именице су конкурентно творбено средство супстантивизираним придевима. Разлика је само у

степену поименичења мотивног придева. Употребом супстантивизираниог придева наглашена је особина којом се подразумева имена одређује, док је употребом именица из категорије *nomina attributiva* значење особине више одређено, због творбено-категоријалне вредности суфикса којим се упућује на елидирану именицу.

У стиху и поставитѣ ѡвѣце ѡ д е с н оу ю себе а козлице ѡ ш оу ю Мт 25, 33 о непотпуној супстантивизацији придева **деснь** и **шоуи** говори постојање елипсе. Семантика ових придева, која у себи конотира и просторну оријентацију, увек подразумева и појам на који се овим квалификативима упућује и који је у датом примеру елидиран.

Потпуна супстантивизација придева **зълъ** (**зълъо**) формално је истакнута добијањем облика именичке флексије.

Као и употреба партиципа, и употреба придева у супстантивној функцији била је подстакнута садржином и стилем јеванђељског текста који одликује прегнантношћу у саопштавању јеванђељских порука. С овог аспекта посматрано, супстантивизирани придеви такође представљају стилогене творбено-лексичке језичке јединице. Пропорционално чешће супстантивизирани придеви су заступљени у језику заглавља као средство синтаксичке кондензације израза. Навешћемо неколико карактеристичних примера:

вї: ѡ вѣсньныхъ; **кѧ:** ѡ соухороуцѣмъ; **кѢ:** ѡ вѣснѣмъ глосѣмъ нѣмѣ (заглавље Мт, Рх); **кѪ:** ѡ крѡвоточивѣи; **мѪ:** ѡ богатѣмъ ѡможе оуговзи се нива; **нѢ:** ѡ водьноттроудовитѣмъ; **ѡд:** ѡ слѣпѣмъ (заглавље Лк Рх); исте примере налазимо и у заглављима Мп.

Номинализација, односно кондензација исказа у заглављима налази у супстантивизираним придевима адекватан израз за своје синтаксичко-семантичке ситуације синтетичности, анонимности, неовремењености.

Српскословенски језик је из старословенског као своје основе наследио и именички творбени подсистем. Овај књижевни језик, заступљен у делима која припадају највишим ступњевима у познатој средњовековној хијерархији жанрова, међу којима религиозно-литургијски заузимају вршно место – претрпео је снажан грчки утицај, и у творби речи, и у синтакси, те се придеви и партиципи у супстантивној функцији у њима срећу чешће него у делима која припадају хијерхијски нижим жанровима са осетнијим продором живог народног језика. Очувању старог стања у јеванђељима допринела је и позната екстралингвистичка чињеница чувања каноничности литургијских текстова кроз настојање да се приликом њиховог преписивања не унесе никакаве измене, те су она саображавана старословенском прототексту. Два најстарија српска четворојеванђеља из XIII века – Рашкохиландарско и Мокропољско – нису у овом погледу никакав изузетак. Конверзија, као један од творбених начина у именичком творбеном систему ових јеванђеља, није само једна од њихових „књишких“ карактеристика – заједничких и другим јеванђељским текстовима у културном кругу *Slavia orthodoxa* – него и доказ зрелости и

софистицираности српскословенског језика, довољно развијеног да изрази сложене семантичко-синтаксичке реализације ових конвертованих облика.

У овом раду постављена су нека питања партиципске и придевске конверзије, разматран однос између лексикализоване (придеви) и контекстуалне супстантивизације (партиципи и придеви), истакнут значај који за овај процес има семантика и контекст у којем се јавља сваки од конвертованих облика. У малој мери дотакнута је и њихова стилистичка функција.

У неким будућим истраживањима могле би се пратити развојне тенденције овог творбеног подсистема кроз низ узастопних синхроних пресека све до, на пример, савременог српског нивоа као његове досегнуте фазе.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998:** Александар Белић, *Опита лингвистика (О језичкој природи и језичком развоју)*, Изабрана дела Александра Белића, том I, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Будућност.
- Бенвенист 1975:** Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Бошковић 2007:** Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика: фонетика, морфологија, грађење речи*, Београд: Чигоја штампа.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- ЕРЛН – Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I-II*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Маројевић 2000:** Радмила Маројевић, „Хибридне врсте речи у словенским језицима“, in: *Старославенске студије*, Београд: Филолошки факултет; Крагујевац: Нова светлост, 15-23.
- Поповић 1991:** Марко Поповић, *Синтакса партиципа у старословенским јеванђељским споменицима*, магистарски рад, рукопис.
- Радовановић 1990:** Милорад Радовановић, „О ’кондензацији реченице’ као језичком поступку“, in: *Списи из синтаксе и семантике*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 13-28.
- Сељишчев 1951:** А. М. Селищев, *Старославјанский язык*, део I, Москва.
- Станојчић/Поповић 2004:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за I, II, III, IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника.
- Суботић 1984:** Љиљана Суботић, „Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку“, *Прилози проучавању језика*, 20, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског Факултета у Новом Саду, 5-83.
- Фекете 1969:** Егон Фекете, „Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику“, [први део], *Јужнословенски филолог*, XXVIII, св. 1-2, 321-386.

Snežana Vučković

CONVERSION AS A MODE OF NOUN DERIVATION IN TWO SERBIAN
13TH-CENTURY GOSPELS

Summary

Drawing on the corpus of the oldest Serbian 13th-century Tetraevangelia, conversion as a mode of noun derivation is analysed by pointing to the form, meaning and use of the adjectives and participles in the substantive function; the paper sheds light on the issue of the origin of these forms and establishes the grounds for further research into the line of their historical development.

Балша Стипчевић

ГЛАГОЛИ С РЕКЦИЈСКОМ ДОПУНОМ У БЕСПРЕДЛОШКОМ ИНСТРУМЕНТАЛУ И ЊИХОВИ РЕЧЕНИЧНИ МОДЕЛИ

Сажетак: У раду се, на материјалу *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, даје детаљан преглед глагола савременог српског језика који као рекцијску допуну захтевају именичку јединицу у беспредлошком инструменталу. Износе се нека запажања о њиховим синтаксичко-семантичким карактеристикама и дају се реченични модели у оквиру којих се дати глаголи употребљавају.

Кључне речи: семантика глагола, класификација глагола, лексикон, инструментал, рекцијска допуна, објекат, реченични модели, синтакса, семантика, савремени српски језик

1. Увод

Као једна од највећих препрека модернизацији проучавања синтаксе савременог српског језика често се истиче укореењена раздвојеност традиционалне граматике, с једне стране, и традиционалне (теоријске или примењене) лексикографије, с друге – што за последицу има игнорисање везе и интеракције између ТЕКСТА и РЕЧНИКА (уп. Поповић 1996а, 1997а, 2003а, 2003б, 2006 итд.).

Гледано из угла синтаксе, то значи да се на теоретском плану запоставља чињеница да се синтаксичке јединице (пре свега: предикатске реченице) граде од конкретних лексема употребљених у конкретном значењу, те да су тип и структура синтаксичких јединица суштински условљени (и) семантиком њиховог лексичког центра.

Гледано пак из угла лексикографије, то значи да се запоставља чињеница да лексеме представљају (и) центре одговарајућих потенцијалних синтаксичких јединица (тј. предикатских реченица, када су у питању глаголи), те да речници треба да садрже и експлицитне и систематски приказане синтаксичке информације о њиховом конструкционом потенцијалу.

1.1. Предмет, грађа, приступ и циљеви

Овај рад бави се глаголима који (у одговарајућем значењу, ако су полисемични) као рекцијску (= објекатску) допуну имају именичку јединицу у беспредлошком инструменталу. Типични њихови примери јесу *управљати* (нечим), *махати* (нечим), *бавити се* (нечим) итд.

Као извор грађе коришћено је свих шест томова *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (и Матице хрватске)¹. Овај речник, с више од 140.000 одредница, сматра се референтним речником српског књижевног (стандардног) језика (уз *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ², који обухвата и дијалекатску лексикону), представља једини завршени речник већег обима у којем су поред дефиниција доследно навођени и примери, а у тренутку када је ово истраживање започето био је и једини целовити инвентар глаголских лексема српскога језика.

Ово истраживање почива, и уједно се по томе разликује од већине ранијих студија о синтаксичком понашању глагола и њиховој семантици, као и од ранијих проучавања српског инструментала, на *исцрпном емпиријском приступу*, односно захтеву да се, с речником као грађом, анализи подвргне један *целовит* део српске глаголске лексике.³

Примарни циљеви јесу следећи:

Прво, да се, у оној мери у којој је то могуће (в. тачку 1.3), глаголи који задовољавају дати рекцијски услов идентификују и исцрпно представе.

Друго, да се, након анализе њиховог значења и синтаксичког понашања, глаголи сврстају у главне релевантне синтаксичко-семантичке класе, те да се образују одговарајући минимални реченични модели у оквиру којих се дати глаголи реализују и на тај начин експлицира веза између лексикона и реченичне структуре.

Секундарне циљеве видимо у проширивању досадашњих знања о употреби (и значењу) српског инструментала, затим у доприносу утврђивању синтаксичко-семантичких параметара битних за проучавање глаголске лексике уопште, и – посредно – у унапређивању домаће лексикографске праксе.

Као општи теоријско-појмовни оквир служи нам интегрални функционални модел синтаксичког описа, изложен у радовима Љ. Поповића (1996а, 1996б, 1997а, 1997–2000, 2003а, 2003б итд.), на којем почива и део посвећен синтакси у граматичком приручнику Станојчић/Поповић³ 2004.

1.2. Претходна истраживања

У наредним тачкама сумираћемо досадашња знања о употреби и значењу инструментала без предлога, и то најпре онако како су представљена у грама-

¹ У даљем тексту: *РМС*.

² У даљем тексту: *РСАНУ*.

³ Овакав приступ већ је примењиван у магистарским радовима о прелазним и повратним семикопулативним глаголима (Илић 2001) и о рефлексивизацији тровалентних глагола (Самарић 2003).

тичким приручницима, било из угла синтаксе реченице, било из угла синтаксе падежа (т. 1.2.1–1.2.5), а у т. 1.2.6. осврнућемо се на једину монографију о српском инструменталу.

Преглед постојећих речника глаголских допуна даћемо у т. 1.2.7, али ћемо се појединачним радовима о глаголској рекцији бавити у т. 1.3.

1.2.1. Међу традиционалним граматичким приручницима, значења и употреба инструментала најдетаљније су представљена у референтној граматици М. Стевановића (Стевановић ⁴1989: 438–488). Тамо се, након одређења „општег“⁴ значења инструментала као значења „заједнице“, оно даље разлаже на ИНСТРУМЕНТАЛ (СРЕДСТВА ИЛИ) ОРУЂА И СОЦИЈАТИВ, а сва остала значења подводе се под једну од те две категорије – све инстанце беспредлошког инструментала под прву, инструментал с предлогом *с(а)* под другу, а инструментал са осталим предлозима везује се и за прву (претежно) и другу (ређе). Тако, осим „правог оруђа“, које може бити „било предмет намењен вршењу одређене радње, било друго што чиме се дотична радња као оруђем случајно врши“ (*жњети жито косом*)⁵ (*idem*: 441), као „средство се схвата и део тела вршиочева којим се он служи у вршењу радње“ (*пограбити рукама девојку*, али и *одмахнути главом*) (*idem*: 442), а такође и ИНСТРУМЕНТАЛ МАТЕРИЈЕ (*послужити некога вином*, *посути нешто врелом водом*, *испунити душу миром*) (*idem*: 443). У категорију оруђа убројан је још и ИНСТРУМЕНТАЛ ЗАКЛЕТВЕ (*заклети се својом децом*) (*idem*: 442), затим инструментал у пасивним и сродним конструкцијама, ИНСТРУМЕНТАЛ УЗРОКА (*Очи му сијаху грозницом*) и АБЛАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ (*Народ ускипи осветом*). Пре но што ће прећи на компаративни, ПРЕДИКАТСКИ, НАЧИНСКИ И ТЕМПОРАЛНИ ИНСТРУМЕНТАЛ (које овом приликом занемарујемо, јер нису од значаја за тему којом се бавимо), Стевановић истиче да је инструментал оруђа свугде „допуна управној речи синтагме којој припада“, али да је то „многo очигледније тамо где је појам с именом у томе облику у ствари објекат (неправи, дакако објекат) у вези с којим се врши глаголска радња, а где је његово значење опет блиско значењу оруђа“ (*idem*: 447). ИНСТРУМЕНТАЛ ОБЈЕКТА, дакле, који је овде за нас битан, илустрован је следећим примерима:

*Тад је Ђорђе Србијом завладо; Преврће очима; Неизмерно страг владаше њима. Сумњиво врте главом; Почео је трговати свињама; Брзо је зато промијенио свијетом; Ветар затресе зградом; Силно задрма косматом подбулом главом; Радио је крзном на велико; Оштро залупи вратима за собом; Она затресе креветом да се види како је чврст; Позабави се кључићем и омета обуку; Забаци ногу и широко замахне шеширом (*ibidem*).*

1.2.2. У Граматици српскога језика Ж. Станојчића и Љ. Поповића, у одељку о синтакси, наводе се следећи примери за глаголе са објекатском допуном у инструменталу (без предлога): *управљати*, *руководити*, *владати*; *руковати*; *служити се*, *користити се*; *бавити се*; *занимати се*; *одушевити*

⁴ О вредности термина опште и основно падежно значење, као и падежној терминологији код М. Стевановића уопште, в. Стипчевић/Самаршић 2003.

⁵ Примери су Стевановићеви, али су наведени скраћено, без извора, и уз подвлачење инструментала и истицање глагола, јер нас глаголи овде пре свега интересују. На исти начин смо поступали и с примерима из других граматика.

се; трговати, слегнути (раменима), климнути (главом), махнути (руком) (Станојчић/Поповић 2004: 233, 277).

1.2.3. Велика Хрватска граматика Е. Барић и других аутора, која не садржи посебно поглавље о синтакси падежа, објекатски инструментал везује за следеће глаголе (Барић и др. 20197: 441–443):

a) neprelazni glagoli:

1. koji znače vladanje, zapovijedanje i upravljanje. Takvi su *raspolagati, upravljati, odlučiti, vladati, ovladati, zavladatai, gospodariti, rukovati, rukovoditi, baratati ...*

Otac Sergej jedva vlada perom. Ali slab čovjek [...] ne zna baratati svojom prištednjom. Revolverom je lakše rukovati nego karabinom.

2. koji znače gibanje. Takvi su *mahati, odmahivati, lamatai, micati, palucati, maknuti, trzati, trznuti se, kolutati, vrtjeti, слегnuti, cupkati, škljocati, cvokotati, zijevnuti, mljancnuti, cmoknuti, kimnuti, zalupiti, zakrenuti, tresti, drmati, šenuti ...*

Odmahuje rukom. Zcvokotao je zubima. – Palucne jezikom i mljacne usnicom od zadovoljstva. – Kanonik kimnu glavom. – Jakov je slegao ramenima. – Laca se trznu gornjim tijelom. – Užas trese mojom dušom.

3. koji znače trgovanje, kao što su *trgovati, poslovati*

Zar nije moj otac u Sisku imao toliko lada, trgovao žitom.

b) neprelazni i povratni glagoli:

1. kojima predmet radnje iskazuje neko svojstvo ili stanje subjekta. Takvi su: *obilovati, zametnuti se, roditi, ploditi, odisati, vonjati, disati, zaudarati, mirisati, zamirisati, odlikovati se, proslaviti se, zadovoljiti se, napuniti se, natopiti se, osuti se, klonuti, obrasti ...*

Doline će obilovati pšenicom. – Suho tlo ispred mog nosa ne vonja prašinom, nego zemljom. – Syježim i mirisnim dahom pučina jutarnja diše. – Sve je zaudaralo životinjom što je ležala gore u niskoj stajici. – Čitava kuća je najednom zamirisala kruhom. – Zametne se mrtvim čeljadetom preko leđa.

2. kojima je predmet radnje zahvaćen nekom djelatnošću subjekta. Takvi su: *dičiti se, ponositi se, hvaliti se, namazati se, kleti se, zakleti se, baviti se, pozabaviti se, zanimati se, govoriti, progovoriti, igrati se, baciti se, odlučiti, prijetiti, svrnuti ...*

Pak – ha, ha, ha! – koga se vraga dičiš svojom francuštinom! – I dušom se kleo. – Mi smo se više bavili akrobacijom. – Puška je očito bila pokvarena, ali mali se njome ponosio pred ostalima. – Djevojka progovori hrvatskim jezikom. Bavi se politikom.

3. koji izriču raspoloženje, kao što su *zanositi se, nasladivati se, zabavljati se, razonoditi se, oduševiti se, zadovoljiti se ...*

U kući smo zatekli Ossiana i Otamu kako se naslađuju čajem. – Zanosio se glazbom.

4. koji izriču društvo, kao što su: *oženiti se, okružiti se*

Trebalo bi se okružiti novim ljudima. – na početku jeseni oženi se i Mitar Domazet i baš lijepom udovicom Stanom.

[...]

Neki glagoli otvaraju mjesto izravnom objektu u akuzativu i neizravnom u instrumentalu. Takvi su *ponuditi, nutkati, poslužiti, častiti, počastiti, snabdjeti, opskrbiti, obdariti, obradovati, iznenaditi, omazati, ukrasiti, zamijeniti, promijeniti, ispuniti, zaraziti, nadmašiti, nadvisiti, nadvisivati ...*

Ponudio me je cigaretom. – Mažuranić je sve nadvisivao svojim diplomatskim taktom. – I sunce se otkrilo te nanovo ispunilo dvorište sjajem. – Žena ga je prvim djetetom obdarila već iza pet mjeseci braka. (Barić et al. 20197: 441–443).

[...]

Neki glagoli otvaraju mjesto objektu u dativu i instrumentalu. Takvi su *prijetiti, zavrtjeti, zakrenuti, nauditi, naškoditi ...*

Domaćica je pijetlu zakrenula vratom. – I zaprijetio mi je štapom.

1.2.4. У Синтакси хрватскога књижевног језика Р. Катичића, на месту где се говори о глаголима с индиректним објектом у беспредлошком инструменталу, издваја се 17 случајева (Катичић 1986: 109–113; 119)⁶:

- 1) „instrumentalni [je] izraz objekt [...] ako se njime izriče ono što se počinje ili što se završava, što prestaje ili se nastavlja“: **počinjati (se), završavati (se); prestati, nastaviti** (*Počela je utiranjem sapunice – Prestade cerekanjem*);
- 2) „oni s kojima je instrumentalni izraz objekt ako se njime izriče plod“: **roditi, uroditi, ploditi** (*Polje slobodom rađa – Slavonija obiljem rodi – Poraz je urodio apsolutizmom – Nemoć je rodila smrću*);
- 3) „neki povratni glagoli koji znače nekakvu zaokupljenost“: **baviti se, pozabaviti se, zabaviti se; zanimati se, zaokupiti se** (*Prije si se uvijek bavio knjigom – Majka je previše zaokupljena sobom – Sada se bavi pčelarenjem – Bavio se svojim mislima – Sve sam vrijeme bio samo njome zabavljen*);
- 4) „neki povratni glagoli koji znače kakvu igru“: **igrati se, nadmetati se; bacati se, loptati se** (*Kapitol sjenom sablasnom se baca – Gazda Jovan Babić poigrao se debelim zlatnim lancem – Igram se pričicom o Maki – Stadoše se nadmetati grlatošću*);
- 5) „neki glagoli koji koji znače vladanje, zapovijedanje i upravljanje“: **vladati, ovladati, zavladati, raspolagati; zapovijedati, komandirati; upravljati, rukovoditi, rukovati, dirigirati, odlučiti** (*Preradović je bio svjestan da ne vlada hrvatskim jezikom – Ali moja Draga suvereno vlada atmosferom – Strah je zavladao zemljom – A raspolagali su još i dalekozorima – Časnik je zapovijedao četom – Sada dirigiram orkestrom – Seljaku udesom odlučuje svatko drugi, samo ne on sam – Vijest će odlučiti ratom*);
- 6) „neki glagoli koji znače trgovanje“: **trgovati, poslovati** (*Otac je trgovao žitom – E, onda ću trgovati krmcima*);
- 7) „neki povratni glagoli koji izriču raspoloženja“: **zanositi se, nasladivati se, zabavljati se; razonoditi se, oduševiti se, zadovoljiti se** (*Zanosio sam se tajnom – Crvi zemlje, moje matere, / Dugo će se mnome nasladivati – Zadovoljio se tablom čokolade*);
- 8) „neki povratni glagoli koji izriču društvo“: **oženiti se, okružiti se** (*Jedino djevicom između svoga naroda neka se ženi – Okruživala se mladim svijetom*);
- 9) „niz glagola koji znače gibanje“: **maknuti, gibati, tresti, trzati, ljuljati, drmati, drmusati; mahnuti, odmahnuti, zamahnuti, njihati, vrtjeti; slijegati, kimati, pucnuti, škrinuti, zakrenuti, zalupiti, potresti; svesti, uzdignuti, nagnuti, svrnuti, zalomiti** (*Ona glavom klima [sic!] – Strah mačem zamahne – A škrine li opet zubma / E onda je bijesna luda – Već je maknuo nogom – S vremena na vrijeme potresao bi gajem vjetar – Kardinal mahne rukom – Zatim svedem pogledom na sve konobarice – Naglo je zalomila cijelim tijelom – Vjetar niže vitkim čempresima – On maše rukom – Jakov odobrovoljeno prstom pucne – Jakov slegnu ramenima – Netko je bijesno drmao kvakom – Zalupio sam vratima svoje sobe – On je na to zaljuljao glavom*);
- 10) „neki glagoli koji znače miris“: **mirisati, zaudarati, smrdjeti, vonjati, odisati** (*To ti miriše djetelinom – Haljine tvoje, djevice, pupoljče ružin, / Mirišu smirnom, alojem i cimetom, divno – Ulica je mirisala zorom i ispranim asfaltom – Surovo kopno miriše snijegom*);
- 11) „neki povratni glagoli koji znače ponos“: **hvaliti se, hvalisati se, hvastati se; dičiti se, ponositi se, razbacivati se, razmetati se** (*Mati se obično sinovima hvali – Čelav se diči kapom – Pohvalio bi se svojim djelom – Mogao se srećom pohvaliti*);
- 12) glagoli **žuriti se, hitjeti, otezati, zatezati** (*Potjerali su Mariju da požuri čišćenjem dugmeta*);
- 13) glagoli **obrasti, zarasti** (*Koji se kamen često premeće, neće mahovinom obrasti*);
- 14) glagoli **kleti se, zaklinjati se** (*Sestra se kune bratom – Kunem ti se pravdom neba – Zakleo bih se zemljom crnom – Kunem se smrću i životom*);
- 15) „glagoli grožnje“: **prijetiti (se), groziti se** (*Zagrozila bi mi se ocem – Peronospora je prijetila našem otoku zarazom – Prijete se svim požarima i ognjevima paklenim – Prijetio se sjekiro*)

⁶ Врсте су наведене сажето, а нумерација је накнадна.

- 16) „u starinskom i pučkom jeziku [...] i glagol *brinuti se*“ (*Moja majko, ne brini se mnome – Svaki veli: „Ne brini se time*“)
- 17) „glagoli koji otvaraju mjesto objektima u akuzativu i instrumentalu“: *zaraziti, zamijeniti, izmijeniti, promijeniti, mijenjati, nuditi, častiti* (*Zarazio mi kockom cijelu kasarnu – Plemić je tek milošću carevom patricijat zamijenio grbom – Petrović ga nudi havanama*)

1.2.5. Говорећи о функцијама и значењима инструментала, И. Антонић (2005) нуди шеснаесточлану класификацију, при чему напушта обичај да се значења падежа без предлога и с предлозима разматрају одвојено. Једна од категорија јесте и ОБЈЕКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ, за који се дају четири модела, од којих се два односе на беспредлошки инструментал: један се наводи као допуна уз глаголе типа *дириговати, доминирати, господарити, користити се, манипулисати, (поза)бавити се, располагати, руковати, руководити, служити се, управљати, трговати, (о)владати*, а други уз глаголе *климати (главом), махати (руком), тапшати (рукама), претити (прстом), цупкати (ногом), мигати / жмиркати (очима), узвијати (обрвама), шкринати / шкљоцати (зубима), мљацкати (устима)* (*idem*: 242–244). Но, инструментал уз глаголе *обилovati* (*примерима*) или *зрачити* (*светлошћу*) не сматра се објекатским, већ ПРЕДИКАТСКИМ (*idem*: 240), уз глагол *оженити се* (*младом девојком*) – СОЦИЈАТИВНИМ (*idem*: 264), а уз глаголе *поносити се* (*својом децом*) и *хвалити се* (*својом новом књигом*) – КАУЗАЛНИМ (*idem*: 270).

1.2.6. Једина монографија о српском инструменталу јесте студија М. Ивић (1954), где се детаљно анализирају значења инструментала из синхроне и дијахроне перспективе. Пошто ју је овде немогуће адекватно сумирати, истаћи ћемо само оне моменте које сматрамо битним за овај рад. Пре свега, категорија „оруђа“ убедљиво се и аргументовано разлаже на два главна значењска типа (са још два подтипа која се нису очувала у савременом језику, те их изостављамо), за која се уведе термини спроводнички и омогућивачки инструментал.

Спроводички инструментал обележава „појам помоћу кога субјекат остварује вршење радње стављајући га у акцију која је једнака извођењу саме радње (*ја копам мотиком* = *ја копам – мотика копа*)“ (*idem*: 255). Специјалан подтип оваквог инструментала јесте инструментал „под којим се подразумева појам НЕОПХОДНОГ МАТЕРИЈАЛА [истакао Б.С.] употребљеног за остварење одговарајуће акције (напр. *заливати водом, пунити сламом, насипати песком* и сл.)“ (*idem*: 19), при чему поједини допуштају и алтернативне реализације (*насути песком рупу – насути песак у рупу, налити водом супу – налити воду у супу*) (*idem*: 20). За примере као што су *нудити (некога) рибом* и *служити (некога) колачима* каже се да су блиски овоме инструменталу неопходног материјала, али се одмах додаје да они немају спроводничку функцију, „пошто нити служе као оруђе којим се изводи вршење, нити остварују резултативну страну глаголског значења“ (*idem*: 23).

Омогућивачки инструментал обележава „појам помоћу кога субјекат остварује вршење радње, али тако да акција тога појма није једнака извођењу саме радње (*ја пијем чајом* = *ја пијем – чаша не пије*)“ . Овакав инструментал

„у савременом језику престаје да буде продуктиван“ и „место њега јављају се конструкције са *помоћу*, *служећи се*, *путем* и сл.“ (*idem*: 255).

Од осталих анализираних значења битно је истаћи још два типа. Први је инструментал (пасивног) узрока, где М. Ивић укључује и примере као што су *поносити се (нечим)*, *дичити се (нечим)*, али и *хвалити се (нечим)*, за који пак додаје би пре спадао у категорију оруђа (*idem*: 85–87). Други је инструментал носиоца стања, који обухвата „оне значењске типове којима лежи у основици употреба инструментала у својству субјектовог заступника у остваривању медијалног глаголског значења“ (*idem*: 101) и укључује врло широк спектар примера. Понајпре оне као што су *климати главом* и *махати руком* (*idem*: 101–109), *бацити се каменом* (*idem*: 105), затим (уз извесне резерве) *трговати свињама* (*idem*: 111фн), потом и „изразито објекатски инструментал“ с глаголима *владати*, *господарити*, *руководити*, *располагати* (*idem*: 113). А међу објекатске инструментале М. Ивић убраја и оне који значе „извесну физиолошку акцију“, као што су *пљувати крвљу* (*idem*: 114) и *уродити плодом* (*idem*: 115).

На друге детаље из ове студије освртаћемо се касније, а засад ћемо само закључити да, и поред изузетно исцрпне анализе, објекатски инструментал није обрађен као посебан феномен.

Мањи број чланака домаћих и страних аутора посвећених (у целини или делимично) инструменталу и инструменталним конструкцијама на овом месту нећемо посебно помињати, али ћемо се на поједина запажања изнета у њима враћати касније.

1.2.7. Што се тиче специјализованих речника глаголских допуна, који би могли бити важан извор информација за тему којом се бавимо, па чак и учинити овај рад сасвим сувишним, постоје само две такве публикације: *Речник глагола са допунама* В. Петровић и К. Дудића (Петровић/Дудић 1989) и речник валенце хрватских и српских глагола Б. Панцера (2001). Међутим, и један и други показују се од мале користи када је у питању објекатски инструментал (односно глаголи који се њиме допуњавају). Наиме, Панцер (2001) инструментал у свим случајевима третира једнако (тј. као „средство, оруђе“), што има за последицу да *писати машином* и *трговати свињама* имају идентичан опис у смислу глаголске валенце (*idem*: s.v. PISATI и TRGOVATI). Уз то, као корпус су коришћени искључиво примери из постојећих једнојезичних и двојезичних речника српско(хрватско)г језика, укључујући и *РМС*, као најобимнијег (целовитог) речника – а то отвара простор за незанемарљив број потенцијалних грешака и пропуста произашлих из лоше егземплификације у самим лексикографским изворима. Тога је, рекло би се, свестан и сам аутор, који у уводу наглашава да се овај речник може схватити и као „речник валенци потврђених у коришћеним речницима“. Слично се, што се тиче третмана инструментала, може констатовати и за речник Петровић/Дудић 1989, где се „инструментал средства“ доследно региструје, без обзира на то да ли се заиста може сматрати допуном (и каквом) – што истичу и сами аутори у уводу, правдајући такав поступак дидактичком наменом овог речника и жељом да се искорене грешке у употреби беспредлошког инструментала. Уза све то,

и један и други, а други поготово, по фонду обрађене глаголске лексике не могу се мерити са *РМС*, те би тешко могли послужити као извор грађе за овај рад или сличне радове. Ове примедбе, разуме се, нипошто не умањују изузетан (и теоријски, а нарочито практичан) значај ових пионирских публикација и њихову општу употребну вредност.

1.3. Проблеми

1.3.1. Први и најтежи проблем с којим смо се сусрели, а чији се обриси могу наслутити из малопре датог прегледа литературе о (објекатском) инструменталу јесте – како идентификовати глаголе релевантне за ово истраживање, тј. на основу којих критерија издвојити глаголе уз које инструментал треба сматрати допуном – и то објекатском. Ако се анализирају наведени примери из референтне граматике М. Стевановића (⁴1989), може се уочити да се, с једне стране, по свим синтаксичко-семантичким критеријима блиски глаголи као што су *одмахнути (главом)* и *замахнути (шеширом)* различито третирају – први за егземплификацију правог „средства или оруђа“, други за неправи објекат. Ипак, овакав поступак М. Стевановића, као и чињеницу да студија М. Ивић (1954) не посвећује посебну пажњу објекатском инструменталу, лако је и разумети и оправдати. Наиме, ни једно ни друго дело не сагледавају проблематику синтаксе падежа (и) из „вербоцентричне“ перспективе – јер таква перспектива није ни била актуелна у ондашњој синтаксичкој пракси, за разлику од данашње. Преформулисан проблем гласио би дакле: како дефинисати – или барем препознати – објекат?

Домаћа традиционална граматика дефинисала је објекат врло широко: као глаголску допуну којом се исказује предмет „на који прелази“, „на којем се врши“, „којем је намењена“, или уопште „у вези с којим се врши“ глаголска радња (Стевановић ⁴1989: 74, Стевановић [¹⁰1983]: 288), односно као „члан реченице којим се означава појам ван субјекта без кога се не може вршити процес означен глаголом којему је дати објекат допуна“ (Стевановић ⁴1989: 75). И поред овако опште дефиниције, у пракси, ипак, лингвистима идентификација правог објекта (и прелазног глагола) најчешће не представља, нити је представљала, никакав проблем, будући да присуство – или могућност присуства – беспредлошког акузатива, као и могућност пасивизације, остаје поуздан индикатор транзитивне конструкције.

Сасвим је другачије с неправим (или даљим) објектом. Он се, као што је познато, може јавити у било ком другом зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији. Осим тога, за разлику од беспредлошког акузатива, остали падежи (с предлогом или без њега) најчешће маркују конструкцију, у већој или мањој мери, неком од адвербијалних семантичких нијанси, попут усмерености, потицања, узрока итд., па као једини критеријум идентификације објекта – гледано и даље из угла традиционалне граматике – остаје његова обавезност. Проблем лежи и у чињеници да Стевановић типологију глаголских допуна оставља неразвијеном: осим, дакле, правог и неправог објекта, који се описују као „најтипичнији примери глаголских до-

пуна“, други типови се не наводе, иако се помиње да се и „средство којима се радња врши“ има сматрати допуном, али не и каквом (*ibid*: 41989: 74–75).⁷

У новијој и модернијој литератури поменути проблем ублажава се на два начина.

Прво, увођењем категорије прилошких допуна, којима се допуњавају глаголи неконкретизоване семантике и које се реализују прилошком јединицом или пак именичком јединицом у предлошко-падежној конструкцији с прилошким значењем; а према значењу се даље класификују на допуне за МЕСТО, НАЧИН, МЕРУ, НАМЕНУ (Станојчић/Поповић 2004: 238), као и ВРЕМЕНА, УЗРОКА И СРЕДСТВА (Петровић 1992), итд.

И друго, неправи објекат редефинише се кроз појам РЕКЦИЈЕ и смешта се у оквиру надређеног појма (глаголске) РЕКЦИЈСКЕ ДОПУНЕ (уп. Станојчић/Поповић 2004: 230–234). Термин РЕКЦИЈА схвата се као *феномен* да нека реч захтева као допуну именичку јединицу у одређеном падежу или предлошко-падежној конструкцији (*idem*: 230), или пак као *синтаксичка веза* између граматички доминантног (управног) и подређеног члана конструкције (тј. допуне) (уп. Петровић 1992, 2000а), а када се односи на глаголе, као ГЛАГОЛСКА РЕКЦИЈА, овај термин може означавати и специфично *својство* глагола да такву допуну захтева⁸. Битна су, дакле, три момента: (а) ради се о односу између глагола и његове допуне, која (б) мора бити именичка јединица и која (в) мора бити у одређеном (не било ком), тзв. РЕКЦИЈСКОМ ОБЛИКУ, условљеном самим глаголом. Глаголска рекција је, према томе, ужи и специфичнији појам од глаголске ВАЛЕНЦЕ, која подразумева само први услов.⁹

Увођењем, дакле, ова два појма (ПРИЛОШКЕ ДОПУНЕ И РЕКЦИЈСКЕ ДОПУНЕ) отвара се могућност за лакшу идентификацију неправог објекта. Наиме, ако пратимо само формални план и ако имамо у виду да се прилошке допуне, за разлику од рекцијских, могу реализовати не само именичким већ и прилошким јединицама, те да је код прилошких допуна, опет за разлику од рекцијских, глаголом условљен само њихов семантички садржај, а не и облик, за разликовање два типа допуна могу се користити тестови парафразе или анафоризације (уп. *сместити се на нешто / у нешто / под нешто / код нечег / близу нечег // ту*, али само *навићи се на нешто*). Ипак, није тешко наћи

⁷ Такве нејасноће биле су вероватно повод и за полемику између И. Мамузића (1954, 1956) и М. Лалевића (1954) о томе да ли примере као што су *писати пером* и *копати мотиком* треба сматрати неправим објектом или не.

⁸ Д. Гортан-Премк (1977) глаголску рекцију схвата као „компоненту опште глаголске вредности која условљава могуће директне, непосредне семантичко-синтаксичке односе зависних именичких речи према глаголу као главној, управној речи у синтагми“, а М. Пети (1982) као „специфично граматичко својство глагола или оглагољена израза да у реченици отвара мјесто каквој именској ријечи у одређеном падежу или приједложном изразу као објекту“. М. Ђурђић (1987) је пак дефинише као „зависност падежног облика именске речи од граматичко-лексичких особина глагола као управне речи у датој конструкцији“.

⁹ Уп., нпр., Петровић 1992 или Кишова 1997. Но сасвим обрнуто овај однос виде аутори који се ослањају на немачки модел депенденцијалне граматике манхајмске школе, по којима је валенца специфична рекција (о томе в. нарочито Мразовић 1986; уп. такође и Анић 1988). Може се говорити и о различитим видовима валенце – нпр. семантичкој, синтаксичкој и прагматичкој (в. Ружичка 1978, као и Самарија 1987). У овоме раду под *валенцом* подразумева се искључиво синтаксичка валенца, сем онда када је експлицитно напоменуто другачије.

случајење када су ови формални критерији неприменљиви. У такве спада опште значење СРЕДСТВА, које се реализује типично једним номиналним обликом – инструменталом.¹⁰ Отуда, када треба да одлучимо да ли примере као што су *хвалити се нечим*, *хранити некога / хранити се / нечим*, *задовољити некога / задовољити се / нечим* или *заситити некога / заситити се / нечим*, треба да сврстамо међу прилошке¹¹ или рекцијске допуне, једини критеријум који нам стоји на располагању јесте семантички. А он је врло често варљив и непоуздан.

У литератури су у ову сврху – за разликовање адвербијала од рекцијске допуне – нуђени различити семантички параметри. М. Пети (1982), на пример, у овом смислу предлаже опозицију конкретно : апстрактно, коју користи да разликује конструкције типа *ући у собу* (с адвербијалом) и *ући у Партију* (с објектом). Ово решење, међутим, прави више проблема но што их решава. Наиме, не само што није јасно да ли опозицију конкретно : апстрактно треба применити на значење глагола или на значење допуне него се тиме и вештачки нарушава системска веза међу семантички сродним конструкцијама: у собу се, наиме, може *ући*, али и у соби *бити*, па затим и из ње *изићи*, баш као што се може „ући у Партију“, „бити у Партији“ и „изићи из Партије“.¹²

Наш лингвиста В. Петровић (1986, 1991, 1992, 2000а, 2000б; Ружић 2005: 500–517 и *passim*) настоји пак да објекат посматра пре свега као семантичку категорију (која има свој синтаксички израз), односно као синтаксички конституент који је носилац „посебне семантичке улоге“ – ту семантичку улогу строго не дефинише, али наглашава да није идентична са семантичком улогом пацијенса. Њену типологију глаголских објекатских допуна – семантички засновану и у неким битним терминолошко-појмовним аспектима знатно различиту од оних које се срећу другде – није могуће овде сажето представити, али ћемо само изнети утисак да, и поред инсистирања на семантичким моментима, критерији за прецизније разликовање објекатских од прилошких допуна и даље остају нејасни или одвећ апстрактни да би били практично применљиви на иоле већем броју примера.

Једино што нам је преостало јесте да устврдимо да неправи објекат (= рекцијска допуна) глагола јесте синтаксичко-функционална и семантичка категорија нејасних, „расплинутих“ граница, те да се она у домаћој синтаксичкој литератури често користи као „отпадна“ категорија, у коју се по потреби сврставају сви случајеви за које не постоји боље или елегантније решење, и која се стога може по потреби проширивати или сужавати. Такве природе овог појма и термина треба, дакле, бити свестан.

¹⁰ На ову околност указује се, иако у знатно другачијем контексту, и у раду Поповић 1990.

¹¹ Да проблем буде још већи, термин (прилошка) допуна СРЕДСТВА, који би овде долазио у обзир као једно од решења, В. Петровић (1992) примењује, рецимо, на сасвим други тип случајева: *писати пером* или *сећи ножем*.

¹² Истини за вољу, М. Пети ни у поменутом раду, ни у потоњој хрватској граматици (Барић и др. ²1997), слично осталим хрватским ауторима, не прави дистинкцију између прилошке одредбе и прилошке допуне, већ и једно и друго обухвата термином „приложна ознака“. Но проблем је исти.

1.3.2. Други проблем тиче се чињенице да смо се, опредељењем за исцрпни емпиријски („речнички“) приступ, који подразумева изузетно обимну грађу, аутоматски суочили и с осталим горућим проблемима везаним за синтаксичку природу глагола: од статуса рефлексивних глагола и феномена рефлексивизације¹³, преко категорије глаголског вида и ефеката који (им) перфективизација и уопште глаголска творба имају на глаголску рекцију и семантику, па до третмана глаголске полисемије.

Последње питање чини нам се и најбитније. Иако је, наиме, последњих година полисемија интензивно проучавана у домаћој лексикологији¹⁴, утисак је да је у том послу сва пажња била усмеравана искључиво на именске речи, те да је глаголска полисемија „прећутно“ препуштана синтаксичарима, који су је пак, са своје стране, махом игнорисали.¹⁵ Иако у потпуности следимо становиште Љ. Поповића (2003а итд.) да се глагол, ако је полисемичан, у реченици реализује искључиво у једном значењу (од више њих), које се може означити термином СУБЛЕКСЕМА, те да би отуда основне јединице класификације и систематизације у овом истраживању требало да буду не „цели“ глаголи, већ искључиво њихове сублексеми (тј. поједина значења), стекли смо утисак да би у пракси овај захтев, у овом тренутку, било изузетно тешко до краја и доследно остварити.

С једне стране, чини нам се да појам сублексеми заслужује даљу теоријску разраду, при чему имамо у виду два делимично повезана питања. Прво – да ли појам сублексеми треба везати искључиво за конкретан план реализације глагола у реченици (у ком случају би имао тзв. „етски“ статус), или пак за апстрактни, системски, (интра)лексемски план (у ком случају би имао „емски“ статус). И друго – како (у смислу сублексеми) третирали случајеве варијабилне глаголске валенце, односно двојаке рекције. Примера ради, иако није тешко раздвојити две сублексеми глагола *прећу* („кретати се“ и „преварити“), питање да ли примере *прећу преко реке* и *прећу реку* треба третирали као одвојене сублексеми не чини нам се тривијално: нема сумње да те две конструкције као целине имају различито значење, али да ли се то може тврдити и за сам глагол у њима? При томе имамо у виду лексикон (и његово теоретско моделовање), а не речник (дикционар), где се, из практичних разлога, разлика између значења лексеми и значења конструкције може и занемарити.

С друге стране, чак и ако на страну ставимо горенаведене недоумице, неконзистентан и на моменте чак хаотичан начин на који *РМС* раслојава, дефинише и илуструје глаголска значења (чиме ћемо се детаљније бавити другом приликом), тешко да је увек компатибилан са доследном применом „сублексемског“ приступа при разврставању глагола у класе, и њиховом презентовању.

¹³ И поред бројних и изузетно вредних радова (уп. нпр. Ивић 1961–1962, Милошевић 1973, 1977, а такође и Самарџић 2003), остаје чињеница да о рефлексивним глаголима постоји само једна једина опсежна студија, стара више од једног века (Боранић 1899).

¹⁴ Уп. Горган-Премк 1997 итд.

¹⁵ Овај утисак једнако важи и за светску (опште)лингвистичку сцену.

1.3.3. Имајући све то у виду, приликом ексерпције смо најпре узимали у обзир све глаголе за које нам се чинило да захтевају допуну (ма које врсте) у беспредлошком инструменталу. При накнадној селекцији пажњу смо посветили пре свега интранзитивним нереклексивним глаголима, а потом рефлексивним глаголима без транзитивне паралеле. Као пресудан фактор често смо на крају ипак морали призвати „језичко осећање“ и сопствену интуицију о томе да ли је реч о рекцијској допуни, те да ли дати глагол или групу глагола треба укључити у корпус или не. Међу транзитивним глаголима имали смо у виду оне који задовољавају два услова: први, да се инструментал у њима не може схватити као типично „спроводничког“ или „омогућивачког“ типа (в. т. 1.2.6) и други, да се могу од њих образовати релативно хомогене семантичке класе; овај други услов, испоставило се, било је јако тешко задовољити, а слично важи и за њихове рефлексивне парњаке. Стога су многи глаголи ипак на крају морали бити или у потпуности одбачени, или остављени ван класификације, да би били накнадно сумарно побројани у посебном одељку.

* * *

У наставку ћемо најпре укратко описати структуру реченичних модела, а затим ћемо представити конкретне моделе и глаголске класе. Детаљан преглед интранзитивних глагола (изузев рефлексивних глагола с транзитивном паралелом) дајемо у т. 2.1.1–10, потом дајемо елементарни приказ транзитивних глагола уз које би се номинал у беспредлошком инструменталу могао сматрати неправим објектом (т. 2.2), а затим се укратко осврћемо на рефлексивне глаголе с транзитивном паралелом уз које би се номинал у беспредлошком инструменталу такође могао сматрати неправим објектом. Рад завршавамо кратким закључком (т. 3).

2. Реченични модели и глаголи

Потребно је најпре подсетити се разлике између појмова глаголског и реченичног модела, будући да их је врло лако међусобно мешати. Разлика је, наравно, у перспективи: једна представља поглед на синтаксичко-семантичку природу глагола из угла лексикона, друга из угла њихове реченичне реализације. Глаголски модел информише нас о томе у каквим се све конструкцијама и реченицама дати глагол може употребити, с којим и каквим допунама (што се обично своди на опис његове синтаксичке и семантичке валенце), а реченични модел обавештава нас о томе који се све глаголи могу у њега уклопити. Када би сви глаголи били моносемичне речи са фиксном валенцом и рекцијом, између ова два појма можда би се и могао ставити знак једнакости. Но, пошто нису, и пошто нас у овом раду интересују искључиво глаголи који задовољавају један конкретан рекцијски услов, реченични модели намећу се као логичан избор.

Реченични модели дати су као табеле, и састоје се од компонената којима се приказују:

- **ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА РЕЧЕНИЦЕ** – која представља елементарну информативну архитектуру описану терминима као што су ТЕМА, РЕМА и ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС (према Поповић 1997б, 2002);
- **ФУНКЦИОНАЛНО-СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА РЕЧЕНИЦЕ** – описана уобичајеним терминима за синтаксичке функције (према Станојчић/Поповић 2004: 189–381 и Поповић 1997–2000);
- **СИНТАКСИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ** којима су дате функције реализоване, при чему је посебна пажња посвећена вредностима класификационих категорија глагола¹⁶ у датом значењу;
- **ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК** синтаксичких јединица;
- **ОПИС СИТУАЦИЈЕ** – где се најпре побрајају ентитети који у ситуацији учествују (и приписују им се евентуално одговарајуће семантичке улоге – АГЕНС или ПАЦИЈЕНС), наводи општи тип ситуације (АКЦИЈА, АКТИВНОСТ или ПРОЦЕС)¹⁷, а затим се својеврсним „метајезиком“ описују најважнији дистинктивни моменти који дати тип ситуације одвајају од осталих;
- **ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА** – што подразумева навођење обавезних или најфреквентнијих (типова) референата, као што су ОСОБА, КОЛЕКТИВ, АПСТРАКТАН / КОНКРЕТАН ПОЈАМ, ПРЕДМЕТ, СУПСТАНЦА ИТД.,¹⁸
- **(ИНТЕГРАЛНА) ПОСЕСИВНА КОНТРОЛА** – што подразумева означавање ентитета који представља контролора, односно контролисани ентитет, у ситуацијама где је тај моменат битан (примера ради, у ситуацији денотираној реченицом *Пас маше репом* постоји однос интегралне посесивне контроле, где је „пас“ контролор, а „реп“ – контролисани ентитет; уп. *Пас маше ?туђим репом*).

Иза сваког реченичног модела наводимо листу глагола у одговарајућим значењима (= сублексемама), односно са цитираним дефиницијама које РМС за њих даје. Лексеме наводимо онако како их наводи и РМС, с тим да, када су у РМС под истом одредницом дати и рефлексивни и нерелативни глагол, на одговарајући начин означавамо шта треба узети у обзир (нпр. „БАТРАТИ (СЕ)“, одн. „ЗАНОСИТИ (СЕ)“). На одговарајуће сублексеме упућујемо стрелицом (→). У оним случајевима када нисмо сигурни да ли се дата глаголска сублексема уклапа у реченични модел (односно да ли је дефиниција коју РМС нуди адекватна), користимо стрелицу с упитником (→?). Наводимо све примере којима РМС илуструје одговарајућу сублексемама с траженом допу-

¹⁶ Тачније, свих оних који се могу сматрати класификационим категоријама.

¹⁷ Наведену поделу ситуација на типове треба узимати с великом резервом, јер нема конкретно теоријско упориште нити прецизне дистинктивне параметре. У литератури се могу наћи разрађене и строго дефинисане типологије ситуација (уп. нпр. Дик 1989: 89–109), али ниједна се, колико нам је познато, не може лако прилагодити српском језику (ни другим словенским језицима) због проблема које причињава категорија глаголског вида.

¹⁸ Термин онтолошки тип референта предложио нам је проф. др Љубомир Поповић.

ном (при чему је номинал у инструменталу подвучен). Ако пак допуну *РМС* не илуструје, или нам се илустрација не чини адекватном, у средњим заградама дајемо потврде из других извора: најпре из *РСАНУ*, затим из *Електронског корпуса српског језика*¹⁹ (скраћеница: *ЕЛК*) и потом из других општих електронских извора доступних на Интернету (скраћеница: *ЕЛИ*). Глаголе код којих потврду за допуну нисмо нашли ни у једном извору, а мислимо да их ипак треба прикључити датом моделу, наводимо накнадно, као допунску листу. Глаголе код којих смо имали недоумица (према дефиницијама из *РМС* или према сопственом језичком осећању) да ли припадају датом моделу или не – обележавамо упитником (?).

2.1. Интразитивни глаголи

Ову групу глагола разврстали смо у девет класа, чији су типични представници глаголи типа *управљати* (са два подтипа: *владати* и *пилотирати* – т. 2.1.1.а–б), *трговати* (т. 2.1.2), *мицати* / *махати* (т. 2.1.3), *ударати* / *лупати* (т. 2.1.4), *руковати* / *служити се* (т. 2.1.5), *бацити се* (т. 2.1.6), *бавити се* / *бактати се* (т. 2.1.7), *дичити се* (т. 2.1.8), и *одисати* / *мирисати* / *зрочити* (т. 2.1.9). Остали глаголи сумарно су дати у т. 2.1.10.

Три „језгрене“ класе чине глаголи типа *управљати* (односно *владати* / *пилотирати*), *трговати* и *мицати* / *махати*, а њихова упадљива карактеристика јесте да образују реченице у којима је семантичка улога номинала у инструменталу најсличнија ПАЦИЈЕНСУ, али се од њега разликује по једном обележју: за разлику од „правог“ пацијенса у транзитивним конструкцијама, овде појам у инструменталу не пролази кроз промену стања, што се обично сматра кључним (или прототипичним) обележјем пацијенса.²⁰ Отуда би се семантичка улога номинала у оваквим конструкцијама евентуално могла назвати „нетипичним“ или „неправим“ пацијенсом.

За глаголе типа *управљати* и *трговати* занимљиво је и то да су по правилу (примарно) имперфективни, те да се не могу лако перфективизовати.²¹

¹⁹ Корпус изграђује и одржава проф. др Душко Витас с Математичког факултета Универзитета у Београду, са својим сарадницима.

²⁰ Д. Даути (1991), на пример, категорије агенса и пацијенса не сматра дискретним, већ „расплинутим“ категоријама, са својим прототипичним центрима: протоагенсом и протопацијенсом, а међу „протопацијентивна“ обележја убраја *промену стања*, *захваћеност каузацијом*, *мировање* (у односу на другог партиципанта), *егзистенцију зависну од реализације ситуације* итд.

²¹ Ова чињеница могла би се можда довести у везу са запажањима И. Грицкат да перфективни глаголи често имплицирају „позитиван резултат“, односно „успех“, а имперфективни не (1957-1958), те да српски језик генерално оскудева у творбеним средствима којима се постиже „чиста“ перфективизација (1966-1967).

2.1.1.a. Глаголи типа *владати*

Табела бр. 1

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС				
	ТЕМА	РЕМА			
ФУНКЦИОНАЛНО-СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ПОСЕБНА ПРИЛОШКА ОДРЕДБА)	
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични (најчешће имперфективни) интранзитивни нереклексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица	Прилошка јединица аблативног значења	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (в. нап. 3)	ППК с прилошким аблативним значењем	
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂	Место (позиција) одакле се „пројектује“ контрола	
	Вољна активност АГЕНСА (в. нап. 1) којом се ЕНТИТЕТ₂ држи под контролом.				
	При томе ЕНТИТЕТ₂ не пролази кроз промену стања.				
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа, колектив		Држава, територија, установа, колектив (и његова активност)		
ПРИМЕРИ:	<i>Ђурађ Комитет Пера Генерал</i>	<i>је владао је управљао је руководио је командовао</i>	<i>Србијом државом пројектом војском</i>	<i>(из Смедерева) (из сенке) (од куће) (издалека / с брда)</i>	

НАПОМЕНЕ:

- Активност у начелу може бити „статичног“ и „динамичког“ типа. Први тип могао би се описати као „бити на власти (с неком титулом)“, „имати под својом контролом“, где се мање истиче ангажованост агенса, а више његов статус, као код глагола *царевати*, *кнежевати* итд.; у таквим случајевима допуна у инструменталу најчешће није ни потребна. Други тип могао би се описати као „давати наредбе, задатке неком колективу, одлучивати о његовом деловању или статусу“, и тада се потенцира управо ангажованост агенса – такви су глаголи *управљати*, *руководити* итд.

- 2) Глаголи „статичног“ типа могу развијати секундарна значења у смислу „ширити се, распростирати се, испуњавати“, као у егзистенцијалној реченици с иницијалном ситуентском одредбом *У соби је царевала тишина* или *Марком је завладала паника* с иницијалним семантичким субјектом. Овакве реченице не припадају горенаведеном реченичном моделу ни по својој семантици, ни по информативној структури.
- 3) Код појединих глагола, као што су *владати* и *царевати*, неправи објекат може се реализовати и номиналом у ППК: *над* + инструментал, а код других (*командовати*, *председавати*) – номиналом у беспредлошком дативу; обе алтернативе дају читавој конструкцији нешто другачију семантичку нијансу.
- 4) Уз глаголе *руководити* и *управљати РМС* наводи и примере с транзитивном конструкцијом, тј. с правим објектом у беспредлошком акузативу, што се данас осећа као архаично.
- 5) Уз глагол *заповедати РМС* наводи (и) пример с неправим објектом у ППК: *с* + инструментал.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **АДМИНИСТРИРАТИ** н. →[?] (1) нем. *водити администрацију, управљати*. →[?] (2) нем. *бити администратор (1б)*. [РСАНУ: – Муж има права миразна добра уживати и истима администрирати]
2. **БАНОВАТИ** н. → (2) *господарити, управљати*. [РСАНУ: – Ал тко ће сада Хрватском бановат, | Тко л' бранит њену жуђену слободу?]
3. **БАРЈАКТАРИТИ**[?] н. → *заповедати, командовати; бити на челу, предњачити (у чему)*.
4. **ВЛАДАТИ** н. → (1) *управљати државом; имати власт над ким или чим*. – Не могу ја више својим срцем владат. *Змај*. Умела је она да влада собом и да се уздржава. *Бар*. → (2) *издизати се изнад своје околине, доминирати (чим)*. – То брдашце владало је читавим околишем. *Крл*.
5. **ГАЗДОВАТИ** н. → (1) *привређивати; водити газдинство, економију, водити домаћинство, имање, управљати*. [РСАНУ: Општине ... морају својим шумама да газдују по принципу трајног газдинства] →[?] (2.а) *господарити, владати*.
6. **ГОСПОДАРИТИ** н. → (1.а) *бити господар (чега), владати, управљати; заповедати; држати у власти*. – Све више смо господарили друмовима, па и Савом. *Поп Ј*.
7. **ГОСПОДАРИТИ** н. → (1.б) *војн. и спорт. бити у надмоћном положају; држати под својом контролом*. – Батерије им заузеле дивне положаје! ... Господарили су целом околином. *Јаки*. *Ђ*. Сваки играч мора ... господарити читавим пољем. *Вар*.

8. **ГОСПОДОВАТИ** н. → (2) *владати, управљати*. – [РСАНУ: Његов брат Угљеша господовао је целом Романијом до Солуна]
9. **ДИРИГИРАТИ** н. → (а) = **ДИРИГОВАТИ** лат. *управљати извођењем музичког дела одређеним покретима руку*. [ЕЛИ: Фајнс је виђен и на концерту Београдске филхармоније[.] којом је диригирао Зубин Мехта.] → (б) *управљати уопште, владати*. [РСАНУ: – Расположење ... није било такво и толико да њиме не би могла дириговати једна јака и добра управа земаљска]
10. **ДИРИГОВАТИ** н. → = **ДИРИГИРАТИ**. [ЕЛИ: Током боравка у бразилу дириговао је свим великим оркестрима те земље (...).]
11. **ДОМИНИРАТИ** н. → (1) *владати, управљати*. Две главне идеје доминираху том политиком. *О 1975.* → (2) *имати превласт над неким или нечим*. – Он би се обранио ... отворио јаку паљбу одозго на непријатеља, којим је доминирао. *Срем.* → (3) **геогр.** *истицати се својим положајем, уздизати се над околином*. – Лежећи на побрђу, при ушћу Саве у Дунав, Београд доминира великим делом поменутог [панонског] басена. *Цвиј. Мјестом доминира жупни дворац. Матош.*
12. **ДРМАТИ** н. → (2) **фиг. разг.** *водити главну, одлучну реч, одређивати по својој вољи, управљати, владати*. – Људи који ... дрмају судбином ове земље научили су нас да ствари око себе друкчијим очима посматрамо. *Цар М.* У тој је рупи он десет година ... биљезник, бог богова, који дрма Биковским Горицама. *Кол.*
13. **ЗАВЛАДАТИ** с. → (1) *ставити под своју власт, овладати; освојити; постати господар*. – У почетку 1807. године ... Срби завладају Биоградом. *Вук.* Поткраљ ће завладати селом и пријећи преко своја три моста напредујући. *Крањч. Стј.*
14. **ЗАГОСПОДАРИТИ** с. → *постати господарем, овладати*. [РСАНУ: – Енглеска ... од 1882. загосподарила је Египтом.]
15. **ЗАГОСПОДИТИ** с. → **в.** **ЗАГОСПОДАРИТИ**. [РСАНУ: – Млечићи [су] ... присвајали себи градић за градићем, док нису ... загосподовали добрим дијелом истарског полуострва.]
16. **ЗАГОСПОДОВАТИ** с. → (1) *загосподарити*. – Она је брзо загосподовала цијелим Егејским морем. *Баз.* Од тога је часа она загосподовала мојом вољом. *Вел.*
17. **ЗАПОВЕДАТИ** н. → (2) *управљати, руководити, командовати*. – Говорила је громко као да заповиједа војском. *Макс.* Ти си га родила, па ти си преча и да заповиједаш с њиме. *Ђор.*
18. **ЗАЦАРИТИ** с. → (2) *завладати, узети врховну власт, загосподарити*. [РСАНУ: – [Човјек] је већ на све стране показао своју супериорност и већ зацарио овим светом.]
19. **КОМАНДИРАТИ** сн. →[?] (2) *бити заповедник*. [РСАНУ: Оно ти је војвода Мирко ... | Он цијелом војском командира.] → (3) **фиг.** *(коме, киме, чим) – наређивати да се што учини, управљати,*

- имати главну реч.* – Кад се венчаше, она узе да командира и њим и кућом. Ранк.
20. **КОМАНДОВАТИ** сн. → (1) = **КОМАНДИРАТИ**. [РСАНУ: Учествовао [је] у оба наша рата с Турцима, командујући добровољцима.]
21. **КРАЉЕВАТИ** н. → (1) *бити краљ, владати државом као краљ.* [РСАНУ: Па, дабогда, светли Кнеже, | свима нама кнезовали! | Краљевали, царевали!] →² **фиг. (2.а) бити први, имати превагу над осталима у свакој сврсти, преовлађивати** →² **(2.б) уздизати се изнад своје околине (о планини, брезу, грађевини и сл.)** – Модрином краљујем, сфинга несхваћена. →² **(2.в) бити у пуном развиту, бити свуда, владати.**
22. **ОБВЛАДАТИ** с. → *овладати.* – Неисказана бол обвлада њиме. *Тип.*
23. **ОБЛАДАТИ** с. → **(а) овладати.** – Турци ... обвладају готово сасвим нахијом шабачком. Вук.
24. **ОВЛАДАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ОБЛАДАТИ*. [РСАНУ: Све више овладавало је море његовим ћутилима.]
25. **ОВЛАДАТИ** с. → **(1.а) заузети, освојити, завладати.** – Непријатељ је био успео да овлада половином града. Дед.
26. **ОВЛАЂИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ОБЛАДАТИ*.
27. **ПРЕДСЕДАВАТИ** н. → = **ПРЕДСЕДАТИ. бити председник, вршити дужност председника.** [ЕЛК: ...грчки министар, чија земља у овом полутођу председава Европском унијом... /супстандардно/]
28. **ПРЕДСЕДНИКОВАТИ** н. → *вршити председничке дужности.* [ЕЛИ: У време кад је је овим удружењем председниковао прота смиљанић мали црквени календар имао је на насловној страни петокраку звезду уместо крста!]
29. **ПРЕДСЕДАТИ** н. → = **ПРЕДСЕДАВАТИ**. [ЕЛИ: До избора председника седницом је председао најстарији члан Одбора народни посланик Владо Секулић. /супстандардно/]
30. **ПРЕОБЛАДАТИ** с. → **в. ПРЕВЛАДАТИ.** – Кад су ... Турци преобладали истоком ... има од њих неколико листина из 15. вијека. *Јаг.*
31. **ПРЕСТОЛОВАТИ** н. → *владати као владар с престола.* [ЕЛИ: Кућа књаза српског Милоша Обреновића (...) из које је књаз током две године престоловао Србијом, већ годинама пропада.]
32. **РАВНАТИ** с. → (3) *вршити функцију, имати звање стареши-не какве установе, завода, предузећа и сл.; управљати, руководити; упућивати у одређеном правцу, усмеравати према својим интересима, жељама и сл.* – Равна ... опером у Загребу. *Матош.* Ниска колица ... јурила ми у сусрет с дамом која је сама равнала коњићима. *Леск. Ј.*

33. **РУКОВОДИТИ** н. → (1) (неким, нечим, ређе некога, нешто) *бити на челу, водити, предводити (некога, нешто); управљати (неким, нечим)*. – Виши официри били су ... неспособни да руководе великом армијом. *ОП 2*.
34. **СТОЛОВАТИ** с. → (а) *владати, управљати из неког места*. – **фиг.** Грлице тихе брдом нашим столују и јецају меко. *Макс*.
35. **СТРАХОВЛАДАТИ** н. → *владати застрашивањем и насиљем, спроводити режим страховладе*. – Градом је страховладао ... Мраовић. *Крп*.
36. **УПРАВЉАТИ** н. → (2.а) *владати, руководити*. Управљамо овим несрећним народом по нашој најбољој увиђавности. *Дук*. → (2.б) *бринути се о пословима, руководити*. – [Имањем, стоком] управљао је домаћин. *Вес*.
37. **ЦАРЕВАТИ** н. → (1) = **ЦАРОВАТИ**. *бити цар, владати као цар, вршити царску власт*. →² (2.а) **фиг.** *владати, господарити, слободно се ширити, имати превагу над осталим, преовлађивати*. [ЕЛЈИ: – Стефан Немања, који је царевао свом српском земљом (...).]
38. **ЦАРСТВОВАТИ** н. → *в. ЦАРЕВАТИ*. **фиг.** А чим је он [стари Замфир] прилегао, целом кућом је одмах овладао неки дремеж и царствовала нека свечана недељна тишина. *Срем*. Идеја вјечита и чиста царствује свемиром. *Крањч. Стј*.

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

39. **АГОВАТИ**² н. →² (1) *бити ага*.
40. **АТАМАНОВАТИ** н. →² *бити атаман, вршити власт атамана*.
41. **БОГОВАТИ**² н. → (а) *бити бог, владати*.
42. **ВЛАДИКОВАТИ** н. → *вршити службу владике, имати владичанско достојанство и власт*.
43. **ВЛАСТВОВАТИ** н. → *заст. господовати, господарити*.
44. **ВОЈВОДОВАТИ** н. → (1) *бити војвода*. → (2) *заст. заповедати*. – Та ми знамо чети војводоват и слободу бранит. *Кур*.
45. **ГОСПАРИТИ** н. → *индив. в. ГОСПОДАРИТИ*
46. **ГРОФОВАТИ** н. → *владати (о грофу); живети као гроф*.
47. **ЗАБАНОВАТИ** с. → (1) *почети бановати*. → (2) *загосподарити, овладати*. –
48. **ЗАЦАРЕВАТИ** с. → *в. ЗАЦАРИТИ*.
49. **КНЕЖЕВАТИ** н. → = **КНЕЗОВАТИ**. *бити кнез; управљати кнежевином*.
50. **КНЕЗОВАТИ** н. → = **КНЕЖЕВАТИ**.
51. **ПРЕВЛАДАВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према ПРЕВЛАДАТИ (СЕ)*.
52. **ПРЕВЛАДАТИ** с. → (1) *надвладати, надјачати, савладати, узети власт над ким или чим*.

53. ПРЕВЛАЂИВАТИ (СЕ) н. → = ПРЕВЛАДАВАТИ (СЕ).
54. ПРЕОБЛАЂИВАТИ н. → *несврш. и уч. према ПРЕОБЛАДАТИ.*
55. ПРЕОВЛАДАВАТИ н. → = ПРЕОВЛАЂИВАТИ. *несврш. и уч. према ПРЕОВЛАДАТИ.*
56. ПРЕОВЛАДАТИ с. → (1) *потпуно савладати, превладати, надвладати, надјачати.* → (2) *овладати, завладати, добивајући превагу.*
57. ПРЕОВЛАЂИВАТИ н. → = ПРЕОВЛАДАВАТИ.
58. РЕДИТИ₁[?] н. →[?] (4) *управљати, руководити.*
59. ЦАРОВАТИ н. → = ЦАРЕВАТИ.
60. ЦЕСАРОВАТИ н. → *в. ЦАРЕВАТИ.*

2.1.1.б. Глаголи типа *пилотирати*

Табела бр. 2

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС			
	ТЕМА	РЕМА		
ФУНКЦИОНАЛНО-СИΝТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ПОСЕБНА ПРИЛОШКА ОДРЕДБА)
СИΝТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични (најчешће имперфективни) интранзитивни нереклексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица	(в. нап. 1)
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (ређе: ППК: с + инструментал)	
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂	
	Вољна активност АГЕНСА којом се кретање ЕНТИТЕТА ₂ држи под контролом (у смислу усмеравања, давања правца, што захтева и извршавање одговарајућих радњи). При томе је АГЕНС обично у непосредном физичком контакту с ЕНТИТЕТОМ ₂ (тј. на њему, унутар њега итд.; в. нап. 1). ЕНТИТЕТ, не пролази кроз промену стања.			
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Превозно средство (авион, брод, аутомобил, коњ итд.; в. нап. 2)	
ПРИМЕРИ:	<i>Шофер Контрола летења</i>	<i>је управљао је пилотирала</i>	<i>аутомобилом авионом</i>	<i>са земље</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Обично се подразумева да се агенс налази на месту предвиђеном за управљање. У супротном, глаголи се могу реализовати и с посебном прилошком одредбом описаном у претходном моделу.
- 2) Једино се глагол *управљати* (и евентуално *маневрисати*) може допунити номиналом који означава било које „превозно средство“. Остали глаголи захтевају „превозно средство“ одговарајуће врсте (уп. *кормиларити бродом / једрилицом / *аутобусом, пилотирати авионом / једрилицом / двокрилцем / *бициклом* итд.).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **КОРМАНИТИ** н. → *в. КОРМИЛАРИТИ*. [ЕЛИ: Пароле за народ, а Америка кормани Србијом.]
2. **КОРМИЛАРИТИ** н. → *управљати кормилом дајући правац чему, крманити, крмиларити*. [ЕЛИ: ...и успешно кормилари нашим бродом, који иде напред (...).]
3. **КРМАНИТИ** н. → *кормиларити*. [ЕЛИ: Друг Валтер (...) мудро је и без великих потреса крманио бродом пуним притајених лудака (...).]
4. **КРМИТИ**_{н.} → = **КОРМИЛАРИТИ**. – Зна крмити лађом кад ударе у њу олује. *М-И*.
5. **КРМИЛАРИТИ** н. → **КОРМИЛАРИТИ**. – Зауздао [сам] рудо на колицима попут коња те крмиларећи њим сам се возих на колицима. *Ков. А*.
6. **МАНЕВРИРАТИ** н. →[?] = **МАНЕВРИСАТИ**; *вршити, изводити маневар, маневре*. – Локомотива [је] маневрирала с гарнитуром спаваћих вагона. *Крл*. [ЕЛИ: Маневрира својим аутом брзо и у врло тесном простору.]
7. **МАНЕВРИСАТИ** н. →[?] = **МАНЕВРИРАТИ**. [ЕЛИ: Мајка је била ту да му помогне, али је у једном тренутку, док је он маневрисао трактором, пала је поред плуга (...).]
8. **ПИЛОТИРАТИ** н. → *управљати као пилот авионом или бродом*. – **фиг.** [ЕЛК: Едвард Русијан погинуо је (...) када се авио којим је пилотирао срушио на Калемегдану.]
9. **УПРАВЉАТИ** н. → **(3) давати правац, водити**. [Вилењаци] ветровима управљају. *Ћипл. Креш*. Војници [брдског пука] ... сада први пут управљају [мазгама]. *Јак*. [ЕЛК: Наш – одговара поносно Драгиша, болничар који спретно усправља колицима.]

Према дефиницији у *РМС*, овој класи могао би се прикључити и следећи глагол:

10. **ДУМЕНИСАТИ**[?] н. → *управљати лађом, корманити*. *Вук Рј*.

2.1.2. Глаголи типа *трговати*

Табела бр. 3

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС		
	ТЕМА	РЕМА	
ФУНКЦИОНАЛНО-СИΝТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ
СИΝТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични (најчешће имперфективни) интранзитивни нереклексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица (небројива) Именичка јединица (бројива) (в. нап. 2)
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инстр. једине (без предлога) Инстр. множине (без предлога) (в. нап. 3)
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂
	Вољна активност АГЕНСА која подразумева наизменично куповање и продавање ЕНТИТЕТА₂ (као скуп комерцијалних трансакција у којима агенс учествује).		
	ЕНТИТЕТ₂ (који је предмет трансакције) не пролази кроз промену стања.		
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа, колектив		Сваки ентитет који може бити предмет комерцијалне трансакције (= роба) [Номинал је најчешће употребљен нерекференцијално!]
ПРИМЕРИ:	<i>Пера</i>	<i>је трговао</i>	<i>житом оружјем свињама</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Глаголи овога типа означавају активност у коју су укључене две стране, дакле активност реципрочног типа, а истовремено и активност за чију је реализацију неопходан предмет, тј. роба, па се могу употребити у два типа конструкција *Пера је трговао јабукама* и *Пера је трговао с Лазом*. Није могућа или је, барем, мало вероватна, конструкција с обе допуне: *?Пера је трговао јабукама с Лазом*. Другим речима, једном конструкцијом (која је описана горенаведеним моделом) потенцира се „однос између трговца и робе“ (тј. ку-

повина и продаја робе разним (или неспецификованим) особама и од разних (или неспецификованих) особа, а другом конструкцијом (са социјативним инструменталом) експлицира се „партнерски, пословни однос“ са другом особом – при чему предмет трансакција није спецификован: *Пера је трговао с Лазом* обично значи „Пера је Лазу продавао једну врсту робе, а од Лазе куповао другу врсту робе“. Отуда сви наведени глаголи истовремено припадају и класи реципрочних глагола. *РМС* ову разлику, која се може приказати кроз две глаголске сублексе, уопште не региструје.

- 2) Неправи објекат не може се реализовати паукалном или партизивном синтагмом (уп. **Пера је трговао двома јабукама / с неколико јабука*), осим ако центар синтагме није номинал који означава „врсту“, „тип“ итд. (*Пера је трговао двома врстама јабука / с неколико врста јабука*).
- 3) Неправи објекат може се реализовати и номиналом у ППК: у + акузатив (уп. примере уз *трговати*), што се данас осећа као архаично.
- 4) Изузев глагола *трговати* (и евентуално *шпекулисати*), остали глаголи данас се осећају као архаични (барем у овом значењу).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **КРАМАРИТИ** н. → *трговати ситном робом*. – Тко је боље крамарио том покраденом и препроданом робом? *Ков. А.*
2. **КШЕФТАТИ, КШЕФТОВАТИ** н. → *трговати, препродавати*. – Ево људи, кшефтам и ја ... и ником нисам зајео ни оволико. *Чол. Препродавао и кшефтовао очевим сеном. Петр. В.*
3. **МЕШЕТАРИТИ** н. → **фиг. вршити посао мешетара, посредовати при куповини или продаји**. [ЕЛИ: Директори мешетарили акцијама, тврди МУП.]
4. **ПАЗАРИТИ** сн. →² **(а) (из)вршити пазар (1), продати или купити, продавати или куповати**. – Силан оглед ту је ствари ... али старац не пазари. *Прер.* Пазарило се свачим: еспапом материјалним као год и поштењем, чашћу, љубављу. *Марк. Св.*
5. **ПАТРГАТИ** н. → *радити, трговати чим*. – Ја тијем [чохом] не патргам. *Вук. Рј.*
6. **ПРЕТРГАРИТИ** н. → *препродавати робу на тргу, трговати*. – Претргарио [је] сиром и опутом. *Љуб.*
7. **ТРГОВАТИ** н. → **(1) бавити се трговином, куповати и продавати у циљу зараде, водити трговину**. [ЕЛК: Једини изузетан је Мађарска, са Будимпештанском берзом, на којој се термински тргује житарицама и живим свињама.] → **(2) фиг. чинити нешто предметом трговине, давати некоме нешто на употребу за новац или за неку материјалну корист**. [ЕЛК: Није ово поднебље за оне који тргују слободом.]

8. **ШПЕКУЛИРАТИ** н. → = **ШПЕКУЛИСАТИ**. *трговати ради лаке и брзе зараде, бавити се шпекулацијама, водити послове не бирајући средства у поступцима.* – Мисли се [Чамча] како би добро било овом или оном робом шпекулирати. *Игњ.*
9. **ШПЕКУЛИСАТИ**² н. → = **ШПЕКУЛИРАТИ**. [ЕЛК: Тада се на Берзи још шпекулисало обвезницама ратне штете.]

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

10. **БАЗРЋАНИТИ**² н. → *водити трговину, трговати. Реч. САНУ.*
11. **БАКАЛИТИ**² н. → *држати бакалницу, бавити се бакалским послом, трговати бакалским артиклима.*
12. **ПОТРГОВАТИ** с. → *провести неко време тргујући.*
13. **СПЕКУЛИРАТИ**² н. → **СПЕКУЛИСАТИ**. *бавити се спекулацијом (2), шпекулирати*
14. **СПЕКУЛИСАТИ**² н. → = **СПЕКУЛИРАТИ**.
15. **ТРГАРИТИ** н. → *трговати на ситно, на мало, крамарити. Рј. А.*

2.1.3. Глаголи типа *мицати*, *махати*

Табела бр. 4

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС				
	ТЕМА	РЕМА			
ФУНКЦИОНАЛНО-СИΝТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ПОСЕБНА ПРИЛОШКА ОДРЕДБА)	
СИΝТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични интранзитивни нереклексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица	Прилошка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (в. нап. 2)		ППК с прилошким значењем
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКЦИЈА / АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂	<p>(Типично) вољна акција или активност АГЕНСА којом се ЕНТИТЕТ₂ ставља у ограничено кретање (в. нап. 1).</p> <p>При томе ЕНТИТЕТ₂ не пролази кроз промену стања, нити се прекида интегрална веза или контакт између АГЕНСА и њега.</p> <p>Уколико се ради о активности (означеном имперфективним глаголом), она је итеративнога типа.</p>	
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа, животиња		(Покретни) део тела под вољном контролом агенса или предмет који се може покретати.		
ИНТЕГРАЛНА ПОСЕБИВНА КОНТРОЛА:	КОНТРОЛОП		КОНТРОЛИСАНИ (ЕНТИТЕТ)		
ПРИМЕРИ:	<i>Петар</i> <i>Пас</i> <i>Марко</i>	<i>је (за)махао</i> <i>је (за)вртео</i> <i>је (за)витлао</i>	<i>рукама</i> <i>репом</i> <i>сабљом</i>	<i>(око себе).</i> <i>(лево-десно).</i> <i>(кроз ваздух).</i>	

НАПОМЕНЕ:

- 1) Термин „ограничено кретање“ преузели смо од Д. Гортан-Премк (1971: 59), која га користи да означи „мењање положаја у границама истога места“, при чему се, разуме се, има у виду положај ентитета означеног номиналом у инструменталу. М. Ивић (1954: 102) пак истиче да значење кретања мора бити „такво да се при његовом остваривању осим субјекта и сам појам обележен инструменталом налази у кретању“, односно „такво да појам који треба да понесе функцију инструментала буде тим кретањем и сам у потпуности захваћен“. Ми бисмо делимично кориговали ову констатацију – наиме, код ових глагола субјекатски појам је за кретање одговоран, али сам по себи остаје на истом месту. Неопходан услов јесте и да појам у инструменталу буде или интегрални део агенса (део тела под вољном контролом), или какав предмет под потпуном контролом агенса.
- 2) Поједини глаголи могу се реализовати и у транзитивној конструкцији с акузативом (уп. *витлати секиру* и *витлати секиром*). У вези с тим, М. Ивић (*ibid.*) наглашава да се у конструкцији с инструменталом „појам обележен инструменталом не схвата објекатски у правом смислу речи, тј. да [...] се при тумачењу дате ситуације остварења радње искључује моменат циљности“, односно да тада „глаголска радња [...] треба да буде по природи својој таква да се или врши спонтано, без одређеног циља [...], или бар да допушта у датој ситуацији да циљност буде ирелевантна, а сам моменат извођења вршења добије првенствени значај [...]“. Д. Гортан-Премк (1971: 60) слаже се с овим тумачењем, додајући да „циљност и у инструменталним синтагмама не мора обавезно изостати, само је она обавезно друкчија од оне у акузативним – у првим циљ је радња, њено вршење (уколико нису у питању медијални глаголи), а у другим – модификација објекта“²². Управо ово последње – „модификација објекта“ – чини нам се кључним моментом, довољним да и без призивања појма „циљности“ објасни разлику између транзитивне и интранзитивне реализације датих глагола. Иако се и у једној и у другој објекатски појам креће, у транзитивној реализацији објекатски појам пролази кроз промену стања, што га и чини (прото)типичним пацијенсом, а у интранзитивној реализацији с инструменталом – не пролази.
- 3) Имајући у виду разлику између *трести нешто* и *трести нечим*, М. Павловић (1962) уводи термилошку дистинкцију између „ексогеног“ и „ендогеног“ објекта.
- 4) Код великог броја глагола инструментална допуна најчешће се (или искључиво) реализује номиналом који означава „део тела“ – што констатује и М. Ивић (1954: 103), а код појединих глагола „део

²² Слично објашњење даје се и у Гортан-Премк 1977.

- тела“ ограничен је на један једини појам (уп. *слегнути раменима, палацати језиком*).
- 5) Треба истаћи и да је ова класа глагола не само изузетно бројна (уп. преко две стотине глагола на листи) већ и потенцијално врло продуктивна: разумно је претпоставити да исти семантички механизам којим је глагол *мешати* доспео у ову класу (уп. „мешати куковима“ = „чинити покрете куковима као да се нешто меша“) може деловати и код других глагола који садрже семантичку компоненту „чинити покрет(е)“ (нпр. *кидати рукама* = „чинити покрете рукама као да се нешто кида“ итд.)
 - 6) Поједини глаголи развијају и значење „дати знак некоме“ – нпр. *климнути (главом) некоме, махати (руком) некоме* итд. – у том значењу, разуме се, излазе ван модела о којем је овде реч.
 - 7) С обзиром на то да „покретање неког појма“ може имати за последицу производњу звучног ефекта или пак довођење у контакт покретаног појма с неким другим појмом, глаголи ове класе блиски су, с једне стране, глаголима типа *шкљоцати (зубима)* и *мљацкати (устима)* – које смо искључили из корпуса јер сматрамо да им је доминантно значење „производња звука (неким средством)“, а с друге стране, блиски су глаголима типа *ударати (нечим) (по нечему)* – које разматрамо у следећој тачки.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАТРГАТИ** (ЄЄ) н. → (1.б) *с муком покретати нечим (нпр. језиком)*. – Батргао би једва језиком *Марк. М.*
2. **БАЦАТИ** н. →[?] *несврш. према БАЦИТИ*. [Пример *РМС s. v.* *колачати*: човек је почео да крклџа и колача очима, да баца ногама. *Андр. И.*]
3. **ВАЉАТИ** н. → (1.в) *полако, тешко помицати*. – Поче ваљати очима од једнога до другога. *Мат.*
4. **ВИТИ** н. → (2.в) *махати, витлати чим; дизати у ковитлац*. – Вију бичем изнад коњских глава. → (3.б) *њихати, извијати*. – Стала да заједа вијући куковима. *Рад. Д.* →[?] (5.а) *вртети, завртати*. – Како забодје момак чизму у земљу врхом блиставим, па заошије бургијом као да вије. *Чипл.*
5. **ВИТЛАТИ** н. →[?] (1.а) *окретати, обртати, чинити да што лепрша*. → (1.б) *чинити да се што врти уокруг, вртети, ковитлати*. Звиждао је хладан сјеверњак витлајући гадном прашином. *Шимун.* → (1.в) *махати, млатарати чиме*. – Бикови љутито мучу ... витлају роговима. *Наз.* Јурнуо је го ... витлајући сабљом. *Чол.*
6. **ВРГНУТИ** с. → (3) *потегнути, махнути*. – Врже целат, пос'јече му главу. *НП Вук.* [РСАНУ: „Сабљом врже, посјече му главу.“]

7. **ВРДАТИ** н. → (2) *мицати се, кретати се; помицати, покретати (чиме)*. Руке му врдају, а у прсту нема ... снаге. *Ранк*. Не врда прасе ни њушком ни ногама. *Рист*.
8. **ВРДНУТИ** → *сврш. према ВРДАТИ*. [РСАНУ: Ја помене грожђе из туршије, знајући да је оставио јесенас пуну качицу, а појма врдне очима и промени разговор.]
9. **ВРТЕТИ** н. →² (1) *доводити што у кружно гibaње, кретање, окрети, обртати*. → (2.а) *мицати неким делом тела више пута тамо-амо*. – Млада ... све врти плећима и поцупкује колом. *Вукић*. Она врћаше главом у знак да ми га не поклања. *Зал. Л.* → (2.б) *махати*. – [Пас] ... поче вртети репом и умиљавати се око Анђелије. *Вес*.
10. **ВРЋКАТИ** (ЄЕ) н. → *дем. од ВРТЕТИ (СЕ)*. – Репићем врћка и граби све ближе.
11. **ВРЦКАТИ** н. → *брзо мицати, покретати неки део тела амо-тамо*. – А јагањци ... поскакивали су ... врцкајући репом. *Десн*.
12. **ВРЦНУТИ** с. → (б) *сврш. према ВРЦКАТИ*. – Врцну нагло репом. *Креш*. Нити је писнуо нити врцнуо. *Донч*.
13. **ГАНУТИ** с. → (2.а) *маћи, покренути*. – Мирно [је] слушао, а да ни прстом гануо није. *Тур*.
14. **ГИБАТИ** н. → (а) *покретати, мицати, њихати*. → (б) *љуљати*. [РСАНУ: – Зрнато ће класје | пуцкетат живо, гибљућ влаћу витом.] [ЕЛК: Крутих леђа, не гibaјући раменима, (...) упутио се вратима.]
15. **ГИГАТИ** н. → *клатити, млатити*. – Сједне на креветац, држи колач у руци и гига ногама. *Лаз. Л.*
16. **ГРАНАТИ** н. → (2) *фиг. ширити (руке) попут грана, махати (рукама)*. – Стоји он пред кухињом, живо грана рукама. *Радул*.
17. **ДРМАТИ** н. → (1.а) *чинити да се нешто љуља с једне стране на другу, доле-горе; снажно, грубо или на махове трести, потресати*. [РСАНУ: – Игра младеж ... трга се бијесно или удари дрмати тијелом, трескати се и на ногама.]
18. **ДРМНУТИ** с. → (1) *учинити брз, кратак покрет, тргнути, потрести, стрести*. – Овда-онда залутао би до њих [бродова] вјетар да дрмне сурово дријевима. *Наз*.
19. **ДРМУСАТИ** н. → (1) *дрмати снажно, грубо, на махове*. →² (3) *прел. потресати ситним и брзим трзајима*. [РСАНУ: – И у украјинској игри хопаку, играчи скачу, дрмусају рукама.]
20. **ДРМУЦАТИ, ДРМУЦКАТИ** н. → *дем. према ДРМАТИ; изводити ситне, кратке покрете*. – Она се и опет наже иглама и настави дрмуцати главом, као да негодује. *Петр. В.*
21. **ДРУСКАТИ** н. → *дрмати, трести*. – Адил се одмакну и стаде друскати ногама да их утопли на оној студени. *О-А.*

22. **ЗАБАТРГАТИ** (~~СЕ~~) с. → *почети батргати (се)*. [РСАНУ: Обухвати је око паса ... повуче према средини кревета. Она забатрга ногама.]
23. **ЗАВИТИ** с. → (5) *завртети главом; слегнути раменима (у знак сумње и сл.)*. – [Бјежиш ли] ... од жандарма? Какав си с њима? – Као с браћом рођеном. Газда зави шијом – не вјерује му. *Сиј*. Ја бих ипак хтио говорити с господом, – завије лијевим раменом Салф, као да се физички упире у своју намјеру. *Бег*.
24. **ЗАВИТЛАТИ** с. → (1) *почети витлати*. [РСАНУ: – Матија завитгла тробојком.] → (3.а) = **ЗАВИТЛИТИ** *покренути кроз ваздух, зрак, махнути, замахнути (чим)*.
25. **ЗАВРНУТИ** с. → (1.а) *окренути; окрећући затворити, прекинути, смањити, притегнути: ~ кључ, ~ славину, ~ прекидач, ~ дугме на радију, ~завртањ*. [РСАНУ: – Заврнут ћу ножем у рани, нек се разјапи као уста. Чим изађе муштерија, Бикан затвори дебела врата и заврне кључем у гломазној брави.]
26. **ЗАВРТАТИ** н. → (1) *несврши и уч. према ЗАВРНУТИ*. [РСАНУ: – Не знам! – каже и заврће главом. – Кретала се самосвијесно, заврће доњим тијелом, зибље сукњу и погледава успех. – Пред срцбom главнокомандујућег, који заврће очима, стрепње.]
27. **ЗАВРТЕТИ** с. → (1.а) *почети вртети*. → (1.б) *направити који обратј, окренути*. – Заврти својом свјетилком окоруг. *Војн*. → (1.в) (главом) *окренути (главу) који пут лево-десно; одмахнути (обично у знак чуђења или негодовања)*. – И тај рече ... другоме да су рефлексии сасвим исправни, на шта други завртје главом. *Јонке*.
28. **ЗАДРМАТИ** с. → *почети дрмати, изазвати дрмање*. [РСАНУ: – Не свраћа се ниједан да задрма алком на вратима.]
29. **ЗАЖЕТИ** с. → (2) *слегнути (раменима)*. – Питај своје очи, месау! – рече клобучар Маго Шћука, зажев раменом. *Шен*.
30. **ЗАКЛАТИТИ** с. → *почети клатити, ставити у покрет клаћења*. – Истина! – чуди се Лепа и не верујући одречно заклати главом. *Рист*.
31. **ЗАКЛИМАТАТИ** с. → *почети климатати*. [РСАНУ: – Мука је то жива! – Заклимата брат главом.]
32. **ЗАКЛИМАТИ** (~~СЕ~~), **ЗАКЛИМПЕТАТИ** с. → *почети климати (се)*. [РСАНУ: – Перо тужно заклима главом. Први човјек заклима ушатом капом.]
33. **ЗАКРЕТАТИ** н. → (1) *обртати, окретати у страну; завртати*. [РСАНУ: – Чврстом кратком руком показивао је на свом рођеном врату како је то клао и закретао ножем. Његова господична сестра Аурелија ... врло забринуто [је] закрећала главом.]
34. **ЗАКРИВИТИ** с. → (2) *искривити, учинити кривим*. – По блиједом лицу Хусеинову бризну млаз крви, јунак закриви очима. *Том*.

35. **ЗАКРШИТИ** с. → (1) *почети кршити, ломити*. – Стаде уз прозор, па закрши прстима. *Мул.*
36. **ЗАЛОМИТИ** с. → (с ак. и инстр.) *почети ломити, кршити (о рукама, о прстима)*. – Он очајно заломи рукама. *Донч.*
37. **ЗАМАЈАТИ** с. → *некњиж. в. ЗАМАХАТИ*. – [Во] замаја репом, окрете се и оде у шталу. *Нуш.*
38. **ЗАМАЈИВАТИ** → *несврш. и уч. в. ЗАМАХИВАТИ*. – Руке му снажно замајиваху звоном. *Ранк.*
39. **ЗАМАКАЗИТИ**² с. →² *индив. почети сећи маказам, или као маказам*. – Штриц, шуцц ... и готово, – замакази Маркан прсти-ма. *НИН 1960*
40. **ЗАМАХАТИ** с. → *почети махати*. [РСАНУ: Замаха рукама по ваздуху, дајући на знање да жели говорити.]
41. **ЗАМАХИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ЗАМАХНУТИ*. [РСАНУ: Питаш бригадира – док замахује пијуком или кад се одмара у логору.]
42. **ЗАМАХНУТИ** с. → (1) *учинити замах (1), брзо што покренути да се њим удари*. – Крילו на њега замахне дршком од мотике. *Ђип.*
43. **ЗАМАШУКАТИ** с. → *дем. према ЗАМАХАТИ*. – Та забога, огрните се чиме! замашука старица главом. *Куш.*
44. **ЗАМЕШАТИ** с. →^{*} (1) *извршити радњу мешања, смешати, помешати*. [ЕЛИ: Песма је погодила и глумицу (...) која је истрчала на бину и замешала куковима око Џеја.]
45. **ЗАНЕТИ** с. → (1.б) *окренути задњи крај, заокренути*. – Када дођу на узвратиште, вешто занесу ралом Ђур.
46. **ЗАНИХАТИ** (СЕ) с. → *в. ЗАЊИХАТИ (СЕ)*. – Видим! – учини он и заниха главом. *Нуш.*
47. **ЗАНОСИТИ** н. → (1) *несврш. према ЗАНЕТИ и ЗАНИЈЕТИ*. [ЕЛИ: Родила са[м] царским резом, па је Немања губио на тежини, па добио температуру, па заносио главом (...).]
48. **ЗАЊИХАТИ** с. → *почети њихати*. [РСАНУ: Старац зањиха главом, као да хтеде рећи: није то свеједно.]
49. **ЗАОКРЕНУТИ** с. → (2) *заврнути, окренути (нешто)*. – Изр. ~ врат(ом), ~ шију убити
50. **ЗАОШИЈАТИ** с. → = **ЗАОШИНУТИ** (1) *заокренути на страну, занети, савити; за(ко)витлати*. – Он се најприје зграну, заошија рукама. *Куш.*
51. **ЗАПЛЕСТИ** с. → (4) *почети преплитати (ногама)* – Кад Мане заигра и заплете и залупа ногама [у колу], звече они пусти прапорци. *Срем.* [РСАНУ: Магарија је заплела ножицама, лево – десно посрнула ... и поново стала.]
52. **ЗАПЛЕТАТИ** н. → = **ЗАПЛИТАТИ**. *несврш. и уч. према ЗАПЛЕСТИ*. [РСАНУ: Заплеће ногама и цупка.]

53. **ЗАПЛИТАТИ** н. → *несврш. и уч. = ЗАПЛЕТАТИ*. – Заим, вјечито полупијан, стао [би] да заплиће језиком. *Топ.*
54. **ЗАТАЛАСАТИ** с. →² (2.а) *задрхтати*. [Пример РМС s.v. подмигнути: А он ногом замеће ... и подмигне њој, раменима заталаса. *Кош.*]
55. **ЗАТЕГУБАТИ** с. → *покр. заклиматати*. – Хвала, милостиви господине! – затегуба Јакоб главом и остави собу. *Ков. А.*
56. **ИЗВИЈАТИ** н. → *несврш. према ИЗВИТИ*. [РСАНУ: Извијала је она заставицом. ... Хвата се у коло и брзоплето ногама тресе ... раменима страсно извија]
57. **ИЗВИНУТИ** с. → (2) *савити, изврнути према горе*. – Аха – јеси ли, јеси! – извину Махмуд обрвама. *О-А.*
58. **ИЗВИТИ** с. → (1) *савити, искривити, савијајући померити из нормалног положаја, идигнути, подићи*. [ЕЛИ: Продавачица изви обрвама и окрену се другом купцу.]
59. **ИЗЛЕПЕТАТИ** с. → *замахнути, почетети летети, почети махати*. – Тек је излепетао [умирући] танким ручицама попут рањене птичице када умирући крилима излепрша. *Ков. А.*
60. **ИЗМАХИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ИЗМАХНУТИ*. [РСАНУ: Широко измахује ногама, мамуза коња.]
61. **ИЗМАХНУТИ** с. → *извући замахом, учинити један замах држећи што у руци с намером да се зада ударац*. – Вучко .. не измахну секиром. *Лаз. Л.*
62. **ИЗМАШИТИ** с. → (2) *узмахнути*. – Он измаши тако рукама као да уистину нешто разбија. *Сиј.*
63. **КИМАТИ** н. → *чинити покрет главом као знак одобравања, пристајања*. – Нијемак захвали кимајући главом. *Шен.*
64. **КИМКАТИ** н. → *дем. према КИМАТИ*. – Неки су потврдо кимкали главом. *Божих*
65. **КИМНУТИ** с. → *сврш. према КИМАТИ*. – Анђа кимну главом сажаливо. *Уск.* И сви кимнуше у знак пристанка. *Божих.*
66. **КЛАМИТАТИ** н. → *лабаво стијати, климати, климатати*. – [РСАНУ: Кламиће собним вратима.]
67. **КЛАТАРАТИ** н. → *покр. кламитати, климатати*. [РСАНУ: Ноге пустио из воза, па њима клатарарио]
68. **КЛАТАРИТИ** н. → *чинити покрете амо-тамо, махати, млатарати*. – Седели су на вратима од вагона и клатарарили ногама. *Вин.*
69. **КЛАТИТИ** н. → (а) *чинити да се нешто креће (често ритмички) амо-тамо, љуљати, њихати*. → (б) *изводити чим (главом, ногама) покрете од једне стране на другу, напред-назад, горе-доле, климати*. – Немој да клатиш ногама, дрма се цео сто. *Вучо.* Деда Маша ... рече клатећи главом у знак одрицања. *Сек.*
70. **КЛИМАТАТИ** н. → *млитаво покретати чим (главом, ногама) овамо-онамо, млатарати*. – Поп и плећати сусташе климатајући главом час горе час доле. *Глиш.*

71. **КЛИМАТИ** н. → (1.а) *чинити покрете чим (главом, ногама, рукама, горњим делом тела) горе-доле, напред-назад, лево-десно, амо-тамо*. – Климају људи главама, држе их болничарке испод руке. *Дед. В. (1.б) чинити покрете главом у знак одобравања, неодобравања, сумње и сл.* – Климају мудрачки и одобравајући главама. *Петр. В.* Слушајући то ... климао је шурјак сумњиво главом. *Крањч. Стј.*
72. **КЛИМКАТИ** н. → *дем. од КЛИМАТИ*. – Климкала му главом као да га слуша. *Божих.*
73. **КЛИМНУТИ** с. → *сврш. према климати*. – Она климну одобравајући главом. *Лаз. Л.*
74. **КЛИМУЦАТИ, КЛИМУЦКАТИ** н. → *дем. према КЛИМАТИ*. – Поче очима сажимати, главом климуцкати, док напокон не заспи. *Том.*
75. **КОВИТЛАТИ** н. → (1) *нагло, снажно вртети у зругу*. – Ветар је ковитлао отпацама хартије. *Ђос. Б.* [РСАНУ: Некакав враг одевен као кувар; ковитла над главом шерпом и варјачом.]
76. **КОМЕШАТИ** н. → (а) *чинити покрете у разним правцима, мицати*. – Ко није хапсу јео, тај не зна шта је то, – тајанствено старац комешао рукама и објашњавао присутнима шта да се ради. *Рад. Д.* Милош, у забуни, поче кашљати и комешати раменима. *Шор.*
77. **КОЛЕТНУТИ** с. → *покр. макнути, покренути*. – Уздишући колетну раменима и цијелим тијелом. *Миљ.*
78. **КРИЛИТИ** н. → (1.б) (чим) *махати као крилима*. – А младић се грчио и свијао у рањено клупко, крилећи рукама као танким летвама. *Божих.* Без престанка је ... пјевуцкала и зујала, крилећи око себе завитланом кратком сукњом. *Ђоп.* →[?] (1.в) (чим) *уздизати се (као крилима)*. – Младић је једнако говорио ... крилећи духом онамо горе у висине бесконачна неба. *Ђал.*
79. **ЛАМАТАТИ** н. → *млатарати, махати*. – Немојте ламатати крилима без разлога. *Крањч.*
80. **ЛАМАТИ** н. → (2) *в. ЛАМАТАТИ*. – Стадох ламати рукама као да пливам. *Ков. А.*
81. **ЛАНГАРАТИ** н. → *в. ЛАНДАРАТИ (1)*. – Равно укусо испружио тијело и лангарао ногама. *О-А.*
82. **ЛАНДАРАТИ** н. → (1.а) *размахивати нечим, покретати нешто тамо-амо, млатарати*. – Она је играла чардаш одижући сукње и ландарајући њима. *Куш.*
83. **ЛАНДАТИ** н. → *покр. в. ЛАНДАРАТИ (2 и 3)*. – Хлапимуха каже се човјеку вјетрењаку који много ланда језиком. *Вук Рј.*
84. **ЛЕПЕТАТИ** → (а) *махати шумно крилима; лепришати (нпр. на ветру)*. – На улици гакале гуске ... и лепетале весело својим ... крилима. *Кос.*

85. **ЛЕПРШАТИ** н. →² (1.б) *непрел. покретати се кроз ваздух, зрак, махати (о крилима птица, лептира и др.); махати, ударати крилима, летети машући крилима (о птицама, лептировима и сл.).* →² (2) *прел. покретати нешто час у једном час у другом правцу, повијати нешто, махати нечим.* [РСАНУ: *фиг.* – Душа је излазила из свога гнијезда и слабашним крилима стала је лепршати око роднога дрва. – Ветар лепрша новим платном које пуцкета]
86. **ЛЕПРШИТИ** (ЄЄ) н. → *в. ЛЕПРШАТИ (СЕ).* [РСАНУ: Зуји мува, кад лепрши крилима, док је држимо за ногу.]
87. **ЛЕПРШНУТИ** с. → *необ. сврш. према ЛЕПРШАТИ.* – [РСАНУ: Сова лено лепршну гломазним крилима, и тромо прелете на неко друго дрво.]
88. **ЛОМАТАТИ** н. → (1) *покретати час на једну час на другу страну, махати, млатарати.* – Тета вршаше и ломаташе рукама. *Кол. фиг.* Натрули големи храст беспомоћно ломата гранама над бијелим сном хумки. *Вуков.* →² (3) *ударати, млатити.* – И видјеше како један сељак канцијом ломата по младој жени. *Бег.* [РСАНУ: Носи флашу вина ... па све њом ломата по зраку, а капу заитио у затиљак и пјева, што га грло носи.]
89. **ЉУЉАТИ** н. → (1) *чинити да се нешто равномерно креће тамо-амо, клатити, њихати, зибати.* [РСАНУ: Лозар љуљаше неповјерљиво главом.]
90. **ЉУЉКАТИ** (ЄЄ) н. → = **ЉУЉУШКАТИ** (СЕ) и **ЉУШКАТИ** (СЕ) *дем. према ЉУЉАТИ (СЕ).* – Буљбио је у карте и већ поспано љуљкао главом. *Божих.*
91. **МАВАРИТИ** с. → *покр. махати, клатити.* – Био је сасвим пијан и главом маварио као мало слијепо штене. *Берт.*
92. **МАКАЗАТИ** н. → *сећи маказама, шкарама; фиг. кретати се слично маказама.* – Маказајући својим шестарским ногама, он је журио да јави онима доље у земуници.
93. **МАКНУТИ, МАЋИ** с. → (2.а) *учинити покрет, мрднути (нечим).* – Ми ниједно ни ухом да макнусмо. *Лат. Л.*
94. **МАХАТИ** → *несврш. према МАХНУТИ (1).* [РСАНУ: Гледајући замишљено преда се, махао [је] прстима као да нешто тражи.]
95. **МАХНУТИ** с. → (1.а) *учинити покрет (руком или другим којим делом тела или и каквим предметом који се држи у руци).* – Док се владика пео у кола, [кочијаш] поправи кићанке и поносно махну својим бичем. *Тип. фиг.* Вјетрић би шумећи кадикад махнуо плетеним завјесама. *Шимун.* → (1.б) *дати знак покретом.* – Поп слабо махну руком, као да му пријемо. *Лаз. Л.*
96. **МАШУКАТИ** н. → *дем. према МАХАТИ.* – Угледа оца како за њим жустро шепеса и машука штапом. *Божих.*
97. **МЕШАТИ** н. →² (2) *кретати какав предмет (кашику, жлицу, виљушку, вешалицу) кроз неку материју да би је променили или*

- с другом измешали. Изр. ~ језиком нејасно говорити, заплитати језиком (обично у пијанству); [...] ~ рукама окретати руку око руке. [РСАНУ: – Циганин узео штап и стане њиме мешати по води која је туда текла. – Баба, врачара, обично томе послу изучи кћери или унуке ... Обично се изуче оне, које имају обичај да ноћу на спавању мешају устима.]*
98. **МИЦАТИ** н. → (1) *несврш. према МАКНУТИ, МАЋИ.* [РСАНУ: Трљао сам ногу о ногу и мицао раменима.]
99. **МЛАТАРАТИ** н. → *живо покретати тамо-амо, размахивати, махати: ~ рукама.* – Ено крупна главатица ... млатара репом. *Ра-доул.* Продавач млатара главом тамо-овамо. *Сим.*
100. **МЛАТАРИТИ** н. → *в. МЛАТАРАТИ.* – Млатари ... шакама по зраку. *Михољ.*
101. **МЛАТАТИ** н. (а) → *млатарати.* – Петрија трчи од једне јетрве другој ... млата рукама и лупа се по прсима. *Лаз. Л.* Нека старица млата својом тољагом по ваздуху. *Доб.*
102. **МЛАТИТИ** н. →² (3.а) *снажно замахивати, ударати нечим.* – Тупом сјекиром млатио [је] по жилавом грабовом стаблу. *Лал. фиг.* Струја живота млати с нама свакојако. *Киш.* → (3.б) *млатарати, размахивати.* – Седе на гвоздени ступић пред вратима и поче млатити ногама. *Глиш.* Ми се узалуд отимамо и тужно млатимо рукама око себе. *Козарч.* → (3.в) *изазивати снажно љубање, клаћење нечега.* – Мокра и тешка, млатила је [југовина] врховима шуме.
103. **МОТАТИ** н. → (2.а) *фиг. окретати округ (нешто), витлати (нечим), вртети; колутати, кружити (очима, погледом).* – Напољу снажан вјетар још увијек моташе густим снџегом. *Шимун.* Говорио је мотајући очима. *Лоп.*
104. **МОТЉАТИ** н. → *неј. од МОТАТИ; исп. мотати (2б).* – Мотљаш ме по пијаци све јутро. *Рад. Д.* [РСАНУ: – Кад у цркви на себе ставља крсни знак, мотља руком преко прсију као да се од муве брани.]
105. **МРДАТИ** н. → (1.а) *чинити кратке покрете, мицати; мигати: ~ раменима.* – Мрдали [су] брковима као тицалима. *Десн.*
106. **МРДНУТИ** с. → *сврш. према МРДАТИ.* [РСАНУ: – На глави му жута капа ... пуна неких прапораца, па кад мрдне главом а прапорци звече.]
107. **МУЊАТИ** н. → *стрићи ушима, муњевито ћулити уши.* – Тресао је главом, муњао ушима и копао предњим ногама. *Наз.*
108. **МУЉАТИ** н. → (3) (чиме) *фиг. чинити кружне покрете, жва-тати (устима), колутати (очима).* – Сви упрли очи у Хамзагина уста којима он муља, баш као да се у њима нагањају ријечи, неодлучан, да ли да их избаци или прогута. *Киш.* Иде па муља очима ка' да је појео полог. *Вес.*
109. **МУТЉАТИ** н. → (1) *мешати.* – Докопа [га] нека страшна мука, као да му ко мутља руком по прсима. *Вукић.*

110. **МУЋКАТИ** н. → (1.а) *дрмати, трести какву посуду с течношћу, текућином или (ређе) чим растресити да би се то покренуло или измешало.* – Извади ... свежњић кључева, па поигравајући се ... звецкао [је] и мућкао с њима. *Маш. Изр. ~ главом (главу) смишљати, размисљати, мозгати.*
111. **НАГИЊАТИ** н. → (1) *несврш. и уч. према НАГНУТИ.* [РСАНУ: Ко л' бекрија, па нагиње чугуром, | Те он пије оно рујно вино.]
112. **НАКРЕНУТИ** с. → (1) *нагнути на једну страну, управити у неком правцу.* [РСАНУ: – Ура – одговори мирно старац ... и накрене букарицом.]
113. **ЊИХАТИ** н. → (а) *чинити да се нешто равномерно креће тамо-амо, клатити; љуљати, зибати:* ~ дете (у колевци или на крилу), ~ гране (о ветру). → (б) *чинити покрете главом или другим делом тела.* – Заим тужно њише главом. *Андр. И.* Њишу боковима [парови у плесу]. *Наз.* [РСАНУ: Јунаштво је стати па гледати, како копљем њиха ко јабланом.]
114. **ЊИХНУТИ** (ЕЕ) с. → *сврш. према ЊИХАТИ (СЕ): њихнути колевку, њихнути главом.* – Гледајте га, хајдука крвава! И ту њихну зецом на нас. *Вукић.*
115. **ОБРТАТИ** н. → (1) *несврш. и уч. према ОБРНУТИ.* [РСАНУ: – Валови са свију страна јуришају, те час обрћу њом [лађом] у ковитлац, час је нагињу. Кадгод би она претрпила какав ударац добивала би грчеве у срцу, губила дах ... обртала очима.]
116. **ОДМАХИВАТИ** н. → (1) *несврш. и уч. према ОДМАХНУТИ.* → (2.а) *замахивати; одбацивати нешто у страну (замахом, трзајем).* – Да би издувао срџбу, претрчавао је басамаке одмахујући оном краћом, хромом ногом. *Андр. И.*
117. **ОДМАХНУТИ** н. → *махањем, покретом руке или главе или слегањем рамена изразити неслагање, непознавање, помиреност или сл.* – Ако ћу плаћати тамо, плаћам и овде! ... Деда само одмахну раменима, а ћути. *Вукић.* Пропирила му је главом мисао да је најбоље на све одмахнути руком. *Јонке.*
118. **ОДМРДНУТИ** с. → *необ. мрднути, тргнути (неким делом тела) у знак одговора на нешто.* – Сестра одмрдно раменима и ... нечујно изађе. *Сек.*
119. **ОКРЕНУТИ** с. → (1) *кружним кретањем померањем кога или чега променити му положај, обрнути; преврнути.* [ЕЛИ: Ја би се насмејао и окренуо главом, јер је то лаж.]
120. **ОКРЕТАТИ** н. → (1) *несврш. и уч. према ОКРЕНУТИ.* [ЕЛИ: Бандит је окретао главом лево-десно и нишанио је и даље у њу.]
121. **ОМАХНУТИ** с. → (1.а) *замахом окренути, завитлати.* – Омахну златном кабаницом ихвати златним скутом Љутишу. *Бр.* →² (1.б) *учинити брз покрет рукама око себе, размахнути.*
122. **ОТЕГНУТИ** с. → (2) *истегнути; исправити, испружити.* – Два-три пута отегну вратом да прогута пљувачку. *Ћор.*

123. **ОТРЕСАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. и уч. према ОТРЕСТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Он постаје густ, слепљује се око ноздрва (...), па зато морско прасе може да отресе главом и учестало кија.]
124. **ОТРЕСНУТИ** с. → *отрести краткотрајним дрмањем, трзајем, покретом*. – Ухвати за крај од капута и двапут отресну њиме. *Вукић*.
125. **ОТРЕСТИ** с. →² (1.а) *тресући учинити да што отпадне (нпр. плод с дрвета)*. →² (1.б) *тресући збацити, уклонити што с чега: ~ блато, прашину (с обуће, одеће)* Изр: ~ рукама = учинити гест одбијања у узбуђењу, љутњи. [ЕЛИ: Отресе главом и настави ка траци која га је понела ка канцеларији.]
126. **ПАЛАЦАТИ** н. → *палуцати*. [ЕЛК: [Н]ије довољно имати језичину и палацати њоме – ваља је увући кад загусти!]
127. **ПАЛАЦНУТИ** → *сврш. према ПАЛАЦАТИ*. – Палацну врхом језика између белих зубића. *Дав. фиг.* Палацнуше и отроваше нову срећу. *Вел.*
128. **ПАЛУЦАТИ** н. *исп. ПАЛАЦАТИ*. → (1) *брзо избацити и увлачити језик (обично о змији)*. – Подиже нос и палуца језиком. *Кал.*
129. **ПАЛУЦНУТИ** → *сврш. према ПАЛУЦАТИ*. – Облизнувши ... прсте палуцне језиком и мљасне усницом.
130. **ПОДМАХИВАТИ** → *несврш и уч. према ПОДМАХНУТИ*. – Књигу учи, главом подмахује. *НПХ*.
131. **ПОДМАХНУТИ** с. → *учинити покрет одоздо према горе*. [ЕЛИ: Сва буржоазија и новопечена елита се окренула према њему, конобари притрчаше, али он само подмахну руком, да иду, да га оставе.]
132. **ПОИГРАТИ** с. → (4.а) *фиг. почети трептати, затрептати*. „Онај капоња ... неколико тренутака уплашено поигра зеленим очима. *Ћоп.*
133. **ПОКИМАТИ** с. → *кимнути неколико пута*. – Покимав главом ... завапи. *Том.*
134. **ПОКЛИМАТИ** с. → *учинити лагани покрет главом према доле дајући какав знак*. – Поклима главом да разумије. *Шимун.*
135. **ПОМАКНУТИ** с. → (1) *променити место или положај*. – Више неће он сам, лично, помаћи прстом да је [продају] оствари.
136. **ПОМАЊИ** (ЄЄ) с. → = *ПОМАКНУТИ (СЕ)*.
137. **ПОМАХИВАТИ** н. → *махати с времена на време*. – Мој мачак ... крајем репа помахује и на скок се спрема. *Јурк.* Лишко [мачак] је помахивао репином, Зоран рукама. *Пол. 1959.*
138. **ПОМЕРИТИ** с. → (1) *померити с места, покренути, преместити*. Изр: ~ памет коме учинити да ко полуди; ~ памећу, умом *полудети, шенути*.
139. **ПОЊИХАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ПОЊИХАТИ*. – Лахор поњихава зрелом и пуном јагодом. *Ков. А.*

140. **ПОТЕГНУТИ, ПОТЕЋИ** с. → (4) *замахнути чим (руком, каквим предметом) наносећи ударац, ударити*. – Он зна потегнути и шамаром. *Матош*. Дође ми ... да потегнем овим маказама па да јој разбијем главу. *Нуш*. → (6) *истегнути, испружити (руку) у неком правцу*. – Женити? – потегну десницом преко уморног чела ... и насмија се горко. *Ков*.
141. **ПОТРЕСКАВАТИ, ПОТРЕСКИВАТИ** н. → *мало потресати, прескати*. – Иглица је још увијек потрескивала раменима. *Божих*. јесенски влажни ветар ... потрескује својим крилом мутна окна. *Ил*.
142. **ПОТРЕСТИ** с. → (1.а) *(ким, чим, кога, што) – учинити да се ко или што у брзим, кратким покретима покрене неколико пута тамо-амо, горе-доле, заљуљати, зањихати, затрести, почети трести*. – Читавом њиховом нутрином може да потресе једна омашка принципијелна и важна. *Крл*.
143. **ПОТРЗНУТИ** с. → *нагло повући, тргути, цимнути*. – Магаре би малко потрзнуло задњом ногом. *О-А*.
144. **ПРЕОКРЕНУТИ** с. → (1.а) *окренути на другу, супротну страну, с једне стране на другу, одозго према горе*. – Салим-ефендија је на то само преокренуо очима према Адилу. *О-А*.
145. **ПРЕПЛЕТАТИ (СЕ)** → = **ПРЕПЛИТАТИ (СЕ)**. *несврш. и уч. према ПРЕПЛЕСТИ (СЕ)*. Изр. ~ језиком *неразговорно, несувисло говорити*.
146. **ПРОДРМАТИ** с. → (1) *затрести, протрести неколико пута*. – Нетко снажно продрма стајским вратима. *Гор*. →² (2.а) *фиг. јако узнемирити, изазвати снажан утисак, узбудити*. – Ипак је тај догађај продрмао душама *Мркодочана*. *Шимун*. →² (2.б) *фиг. извести из стања мировања, мртвила* – Лепо време ... успавало је људе тако да их ни ноћашњи снег није још продрмао. *Дав*. Бијес продрма шумом. *Бен*.
147. **ПРОМАХАТИ** с. → *махнувши чим у зраку показати коме што, дати какав знак*. – Агенту [брода] је промахао зеленом легитимацијом и тако је срећно прошао. *Дед*. *В*.
148. **ПРОТРЕСТИ** с. →² (1.а) *тресењем, дрмањем извести из стања мировања и довести у кретање*. →² (1.б) *снажним покретима довести нешто у кретање*. [ЕЛК: Луис протресе главом, говорећи сам себи да је посреди сигурно била обмана, нека врста оптичке варке.]
149. **ПРХНУТИ1** с. → (2) *залепришати (чиме)*. – Ко када вјетрић танким грањем прхне, чељаде хрло низбрдице срне. *Шен*.
150. **РАЗМАХАТИ** с. → (1) *покрећути живо, на све стране, почети махати, млатарати чим*. – Дугоња је размахео сва четири крака, мислим ноге и руке. *Ков*. *А*. Размаха он кабаницом. *Лоп*.
151. **РАЗМАХИВАТИ (СЕ)** с. → *несврш. и уч. према РАЗМАХАТИ (СЕ) и РАЗМАХНУТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Стајао сам мирно, зазирући од

- могућности да ми, док буде широко размахивала метлицом преко мојих рамена (...) не саспе боцкаве длачице.]
152. **РАЗМАХНУТИ** с. → (1.а) *учинити замах, замахнути*. – Нису могли овога љета да размахну косом. *Чол*. Размахнуо Омер на њ шаком. *Нам*.
153. **РЕШЕТАТИ** (4) н. → *махати главом лево-десно*. – Поче решетати главом и размахивати рукама. *Мат*.
154. **САЖЕТИ** (2) с. → *слегнути, смаћи (раменима)*. – Рајковић саже раменима и положи писмо на сто. *Цар Е*.
155. **СВРТЕТИ** с. → *завртети*. – Газда-Алекса сврте главом. Нису га очи превариле! *Вукић*.
156. **СЕЦКАТИ** н. → (2.б) *трзати, цимати којим делом тела*. – Живчано поремећен, мигао је образима, сецкао вратом. *Рад. Д*.
157. **СЛЕГНУТИ, СЛЕЋИ** с. →² (2) *слећи се (2а)*. Изр. ~ раменима *учинити покрет раменима, подићи и спустити рамена, као знак недоумице, двоумљења, устезања, збуњености, несналажења*.
158. **СМАГНУТИ** с. → об. у изразу: ~ раменима *смакнути, слегнути раменима*. – Максим смагну лако раменима. *Јов. Ј*. Многи питају Булина колико је искамчио, а он смагну раменима. *Мат*.
159. **СМАКНУТИ, СМАЋИ** сврш. → (1.б) *смагнути, слегнути (раменима)*. – Шта да му радиш – смаче он раменима – тако му вријеме онда било. *Шуб*.
160. **СТЕПСТИ** сврш. → (3) *дићи и спустити, слегнути: ~ раменима*.
161. **СТРЕСТИ** с. → (2) *учинити да се нешто у кратким и наизменичним покретима покрене неколико пута тамо-амо, горе-доле, затрести, потрести*. – Тако рече Сварожић и зловољно стресе главом. *Брл*. Мићка ... стресе раменима ... Да ли бисте ми дали вашу Лизавету? *Моск*.
162. **СТРИГНУТИ** → *сврш. према СТРИЋИ*. – Затим се [слон] стресе ... стригне задовољно ушима и продужи својим свечаним и спорим кораком. *Андр. И*. Не опажа ни младића који је чека ... на концу мало стригне очима у страну и крене. *Кал*.
163. **СТРИЋИ** н. → (4.а) (брцима, очима) *мицати брцима (обично као знак узбуђености); оштро гледати тражећи кога*. – Исприо се [Бора], брцима стриже. *Рад. Д*. Каматник стриже очима на све стране, неће ли угледати кога дужника. *Мат*. Малим је очима стригао наоколо. *Цар. Е*. → (4.б) (ушима) *мицати ушима, уздизати ушне шкољке ослушкујући нешто (обично какву опасност), ћулити, чуљити (о коњу, магарицу, мазги)*. – Коњи зарзаше стригући ушима. *Наз*. Коњи су стригли ушима, збијали се у гомилу, као да им је прилазила звер. *Моск*. Мазга ... стриже ушима. *Кал*.
164. **ТРГНУТИ, ТРЋИ** с. → (2.а) *нагло, брзим покретом повући, потегнути*. – Кочијаш [је] тргнуо уздама. *Торб*.

165. **ТРЗАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ТРГНУТИ (СЕ) и ТРЋИ (СЕ); исп. ТРГАТИ.* [ЕЛК: Понеки је још трзао ногом или руком, однекуда се чуло стењање.]
166. **ТРЕПЕРИТИ** н. → (2.г) *изводити ситне покрете у игрању.* – [Играчица] ногом трепери и само што не зуји као златна буба. *Андр. И.* Ноге су му трепериле, изводећи необично брзо поклецивање. *Моск.*
167. **ТРЕСНУТИ** с. → (4.а) *затрести, задрмати.* – Она тресну мало главом, као човек који се на нешто одлучи. *Лаз. Л. Жандар ...* тресну мамузама салутира и оде. *Срем.* →² (4.б) *мало отрести, отрести краткотрајним дрмањем.*
168. **ТРЕСТИ** н. → (1.а) *енергичним покретима померати тамо-амо, дрмати, дрмусати.* – Коњи фркћу, тресу главом. *Ђос. Д.* →² (4) *цвокотати* – Стадох зубима трести од хладноће. *Ков.*
169. **ТРЗНУТИ** с. → (1) *учинити нагао покрет, трзај, тргнути.* – С времена на вријеме трзне десним раменом. *Радул.*
170. **ТРЧАТИ** н. →² (4.а) (чим) *махати, млатарати, брзо покретати.* – Руке му и очи само играју – час пружа сапун, час улар, час конопац ... Хација га гледа ... Никад он овако не трчи рукама. *Сиј.*
171. **УВИЈАТИ** н. → (3) *чинити кружне покрете неким делом тела, извијати, кривити, савијати.* – Он почне да увија леђима [у колу]. *Ранк.* Некако чудно увија главом и раменима. *Дом.*
172. **УВИТИ** с. → (7) *издигнути, извити.* – Дара је само мирно увила плећима и намрштила се. *Ђоп.*
173. **УГНУТИ** с. → (3) (раменима) – *одићи на спустити рамена, слегнути (раменима) (у недоумици или неприлици).* – Одмахну главом и угну раменима. Боље да ништа не говорим, помисли. *Лал.*
174. **УЗВИЈАТИ**¹ (СЕ) н. → *несврш. и уч. према УЗВИТИ (СЕ).* [ЕЛИ: Ој дјевојко, селен велен! | не узвијај обрвама, | не задаји јад момцима (...).]
175. **УЗВИТИ** с. → (1) *савити навише, дићи увис, подићи; усмерити у одређеном правцу.* – Гле, гле, а зашто то? – узви водник обрвама. *Ђип.*
176. **УЗЛЕПЕТАТИ** (СЕ) с. → *почети лепетати (крилима), залепришати (се).* – *фиг.* Грло му стало грцати, узлепета рукама, ноге му се уздигоше изнад земље. *Ков. А.*
177. **УЗМАХНУТИ** с. → *змахнути чим нападајући кога.* Он бесно зграби забуњену жртву и узмахну њоме. *Ил.*
178. **УЗМАХИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према УЗМАХНУТИ.* [ЕЛИ: Стајао је крај штале (...) и занемоћало узмахивао секиром.]
179. **УКРСТИТИ** с. → (1) *ставити, наместити унакрст.* *Изр:* [...] ~ очи (очима) *гледати разроко (о пијаном или о болесном човеку)*

180. УПРЕДАТИ н. → (4) *извијати*. – Лагано измицала [Спасенија], упредала *слабинама*. *Рад. Д.*
181. ФРЊИТИ н. → покр. *мицати (носом), прћити (нос)*. – „Ми смо они који вучемо кестење из ватре“, тако говори резерва за себе и фрњи *носом*. *Крл.*
182. ЦИМАТИ н. → (1.а) (некога, нешто, нечим, за нешто) *дрмати, дрмусати, трзати, трести*. – Цима том оградом на граници и поткопава је дању и ноћу. *Андр. И.*
183. ЦИМНУТИ с. → *јакo дрмнути, тргнути, затрести*. – Погдешто би ... вијор силно цимнуо прозором. *Лаз. Л.*
184. ЦУЦАТИ₁ н. → (б) *покретати, трести горе-доле*. – Поче да цуца десним коленом и да гризе нокат. *Ком.*
185. ШИБАТИ н. → (1.б) *брзо покретати тамо-амо, вртети, махати*. – Лав је бесно режао и репом оштро шибао. *Пол. 1973.*
186. ШТУЦАТИ₂ н. → (2) (обично шаљ.) *учестано чинити какве покрете*. – Неки сједе на прозорима ... па с насладом прате игранку штуцајући кадикад рукама у ритму музике. *Војн.* Има бога! – гракће Веселица штуцајући својом протезом. *Ћоп.*

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

187. БАТРЉАТИ (1) н. → в. БАТРГАТИ (1).
188. ВИТЛАВАТИ н. → *несврш и уч. према ВИТЛАТИ*.
189. ВРТИТИ н. → покр. в. ВРТЕТИ
190. ВРТКАТИ н. → *дем. од ВРТЕТИ*.
191. ВРТЉУКАТИ (СЕ) н. → *дем. према ВРТЉАТИ СЕ; вртети (се)*.
192. ДРМКАТИ (СЕ) н. → *дем. и уч. према ДРМАТИ (СЕ). Р-К Реч.*
193. ЗАБАТРГАВАТИ (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ЗАБАТРГАТИ (СЕ)*.
194. ЗАВИТЛАВАТИ н. → (1) *несврш. и уч. према ЗАВИТЛАТИ*.
195. ЗАВИТЛИТИ с. → (1) в. ЗАВИТЛАТИ Вук. Рј.
196. ЗАДРМУСАТИ с. → *почети дрмусати, изазвати дрмусање*.
197. ЗАДРМУЦАТИ с. → *индив. в. ЗАДРМУСАТИ*.
198. ЗАКЛАМИТАТИ с. → в. ЗАКЛИМАТАТИ. *Прав.*
199. ЗАОКРЕТАТИ н. → *несврш. и уч. према ЗАОКРЕНУТИ*.
200. КОВИТЉАТИ н. → *ковитлати*.
201. ЉУЉНУТИ с. → (1) *сврш. према ЉУЉАТИ*.
202. ЉУЉУШКАТИ (СЕ) н. → = ЉУЉКАТИ (СЕ).
203. ЉУЉУШНУТИ (СЕ) с. → *сврш. према ЉУЉУШКАТИ (СЕ)*.
204. НАГНУТИ с. → (1) *довести, поставити што у кос положај, накривити, накренути, натеснути*.
205. НИЈАТИ н. → в. ЊИХАТИ (а).

206. НИХАТИ (ЄЄ) н. → в. ЊИХАТИ (СЕ).
207. НИХНУТИ (ЄЄ) с. → в. ЊИХНУТИ (СЕ).
208. ОБРНУТИ с. → (1) окренути (1).
209. ОТЕЗАТИ (ЄЄ) н. → неврш. и уч. према ОТЕГНУТИ (СЕ).
210. ПАЛУЦКАТИ н. → дем. према ПАЛУЦАТИ.
211. ПОМИЦАТИ н. → неврш. и уч. према ПОМАКНУТИ, ПОМАЋИ.
212. ПОЊИХАТИ с. → мало зањихати
213. ПОТЕЗАТИ н. → неврш. и уч. према ПОТЕГНУТИ, ПОТЕЋИ.
214. ПОТРЕСАТИ (ЄЄ) н. → (1) неврш. и уч. према ПОТРЕСТИ (СЕ).
215. ПРЕОКРЕТАТИ (ЄЄ) н. → неврш. и уч. према ПРЕОКРЕНУТИ (СЕ).
216. ПРОМАХИВАТИ н. → (1) неврш. и уч. према ПРОМАХНУТИ.
217. ПРОМАХНУТИ с. → (1) промахати.
218. СЕЦАТИ н. → (2) трзати, цимати.
219. СЕЦНУТИ₁ с. → (1) сврш. према СЕЦАТИ и СЕЦКАТИ.
220. СМИЦАТИ (ЄЄ) н. → (1) неврш. и уч. према СМАКНУТИ (СЕ).
221. СТРИЗАТИ н. → (б) стрићи. Р-К Реч.
222. ТРЕСКАТИ (ЄЄ) н. → (2) дем и уч. према ТРЕСТИ (СЕ).
223. ТРЕСУКАТИ (ЄЄ) н. → у дем. значењу: трести (се).
224. УКРШТАВАТИ (ЄЄ) н. → неврш. и уч. према УКРСТИТИ (СЕ); исп. УКРШТАТИ (СЕ).
225. УКРШТАТИ (ЄЄ) н. → неврш. и уч. према УКРСТИТИ (СЕ); исп. УКРШТАВАТИ (СЕ).
226. ЦУЦНУТИ₁ с. → заљубљати, љубљнути (дете) држећи га на кољену; исп. ЦУЦАТИ_г, Вук Рј.
227. ШТУЦКАТИ н. → дем. према ШТУЦАТИ_г.

2.1.4. Глаголи типа *ударати, лупати*

Табела бр. 5

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС			
	ТЕМА	РЕМА		
ФУНКЦИОНАЛНО-СИΝТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ФАКУЛТАТИВНА) КОНТАКТНА ДОПУНА
СИΝТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични интранзитивни нереклексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (в. нап. 2)	ППК: <i>по</i> + локатив <i>о</i> + акузатив <i>у</i> + акузатив
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	АГЕНС (ЕНТИТЕТ ₁)	АКЦИЈА / АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂	ЕНТИТЕТ ₃
	<p>Вољна акција или активност АГЕНСА која подразумева (итеративно) ограничено покретање ЕНТИТЕТА₂ и његово довођење у привремени површински контакт са (стационарним) ЕНТИТЕТОМ₃.</p> <p>При томе ниједан ентитет не пролази кроз промену стања, нити се прекида контакт између АГЕНСА и ЕНТИТЕТА₂.</p> <p>ЕНТИТЕТ₃ може остати и неспецификован.</p>			
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа, животиња		(Покретни) део тела под вољном контролом агенса или предмет који се може покретати.	(в. нап. 3)
ИНТЕГРАЛНА ПОСЕСИВНА КОНТРОЛА:	КОНТРОЛОП		КОНТРОЛИСАНИ ЕНТИТЕТ	
ПРИМЕРИ:	<i>Петар</i> <i>Лаза</i> <i>Коњ</i>	<i>је ударио</i> <i>је тукао</i> <i>је лупао</i>	<i>штапом</i> <i>главом</i> <i>копитама</i>	(<i>о врата</i>). (<i>о зид</i>). (<i>по земљи</i>).

НАПОМЕНЕ:

- 1) Глаголи ове класе врло су бројни, а велика већина њих може се реализовати и у транзитивној конструкцији, с одговарајућом ротацијом (метатезом) допуна: *ударити штапом по вратима* : *ударити врата штапом*. Штавише, чини се да је таквим глаголима транзитивна реализација управо и примарна (односно фреквентнија), па не изненађује чињеница да је велики број њих остао без потврде.

- 2) Номинал у функцији неправог објекта може се реализовати и у ППК: *c(a)* + инструментал (в. пример из *РМС* уз глагол *љуљнути*), али рекло би се да тиме читава конструкција добија нешто другачију семантичку нијансу.
- 3) Номинал у функцији контактне допуне по правилу означава предмет, односно какву површину. Уколико је пак „предмет ударања“ особа, таква ситуација ће се пре описати транзитивном конструкцијом (*ударити некога штапом* м. *ударити штапом по некоме*), осим уколико се не жели изазвати посебна интерпретација (нпр. да се особа третира као предмет, и сл.; уп. пример из *РМС* уз глагол *ломатати*).
- 4) Овим глаголима блиски су глаголи типа *залупити* (*вратима*), али они не припадају овоме моделу, између осталог и зато што не захтевају контактну допуну.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАПНУТИ** с. → (1) *нагло ударити, лупити, треснути кога*. – [ЕЛИ: Мени се догодило да сам (...) бапнуо доњом страном баника о ивичњак (...).]
2. **БАСАТИ**² н. → (2) *бити, тући, витлати*. – Ветар је басао у колибу. *Тос. Д.* Вечерас је нешто гледам ... газдарицу. Стара је, али је још држећа. Виде л' само како баса сукњом? *И.* [РСАНУ: А онај ти докопа шћапину, па по ногама, вара, баса, док сви часком поскачу.]
3. **БАТАТИ**² н. → *ударати, лупати (ногама при ходу), тешко ходати*. – [РСАНУ: Божић шћапом бата, | Носи сува злата | Од врата до врата. – Божић, Божић бата | На обоја врата, | Носи киту злата, | Да позлати врата.]
4. **БИТИ** н. → (4.а) *са замахом ударати, лупати*. – Посматрају Хорвата, који врштити ... и бије ногом о под. *Крл. Веслима* бијте по води. *М-И.* →² (4.б) *лако додиривати, лупкати*. →² (4.в) *запљускивати*. – Набујала Дрина бије водом о спрудове. *Бар.*
5. **БУБНУТИ** с. → *сврш. према БУБАТИ (1)*. [РСАНУ: Он бубне песницом о врата. – Пресједник бубну руком о сто. – Капу ... је ... изнутра обрисао од зноја и дебелим кажипрстом бубнуо по напетом сукну. – Трже се и бубну главом о зид.]
6. **БУБЊАТИ** н. → (1.б) *ударати, тући*. →² (3) *ударањем по некој површини производити звук*. [РСАНУ: Бела је непрестано бубњао својом великом ... шаком по столу.]
7. **БУПНУТИ** с. → (1) *прел. ударити некога снажно да се чује потмуо звук „буп“ (исп. БУБНУТИ)*. [РСАНУ: Замануо високо картом... Најзад, бупне њом о сто.]
8. **БУЊКАТИ** н. → (1.а) *ударати, пљескати по води или нечем житком производећи шум*. [РСАНУ: Ваљушкајући се, бућкају

- босим ногама по води. – Дјечак ... све јаче бућка рукама и ногама по каљавој води.]
9. **ДЕРАТИ, ДРАТИ** н. → (3) *ударати, тући*. – Виче на волове и дере ајламаком куд стигне. *Лаз. Л.* [РСАНУ: Звечи оно и греће к'о да дереш маљем у празну кацу.]
 10. **ДЕРНУТИ** с. → (1) *ударити, лупити*. [РСАНУ: И дерну Божо шаком о сто.]
 11. **ДОБОВАТИ** н. → (3) *ударати, куцати; фиг. одзвањати*. – Нечујно [је] добовао прстима по ручки наслоњача. *Десн* [РСАНУ: Узе једну папучу па поче њоме тако немилосрдно добовати по мудрацу ... да се овај заман трудио ... од казне да се уклони.]
 12. **ДРМНУТИ** с. → (2) *ударити, бубнути, лупити, лупнути*. – Па му скиде главурину црну, па њом дрмну о ледину тврду. *Март.* Дрмнем јаче у капке, и он се јави из собе. *Чол.* [РСАНУ: Те са ча-шом дрмну о столицу. – Мартин ... дрмну Бенцамином о тле.]
 13. **ЗАБУБАТИ** с. → (1) *почети бубати; забуњати, затруптати, залупати*. – Ми забубасмо ногама по плочнику. *Неим.*
 14. **ЗАКОПАТИ** с. → (5) *почети копати ногом, почети ударати о земљу*. – Пуцњаве се пушак није плашио, већ само застриже ушима, зарже мало и закопа ногом, као да је био у боју. *Шимун.*
 15. **ЗАТРУПТАТИ** с. → *затрупкати*. [РСАНУ: Затруптао је ногама по снегу.]
 16. **ЗВЕЦНУТИ** с. → *дем. према ЗВЕКНУТИ*. – С уживањем звецну јаре прстом у чело. *Моск.*
 17. **ЗВРЦНУТИ** с. → (2) *ударити лако или хитро, брзо; ударити одапевши прст запет о палац*. [РСАНУ: Зврцнула [је] свијетњаком о мрамор на ормарићу.]
 18. **ИЗУДАРАТИ** с. →² (1) *избити, истући, измлатити*. →² (2) *ударити на више места по чему*. [РСАНУ: Погодба је готова ... кад се руком о руку оштро изудара.]
 19. **КВРЦКАТИ** н. → *дем. према КВРЦАТИ*. – Кврцкао је сјекиром по оном дрвету. *Ивак.*
 20. **КВРЦНУТИ** с. → (2.а) *дати коме слаб ударац, дарнути кога, ударити, куцнути*. → (2.б) *лако ударити; ир. дати коме снажан ударац, ударити, мазнути, млатнути*. [РСАНУ: Онда је кажипрстом десне руке кврцнуо по тврдом ободу.]
 21. **КЛЕПНУТИ** с. → *клепити, ударити једанпут тако да се чује ударац*. – [РСАНУ: Он клепну некако потпетицама од чизама, по доњој плочи од стола.]
 22. **КЛЕПТАТИ** н. → *в. КЛЕПЕТАТИ (1)*. [РСАНУ: Говеда ... клепћу губицама по зраку подигнутих глава као пред помор.]
 23. **КЉУЦАТИ** н. → (2.а) *ударати кљуном*. [Птице] кљуцају кљуном о плоху звонких стакала. *Уј.* → (2.б) *бити, ударати (обично чим шиљастим)*. – Слепац одлази кљуцајући штапом о песак пред ногама. *Б 1958.* → (2.в) *лупкати*. – Зачух тупо

- ударане као кад се прстом без нокта по такту кљуца у даску. *Петр. В.*
24. **КРЕСНУТИ** с. → (3.а) *ударом, стругањем изазвати звук као пуцањ, ударити, треснути*. – Четкар учини неку гримасу устима и кресну палцем о средњи прст леве руке. *Андр. И.* [РСАНУ: Креснуо [је] тешком ципелом о друм и продужио ход брже. – Намигне Јурица и кресне значајно десном шаком о лијеви длан.]
25. **КУЦАТИ** н. → (1.а) *лако ударати о што, удар(ц)има изазвати звук, штропот*. – Жуна кљуном куца о кору. *Гор.* → (1.б) *ударати у врата, прозор и сл. најављујући долазак или дозивајући кога*. – Људи су куцали звекиром на моја врата. *Уј.* [РСАНУ: Одњекуда долети и фра-Тетка, сједећи на облаку и куцајући прстима по зубцима од оргуље.]
26. **КУЦНУТИ** с. → (1) *сврш. према КУЦАТИ*. [РСАНУ: Ево ти ови штап ... њиме у штогођ куцнеш ондоле ће излазити на стотине ... аспре. – Она слеже раменима... Куцну два три пута папучом о праг и опет слеже раменима.]
27. **ЛОМАТАТИ** н. → (3) *ударати, млатити*. – И видјеше како један сељак канцијом ломата по младој жени. *Бег.* [РСАНУ: Шакама ударала је и ломатала је по њему и вукла га за црвене косе.]
28. **ЛУПАТАТИ** н. → *дем. и пеј. према ЛУПАТИ*. [РСАНУ: Звекетали су за све време [хајкачи], лупатали буцама и тојагама по плотовима.]
29. **ЛУПАТИ** н. → (1.б) *ударати, тући о што, по чему производити buku*. [РСАНУ: Учитељ се помами. Скочи, докопа га за косе, привуче табли и стаде лупати главом о таблу.]
30. **ЛУПЕТАТИ** н. → (1) *лупати, ударати*. [РСАНУ: Црна велика мазга ... сулудо лупета копитама по камену.]
31. **ЛУПИТИ** с. → (1.а) *ударити у што по чему произевши buku; огласити се лупом, треском*. – Гуслам’ лупи о земљицу црну! *Ком.* [РСАНУ: Јелена! Викну професор Сава и лупи руком о сто. – Стиснутом шаком лупио [сам] у њихова проблиједјела лица.]
32. **ЛУПКАТИ** н. → *дем. према ЛУПАТИ*. – Загледа се Матија у под и узме лупкати прстима по столу. *Вел.* [РСАНУ: Продужио [би] ... лупкати штапом по оном камену. – Лежала [је] лупкајући нестрпљиво вршком десне ноге о наслон дивана.]
33. **ЛУПНУТИ** с. → *дем. према ЛУПИТИ*. [РСАНУ: Разљућен ... лупне штапом по земљи.]
34. **ЉУЉНУТИ** с. → (2.а) *треснути, пући, ударити; лупити, треснути ким или чим (о нешто)*. Љуљну с њим [ушашом] о земљу. *Фоп.*
35. **МЛАТИТИ** н. → (3.а) *снажно замахивати, ударати нечим*. – Тупом сјекиром млатио [је] по жилавом грабовом стаблу. *Лал.* [РСАНУ: Драшко ... је тупом сјекиром млатио по ... грабовом стаблу. – Грбави постолар млати чекићем по растегнутој кожи.]

36. **МЛАТНУТИ** с. → *треснути, распалити*. – Ваља млатнути рђом о земљу. *Вес*.
37. **ПЉЕСНУТИ** с. → (1) *сврши према ПЉЕСКАТИ*. – Хасанаги-ница пљесне дланом о длан као знак слушкињама. *Огр*.
38. **ПРИКУЦКИВАТИ** н. → *несврши. и уч. према ПРИКУЦКАТИ*. – Прикуцкује штапом и с времена на вријеме трзне десним раменом. *Радул*.
39. **ПРИКУЦНУТИ** с. → *дем. од ПРИКУЦАТИ*. – Застане [у ходу] па нешто прикуцне десном ногом по земљи. *Радул*.
40. **СЕЦКАТИ** н. → (2.а) *брзим покретима руке повлачити чим преко чега или ударати у што*. – Ја ... сецкам перцетом по тамбури, као бајаги свирам. *Сек*.
41. **ТАБАТИ** н. → (б) *тешко, бучно ходати, корачати; ударати ногама о тло*. – Викали су за њом момци, табајућ ногама по земљи. *Берт*.
42. **ТАПШАТИ** н. → (1.а) *ударати руком о руку у знак допадања, одобравања, пљескати, аплаудирати*. – Кад је дошао конач чина, тапшала би руком о руку ... као ... велика господа. *Бег*.
43. **ТРЕСНУТИ** с. → (1.а) *(кога, што, киме, чиме) нагло ударити (нечим, неким) производећи буку, лупнути; бацити (некога, нешто) с треском*. – Он ... тресне маказама о тезгу. *Сек*. → (1.б) *јакко ударити, млатнути, распалити*.
44. **ТУКНУТИ** с. → (2) *ударити, лупити, лупнути*. – Жена трзи-мице тукне леђима о зид. *Божих*.
45. **ТУПКАТИ** н. → (1.а) *лупкати, ударати лагано (ногом, руком или неким предметом) о нешто или по нечему*. – А откуд ја знам куд сте га оставили? Говорио је Захар тупкајући руком по хартијама и разним стварима што су биле на столу. *Глиш*. Тупка окорјелим опанцима о замрзлу земљу. *Андр. И*.
46. **ТУЋИ** н. →[?] (1.а) *(за)давати ударце, ударати некога наносећи му бол*. → (1.б) *ударати нечим тврдим о чврсту површину тако да се чује шум, куцати, лупати*. – Ушета се по мосту тукући петама да му испроба чврстину. *Лал*.
47. **ТУЦАТИ** н. → (3) *ударати чим о што*. – Газда Јеврем га [момка] хвата ха зухо ... треска и туца главом о зид. *Андр. И*.
48. **УДАРАТИ** н. → (1) *несврши. и уч. према УДАРИТИ*. [ЕЛИ: (...)] али се она није склонила иако сам ударао штапом по лишћу баш из тог разлога (...).]
49. **УДАРИТИ** с. → (2.а) *(чиме о што) снажним замахом извршити судар једног тела с другим изазивајући тресак, треснути*. – Кад то види Јелица госпођа, то кондиром о камен удари. *НП Вук*. Он онда удари ударом о земљу. *Н. прип. Вук*. → (2.б) *у замах звучно саставити, додирнути две површине, два тела: ~ дланом о длан; ~ руком о руку*.

50. **ЦУПНУТИ** с. → (1) *поскочити; ударити, лупнути ногом*. – Мало цупни, мало лупни да се тресе цео дом. *Радич*. Цупну два-три пута ногом [по грани] да види да види је ли довољно јака. *Вес*.
51. **ЧУКНУТИ** с. → *куцнути, ударити, лупнути, звекнути*. – Придошлица ... чукну на отворене авлијске вратнице некаквом ... тољагом. *Топ*. Чело ти је крваво ... Дај да видим како су те чукнули. *Моск*.
52. **ШИНУТИ** с. →² (1) *шибнути*. → (2) *треснути, лупити*. – Жена омашке шину јаким човјеком о зелену траву. *Буд*. →² (5) (*погледом, очима*) *фиг. оштро погледати, строго одмерити*. – Погледом те шине и у срце продре. *Шант*. Каткад би неопазиче шинуо оком према друштву. *Шен*.

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

53. **АКАТИ**² н. → *вулг. ударати, лупати (ногом); нагло одбацивати*. [РСАНУ: Не акај толико у врата!]
54. **АКНУТИ**² с. → *сврш. према АКАТИ*.
55. **БАНУТИ**² с. → (3) *нагло ударити*.
56. **БРЕЦАТИ**² н. → (2) *ударати, куцати, бити*. [РСАНУ: Не бијаше му доста што прве недеље иза Радине женидбе брецаше у мртвачко звоно.]
57. **БУБАТИ** н. → (1) *ударати, тући (да одјекује)*.
58. **БУБЕТАТИ** н. → *бубати*. *Р-К*.
59. **БУБОТАТИ** н. → (1) *ударати песницом; исп. БУБАТИ*.
60. **БУПИТИ** с. → (1) *лупити, ударити*. *Вук*. *Рј*.
61. **БУЋНУТИ** с. → (1) *произвести шум ударом по води или другој течности, плуснути*.
62. **ГРУВАТИ** н. → (3.а) *ударати*.
63. **ДЕЉАТИ** н. → (2.б) *тући, ударати, млатити*.
64. **ДОХВАТИТИ** с. → (4) *ударити*.
65. **ДРНУТИ** с. → *ударити*.
66. **ДРЊКАТИ** н. → *ударати у што, дирати у што*. *Вук*. *Рј*.
67. **ДУМБАРАТИ** н. → (2) *бити, ударати*.
68. **ЖИЦАТИ** н. → (2) *ударати прutom, шибом, бичем*.
69. **ЗАБАХТЕТИ** с. → *почети јако ударати*.
70. **ЗАБУБЕТАТИ** с. → *почети бубетати*.
71. **ЗАДИМИТИ** с. → (5) *фиг. покр. ударити*. [РСАНУ: Зграби машклин и ... задими у плочу.]
72. **ЗАЛОПАТИТИ** с. → *индив. ударити, пљеснути некога (као лопатом)*.
73. **ЗАТРУПАТИ** с. → *почети трупати, залупати*.
74. **ЗАТРУПКАТИ** с. → *почети трупкати*.
75. **ЗАТУЋИ** с. → (1) *ударајући (у што) дати знак, ударити, покуцати*.

76. **ЗВЕКНУТИ** с. → ударити, млатити, звизнути.
77. **ЗВИЗНУТИ** с. → (1) јако ударити, ошинути, опалити (шамар).
78. **ЗВРЦАТИ** н. → ударати о нешто (о ситним предметима), зврцкати; зврјати.
79. **ИЗБИТИ** с. → (1.в) прел. ударцима задати бол, истући, измлатити.
80. **ИЗБУБАТИ** с. → (1) изударати, истући, избити.
81. **ИЗБУБЕТАТИ** с. → истући, измлатити.
82. **ИЗВАЛИТИ** с. → (3.б) ударити, одаламити.
83. **ИЗЛУПАТИ** с. →[?] (1) извршити лупање, куцање докраја. →[?] (2) истући, избатинати, измлатити, ишчибукати некога.
84. **ИЗМЛАТИТИ** с. → (3) ударајући оштетити површину чега, изломити.
85. **ИСКВРЦАТИ** с. → изударати.
86. **ИСПАЛИЧАТИ** с. → покр. истући, изударати (палицом, штапом).
87. **ИСТУЋИ** с. → (1) избити, испребијати, излупати, измлатити, побити.
88. **КВРЦАТИ** н. → несврш. према **КВРЦНУТИ**.
89. **КЛАПИТИ** с. → ударити, клопити.
90. **КЛЕПЕТАТИ** н. → (1) чинити звуку, буку ударајући или куцајући чим тврдим о што тврдо. →[?] (2) јако ударати, куцати (о срцу); цвокотати (о зубима); трести се, дрхтати (о коленима).
91. **КЛЕПИТИ** с. → лупити, ударити, мазнути.
92. **КЉУКНУТИ** с. → (2) ударити, лупити.
93. **ЛЕМАТИ** н. → бити, тући, млатити.
94. **ЛЕМЕЗАТИ** (СЕ) н. → в. **ЛЕМАТИ** (СЕ).
95. **ЛОПОТАТИ** н. → лупати, звецкати нечим.
96. **ЛУПАРАТИ** н. → дем. и уч. према **ЛУПАТИ**.
97. **ЛУПКРАТИ** н. → дем. и уч. према **ЛУПАТИ**.
98. **ЉОПИТИ** с. → покр. ударити јако.
99. **ЉУШТИТИ** н. → (2.б) ударати, тући, лемати.
100. **МАЗНУТИ** с. → (1) ударити.
101. **МАКЉАТИ** н. → (2) фиг. тући, ударати, млатити.
102. **МАКНУТИ, МАЋИ** с. → (4.а) ударити, млатнути.
103. **МАРНУТИ** с. → нагло ударити, клепити.
104. **МАХНУТИ** с. → (2) ударити, распалити.
105. **МУНУТИ** с. → задати коме ударац, ударити (обично кратким и слабијим ударцем у ребра или леђа).
106. **ОДАЛАМИТИ** с. → снажно ударити, треснути, звекнути (кога); ударити, одвалити, опалити (шамар, батину и сл.).
107. **ОДАЛАЧИТИ** с. → покр. в. **ОДАЛАМИТИ**.

108. **ОДВАЛИТИ** с. → (2) *ударити, ошинути, опалити*: ~ *шамар, ћушку, ~ по ушима*.
109. **ОДРАПИТИ** с. → (1) *јачо ударити, одаламити, опалити (обично батином)*. – Немају снаге одрапити дјецџ палицом по длановима пар таквих „срдџла“ да их те руке и поштено осјете.
Наз.
110. **ОКРОЈИТИ** с. → (2) *фиг. ударити*.
111. **ОКУЧИТИ** с. → (1) *дохватити, дотаћи; ударити*.
112. **ОМАРИСАТИ** с. → *покр. жестоко ударити, опаучити*.
113. **ОПАЛИТИ** с. → (3.а) *распалити, ударити, ошинути*.
114. **ОПАТРНУТИ** с. → *ударити, ошинути*.
115. **ОПАУЧИТИ** с. → *ударити, ошинути, одаламити*.
116. **ОПАХНУТИ** с. → (1) *ударити, лупити*.
117. **ОПЛЕСТИ** с. → (5) *фиг. ошинути, ударити*.
118. **ОПУКНУТИ** с. → *нар. ударити, опалити, одаламити*.
119. **ОШАЈДАРИТИ** с. → *нар. разг. ударити, распалити, одаламити*.
120. **ОШИНУТИ** с. → (1.а) *ударити нечим танким еластичним (шибом, прutom, бичем и сл.)*. → (1.б) *снажно, јачо (обично изненада) ударити, погодити чиме (руком, каквим оруђем, метком из оружја и сл.)*.
121. **ОШУКНУТИ** с. → *покр. ударити, одаламити, распалити*.
122. **ПИРНУТИ** с. → (3) *ударити*.
123. **ПЉАЦКАТИ** н. → *покр. пљескати*.
124. **ПЉЕСКАТИ** н. → (1.а) *ударати плоштимице чим меканим или по чему мекану тако да се при томе чује шум*.
125. **ПОПЉЕСКАТИ** с. → *ударити дланом, потапшати (обично по рамену); ударити дланом о длан у знак радости, одобравања*.
126. **ПОПЉЕСКИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ПОПЉЕСКАТИ*.
127. **ПОТАПКАТИ** с. → (б) *лако ударити неколико пута по чему*.
128. **ПОТОПТАТИ** с. → *ударити неколико пута ногама о земљу, затоптати, потапкати*.
129. **ПРЕДРЕТИ** с. → (3) *ударити, опалити*.
130. **ПРИКУЦАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ПРИКУЦАТИ*.
131. **ПРИКУЦАТИ** с. → (2) *намерно, овлаш куцнути неколико пута о што. Р-К Реч*.
132. **ПРИКУЦКАТИ** с. → *дем. од ПРИКУЦАТИ*.
133. **ПРОДЕВЕТАТИ** с. → *јачо избатинати, истући, излупати кога*.
134. **ПРОЛЕМАТИ** с. → *јачо истући, измлатити, изударити*.
135. **РАЗМАХНУТИ** с. → (1.б) *јачо, снажно, са замахом лупити, ударити, распалити*.
136. **РАЗМАХИВАТИ (СЕ)** с. → *несврш. и уч. према РАЗМАХАТИ (СЕ) и РАЗМАХНУТИ (СЕ)*.

137. РАСПАЛИТИ с. → (2) *снажно ударити, одаламити, млатнути.*
138. РАСПАУЧИТИ с. → *жестоко ударити, распалити.*
139. СТУЦАТИ н. → (а) *бити, тући непрекидно ударати о што.*
140. ТОПТАТИ н. → *шумно газити или ударати ногама, топотати.* – Војници су ... топтали ногама, да се угрију. *Крањч. Стј.*
141. ТОТРКАТИ н. → *оном. куцати, ударати (о детлићу); клопарати, ударати.*
142. ТРАКАРАТИ с. → *испрекидано лупати, ударати, лупкарати, тандркати.*
143. ТРАСКАТИ н. → *покр. лупати, трескати. Рј. А.*
144. ТРЕСКАТИ (СЕ) н. → (1) *несврш. и уч. према ТРЕСНУТИ (СЕ).*
145. ТРЕШТИТИ с. → (2) *треснути, ударити, лупити.*
146. ТРИСКАТИ н. → *ударати кога дланом по лицу, шамарати, пљускати Бен. Рј.*
147. ТРОПОТАТИ н. → *трескати, лупати, лупкарати. Р-К Реч.*
148. ТРУПИТИ с. → (2) *нагло ударити, лупити нечим широким. И.*
149. ТРУПКАТИ н. → (а) *ударати, лупкати ногама о земљу.*
150. ТРУПНУТИ с. → (1) *ударити, лупнути ногом или ногама о тло.* – Трупноу би ногом ... да стресе са њих дебели слој прашине. *Чипл.*
151. ТУПНУТИ с. → *једанпут ударити о нешто. Вук Рј.*
152. ТУРНУТИ с. → (1.в) *додирнути, гурнути некога кратким ударом, мунути.*
153. ТУЦКАТИ н. → *дем. према ТУЦАТИ.*
154. ТУЦНУТИ с. → *сврш. према ТУЦАТИ.*
155. ЋУШКАТИ н. → (1) *ударати некоме ћушку, шамарати.*
156. ЋУШНУТИ с. → *сврш. према ЋУШКАТИ.*
157. УДАРКАТИ н. → *лако ударати, лупкати.*
158. УЖДИТИ с. → (3.а) *фиг. (чим) снажно ударити, распалити.* – Па до'вати златну купу вина, ужди с њоме под бијелу кулу, разби купу, а пролије вино. *НП Вук.*
159. УСТОПОТАТИ (СЕ), УСТОПТАТИ (СЕ) с. → *почети топотати, топтати.* – Устопоће малко босим крхким ногама. *Божих.* Он му тако страшно запријети и такосе устопта ногама. *Шов.*
160. ФЉИСНУТИ с. → *оном. ударити, лупнути нагло, са шумом, звизнути, пљеснути.*
161. ФУКНУТИ с. → *оном. брзо, нагло ударити, лупити; исп. ФУК.*
162. ЦАКНУТИ с. → (2) *оном ударити (ногом), распалити, мазнути.*
163. ЦАПНУТИ с. → *оном. произвести звук „цап“, ударити, клопнути, купити снажно да се чује „цап“.*

164. ЦВАКНУТИ с. → оном. ударити тако да се чује прасак.
165. ЦУКАТИ н. → покр. куцати, ударати, лупати.
166. ЦУЦАТИ₂ н. → (1) оном. куцати, ударати, лупати у нешто.
167. ЧАКЕТАТИ н. → звонко лупати; звонко одјекивати.
168. ЧАКНУТИ с. → лако, слабо лупнути, куцнути, ударити кога.
169. ЧАНДРКАТИ н. → (1) оном. лупкати, куцкати.
170. ЧВОГНУТИ с. → оном. в. ЧВОКНУТИ.
171. ЧВОКАТИ н. → несврш. према ЧВОКНУТИ.
172. ЧВОКНУТИ с. → оном. дати, ударити чвоку, кврцнути, чвркнути (1); исп. ЗВРЦНУТИ (2).
173. ЧВРКНУТИ с. → (1) оном. једанпут лако ударити руком, прстом или ногом, чвокнути, зврцнути, кврцнути.
174. ЧЕКЕТАТИ н. →² (1) производи оштар, продоран шум ударањем о што (нпр. при ударању чекетала о кош), чегртати, клепетати, клопарати.
175. ЧЕКИЋАТИ н. → ударати чекићем, куцати.
176. ЧЕКИЋОВАТИ н. → ударати чекићем, чекићати, ковати. Рј. А.
177. ЧЕКИЧОВАТИ н. → в. ЧЕКИЋОВАТИ.
178. ЧУКАРАТИ н. → оном. ударати, звецкати, звечати.
179. ЧУКАТИ н. → (а) ударати, тући, лупати, куцати; звонити.
180. ЧВОЛИКАТИ н. → чвокати. – фиг.
181. ЧВРГНУТИ с. → оном. чвокнути, чвркнути.
182. ЦИДНУТИ с. → (2) ударити, подбости (ногом).
183. ШАКОСАТИ н. → (1) тући, ударати.
184. ШВИГНУТИ с. → (2) ударити, опалити.
185. ШВИЋНУТИ с. →² ударити, пући (бичем). – Кас ... Швићнуо је ... Тошица бичем коњима изнад ушију. Маи.
186. ШИБАТИ н. → (1.а) ударати, тући шибом.
187. ШИБНУТИ с. → (1) ударити шибом, ошинути; лупити, млатнути.
188. ШИКНУТИ с. → (5.а) јако ударити, ошинути, опаучити, одаламити.
189. ШИШНУТИ с. → (1) ошинути, шинути, ударити.
190. ШЉИСНУТИ с. → (1) оном. ударити, ошамарити, пљаснути.
191. ШОПАТИ (СЕ) н. → несврш. и уч. према ШОПИТИ (СЕ).
192. ШОПИТИ с. → оном. = ШОПНУТИ. ударити шаком или нечим пљоснатим, пљеснути.
193. ШОПКАТИ (СЕ) н. → дем. према ШОПАТИ (СЕ).
194. ШОПНУТИ (СЕ) с. → оном. = ШОПИТИ (СЕ).

2.1.5. Глаголи типа *руковати, служити се*

Табела бр. 6

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС				
	ТЕМА	РЕМА			
ФУНКЦИОНАЛНО- СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ПОСЕБНА ПРИЛОШКА ОДРЕДБА) (в. нап. 2)	
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични интранзитивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица	Прилошка јединица са значањем начина	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (в. нап. 3.)		Зависни падеж или ППК с прилошким значањем начина
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	АГЕНС (ЕНТИТЕТ ₁)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂		
	Вољна активност АГЕНСА усмерена на ЕНТИТЕТ₂, којом се ЕНТИТЕТ₂ употребљава с неким циљем, у неку сврху, ради постизања неког ефекта. При томе ЕНТИТЕТ₂ не пролази кроз промену стања. (В. нап. 1)				
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Предмет или апстрактан појам (в. нап. 4)		
ПРИМЕРИ:	<i>Петар Лаза</i>	<i>је руковао је баратао</i>	<i>машином подацима</i>	<i>(веома спретно). (напамет).</i>	

НАПОМЕНЕ:

- 1) Ситуацију описану конструкцијом с глаголима ове класе врло је тешко прецизно дефинисати. Глаголи чине малобројну класу, а при том су у *РМС* по правилу дефинисани један другим (тј. рекурзивно). Ентитет обележен појмом у инструменталу може се схватити као „средство“, али не с истом вредношћу као у транзитивним конструкцијама, где посредује између агенса и пацијенса: у конструкцијама описаним овим моделом, наиме, појам у инструменталу је, осим агенса, једини ентитет. Уп. пример *Директор је манипулисао радницима*, који се може парафразирати као „користио их је као предмет, средство, у постизању неког (свог) циља,

чега они нису били свесни⁶. Уза све то, рекло би се да наведени глаголи већином подразумевају и да агенс (треба да) поседује извесно знање или умешност како би користио појам означен номиналом у инструменталу. Колико смо могли да приметимо, ниједан од ових глагола (односно инструментал уз њих) није навођен нити разматран у Ивић 1954.

- 2) Тешко је рећи да ли је овде реч о посебној прилошкој одредби (у смислу Станојчић/Поповић ⁹2004: 241) или пак о општој прилошкој одредби (која је, када се појављује, носилац информативног фокуса).
- 3) Уз неке глагола (в. *манипулирати*) региструје се и допуна у ППК *c(a)* + инструментал.
- 4) Уз глагол *руковати* (и њему сличне) номинал у инструменталу обично означава конкретан предмет за чије је коришћење потребно извесно умеће, знање, обука и сл.
- 5) Глагол *овладати* наведен је уз овај модел иако му, строго гледано, не припада, будући да значи „стећи способност да се влада (нечим)“⁶.
- 6) О нормативном статусу глагола *користити (се)* в. Гортан-Премк (1975).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАРАТАТИ** н. → (1.а) тал. *руковати, служити се нечим, употребљавати нешто* – Нису знали баратати ни ножом ни виљушком. *Петр. В.* У пјесмама је показао како врло вјешто зна баратати стихом. *Барац*.
2. **ВЛАДАТИ** н. → (4.а) *баратати, руковати (чим)*. – Они ће данас-сутра, кад порасту, кротити бијесне ате, владати вјерном шаром и бритком хордом. *Том*. → (4.б) *служити се чим, умети употребљавати, знати што*. – Ја сам свршена ученица ... универзитета, владам француским, немачким и енглеским језиком. *Дом*.
3. **КОРИСТИТИ СЕ** н. → (2) (чиме) *служити се чиме, искошћивати што, употребљавати што у своју корист*. – Марковић се не зауставља само на томе, но се користи приликом да удари на либералну странку и на владу. *Скерл*. Користећи се владаревим допуштењем кнез Андреј уђе ... у гостинску собу. *Крањч. Стј*.
4. **КОРИСТОВАТИ СЕ** н. → в. **КОРИСТИТИ СЕ**. – [Он] се тима није користиовао и умро је ... од глади. *Лал*.
5. **МАНИПУЛИРАТИ** н. → = **МАНИПУЛИСАТИ**. *руковати, управљати чиме*. – Ја сам већ показао да разумијем изврсно с новцима манипулирати. *Ков. А.* [ЕЛИ: Милошевић је манипулирао људима јер им се представљао друкчијим него што је био.]

6. **МАНИПУЛИСАТИ** н. → = **МАНИПУЛИРАТИ**. [ЕЛК: ...да се бране од оптужби за кривична дела која је неко, манипулишући компјутером починио служећи се њиховим именом и подацима. Где се то у свету овако манипулише људима, именима, наградама?]
7. **ОВЛАДАТИ** с. → (3) **добро упознати, научити, проучити што**. – Веслањем човјек је ... савладавао извјесне природне запреке у циљу да њима овлада.
8. **ОВЛАЂИВАТИ**? н. → *несврш. и уч. према ОВЛАДАТИ*. [РСАНУ: Оно [дете] се претерано замара и зато рђаво овлађује навикама у свом раду.]
9. **ОПЕРИРАТИ** сн. → (2.б) = **ОПЕРИСАТИ. употребљавати што, служити се, руковати чиме**. – Оперира код тих портрета обичним баналним кулисама. *Баб*.
10. **ОПЕРИСАТИ** сн. → = **ОПЕРИРАТИ**. – Оперисао је врло добро с појединим ... чињеницама. *Глиш*. [РСАНУ: Ми овде имамо људе који оперишу калаузима као професионални обијачи.]
11. **ПОСЛУЖИВАТИ {СЕ}** с. → *несврш. и уч. према ПОСЛУЖИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: (...) послуживао се којекаквим триковима да би фотографирао људе с улице (...).]
12. **ПОСЛУЖИТИ СЕ** с. → (2) **употребити, применити**. – Пођите одмах, или ћемо се послужити силом. *Кум*. Ту се гђа Перса сетила свију негдашњих мајсторија којима су се послужили ... да улове младога клирика Ћиру. *Срем*.
13. **РУКОВАТИ** н. →² (а) **управљати, руководити, располагати нечим**. – Синови му руковаху новцем ... путем банке и чека. *Крл*. → (б) **вршити улогу манипуланта, знати употребљавати, служити се датим оруђем, оружјем или уопште разним предметима**. – Пре одласка у одред није знала ни пушком да рукује. *Ћос*. Д. Та двојица више вриједе од свих госпођа које ... руковаху пером. *Матош*.
14. **СЛУЖИТИ СЕ** н. → (1) **(чим) користити се чим, употребљавати што: ~ виљушком, ножем (при јелу)**. – Учи сваки дан по двадесет речи и ти ћеш догодине моћи да се служиш француским језиком. *БВ 1909*. Кинези су познавали и магнетску иглу, али се њоме нису служили у поморству. *Пов. I*. Нећу да претерујем – не волим да се служим хиперболама. *Ћос. Б*.
15. **ОКОРИСТИТИ СЕ** с. → **извући корист, искористити**. – Нијесу умјели ... да се окористе заслугама. *Лал*.
16. **ОКОРИСТОВАТИ {СЕ}** с. → **заст. в. ОКОРИСТИТИ (СЕ)** *Вук Рј*. [РСАНУ: С друге се стране тражи једноставна инфлација, којом би се окористовали поглавито продуценти и трговци.]
17. **ОКОРИШТАВАТИ {СЕ}, ОКОРИШЋАВАТИ {СЕ}, ОКОРИШЋИВАТИ {СЕ}** н. → *несврш. и уч. према ОКОРИСТИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Овим крсташким размирицама успешно се окоришћавао асасински калиф (...) Саладин.]

2.1.6. Глаголи типа *бацити се*

Табела бр. 7

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС			
	ТЕМА	РЕМА		
ФУНКЦИОНАЛНО- -СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	ФАКУЛТАТИВНА КОНТАКТНА ДОПУНА ИЛИ ДОПУНА ПРАВЦА (в. нап. 2)
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични рефлексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога	ППК: <i>на</i> + акузатив <i>према, ка</i> + датив <i>у</i> + акузатив <i>за</i> + инструментал
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКЦИЈА	ЕНТИТЕТ ₂	ЕНТИТЕТ ₃
	Вољна акција АГЕНСА којом се ЕНТИТЕТ₂ ставља у усмерено кретање у правцу ЕНТИТЕТА₃, с циљем да оствари с њим физички контакт. При томе се прекида контакт између АГЕНСА и ЕНТИТЕТА₂. Ниједан ентитет не пролази кроз промену стања.			
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Предмет који може да послужи као пројектил	Особа, животиња
ПРИМЕРИ:	<i>Пера Деца</i>	<i>се бацио су се хитала</i>	<i>каменом грудвама</i>	<i>на Лазу. према кучићима.</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Ова (малобројна) група глагола данас се осећа архаично и уступа место транзитивним корелатима.
- 2) Тип факултативне допуне није лако одредити, а нисмо у стању ни да дамо поуздан суд о томе може ли се она, поред именичке, реализовати и прилошком јединицом (нпр. *бацити се каменом уви*).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАЦАТИ СЕ** н. → **(1) неврш. према БАЦИТИ СЕ**. [РСАНУ: Он се на њу ашик учинио, | па се баца гуњом и јабуком.]

2. **БАЦИТИ СЕ** н. → (1) (нечим на нешто) в. **БАЦИТИ (1а)**. [РСАНУ: Баци се каменом у грм, па ако скочи зец, добро и јест.]
3. **ХИТАТИ СЕ** н. → (2.а) *бацати се на неког, гађати се*. – Не хитајте се каменом на нас. *Петр. В.*
4. **ХИТИТИ СЕ** с. → *бацати се*. – Вретен се за мном хитила. *Рј. А.* Хитила се увис ... мрка големија, тврди „каштел“. *Кум.*
5. **ХИТНУТИ СЕ** с. → (а) *бацати се (нечим)*. – Сватовска врева ... ширила се ... докле се може ... хитнути каменом. *Бен.*
6. **НАБАЦИТИ СЕ** с. → в. **НАБАЦИТИ (1а и 2)**. – Та ја се на њег стријелом набацих. *М-И.*
7. **ПОТЕГНУТИ СЕ** с. → (4) (чим на кога) *бацати се чим на кога: ~ на кога каменом*. – Потезе се буздованом Марко ... белу вилу међ' плећи удари. *НП Вук.*
8. **УМЕТНУТИ СЕ** с. → (3) (нечим) *бацати се, хитнути се*. – Ондјека га Турад дочекала, па се једно копљем уметнуло. *НПХ.*
Изр: ~ чијом главом = **погубити неког**

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

9. **УМЕТАТИ СЕ** н. → (1) *несврш. и уч. према УМЕТНУТИ СЕ*.
10. **УМЕЋАТИ СЕ** н. с. → в. **УМЕТАТИ (СЕ)**. *Бен. Рј.*
11. **ВРГНУТИ СЕ?** [, **ВРЋИ СЕ**]? с. → (1) *бацати се*.
12. **ПОТЕЗАТИ СЕ** н. → *несврш. и уч. према ПОТЕГНУТИ СЕ*.
13. **НАБАЦИВАТИ СЕ** н. → *несврш. и уч. према НАБАЦИТИ (СЕ)*.
14. **БАЦНУТИ (СЕ)** с. → *дем. према БАЦИТИ (СЕ)*

2.1.7. Глаголи типа *бавити се*, *бактаи се*

Табела бр. 8

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС		
	ТЕМА	РЕМА	
ФУНКЦИОНАЛНО-СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични рефлексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога или ППК: <i>c(a)</i> + инструментал (в. нап. 1)
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂
	Вољна ментална или физичка активност АГЕНСА (у смислу улагања труда, напора) усредсређена на ЕНТИТЕТ ₂ . При томе ЕНТИТЕТ ₁ не пролази кроз промену стања.		
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Конкретан или апстрактан појам
ПРИМЕРИ:	<i>Марко Продавац Научници</i>	<i>се бавио се бактао су се позабавили</i>	<i>атлетиком. с поквареном машином. новом теоријом.</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Већина глагола ове класе може се паралелно допуњавати номиналом у беспредлошком инструменталу, у ППК: *c(a)* + инструментал, а такође и у ППК: *око* + генитив (*РМС* за глагол *бавити се* наводи као могућност и облик *о* + локатив, што нам делује архаично). Чини се да избор облика повлачи и извесне семантичке разлике – код неких конструкција то је сасвим очигледно: уп. *бавити се спортом* = „упражњавати спорт“ и *бавити се са децом* = „бринути се, интересовати се за децу, ангажовати се око деце“. Да ли се инструментал с предлогом *c(a)* чешће везује за конкретне (или пак само живе?) појмове, а облик без предлога за апстрактне, те да ли само прва форма алтернира са ППК: *око* + генитив, и коначно – о каквим се тачно семантичким обрасцима може говорити и да ли код свих глагола – на сва та питања тешко се може дати одговор без анализе на знатно већем корпусу.
- 2) М. Ивић за (беспредлошки) инструментал уз *бавити се* констатује да је „мање непосредно везан за категорију оруђа“, те да „[с]инхронично посматрано он измиче прецизној класификацији с обзиром да је нетипичан по значењу“ (1954: 96, фн.).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАВИТИ СЕ** н. → (2.а) (чим, о чему, око чега) *занимати се, бити заузет, бринути се, бити обузет*. – Бавећи се ... новинарством бијах и као новинар прије свега литерат. *Матош*. Он је човек који се више политиком бави него школом и просветом. *Јакш. Ђ*. Наш отац се с нама никада није бавио. *Маж. Ф*. Бавио се мишљу да сруши стару кућу → (2.б) (чим, о чему, око чега) *проучавати (што), третирати (што), имати за предмет*. – [Имао сам] у последње време више да се бавим нашим песницима. *Поп. Б*. До Бранка наша уметничка поезија ... бавила се узвишеним проблемима. *Прод*.
2. **БАКЉАТИ СЕ** н. → *бактати се, радити нешто тешко, мучити се, петљати се*. – Црнобрња се бакља са пушкомитраљезом. *Ољ*.
3. **БАКТАТИ СЕ** н. → (чим, око чега) *мучити се, радити нешто с тешкоћама, петљати се*. [РСАНУ: – Знао [је] да се људи бакћу са том идејом. Наполеон поче ... да се бакће борбом противу републиканског начела. Није никад био кмет ни одборник, а није се тима ни бактао. Нека се бакће са сељацима ко хоће.]
4. **БАКЧАТИ СЕ** н. → *покр. в. БАХТАТИ СЕ*. – И као што је пчелињак нарочито за срце прирастао Драги, тако се стари бакчао с њивом. *Сим*.
5. **ЗАБАВИТИ СЕ** с. → (2.б) *запослити се нечим; посветити се нечему; узети у разматрање*. – Па ме посла да вас ја помутим, да се о злу своје забавите. *Њег*. Мора се забавити оним чиме је тако уско свезан. *Коз. Ј*. На конференцији у Јалти ... велика тројица поново су се забавили питањем Југославије. *Марј. Ј*.
6. **ЗАБАТРЉАТИ СЕ** с. → *забавити се, занети се*. – [Они] се другим чим забатрљаше, само да се мене ријеше. *Ков. А*.
7. **ЗАМАЈАТИ СЕ** н. → *забавити се, занети се*. [ЕЛИ: Ето он се замајао Босном и Дејтоном те је дозволио да му Сулејман упадне на стадион не плативши карту.]
8. **ЗАМАЈАВАТИ СЕ** н. → *несврш. и уч. према ЗАМАЈАТИ СЕ*. [ЕЛК: ... па Рака Радовић из Почковине, који је, каже, сјајан, а могао је да буде и бољи да се није замајавао политиком (...).]
9. **ЗАМЈАЉИВАТИ СЕ** н. →[?] *будаласто, сулудо се заносити; неозбиљно се понашати*. – Никома даље није стало да се замлађује са којекаквим књигама и да их вуцара којекуда. *Вин*. [ЕЛК: Што да се замлађују исписивањем парола – увек су имали паметнија посла.]
10. **ЗАНОСИТИ (СЕ)[?]** н. → *несврш. према ЗАНЕТИ СЕ*. [РСАНУ: – Уведе Ђаке [учитељ] и заноси се ваздан с њима казујући им како ... тица живи. Отац се све више заносио политиком која му је ... постала нова страст.]

11. **ЗАНЕТИ СЕ**² с. →² (2) *задубити се, удубити се (у што)*. [ЕЛК: У једном часу Исаковић се занео утопистичком идејом од које је, признаје, за сада одустао.]
12. **ЗАНИМАТИ СЕ** н. → (1.а) *предавати се каквој активности, бавити се*. – Мора бити да се тада и јаче занимао историјом. Поп. П. Занимао се савременим обретима [открићима]. Баз.
13. **ЗАОКУПИТИ СЕ** с. → *заузети се око чега, забавити се чиме*. – Он се блажено смијешо и закупио се гледањем низа се, а напосе у ципеле. Кал.
14. **ЗАОКУПЉАТИ {СЕ}** н. → *несвиш и уч. према ЗАОКУПИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Закупљам се глупостима, знам да ми то није потребно.]
15. **МАЈАТИ СЕ** н. →² (1) *задржавати се (с ким, око чега), губити време*. – Немам ја када да се ту с тобом мајем. Срем. [ЕЛК: Ево, скоро је пола века како се мајем четкицом и бојама и како се забављам на овај начин.]
16. **МАЛТРЕТИСАТИ {СЕ}**² н. → в. *МАЛТРЕТИРАТИ (СЕ)*. – Дао се малтретисати и његовим латинским речима и реченицама. Лат. Л.
17. **МЛАТИТИ СЕ** н. → (2.б) *трошити, траћити време на нешто, узалудно се бактати*. – Човјек [се] бави о својој невољи, а ко ће да се млати и дангуби с травама! Срем.
18. **МРЦВАРИТИ СЕ**² н. →² *подносити мучење, мучити се*. [ЕЛИ: Иначе сам лингвистички солидно поткован; служим се њемачким, енглеским и италијанским језиком, а у гимназији сам се мрцварио и латинским.]
19. **НОСИТИ СЕ** н. → (2) *бавити се чим; заносити се*. – Да би се извукао из финансијалних криза, носи се драмским основама. Матош. И једни и други ... носили су се надом да ће им време ићи на руку. СКГ 1937.
20. **ОКУПИРАТИ СЕ** [сн.] → *запослити се, забавити се (чим), предати се чему*. – Антуница се и окупирао само овим детаљима. Шег.
21. **ПАТРГАТИ СЕ**² н. → *бавити се чим*. – Није ли бесмислено сада патргати са дјетињом несувислошћу. Божић.
22. **ПЕТЉАТИ СЕ** н. → *бавити се, задржавати се, мучити се*. – Већ ће ти они код бригаде све објаснити, али ја се већ нећу с тобом петљати. Јонке.
23. **ПОЗАБАВИТИ СЕ** с. →² (1.а) *провести неко време у каквој забави, разоноди*. – Допустите ми да се позабавим вашим кћерима. Крањч. Стј. → (1.б) *провести, задржати се неко време бавећи се чим*. – Арнаутска одељења ... беху [се] позабавила узнемиравањем I пешад. пука. Лаз. М. Позабавила се спремањем ствари у путну торбу. Крањч. Стј. →² (2.а) *обратити пажњу на што, прихватити, латити се чега*. →² (2.б) *приповедати, расправљати*

о чему, занимати се чим. – Два часописа позабавиће се тражењем нових података о његову животу. *Срем.* Позабавит ћу се радије догађајима ... што се десише у то вријеме. *Назор.*

24. **ПОЗАБАВЉАТИ СЕ** н. → *несврш. и уч. према ПОЗАБАВИТИ СЕ*. [ЕЛИ: Шола се (...) поновно позабавио тиме, но позабављао се тиме већ и толико пута раније (...).]

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

25. **БАХТАТИ СЕ** н. → *мучити се (чим, око чега)*. *Вук. Рј.*
 26. **БАЦКАТИ СЕ** н. → *бавити се*.
 27. **ЗАНАШАТИ (СЕ)²** н. → *в. ЗАНОСИТИ (СЕ)*.
 28. **МАЛТРЕТИРАТИ СЕ²** н. → *мучити се*.
 29. **МУЧИТИ СЕ²** н. →^х *трпети, подносити, осећати мулу, бол, досаду, патити се*.
 30. **НАМУЧИТИ СЕ²** с. → *претрпети муке, напатити се*.

2.1.8. Глаголи типа *дичити се*

Табела бр. 9

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС		
	ТЕМА	РЕМА	
ФУНКЦИОНАЛНО-СИΝТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ
СИΝТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични (најчешће) рефлексивни једнорекцијски глагол	Именичка јединица (в. нап. 2)
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (ређе ППК: <i>c(a)</i> + инструментал)
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂
	Вољно вербално или невербално „понашање“ које АГЕНС испољава користећи ЕНТИТЕТ ₂ да постигне одређени ефекат код околине (тј. да импресионира публику, саговорнике итд.) (В. нап. 1) При томе је ЕНТИТЕТ ₂ типично под посесивном контролом АГЕНСА и не пролази кроз промену стања.		
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Предмет, особина, особа, апстрактан појам
(ИНТЕГРАЛНА) ПОСЕСИВНА КОНТРОЛА:	КОНТРОЛОР		КОНТРОЛИСАНИ ЕНТИТЕТ
ПРИМЕРИ:	<i>Пера Девојка Мајка</i>	<i>се размеће се поноси се (по)дичила</i>	<i>збирком скуних сатова. својом лепотом. успехом своје деце.</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Код глагола као што је *поносити се* „понашање“ не мора бити видљиво, већ може бити ограничено на „психолошки став“ агенса.
- 2) Неправи објекат може се код већине глагола реализовати и зависном (изричном) клаузом, с корелативном заменицом у инструменталу или без ње.
- 3) Глаголи као што су *хвалити се* одударају од осталих по томе што представљају превасходно вербални чин, па се сврставају (и) међу глаголе говорења.
- 4) М. Ивић инструментал уз ове (и не само ове) глаголе назива инструменталом „ПАСИВНОГ УЗРОКА“ (1954: 86).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАНИТИ СЕ** н. → (1) *понашати се као бан, правити се силним; поносити се, гордити се, разметати се; ширити се*. [РСАНУ: – Народ народом се стани, | И власитом слободом се бани. Почесто својатају Томазеа и бане се њиме.]
2. **ГИЗДАТИ СЕ** н. → (2) *дичити се, гордити се, разметати се*. – Али и у тешкој бризи и невољи, у ломној старости гиздао се Никола Грегорић својом племенштином. *Шен*. А чијим се то новцем он гизда, питам ја вас? *Шимун*.
3. **ГОРДИТИ СЕ** н. → *дичити се, поносити се; охолити се*. [РСАНУ: Моја отаџбина нек се горди том жртвом.]
4. **ДИЧИТИ СЕ** н. → (2) *поносити се ким или чим, бити поносан на кога или на што*. – Да се дичиш и поносиш њоме, како се народ дичи и поноси тобом. *Лаз. Л*.
5. **ЈОРДАМИТИ** н. → *тур. охолити се, шепурити се*. – Држање [је] имала некако господствено. Није она јордамила тим, па да човек рекне: ете, наша се вила у чем није била. *Бес*.
6. **КИЦОШИТИ СЕ** н. → *бити кицош, много се дотеривати, китити; разметати се*. – Као увијек изјахао је Денисов пред војнике кицошећи се својом храбрости. *Крањч. Стј*.
7. **КИЧЕЉИТИ СЕ** н. → *разметати се, шепурити се, кицошити се*. – [РСАНУ: Присилио би владу да скине ... ту демократску маску ... с којом се ... кичељи пред светом.]
8. **ОЧИТИ СЕ** н. → (2) *хвалити се*. – Кувар се управо очо својом вјештином. *Мат*.
9. **ПАРАДИРАТИ**² с. → (2) *истицати се, показивати се (оделом, знањем вештином и сл.) с циљем да буде запажен, кочоперити се*. – Имамо ми доста таквих људи који вечито парадире науком, некаквим теоријама. *Дом*.

10. **ПЕВЧИТИ СЕ** н. → *поносити се, кочоперити се, разметати се*. – А ми се пјевчимо успоменама туђих народа који нас понизују. *Павл.*
11. **ПОДИЧИТИ СЕ** с. → *понети се, похвалити се*. Свуд [га мајка] водила да се подичи њиме. *Срем.*
12. **ПОНОСИТИ₂ (СЕ)** н. → **(1)** (*ким, чим*) *бити испуњен поносом, бити поносан (на некога, на нешто)*. – Енглези ... се много поносе својом постојбином. *Нен. Љ.*
13. **ПОХВАЛИТИ СЕ** с. → *изрећи о себи, о својим поступцима, способностима похвалу, подичити се, понети се*. – Све [ми је] помрло до брата Николе с којим се баш похвалити не могу. *Шен.* [ЕЛК: Ретко која организација у Србији може да се похвали овако дугим, непрекинутим делањем (...).]
14. **ПРОКОЧОПЕРИТИ СЕ** с. → *почети се кочоперити; направити се важан*. – Нека се тако и неки управник мало прокочопери својом напредношћу, а ја [тамничар] ћу по своме. *Чол.*
15. **ПРСИТИ СЕ** н. → *држати се укочено и поносито, правити се важан, разметати се, хвастати се*. – [ЕЛК: Свестан ваљда тога, Буш се ни у предизборној кампањи није превише прсио неким посебно оригиналним а поготово не наглим заокретима у економији.]
16. **РАЗБАЦИВАТИ СЕ** н. → **(2)** *немерено трошити, скретати пажњу на себе расипношћу; хвалисати се, разметати се: ~ новцем, богатством*. – Ни с објективним кривицама не треба [се] разбацивати. *Дав.* [ЕЛК: (...) господа Глембајеви, која се разбацују својим познавањем немачког језика (...).]
17. **РАЗМЕТАТИ СЕ** н. → **(2)** *хвалисати се; кочоперити се, шепурити се*. – Очито [су] се разметали својом храбрости. *Крањч. Стј.*
18. **РАЗМЕЋАТИ (СЕ)** н. → *покр. в.. РАЗМЕТАТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Говорио је (...) тихо (...), најмање се размећао сада већ значајном репутацијом (...).]
19. **САМОХВАЛИСАТИ СЕ** н. → *хвалити сама себе, хвастити се*. – Није му било зазорно да се својим доживљајима самохвалише. *Рад. Д.*
20. **СЛАВИТИ СЕ²** н. →² *бити чувен, на гласу, познат по чему*. – Оно [Смедерево] се особито слави бијелим грожђем. *Вук.*
21. **ХВАЛИСАТИ СЕ** н. → *хвалити сам себе, своје поступке и своје успехе; хвалити се преко мере*. Зашто ти, који се хвалишеш својом искреношћу, не говориш истине? *Крањч. Стј.*
22. **ХВАЛИТИ СЕ** н. → *повр.* – Чим ми се хвалите?
23. **ХВАСТАТИ СЕ** н. → *в. ХВАЛИСАТИ СЕ*. – Хвастамо се пјесничким даром, а још немамо пјесника који би и друге народе занијети могао. *Коз. Ј.*

24. **ЧОВИТИ СЕ** н. → покр. *поносити се, дичити се*. – Не чудимо се ни тој ријечи ... да се Хрвати тобож чове језиком српскијем. *Павл.*
25. **ШЕПУРИТИ СЕ** н. → = **ШЕПИРИТИ СЕ**. [ЕЛИ: И онда опет сви од нас траже новце и милодаре (...) и шепуре се својом памећу и пробитачношћу.]

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

26. **БАЦКАТИ СЕ**² н. → (2) *фиг. разметати се, хвалисати се*.
27. **ЈОРДАМИТИ СЕ** н. → *јордамити*.
28. **ЈУНАЧИТИ СЕ**² н. → (2) *разметати се јунаштвом, хвалисати се*.
29. **КИЧИТИ СЕ**² н. → (2) покр. *банити се, разметати се*.
30. **НАПОНОСИТИ СЕ**² с. → *задовољити жељу за истицањем поноса, заситити се истицањем поноса*.
31. **ОХОЛИТИ СЕ**² н. → *бити охол, показивати се надмен, охол, прсити се, шепурити се*.
32. **РАЗМЕТАВАТИ (СЕ)** н. → покр. *в. РАЗМЕТАТИ (СЕ)*. *Рј. А.*
33. **РИТАТИ СЕ**² н. →² (2.а) *фиг. правити се важан, правити се сила, разметати се* →² (2.а) *ир. показивати неко знање, зналачки се служити нечим*.
34. **ТИЋИТИ СЕ** н. → (2) *фиг. разметати се, поносити се*. *Вук Рј.*
35. **ХВАЛИСНУТИ СЕ** с. → *необ. (у деминутивном значењу) похвалити се*.
36. **ШЕПИРИТИ СЕ** н. → (2.а) *фиг. држати се охоло, разметати се, правити се важан*.

2.1.9. Глаголи типа *одисати, мирисати, зрачити*

Табела бр. 10

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС		
	ТЕМА	РЕМА	
ФУНКЦИОНАЛНО- СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични интранзитивни (најчешће нерефлексивни) једнорекцијски глагол	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Инструментал без предлога (в. нап. 2)
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	ПРОЦЕС	ЕНТИТЕТ ₂
	Процес у којем агенс (обично у свим правцима) емитује (= шири, избацује из себе, од себе, око себе) или испољава ЕНТИТЕТ ₂ (супстанцу, мирис, квалитет итд.). ЕНТИТЕТ, не пролази кроз промену стања.		
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа, предмет, простор		Супстанца, мирис, квалитет, психолошко стање
ПРИМЕРИ:	<i>Соба</i> <i>Он</i> <i>Маријино лице</i>	<i>је мирисала</i> <i>је заударо</i> <i>је зрачило</i>	<i>тамјаном.</i> <i>ракијом.</i> <i>радошћу</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Интранзитивне конструкције с глаголима физиолошких процеса као што је *бљувати (крвљу)* данас су архаичне и уступиле су место одговарајућим транзитивним конструкцијама. Транзитивну реализацију могу имати и други глаголи – уп. *зрачити нечим / нешто*.
- 2) Глаголи који имају значење „одавати мирис“ (*мирисати, воњати* итд.) често се могу реализовати и с допуном у ППК: *на* + акузатив, односно *по* + локатив, при чему се прва форма (*на* + акузатив) данас чини доминантном, што констатује и М. Ивић (1954: 94). Код таквих примера тешко је рећи да ли допуну треба сматрати рекцијском или адвербијалном.
- 3) За многе глаголе карактеристично је да се могу паралелно реализовати кроз два типа конструкција (с „ротираним“ номиналима у различитим облицима и с различитим синтаксичким функцијама).
Уп.:

Она₁ је зрачила ведрином₂ : Ведрина₂ је зрачила из ње₁

- 4) Не може се порећи да овде наведени глаголи представљају врло нехомогену класу. М. Ивић, рецимо, инструментал уз глаголе типа *бљувати* сматра инструменталом носиоца става (*idem*: 114–115), а уз глаголе типа *мирисати* – инструменталом узрока (*idem*: 94).

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **БАЗДЕТИ** н. → *испуштати непријатан мирис, воњ, смредети; заударати (на што, чим)*. И цигле у поду ... базде ракијом. *Тос. Д.*
2. **БЉУВАТИ** н. → (1.а) *избацивати кроз уста оно што је у жељуцу, повраћати (храну, крв и др.)*. – И поче бљувати само јеђу. *Вес.*
3. **БУКТЕТИ** н. →[?] (3) *бити разјарен, бити обузет гневом*. – Букти праведним гњевом. *Дом.*
4. **ВОЊАТИ** н. → (чим, на што, по чему) *пуштати, ширити воњ (угодан или негодан), мирисати, пахнути; заударати*. Зидови воњаху тамјаном и кавом. *Петр. В.*
5. **ЗАВОЊАТИ** с. → *почети воњати*. [РСАНУ: Тома [се] био лично натрусио ... а сва соба завоњала ракијом.]
6. **ЗАДАВАТИ** н. → *ширити око себе негодан мирис, воњ*. – Кућа је задавала старежем и неугодним задахом. *Тип.*
7. **ЗАДАЈАТИ** н. → *имати задах, мирисати на нешто, воњати*. – Задаје месо див[љ]ином. *Вук Рј.*
8. **ЗАДИСАТИ** н. → (1) *пуштати из себе, ширити задах, воњ, смрад; заударати*. [РСАНУ: Он би се ... скоро отрезнио ... опазивши, како ја јако задишем растовином.]
9. **ЗАМИРИСАТИ** с. → *почети мирисати*. [РСАНУ: Замириса ... трпезарија ... воњем шампања.]
10. **ЗАМИРИТИ**₂ с. → *хип. песн. замирисати*. [РСАНУ: Свечањим је миром замирило цвеће.]
11. **ЗАПАХНУТИ**[?] с. → *пустити из себе запах, мирис, замирисати; наићи таласом (о гасовитим, плинвитим телима); задахнути*. [РСАНУ: Трећа носи у боци ђулсије, | Да ми шкroppи банову Марију, | Да јој дојке знојем не запахну.]
12. **ЗАСМРДЕТИ** с. → (1) *почети смрдети*. [РСАНУ: Видиш ... како је Европа засмрђела нечовечношћу.]
13. **ЗАУДАРАТИ** н. → (на што, по чему, чиме) *одавати задах, осећати се на што, воњати, смрдети*. – Била је сва зажарена и подбухла у лицу, а заударала је вином. *Том.*
14. **ЗАУДАРИТИ** с. → *засмрдети, завоњати*. – Устајало сено заударари топлим задахом трулежи. *Моск.*
15. **ЗРАЧИТИ** н. →[?] (1) *непрел. пуштати зраке, пуштати светлост (од себе), светлети, сијати*. →[?] (4.а) *прел. одавати из себе*. →[?] (4.б) *непрел. ширити се, простирати се из чега*.

- [ЕЛК: Па ипак, то лице зрачи нежношћу и добротом. (...) Буда се замишља као да зрачи светлошћу.]
16. **ИСЕЈАВАТИ**₂[?], **ИСИЈАВАТИ**[?] н. → *емитовати, испуштати из себе у околни простор; зрачити: ~ зраке, ~ нуклеарне честице*. [ЕЛИ: Менаџер (...) ногометаша (...) исијавао је задовољством (...).]
17. **МИРИСАТИ** н. → (1) *издавати, одавати из себе мирис (обично пријатан)*. – Липа је мирисала божанским мирисом. *Вес*.
18. **ОДИСАТИ** н. → (2) *испуштати, одавати мирис; мирисати на нешто*. [РСАНУ: Она је [карта Пацифика] ... за јужних времена, доста оштро одисала плијесни.] → (3) *фиг. бити прожет, испуњен чиме, зрачити*. – Њихова школа одисала је типичним духом њемачке класичне гимназије. *Уј*.
19. **ПАХНУТИ** н. → (2) *одавати од себе мирис или смрад, воњати; врло благо струјати*. – Ноћас пахне неким гробним хладом. *Бој*.
20. **ПРОКАПАТИ** с. → (1.а) *(из чега, нечим) почети капати*. – Ребра ... прокапаше крвљу. *Матош*.
21. **ПРОТИЊАТИ**₁ с. → (2) *фиг. појавити се једва приметно*. – Око уста јој блесне дрхат чуднога осмијега ... Протиња наједном ... веселошћу. *Божих*.
22. **ПРСКАТИ**[?] н. → (1) *избацити капљице течности на све стране, чинити да капљице лете у разним правцима*. – Муцао је у говору и прскао пљувачком. *Андр. И*.
23. **СМРДЕТИ** н. → (1) *испуштати смрад, заударати*. [ЕЛИ: Ко ме закон лежи у топузу, / трагови му смрде нечовјештвом.]
24. **ШИКТАТИ**[?] н. → *несврш. и уч. према ШИКНУТИ₂; *исп. ШИКЉАТИ*.*
25. **ШИКТЕТИ**[?] н. → *избијати у снажном млазу, шикљати, шиктати*.

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

26. **БЉУВКАТИ** н. → *несврш. и уч. помало бљувати*.
27. **БЉУНУТИ** с. → (1) *сврш. према БЉУВАТИ (1)*.
28. **ЗАБАЗДЕТИ** с. → *почети баздеати*.
29. **ЗАБУКТАТИ, ЗАБУКТЕТИ** с. → (1) *почети буктати, буктетати*.
30. **ЗАСМРДИТИ** с. → *покр. засмрдети*.
31. **ЗАСМРЂИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ЗАСМРДЕТИ, ЗАСМРДИТИ и ЗАСМРДЈЕТИ*.
32. **МИРИТИ**₂ н. → *песн. в. МИРИСАТИ*.
33. **ОДМИРИСАТИ** н. → *необ. мирисати на што, одавати мирис*.
34. **ПЉУВАТИ** н. → (1) *избацити из уста (пљувачку или шта друго)*.

35. **ПРОШИКЉАТИ**² с. →[?] (1) *шикљајући потећи, нагло избити (о течности)*. →[?] (2.а) *фиг. нагло избити, изићи, настати*.
36. **СУКЉАТИ**² н. → (1) = **СУКТАТИ** (1). *снажно излазити, избијати кроз неки отвор, куљати*.
37. **СУКНУТИ**² с. → (1.а) *снажно и силовито избити кроз какав отвор (о диму, пламену, нечему течном или сипком)*.
38. **СУКТАТИ**² н. → (1) = **СУКЉАТИ** (1).
39. **ТУКНУТИ**² н. → *осећати се на што, заударати, воњати*.
40. **ЧУТИ СЕ** сн. → (5) *покр. воњати, мирисати; смрдети; осетити се, осећати се*. – Аман, каква ти је ово медовина? ... Же-стока је, чује се, нечијем заудара. Ћор.
41. **ШИКЉАТИ**² н. → (1) *избијати у снажном млазу, бризгати*.
42. **ШИКНУТИ**² с. → (1) *избити у снажном млазу, потећи, линути, бризнути, покуљати*.

2.1.10. Остали глаголи

Следи сумарна илустративна листа глагола који нису обухваћени претходним моделима (рефлексивним глаголима с транзитивном паралелом бавимо се у т. 2.3).

Осим што се несубјекатски номинал може наћи и у неком другом облику (уп. *врвети нечим / од нечега; обиловати нечим / у нечему*), за неке од наведених глагола карактеристично је и то да се могу алтернативно реализовати у (структурно и семантички другачијим) конструкцијама с „ротираним“ номиналима. Уп.:

<i>Трг₁ врви људима₂</i>	:	<i>Људи₂ врве на тргу₁</i>
<i>Земља₁ обилује минералима₂</i>	:	<i>Минерали₂ обилују у земљи₁</i>
<i>Воћњак₁ је родио шљивама₂</i>	:	<i>Шљиве₂ су родиле у воћњаку₁</i>

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **ВРВЕТИ** н. → (3) *обиловати (чим)*. – Народна пјесма врви батинама. *Матош*. Не видим да друге дјела ... врве реченицама Аристотеловим, Платоновим и цијелог роја филозофа. *Вел*.
2. **ВРЕТИ** н. → (3.б) *бити препун нечега, киптети*. – Ври камењар змијама. *Донч*. Логор ври од покрета, новости, пјесме. *Ћон*.
3. **ИЗОБИЛОВАТИ** с. → *имати чега изобила, бити богат чим, обиловати*. – Грађани ... време је да се једном престану ценити празне речи, којима ми избилујемо. *Дом*.
4. **КИПТЕТИ** н. → (2) *налазити се у обилу; обиловати*. – Поезија кипти репетицијама. *Матош*.
5. **ОБИЛОВАТИ** н. → (1) *(нечим, у нечему) имати у изобилу (што), бити пун (чега), богат*. Мој говор тврд је, благом ријечи мира не обилује. *Богд*.

6. **ОСКУДЕВАТИ** н. → (1.а) (чим, у чему) *осећати, трпети оскудицу у чему, немати довољно чега*. – Египат је оскудијевао ковинама. *Пов. 1*

* * *

7. **ОБРАСТИ** с. → (б) *зарастати, бити обухваћен, бити прекривен чим израстим*. – Брежуљак ... је обрастао младом буковом шумом. *Леск. Ј.*
8. **ОБРОДИТИ** с. → *донети род, родити*. – Да вам лоза не оброди чичком, а воћка дрењином. *Љуб.*
9. **ПОНИКНУТИ, ПОНИЋИ** с. → (1.б) *прекрити се изниклим биљкама*. – Чинило се као да је крвљу натопљена земља поникла црвеним цвјетовима. *Шимун.*
10. **РОДИТИ** с. → (2.б) (нечим или без допуне) *добро понети, донети добар род, испунити се обиљем плодова*. – Лозица родила најизврснијим вином. *Том. фиг.* Небо ти рађа звездама ... росом ти роди трава у јутро рано. *Макс.*
11. **УРОДИТИ** с. →² (1) *донети, дати род, плод; родити*. → (2) (чиме) *довести до нечега, изазвати (нешто)*. – Свако наметање воље може уродити само новим, опасним немирима. *Пол. 1958.* [Протурјечја] уродила су разним грубим, примитивним неспоразумима на културном сектору. *Матк.*

* * *

12. **ЗАЛУПИТИ** с. → *нагло, с треском затворити, треснути*. [РСАНУ: – Он је залупио вратима и нестало га [је] иза ... прљавих и огуљених дасака. Залупи ... енергично балконским вратима.]
13. **ЗАХРУПИТИ**² с. → *залупити*.

* * *

14. **ЖОНГЛИРАТИ** н. → (1) *изводити жонглерске вештине, бацати увис и вешто хватати предмете; ићи по разаметој жици (у циркусу); еквилибирати*. [РСАНУ: На једном катуру ... нацртане су ... наспрамне фигуре човека који жонглира доптом.] → (2) *фиг. фиг. вешто а непоштено искоришћавати околности; сналазити се у свакој ситуацији*. – У југославији су њемачки и талијански фашисти на најневјероватнији начин жонглирали. *Тито*. Умије да жонглира параграфима. *Шимун.*
15. **РУКОВОДИТИ СЕ** н. → *управљати се према чему, држати се чега*. – Суд ... не смије да се руководи обзирима који доводе у питање његову самосталност. *Арх. 1953.*

2.2. Транзитивни глаголи

За разлику од интранзитивних, у транзитивним конструкцијама номинал у беспредлошком инструменталу обично се интерпретира као „оруђе“ или „средство“, већ самим тиме што има улогу „посредника“ у дејству на пацијенса (означеним номиналом с функцијом правог објекта).

Посебним типом могли би се сматрати глаголи као што су *напунити* (каду водом), *натоварити* (кола сеном), *посути* (торту орасима), код којих се номинал у инструменталу не може схватати као „средство“ или „оруђе“ (уп. *Пера је кофом напунио каду водом*). Овакав инструментал М. Ивић (1954: 20) назива инструменталом „неопходног материјала“. Д. С. Ворт (1958), који се бави инструменталом у руском језику, у оваквим конструкцијама као изузетно битну сматра семантичку компоненту „остваривања трајног контакта“ између појма означеног номиналом у инструменталу и појма означеном номиналом у беспредлошком акузативу. Ово занимљиво запажање, чини нам се, занемаривано је или превиђано у проучавању оваквих конструкција у домаћој литератури.

Из ове бројне и разнолике групе глагола, који нам се чине врло тешким за анализу и класификацију (поготово на грађи из РМС), одлучили смо се да, као илустрацију, издвојимо само једну класу – глаголе типа *снабдети* (некога нечим).

2.2.1. Глаголи типа *снабдети*

Табела бр. 11

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС			
	ТЕМА	РЕМА		
ФУНКЦИОНАЛНО-СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	ПРАВИ ОБЈЕКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични транзитивни дворекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Акузатив без предлога	Инструментал без предлога (ређе: ППК: с + инструментал)
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКЦИЈА / АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂ (ПАЦИЈЕНС)	ЕНТИТЕТ ₃
	Вољна акција или активност агенса којом се ентитет₃ преноси у посед пацијенса, или му се ставља на располагање. В. нап. 1.			
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа, колектив		Особа, колектив	Предмет, апстрактан појам
ПРИМЕРИ:	<i>Родитељи Мајка Министарство</i>	<i>су даровали је обасипала је снабдело</i>	<i>сина децу школе</i>	<i>новим бициклом. љубављу. новом опремом.</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Формулацију „пренети у посед“ треба схватати и у апстрактном (или метафоричком) смислу – уп. *Пера је Лазу заразио грипом* ⇒ „Лаза има грип“. Последњи пример илуструје и чињеницу да не мора обавезно бити посреди вољна акција.
- 2) Код глагола као што су *оженити* или *наоружати* допуна у инструменталу појављује се само ако ју је потребно посебно спецификовати или конкретизовати²³. Уп.:
*Генерал је војску наоружао *оружјем / новим оружјем / топовима.*
- 3) Глаголи као што су *даривати*, *(по)даровати*, *(по)дарити* могу се реализовати паралелним конструкцијама:
Пера је даровао Ану₁ прстеном₂ ; Пера је Ани₁ даровао прстен₂,

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **ДАРИВАТИ** сн. → (1.а) *наградити, награђивати (кога чим)*. – Даривао [ју је] са двадесет дуката. Ат. → (3) *да(ва)ти дарове приликом рођења детета, просидбе или двадбе*. – Дарива [наконче] *кошуљицом*, па га предаде матери. *Вес*.
2. **ДАРИТИ** сн. → *песн. в. ДАРИВАТИ*. – Земља га [храст] са *трулежом* дари. *Март*.
3. **ДАРОВАТИ** сн. → (а) *дати на дар, поклонити*. [ЕЛК: У Солуну је родила близанце које је регент Александар Карађорђевић, чувши за њу и децу, даровао *дукатима*.]
4. **ЗАРАЗИТИ** с. → (а) *унети у чији организам клице заразне болести; пренети на кога заразу*. – [РСАНУ: Данас се прогресивна парализа ... лијечи успјешно тако, да болесника заразимо *маларијом*.] →² (б) *фиг. извршити утицај својим примером, својим идејама или осећањима на кога*. – [РСАНУ: Пук се не да заразити ни *раскоши* ни *гријехом*.]
5. **ЗАРАЖИВАТИ** н. → *несврш. и уч. = ЗАРАЖАВАТИ*. [РСАНУ: То [су] можда какви национални дечји фрасови, *којима* се заражујете по банкетима.]
6. **ЗАРАЖАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ЗАРАЗИТИ*. [РСАНУ: Француска је заражавала *тим својим немиром* све већи број народа и све шири круг земаља око себе.]
7. **ИНФИЦИРАТИ** сн. → *лат. заразити, заражавати, окужити*. [РСАНУ: У то време она је била већ увелико инфицирана *туберкулозом*.]
8. **НАГРАДИТИ**₁ с. → (1) *дати, доделити награду*. [РСАНУ: Ваша [је] композиција „Ја те љубим, мој узор“ награђена *другом наградом*.]

²³ Један од термина који се у литератури појављује за овај феномен јесте ИНКОРПОРАЦИЈА (аргумента или допуна). В. нпр. Филмор (1969/2003: 156).

9. **НАГРАЂИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према НАГРАДИТИ₁*. [ЕЛК: (...) а да је следбенике награђивао аутомобилима и другим добрима запленим на царини.]
10. **НАОРУЖАТИ** с. → (1) *снабдети кога оружјем*. [ЕЛИ: Англо-Амерички НАТО ће наоружати Албанце на Косову најмодернијим наоружањем (...)] → (2) *фиг. снабдети, опремити, опскрбити: ~ знањем*. [РСАНУ: – Гледао сам од сваке руке да јој облажим тугу и страх и да је наоружам одлучношћу. – Ови курсеви не могу одмах да наоружају другове теоријом, али им дају систем ... како треба радити.]
11. **НАОРУЖАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према НАОРУЖАТИ*. [ЕЛИ: [О]ни нису ни своје Дракене хтели да наоружавају ракетама, већ само топовским наоружањем (...)]
12. **ОБАСИПАВАТИ** н. → *в. ОБАСИПАТИ*. – Друг је псовао и обасипавао га безбројним оштрим ријенима. *Шов*.
13. **ОБАСИПАТИ** н. → *несврш. и уч. према ОБАСУТИ*. [РСАНУ: Ми ћемо Твоју светлу хумку обасипати цвијећем неувелијем.]
14. **ОБАСУТИ** с. →² (а) *сипајући покрити, прекрити, засути*. – Свуд ћу бас обасути брилијантима. *Ранк*. →² (б) *фиг. заокупити, салетети*. – Чим је поздравио, обасуше га питањима. *Шимун*.
15. **ОБДАРИТИ** с. → *дати коме што као дар, поклон, даривати*. – Природа је обдарила човјека билатом снагом. *Шкроб. ир*. Ви се ... обрачунавате са својим политичким противницима на част и славу ... слободе којом сте нас обдарили. *Крл*.
16. **ОБОГАТИТИ** с. → (1.б) *фиг. подарити, поклонити коме што*. – Похвалио се са колико је нових поданика обогатио домовину [има деветоро деце]. *Макс*. →² (2) *учинити нешто вреднијим, значајнијим, потпунијим, унапредити, усавршити*. – Могао [би] ... хрватску књигу обогатити свјежим и добрим социјалним романима. *КХ 1936*.
17. **ОБОГАЂАВАТИ** (СЕ) н. → *в. ОБОГАЂИВАТИ (СЕ)*. [РСАНУ: Има доста људи, који из Цариграда добављају новине за новце и читају их, и тиме се користе обогћавајући свој разум разним драгоценостима просвјете и науке.]
18. **ОБОГАЂИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ОБОГАТИТИ (СЕ)*. [РСАНУ: Васпитавати народ ... то за књижевника значи ... обогћавати га новим сазнањима, новим књижевним ликовима-узорима.]
19. **ОБОРУЖАТИ** с. → *снабдети, опскрбити оружјем, наоружати*. –фиг. Сушица га је оборужала жаокама. *Мих*.
20. **ОДАРИТИ** с. → *покр. в. ОБДАРИТИ*. – Бог га је ... одарио здрављем. *Лаз. Л*.
21. **ОЖЕНИТИ** с. → (1) (кога) *наћи коме жену, учинити што је потребно да мушкарац ступи у брак*. [РСАНУ: Кад цар то чује ... њега ожени њевојком коју је себи изабрао и постави га након себе да царује.]

22. **ОКРУЖИТИ** с. →² (3) (обично у изразима: ~ пажњом, бригом и сл.) *створити коме извесну атмосферу (обично расположење, пријатност)*. – *Очајном пажњом* окужи дијете које [је] још увијек једнолично плакало. *Михољ*.
23. **ОКУЖИТИ** с. → (1.а) *заразити кугом; заразити уопште*. [РСАНУ: Б'јес ушао у њих и у оне | Који су их буном окужили!]
24. **ОПРАВИТИ** с. → (3) *спремити, опремити, снабдети*. – Ту [је] и мост ... и дубок ров и све чиме су такви градови оправљени. *Вел*.
25. **ОПРЕМАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ОПРЕМИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: (...) али и као оснивачи (...) цркава и манастира које су опремали књигама за богослужење.]
26. **ОПРЕМИТИ** с. → (1.а) *набавити потребне ствари за кога или што, опскрбити, снабдети*. – [Кућу] је опремио свим потрештинама пристојна живота. *Шкроб*. → (1.б) *дати девојци спрему за удају*. – Жалосно ми радовање кад је немам чим опремити! *Мат*.
27. **ОПСКРБИТИ** с. → *опремити оним што је потребно за живот, материјално осигурати, обезбедити, збринуту, снабдети*. – [ЕЛК: Окружио се кутијама пуним разних комадића тканина којима га је опскрбила кројачица из суседства (...).]
28. **ОПСКРБИЉИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ОПСКРБИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Њутн је ускоро дошао у сукоб са (...) Џоном Флемстидом, који га је претходно опскрбљивао неопходним подацима (...).]
29. **ОПСУТИ** с. → *покр. в. ОБАСУТИ*. – Сви градови што су до нас турски, јесам ли их опсуо мраморјем? *Њег*.
30. **ОРУЖАТИ** н. → (1) *снабдевати оружјем, наоружавати*. → (2) *снабдети, опремити чиме (знањем и сл.) за какав рад, за какву активност*. [ЕЛИ: (...) да модерним знањем треба оружати младеж нашу.]
31. **ОСКРБИТИ** с. → *в. ОПСКРБИТИ Вук. Рј*. [ЕЛИ: Но чак ни црно тржиште није могло оскрбити људе довољним количинама хране.]
32. **ПОДАРИТИ** с. → (1) *дати коме нешто као дар, поклон*. → (2) *наградити, удостојити, почастиовати кога чим*. – Трипут сам те подарио својим милосрђем. *Креш. ир*. Бришем пљувачку којом ми је лице подарио. *Јел*.
33. **ПОДАРОВАТИ** с. → *подарити*. – Боже ... подаруј ме добрим здрављем ... подаруј ми свако добро. *Мил. М*.
34. **ПОТКРЕПИТИ**² с. → (3.а) *потпомоћи, појачати чиме*. – Оставио је Хорваговића сама себи и није га ... поткрепио свежим трупима. *Јов. С*.
35. **ПРЕХРАНИТИ** с. → (1) *дати коме храну, осигурати кога (за дуже или краће време) храном; снабдети кога средствима за живот, хранећи одржати се у животу*. – Остарјели сте, нема се чим прехранити. *Шен*.

36. **СНАБДЕТИ** с. → *опскрбити некога нечим, прибавити, обезбедити неке нешто потребно, неопходно*. – Посаду ... снабдио сам новачном залихом. *Крањч. Стј.*
37. **СНАБДЕВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СНАБДЕТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Изградњу термина у Риму омогућио је нови водовод, који је снабдевао град свежом водом.]
38. **УВЕНЧАТИ** с. → (2) *украсити, крунисати; обдарити*. – Сиromaх има то задовољење што зна шта је то некада бити несрећан па после увенчан срећом. *Нед.*

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

39. **ЖЕНИТИ** н. → (1) *уводити мушкарца у брачну заједницу са женом*.
40. **ОБЕЗБЕДИТИ**² с. →² (2) *набавити, припремити, осигурати (нешто)*.
41. **ОБЕЗБЕЂИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ОБЕЗБЕДИТИ (СЕ)*.
42. **ОПРАВЉАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ОПРАВИТИ (СЕ)*.
43. **ОСИГУРАТИ** с. → (2) *снабдети оним што је потребно за живот или неки посао, постарати се за кога или што, обезбедити*.
44. **ОСИГУРАВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ОСИГУРАТИ (СЕ)*.
45. **ПОДАРИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ПОДАРИТИ*.
46. **ПОЖЕНИТИ** с. → *сјединити, здружити у браку, редом све једно по једно*.
47. **ПОТКРЕПЉАВАТИ** (СЕ) н. → = *ПОТКРЕПЉИВАТИ (СЕ)*. *несврш. и уч. према ПОТКРЕПИТИ (СЕ)*.
48. **ПОТКРЕПЉИВАТИ** (СЕ) н. → = *ПОТКРЕПЉАВАТИ (СЕ)*.
49. **ПРЕХРАЊИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ПРЕХРАНИТИ (СЕ)*.

2.3. Рефлективни глаголи с транзитивном паралелом

Ако се за транзитивне глаголе с беспредлошким инструменталом може констатовати да представљају знатан проблем за анализу и класификацију, онда то још у већој мери важи за њихове рефлективне парњаке.²⁴ Наиме, такви рефлективни глаголи често развијају богатију семантику од својих транзитивних корелата, због чега их је тешко систематски анализирати. А ако се упореди вредност и значење инструментала у једним и другим конструкцијама (нпр. *одушевити некога нечим* према *одушевити се нечим*), рекло би се да у првим претеже адвербијална, а у другим рекцијска вредност.

²⁴ Сличног је мишљења и М. Ивић (1954: 96).

По нашем мишљењу, бар два фактора утичу на такав утисак. Прво, рефлексивизацијом се елиминише акузативна објекатска допуна (тј. редукује се (десна) валенца глагола), чиме појам у инструменталу губи улогу „посредника“ између агенса и пацијенса, и реинтерпретира се као *једини* (несубјекатски) појам захваћен радњом. Друго, многи такви рефлексив(изова) ни глаголи с беспредлошким инструменталом често се својом семантиком приближавају другим, транзитивним, глаголима (уп. *хранити се нечим* ≈ „јести нешто“ ≈ „користити нешто као храну“), што сугерише да би номинал у инструменталу код једних требало анализирати на исти начин као номинал у акузативу код других – тј. као рекцијску допуну.

У наставку наводимо илустративну листу таквих рефлексивних глагола, без модела.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **ГОСТИТИ СЕ** н. → *добро јести и пити, частити се. фиг.* Ако ли жртва меса или кости спасење може робова да купи, гаврану дат ћу да се њоме гости. *Уј.*
2. **ЗАДОВОЉИТИ СЕ** с. → *повр. учинити себи по вољи, постати, бити задовољан нечим.* – Изгледа да се непријатељ задовољио тиме што је овладао комуникацијама. *Чол.*
3. **ЗАСИТИТИ СЕ** с. → *постати сит чега.* – Ћир-Моша би се слатко заситио тим [ручком], задовољно протрљао руке и обрисао своју јарећу браду. *Срем.*
4. **НАСЛАДИТИ СЕ** с. → *осетити наладу, науживати се, задовољити се.* – Нијесам се ни мало насладио барем половицом тих пјесама. *Марј. М.*
5. **ОБРЕДАТИ СЕ** с. → *обредити се (1). изређати се, попити један за другим, послужити се по реду.* – Ако су мирна и безбрижна времена, обредају се [сватови] ракијом. *Андр. И.*
6. **ОБРЕДИТИ СЕ** с. → (1) = **ОБРЕДАТИ СЕ**. – Сви се обредише ракијом. *Лат. Л.* Остали [су] да ћаскају чекајући да се кавама обреде. *Рад. Д.*
7. **ПОДМИРИТИ СЕ** с. → *сматрати се задовољеним, осетити задовољење у чему.* – Када су се јелом подмирили, Милош их је вином послужио. *Рј. А.*
8. **ПОСЛУЖИТИ СЕ** с. → (1) *узети од онога што је понуђено*. – [ЕЛИ: Частим за славу, послужите се колачима!]
9. **ПОТКРЕПИТИ СЕ** с. → (1) *дати себи снаге, бодрости, живости јелом, пићем и сл.* – Сео ... и дорбо се поткрепио ракијом. *Чол.* →² (2) *подићи се, ојачати се материјално.* – Имањем су се поткријепили. *Јурк.*
10. **ПОЧАСТИТИ СЕ** с. → (1) *обилно се најести и напити. Бак. Реч.* [ЕЛИ: Иако је киша без престанка лила, то их није омело да се почасте трешњама!]

11. СЛАДИТИ СЕ н. → (1) *јести, пити осећајући сласт, уживати, наслађивати се у томе*. – Место вином и пивом слади се у многим крајевима народ ... разним врстама ракије. *Батут*. → (2) **фиг.** *уживати у каквој лепоти, наслађивати се нечим лепим и пријатним*. – С уживањем проматра Злату, сладећи се њеним струком и једрином. *Шимун*.
12. СЛАДОКУСИТИ СЕ н. → *сладити се уживајући у добром јелу*. – Госпође су се сладокусиле сад овим сад оним јелом. *Коз. Ј*.
13. СЛУЖИТИ СЕ н. → (2) *узимати (за столом) јело, пиће*. [ЕЛИ: [Г]ости су се ипак радије служили ђаконијама познате фирме за кетеринг, не желећи да ризикују!]
14. ХРАНИТИ СЕ н. → (а) *користити се (нечим) за исхрану; узимати храну, јести, прехрањивати се; гостити се: ~ сувим хлебом; ~ у ресторану*. [ЕЛИ: То је риба која врло брзо расте и храни се свим врстама мањих белих риба.] → (в) **фиг.** *крепити се, одржавати се*. – Храним се надом да ће ми бити опроштено. *Л-К*.
15. ЧАСТИТИ СЕ н. → (1) *лепо и обилно јести, гостити се*. – И они се стадоше частити јелом. *Ков. А*.

* * *

16. ЗАДОЈИТИ СЕ с. → (2) **фиг.** *надахнути се, испунити се (нечим)*. – Ако због своје лијености и немоћи бациш кривњу на људе, свршит ћеш тако да ћеш се задојити сотонском охолошћу. *Л-К*.
17. ИНСПИРИСАТИ СЕ сн. → = *ИНСПИРИРАТИ СЕ*. – И самим народним животом могу се уметници испирисати. *Бел*.
18. НАДАХНУТИ СЕ с. → *прожети се, испунити се*. – Стављена под руску команду, могла се наша сељачка војска надахнути правим војничким дугом. *Јов. С*. Надахнуо се борбом што ју је започео руски пролетаријат. *ОП 2*.
19. ОДУШЕВИТИ СЕ с. →² *испунити се заносом, занети се*. [РСАНУ: Нисам га омрзао ... Мислим да се то десило због тога што се он одушевио мојим рукописом.]
20. УСХИТИТИ СЕ с. → *одушевити се, занети се*. – Она се усхити лепотом човека ... и, опијена, пружи руке према њему. *Дуч*.

* * *

21. ЗАРАЗИТИ СЕ с. → (2) **фиг.** *подлећи чему, усвојити што од другог*. – Није, дакле, никакво чудо што се и газда Симо заразио жељом за играњем. *Шор*. Није се заразио хладном мишљу безвјерства. *Шов*.
22. ИСПУНИТИ СЕ с. → (1) *постати пун, заузет чиме у целини или до неке границе*. – Сунце је клонуло заласку, долине се испуниле сјенком. *Лал*.

23. **НАПУНИТИ СЕ** с. → (1.а) *постати пун каквог материјала; бити заузет, запоседнут мноштвом чега: ~ воде (о суду), ~ народа (о каквој просторији) фиг. постати обузет чим, прожести се.* – [РСАНУ: Каже то циганка сину, а син само зажеле толико јела и једна сње ливада напуни јелом.] → (1.б) *добити чега у великој мери, у високом степену; облисти се, прекрити се: ~ бора (о лицу).* – Очи јој се напунише сјајем. Наз.
24. **НАТОВАРИТИ СЕ** с. → (1) *натрпати на себе, оптеретити се.* – **фиг.** Доиста си докон много кад си се овако могао натоварити пороцима. Богдан.
25. **ОБОГАТИТИ СЕ** с. → (1) *постати богат, стећи богатство.* **фиг.** Живот је за њега зато да би се човек обогатио сознањем. Пед. → (2) *доћи у посед, добити нешто значајно, бвредно, драгоцено.* – Државни архив у Млецима ... обогатио се ... и једним ријетким прилогом из српске прошлости. Бк 1906.
26. **ОПРЕМИТИ СЕ** с. → (1.а) *снабдети се, опскрбити се, набавити потребне ствари.* [ЕЛИ: Започели смо пут у петак ујутру, пошто смо се опремили ранцима и свим потребним стварима.]
27. **ОПСКРБИТИ СЕ** с. → *повр.: ~ намирницама.*
28. **ОСУТИ СЕ** с. → (1) *обасути се, посути се, покрити се, бити обасут, присут, покривен чим.* – Бременита Аница ... осула се пјегама од ношње. Мих. Луг се осу љубицама. Наз. Бехар се осуо по дрвећу. Јевт.
29. **СНАБДЕТИ СЕ** с. → *повр.* – Снабдио се новцем [за пут]. Нех. Експедиција ... се снабдела великим бројем ескимских паса. Петр. М.

3. Закључак

Представили смо укупно једанаест реченичних модела за глаголе који се искључиво или претежно допуњују беспредлошким инструменталом. Међу њима посебно бисмо издвојили глаголе типа *управљати* (*владати / пилотирати*)²⁵ и *трговати*, за које можемо констатовати да образују релативно малобројне, али семантички врло хомогене класе, као и глаголе типа *мицати / махати* – који чине нешто мање семантички хомогену, али зато изузетно бројну и, за разлику од претходних, продуктивну класу. Конструкције с овим врстама глагола представљају, по нашем мишљењу, (прото)типичне примере употребе објекатског (беспредлошког) инструментала у српском језику.

²⁵ Глаголи типа *управљати / владати*, тачније, њихови корелати у другим словенским језицима – понајпре у руском – показују се интересантним и за општетеоријска и типолошка проучавања глаголске семантике и феномена транзитивности уопште. Примера ради, Б. Левин (1999) њих, и њихове семантичке еквиваленте у различитим језицима, прикључује специјалном типу транзитивних глагола које назива „нејезгреним“ (енгл. *noncore transitive verbs*), за разлику од „језгрених“ (енгл. *core transitive verbs*), који граде транзитивне конструкције са (прото)типичним пацијентом.

Морамо нагласити да све реченичне моделе и глаголске класе презентоване у овој раду треба схватити пре свега као *пробне*. Они су послужили да се тестира и илуструје један општ(иј)и приступ, приступ којим се жели системски повезати речник и текст, односно лексикон и реченица. Нема сумње да би се одабиром других семантичких параметара и употребом другачије структурираних модела дошло и до другачијих класификација, а убеђени смо и да је реална слика (овог дела) лексикона далеко сложенија но што је овде представљена. Један од основних захтева који се поставља пред модерну лексикографију јесте да сличне феномене третира на сличан начин²⁶, што би требало да резултује конзистентнијим, прецизнијим и богатијим дефиницијама, с једне, и смањењем редунданце у речницима, с друге стране. Надамо се да овај рад показује да такав захтев нипошто није неостварив.

ШТАМПАНИ ИЗВОРИ:

- **РМС**: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад (–Загреб): Матица српска (– Матица хрватска), 1967–1976.
- **РСАНУ**: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд: САНУ, 1959–2006.

ЛИТЕРАТУРА:

- Анић 1988**: Vladimir Anić, „О рекцијама глагола *ići*“, *Jezik*, Zagreb, 36/1–2, 1–3.
- Антонић 2005**: Ивана Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, у Пипер и др. 2005: 119–300.
- Барић и др. 21997**: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Боранић 1899**: Dragutin Boranić, „О рефлексивним глаголима у хрватском језику“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 140, 131–244.
- Ворт 1958**: Dean Stoddard Worth, „Transform Analysis of Russian Instrumental Constructions“, *Word*, 14/2–3, 247–290.
- Гортан-Премк 1975**: Д[аринка] Гортан-Премк, „О употреби двају глагола: 1. *користити (се)*; 2. *захвалити (се)*“, *Наш језик*, XXI/4–5 (н.с.), 270–274.
- Гортан-Премк 1977**: Даринка Гортан-Премк, „О неким питањима двојаке глаголске рекције“, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 237–246.
- Гортан-Премк 1997**: Даринка Гортан-Премк, *Полисемнија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Грицкат 1957–1958**: Ирена Грицкат, „Неколико запажања о глаголском виду“, *Питања књижевности и језика*, Сарајево, IV–V/V, 29–41.

²⁶ Уп. нпр. Грицкат 1988.

- Грицкат 1966-1967:** Ирена Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације“, *Јужнословенски филолог*, XXVII/1–2, 185–224.
- Грицкат-Радуловић 1988:** Ирена Грицкат-Радуловић, „Проблеми описне лексикографије“, *Глас САНУ*, CCCLII (Одељење језика и књижевности, књ. 13), 7–13.
- Даути 1991:** David Dowty, “Thematic Proto-roles and Argument Selection”, *Language*, 67/3, 547–619.
- Дик 1989:** Simon C. Dik, *The Theory of Functional Grammar (Part I: The Structure of the Clause)*, Dordrecht: Foris.
- Ђурђић 1987:** Милена Ђурђић, „Синтаксичко-семантичка анализа комплексно транзитивних глагола у српскохрватском језику“, *Прилози Филозофског факултета у Новом Саду*, 23, 111–122.
- Ивић 1954:** Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, Београд: Научна књига.
- Ивић 1961–1962:** Милка Ивић, „Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом“, *Јужнословенски филолог*, XXV, 137–151.
- Илић 2001:** Александра Илић, „Допуне прелазним и повратним семикопулативним глаголима у српском и хрватском књижевном језику“, Београд: Филолошки факултет [рукопис одбрањене магистарске тезе]
- Катичић 1986:** Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: JAZU–Globus.
- Киршова 1997:** Марианна Киршова, „Нека запажања поводом структуре рекцијског речника“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 433–439.
- Лалевић 1954:** М. С. Лалевић, „Још о објекту“, *Књижевност и језик у школи*, I/6, 393–397.
- Левин 1999:** Beth Levin, “Objecthood: An Event Structure Perspective”, *Proceedings of CLS 35, volume 1: The Main Session*, Chicago: University of Chicago, 223–247. [Консултована електронска верзија доступна на адреси: <http://www.stanford.edu/~bclevin/cls99.pdf>]
- Мамузић 1954:** Илија Мамузић, „Прави и неправи објекат“, *Књижевност и језик у школи*, I/4, 260–262.
- Мамузић 1956:** Илија Мамузић, „Још о неправом објекту“, *Настава и васпитање*, Београд, 5, 297–300.
- Милошевић 1973:** Ksenija Milošević, „Intranzitivnost, refleksivna konstrukcija rečenice i pasivna dijateza“, *Književni jezik*, Sarajevo, II/1–2, 1973, 29–39.
- Милошевић 1977:** Ксенија Милошевић, „Један синтаксички модел српскохрватске просте реченице и његове реализације“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7, 275–287.
- Мразовић 1986:** Pavica Mrazović, „Rečenični obrasci u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku“, *Filologija*, Zagreb, 14, 233–245.
- Павловић 1962:** М[иливој] Павловић, „Рекције и функције“, *Наш језик*, XII/3–6, 90–93.

- Панцер 2001:** Baldur Panzer, *Valenzwörterbuch kroatischer und serbischer Verben (Teil I, II)*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Пети 1982:** Мирко Пети, „О проблематици израде рекцијског речника“, *In: Лексикографија и лексикологија (зборник реферата)*, Београд – Нови Сад: САНУ – Филозофски факултет у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 191–194.
- Петровић/Дудић 1989:** Владислава Петровић и Коста Дудић, *Речник глагола са допунама*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић 1986:** Владислава Петровић, „Принципи за израду Речника глаголских допуна у српскохрватском језику“, *Књижевност и језик*, XXXIII/3–4, 10–17.
- Петровић 1991:** Владислава Петровић, „Рекцијски речник као школски приручник“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIV, 164–173.
- Петровић 1992:** Владислава Петровић, „Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXV/2, 115–132.
- Петровић 2000а:** Владислава Петровић, „О предлошком објекту у српском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 437–445.
- Петровић 2000б:** Владислава Петровић, „Алтернативност предлошког и беспредлошког објекта у српском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 29/1, 113–125.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика (проста реченица)*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић 1990:** Ljubomir Popović, „Gramatikalizacija sintaksičke informacije: sintaksička integracija u binarnim konstrukcijama“, *in: Zbornik sa simpozijuma „Matematička i računarska lingvistika – teorija i praksa“*, Београд: Друштво за применјену лингвистику Србије, 24–29.
- Поповић 1996а:** Љубомир Поповић „Морфосинтаксичке ниске“, *Српски језик*, I/1–2, 90–101.
- Поповић 1996б:** Љубомир Поповић, „Интегрални приступ комуникативним реченицама“, *Књижевност и језик*, XLIV/1–2, 1–41.
- Поповић 1997–2000:** Љубомир Поповић, „Комуникативно-граматичка анализа реченице“, *Свет речи*, бр. 2–12.
- Поповић 1997а:** Љубомир Поповић, „Интегрални модел међуодноса синтаксичког система речника и текстова“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 469–482.
- Поповић 1997б:** *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за језик и књижевност Србије.
- Поповић 2002:** Ljubomir Popović, „Informativna struktura rečeničnih modela“, *Књижевност и језик*, XLIX/3–4, 213–240.

- Поповић 2003а:** Љубомир Поповић, „Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 31/1, 201–220.
- Поповић 2003б:** Ljubomir Popović, „Integralni (komunikativnogramatički) pristup sintaksi: problem interfejsa sintakse i rečnika“, *Probleme de filologie slavă*, XI, Timișoara, 73–84.
- Поповић 2006:** Љубомир Поповић, „Полисемичност лексема као један од проблема интерфејса синтаксе и речника“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, 25–40.
- Ружић 2005:** Владислава Ружић, „Проста реченица као синтаксичка целина“, у Пипер и др. 2005: 477–571.
- Ружичка 1978:** Rudolf Růžička, “Three Aspects of Valence“, in: Werner Abraham (ed.), *Valence, Semantic Case and Grammatical Relations*, Amsterdam: John Benjamins, 47–53.
- Самарција 1987:** Marko Samardžija, „Četiri pitanja o biti valentnosti“, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb, XXII, 85–105.
- Самарцић 2003:** Тања Самарцић, „Рефлективизација прелазних тровалентних глагола у новоштокавском стандарднојезичком дијасистему“, Београд: Филолошки факултет [рукопис одбрањене магистарске тезе].
- Станојчић/Поповић 2004:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић [1983]:** М[ихаило] Стевановић, *Граматика српскохрватског језика*, Цетиње: Обод.
- Стевановић 1989:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стипчевић/Самарцић 2003:** Балша Стипчевић и Тања Самарцић, „Терминологија синтаксе падежа Михаила Стевановића“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/3, 140–156.
- Филмор 1969/2003:** Charles J. Fillmore, “Types of Lexical Information“, in: Ferenc Kiefer (ed.), *Studies in Syntax and Semantics*, Dordrecht: Reidel, 109–137. [Прештампано у Филмор 2003: 141–173]
- Филмор 2003:** Charles J. Fillmore, *Form and Meaning in Language. Volume 1: Papers on Semantic Roles*, Stanford: CSLI.

Balša Stipčević

VERBS WITH OBJECTS MARKED BY PREPOSITIONLESS INSTRUMENTAL
AND THEIR CLAUSAL MODELS

Summary

In this paper the author surveys the inventory of Serbian verbs which require oblique objects marked by the prepositionless instrumental case. Their syntactic and semantic properties are examined and multi-layered clausal models are construed.

Ана Батас

АКУСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКСПЛОЗИВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ФИНАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ: КВАНТИТЕТ

Сажетак: У раду се методама експерименталне фонетике испитују квантитативне карактеристике (укупно трајање, трајање оклузије и експлозије) експлозива српског језика у финалном положају у зависности од: звучности, типа позиције и места артикулације. Поред тога, у раду испитујемо и варирање квантитативних особина експлозива у зависности од њиховог положаја у речи (иницијалног, интервокалског и финалног).

Кључне речи: звучни и беззвучни експлозиви, финални положај, билабијални, ден-тални и веларни експлозиви, оклузија, експлозија, ВОТ, трајање

1. Увод

Циљ овог рада је да методама експерименталне фонетике испитамо како се експлозиви српског језика понашају у финалном положају. Да бисмо овај општији циљ остварили, поставили смо неколико истраживачких задатака који треба да покажу како квантитативне карактеристике експлозива варирају у зависности од разних фактора: звучности, положаја у речи, типа финалне позиције и места артикулације.

1.1. Опште карактеристике експлозива

Како у домаћој, тако и у иностраној литератури, као главно артикулационо обележје ове класе консонаната најчешће се наводи постојање *потпуне препреке (преграде)* на путу фонационе струје (Милетић ²1960: 33, Симић/Остојић ³1996: 195, Стевановић ⁵1989: 80, Бакран 1996: 58, Ладефогед ²²2005: 49). Са фонолошког становишта овој класи фонема најчешће се од дистинктивних обележја приписује дистинктивно обележје *прекидности (не-континуираности)* (Јакобсон 1964; Брозовић 1968, 1971; Барић et al. ²1997; Петровић 2000), односно *абруптности* (Симић/Остојић ³1996: 197).

Међутим, у новијим радовима, поред неспорног постојања преграде, као главна артикулациона карактеристика наводи се *промена* положаја говорних органа (Џонсон ²2003: 135, Стивенс 1998: 323). По тој се особини експлозивни пре свега разликују од фрикатива, за чију је перцепцију важнији стационарни спектар од спектралне промене (Бакран 1996: 92).

И у домаћој (Стевановић ¹1989: 81, Симић/Остојић ³1996: 195) и у страниј литератури (Бакран 1996: 59, Стивенс 1998: 323, Џонсон ²2003: 135) обично се издвајају следеће три артикулационе компоненте (фазе у артикулацији) експлозива: успостављање преграде, трајање преграде и њено нагло уклањање.

Успостављање преграде, или *имплозија*¹, и код звучних и код беззвучних експлозива, представља нагло затварање вокалног тракта. Акустички корелат ове артикулационе компоненте може се видети на спектрограмима и осцилограмима када се експлозивни налазе у поствокалском положају.

Трајање преграде, или *оклузија*, представља време које протекне од имплозије до експлозије ових гласова. У току оклузије ваздушна струја, која полази из плућа, нагомилава се иза преграде, што доводи до пораста ваздушног притиска. На акустичком плану код беззвучних експлозива као последица оклузије јавља се период *тишине* (*пауза*), што се на спектрограмима види као потпуно одсуство било каквог звука. Уколико се пак на снимку види шум или тон за време оклузије беззвучних експлозива, то је или бука (шум) околине или реверберација (Бакран 1996: 59).

Иако је просечно трајање оклузије приближно једнако трајању просечног вокала, ни говорници ни слушаоци не доживљавају је као прекид звука, чак ни када су упозорени да пажљиво слушају (*idem*: 59). Та немогућност перцепције оклузије објашњава се „језичним слушањем“, а како је *пауза* саставни део свих беззвучних експлозива, информативна је само за перцепцију оклузивности, али не и за међусобно разликовање беззвучних експлозива (*idem*: 60).

Нагло уклањање препреке, или *експлозија*, праћено је наглим снижавањем ваздушног притиска, јер велика количина ваздушне струје, која се до тренутка експлозије нагомилавала иза преграде, нагло излази из вокалног тракта. Брзина и интензитет ваздушне струје након уклањања препреке зависи од више фактора, о чему ће у наставку бити више речи.

1.2. Типови звучних и беззвучних експлозива

1.2.1. Време отпочињања тона (ВОТ)

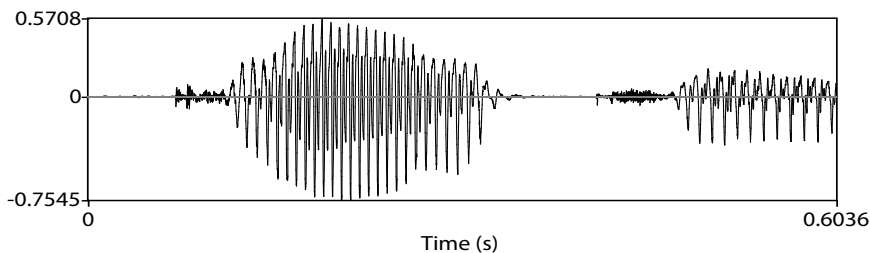
У пракси се као најбољи начин за адекватно описивање разлика у реализацијама звучних и беззвучних експлозива у разним језицима показао

¹ У старијим радовима (нпр. Ивковић 1913: 72) и у традиционалним граматикама српског језика (Стевановић ¹1989: 81) *имплозија* се односи на успостављање преграде (потпуне препреке) фонационој струји и представља артикулационо обележје и експлозива и африката. У општој фонетици (Кристал ²1999, Лејвер 1994, Ладефогед ²1996, Траск 1996) овај термин има другачије значење: „у систему обележја [имплозија је] дистинктивно обележје дефинисано као оно [обележје] ’које укључује глотални затвор који производи усисавање“ (Траск 1996: 177).

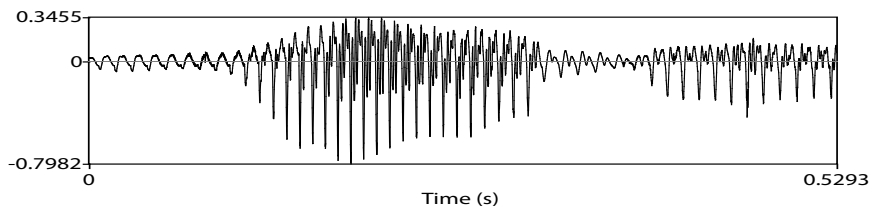
метод који се заснива на описивању VOT-а. Да би се овај метод адекватно користио, претходно је неопходно прецизно дефинисати сам појам.

VOT (енгл. Voice Onset Time) представља интервал између почетка експлозије до почетка вибрирања гласних жица (Ладефогед 2003: 96) (в. слику 1)². Нешто прецизнију дефиницију срећемо у раду Т. Чоа и П. Ладефогед, где се дефинише као „разлика у времену између иницирања артикулационог покрета одговорног за уклањање преграде и иницирања ларингалног покрета којим се започиње вибрација гласних жица“ (Чо/Ладефогед 1999: 225)³. Ј. Бакран предлаже да скраћеница VOT остане иста као у енглеском, а као адекватан превод за њено разрешење предлаже „вријеме основног тона“ (Бакран 1996: 60). У српском преводу „Енциклопедијског речника модерне лингвистике“ Д. Кристала предлаже се скраћеница VOT, а разрешава као „време наступа гласа“ (Кристал²1999: s.v. VOT, s.v. ZVUČNOST). Наш је предлог да скраћеница свакако остане VOT, а да се разрешава као „време отпочињања тона“, тј. да се под „отпочињањем тона“ подразумева тренутак када гласне жице вокала који следи за експлозивом иницирају почетак тона.

Слика 1

Слика 2

При артикулацији потпуно звучних експлозива, какви су звучни експлозивни у српском језику (в. слику 2), гласне жице трепере све време, или већи део времена, оклузије. У страним радовима, уобичајена је пракса да се VOT у таквим случајевима рачуна од почетка оклузије до почетка експлозије и да му се ставља негативан предзнак (Риц/Јонгман 2009: 97, Ладефогед⁴2001:

² П. Ладефогед предлаже да се VOT рачуна на осцилограмима, а не на спектрограмима, јер се на њима трајање сегмената лакше и прецизније мери (Ладефогед 2003: 94, 96).

³ „[...] the difference in time between the initiation of the articulatory gesture responsible for the release of closure and the initiation of the laryngeal gesture responsible for vocal fold vibration.”

126, 127). Ј. Бакран, међутим, предлаже да се за звучне експлозиве у хрватском језику ВОР рачуна на исти начин као и код беззвучних, тј. од почетка експлозије до почетка вибрирања гласних жица вокала који следи (Бакран 1996: 71). Иако у неким ситуацијама, када се као циљ постави испитивање односа између трајања оклузије и експлозије, има смисла мерити трајање експлозије код звучних и беззвучних експлозива и поредити их и по том критеријуму, ипак нам се чини да је боље придржавати се прихваћене интернационалне праксе.

1.2.2. Тип опозиције: потпуно звучни експлозив – неаспировани беззвучни експлозив

У језицима са „правом звучношћу“, како се често називају језици као што су српски, руски, шпански, пољски, код звучних експлозива у току оклузије гласне жице настављају са радом, стварајући звучну фонациону струју, која бива пригушена зидовима вокалног тракта, који резонирају на ниским фреквенцијама; пошто имају улогу нископропусног филтра, као последица тога у дну спектрограма види се тамна линија, тзв. „звучна греда“⁴ (Џонсон²2003: 140). Такви звучни експлозиви називају се „простим, једноставним“, „потпуно звучним“⁵ (о старијим терминима в. Батас 2005).

У таквим се језицима потпуно звучни експлозиви најчешће налазе у пару са неаспированим беззвучним експлозивима, па је тада шум експлозије нижег интензитета и краће траје код звучних, јер ваздушни притисак, услед наизменичног отварања и затварања глотиса, не достиже исту вредност као код беззвучних (Бакран 1996: 70–71, Џонсон²2003: 124)⁶.

1.2.3. Тип опозиције: неаспировани беззвучни експлозив – аспировани беззвучни експлозив

У већини германских језика, као што су енглески, немачки, дански, контраст се у иницијалној позицији остварује између неаспированих беззвучних експлозива, који одговарају потпуно звучним, и аспированих беззвучних. На акустичком плану ова разлика ће се пре свега огледати у трајању ВОР-а, који је дужи код аспированих⁷.

⁴ Џонсонов термин је *voice bar* (Џонсон²2003: *passim*). У недостатку бољег превода у овом раду од почетка доследно користимо термин „звучна греда“, а срећемо га и у радовима С. Гудурић (Гудурић 2004: *passim*).

⁵ Енгл. „plain voiced“ и „fully voiced“ (Хелгасон/Ринцен 2008).

⁶ Има и другачијих мишљења по којима је шум краћи и слабији код звучних, јер се они артикулишу се слабијом мишићном активношћу артикулатора (Милетић²1960: *passim*, Костић 1950, Костић 1951, Костић/Стојановић 1952, Михаиловић 1952а, 1953а, 1957–1958).

⁷ Знатно су ређи предаспировани беззвучни експлозиви, који у неким језицима (нпр. шведски), праве са потпуно звучним експлозивима у медијалној и финалној позицији (Хелгасон/Ринцен 2008).

1.3. Експлозиви у финалном положају

Од најстаријих експерименталних изучавања консонаната у финалном положају више типова се издваја. М. Ивковић тако издваја три типа:

1. Прави звучни сугласник са полугласником после експлозије;
2. Замукли (асурдирани) звучни сугласник, код којих гласне жице престају са радом у току оклузије, па је експлозија сасвим умукла;
3. Имплзивни звучни сугласник, који су без експлозије, односно код којих са престанком рада гласних жица престаје и полугласник (Ивковић 1913: 72).

А. Пецо овим типовима додаје још један: прави звучни сугласник са редукваном звучношћу, али са присутном експлозијом (Пецо 1961–1962: 241). Такав тип сугласника наводи и В. Анић, и то као главни тип звучних сугласника на крају речи (Анић 1965–1966: 79).

Р. Симић и Б. Остојић, коментаришући поменуте радове М. Ивковића и А. Пеца, закључују да се укрштају две појаве: десоноризација и асурдирање. О десоноризацији, наводећи рад Р. Симића „Левачки говор“ (СДЗб XIX, Београд, 1972), напомињу да захвата периферне говоре (Симић/Остојић ³1996: 225), а сличан процес постоји и у неким говорима западне Херцеговине (Пецо 1961–1962: 236). А за асурдирање гласова тврде да се „у нашем ортопском стандарду може сматрати факултативном појавом, фонолошки редундантном“ (Симић/Остојић ³1996: 225).

Нешто детаљније карактеристике звучних и беззвучних експлозива на крају речи наводи Ј. Бакран. Од акустичких карактеристика беззвучних експлозива истиче да оклузија дуже траје него у интервокалском положају, што је, по њему, последица универзалног деловања финалног положаја (Бакран 1996: 83). О звучним експлозивима каже да су подложнији већим изменама у овом положају и да, не рачунајући дуљење, долази до делимичног или потпуног обезвучавања. Обезвучавање се по њему дешава као последица снижавања притиска пред паузу која доводи до утишавања и поремећаја рада гласних жица (*idem*: 84). Поред овакве реализације звучних експлозива и Бакран наводи да су могућа и другачија остварења, као што је појава пратећег нефонемског вокалног елемента (*idem*: 84).

1.4. Методологија

1.4.1. Корпус и информатори

Корпус смо саставили с циљем да се њиме обухвате сви експлозиви у финалним позицијама у једносложним и вишесложним речима, у дугим и кратким слоговима, између звучно неутралних гласова. Унапред смо одредили три финалне позиције за које смо претпоставили да би могле дати занимљиве резултате. Информаторима нису дате инструкције како ће читати материјал.

Следеће речи информатори су прво читали у низу, тј. приликом њиховог набрајања доследно су користили сигнал завршености:

б: зуб, боб, Славољуб, понаособ, белозуб, Драгољуб;
 п: туп, топ, наискап, белореп, прототип, хороскоп;
 д: суд, вод, ономад, дугобрад, виноград, гасовод;
 т: крут, спот, асистент, диригент, резерват, депозит;
 г: друг, смог, унатраг, једнопрег, бумеранг, босоног;
 к: звук, рок, шумарак, узглавак, погодак, дугодлак.

Затим су те исте речи читали у следећем контексту: „Реци ____.“ А на крају их читали у контексту: „Ако те боли ____, иди зубару.“

Други и трећи контекст обезбедили су доследно употребу сигнала завршености (у другом), односно сигнала незавршености (у трећем случају).

За потребе рада снимили смо 11 информатора (од којих је 9 било женских говорника) између 22 и 35 година из разних дијалеката:

- 2 информатора из источнохерцеговачког;
- 6 информатора из шумадијско-војвођанског;
- 1 информатор из призренско-тимочког;
- 2 информатора из косовско-ресавског.

Део материјала који се односи на експлозиве у иницијалном и интервокалском положају снимили смо раније⁸, приликом прикупљања грађе за магистарски рад „Квантитативне и спектралне карактеристике консонаната српског књижевног језика“⁹.

2. Однос између звучних и беззвучних експлозива у финалном положају

У табели бр. 1 дате су просечне вредности квантитета (укупног, оклузије и експлозије) свих звучних и беззвучних експлозива у финалном положају.

Табела 1

Квантитет	Глас	Број мерења	Аритметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка
Укупни	звучни	504	134,06	34,371	1,531
	беззвучни	550	171,37	49,805	2,124
Оклузија	звучни	505	79,12	17,562	,782
	беззвучни	550	104,39	30,175	1,287
Експлозија	звучни	504	54,98	27,994	1,247
	беззвучни	550	66,98	32,147	1,371

⁸ За снимање оба ова корпуса коришћена је иста квалитетна опрема, а снимање је извођено у просторијама са минималним утицајем спољашњег шума. Снимци су похрањивани у *PCM wave file* формату, уз коришћење фреквенције узорковања од 44100 Hz и 16-битну квантизацију.

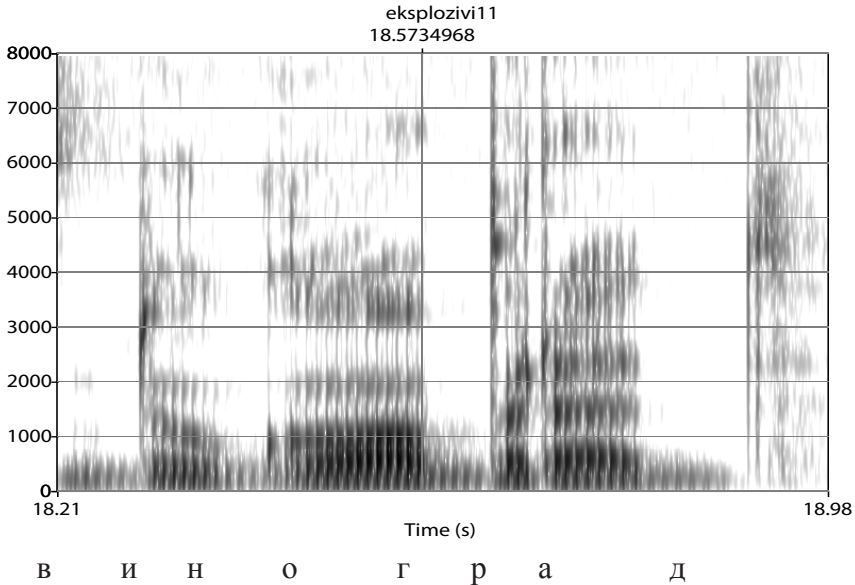
⁹ Магистарски рад одбрањен је децембра 2008. на Филолошком факултету у Београду, под менторством проф. др Јелице Јокановић-Михајлов.

Као што се из табеле може видети, безвучни експлозиви у целини трају дуже од звучних, а та је разлика статистички значајна ($t(979) = 14,250; p < 0,05$), што смо утврдили т-тестом за независне групе. Таква разлика у трајању је очекивана, јер иако се последњи слог у речи дуљи, о чему ће касније бити више речи, очуван је контраст између звучних и безвучних консонаната.

Статистички је значајна и разлика у трајању оклузије ($t(896) = 16,785; p < 0,05$) и експлозије ($t(1049) = 6,478; p < 0,05$) звучних и безвучних експлозива.

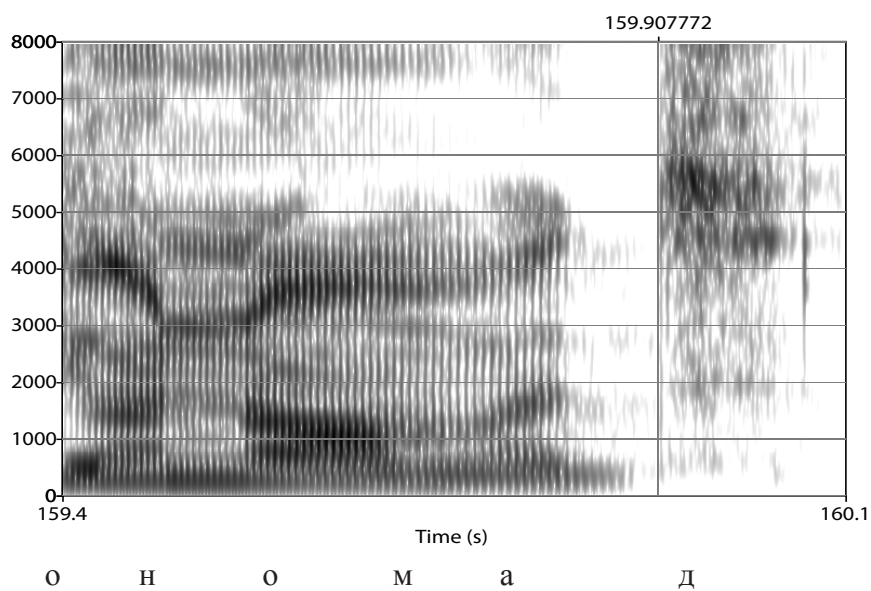
Ако упоредимо VOT звучних и безвучних експлозива, разлика међу њима постаје још битнија: VOT код звучних траје $-79,14$, а код безвучних $66,98$ милисекунди. Просек VOT-а код звучних дат је за случајеве када је оклузија звучна од почетка до краја, какав је случај приказан на слици бр. 3.

Слика 3

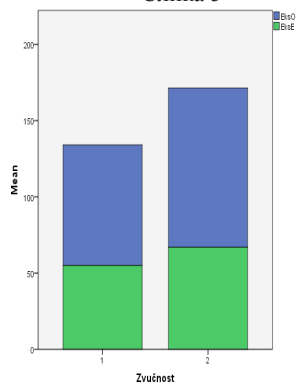
Слика бр. 4 илуструје случајеве код којих оклузије остаје постепено без звучности, али се експлозија реализује без обзира на престанак рада гласних жица. Такав је у нашем снимљеном материјалу највећи број реализација звучних експлозива у финалном положају.

Слика 4

Слика бр. 5 илуструје однос између експлозије, која је приказана у доњем делу стуба, и оклузије, која је приказана у горњем делу.

Слика 5

3. Однос између експлозива у иницијалном, интервокалском и финалном положају

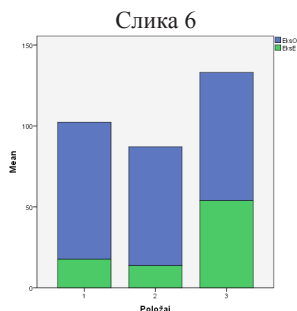
3.1. Однос трајања звучних експлозива

У табели бр. 2 представљени су резултати мерења свих звучних експлозива у иницијалном, интервокалском и финалном положају.

Табела 2

		Артметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка	Интервал поверења 95%		Минимум	Максимум
					Доња граница	Горња граница		
Укупно	Иницијални	97,09	29,443	2,125	92,90	101,28	37	255
	Интервокалски	87,13	21,610	1,593	83,99	90,28	37	160
	Финални	134,06	34,371	1,531	131,05	137,07	55	242
Оклузија	Иницијални	84,63	29,001	2,093	80,50	88,75	29	242
	Интервокалски	73,41	17,566	1,295	70,86	75,97	33	111
	Финални	79,12	17,562	,782	77,58	80,65	26	125
Експлозија	Иницијални	17,67	19,744	1,425	14,86	20,48	1	130
	Интервокалски	13,72	9,697	,715	12,31	15,13	2	64
	Финални	54,98	27,994	1,247	52,53	57,43	11	139

Пошто је Левенеов тест показао да варијансе међу групама звучних експлозива у разним положајима нису хомогене, нисмо радили анализу варијансе¹⁰. Међутим, ако упоредимо односе трајања за 95% случајева, можемо закључити да је трајање како целог експлозива, а посебно трајање оклузије, дуже у финалном положају. Слика бр. 6 илуструје овај однос однос између оклузије и експлозије (број 1 означава иницијални положај, број 2 интервокалски, а број 3 финални).

¹⁰ Статистичке анализе рађене су према Toni Rietveld, Roeland van Hout „Statistics in language research: analysis of variance“ (Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005), а је терминологија је усклађена са приручником Лазара Тењовића *Статистика у психологији* (Београд, 2002).

Пирсонов коефицијент корелације показује код звучних експлозива у иницијалном положају јаку и статистички значајну корелацију (0,944, $p < 0,001$, двосмерни тест) између оклузије и укупног трајања експлозива, док остале корелације нису статистички значајне. Код исте групе гласова у интервокалском положају такође показује јаку и статистички значајну корелацију (0,089, $p < 0,001$, двосмерни тест) између оклузије и укупног трајања, али и статистички значајну, додуше нешто нижу (0,603, $p < 0,001$, двосмерни тест) корелацију између трајања експлозије и укупног трајања. Док је код експлозива у финалном положају ситуација, судећи по овој статистичкој анализи, обрнута, јер је Пирсонов коефицијент виши (0,818, $p < 0,001$, двосмерни тест) када показује повезаност трајања целог експлозива и његове експлозије, него када показује повезаност између укупног трајања и оклузије (0,582, $p < 0,001$, двосмерни тест).

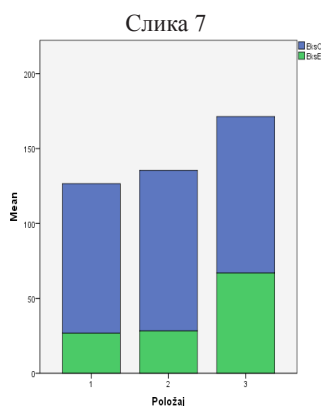
3.2. Однос трајања безвучних експлозива

У табели бр. 3 представљени су резултати мерења квантитета свих безвучних експлозива у иницијалном, интервокалском и финалном положају.

Табела 3

		Аритметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка	Интервал поверења 95%		Минимум	Максимум
					Доња граница	Горња граница		
Укупно	Иницијални	127,03	36,702	2,798	121,50	132,55	56	275
	Интервокалски	135,42	26,394	1,881	131,71	139,12	88	217
	Финални	171,37	49,805	2,124	167,20	175,54	61	331
Оклузија	Иницијални	99,79	33,292	2,539	94,78	104,80	30	200
	Интервокалски	107,14	26,368	1,879	103,43	110,84	53	168
	Финални	104,39	30,175	1,287	101,86	106,91	27	206
Експлозија	Иницијални	26,79	17,127	1,306	24,22	29,37	2	88
	Интервокалски	28,28	16,968	1,209	25,89	30,66	7	89
	Финални	66,98	32,147	1,371	64,29	69,67	12	218

Левенеов тест овај пут је показао хомогеност варијанси приликом мерења трајања оклузије, па смо после примене једнофакторске анализе варијансе (ANOVA) да међу групама не постоји статистички значајна разлика ($F(2, 916) = 2,809$; $p < 0,061$). Тај податак нам је веома значајан, јер показује да се приликом варирања квантитета безвучних експлозива у разним положајима у речи укупно трајање не мења захваљујући промени оклузије, већ се мења прерасподелом трајања оклузије и експлозије. Слика бр. 7 илуструје трајање оклузије и експлозије у зависности од положаја експлозива у речи (број 1 представља иницијални, број 2 интервокалски, а број 3 финални).

Пирсонов коефицијент корелације показује код све три групе експлозива значајну корелацију између оклузије и укупног трајања (иницијални положај: 0,897, $p < 0,001$, двосмерни; интервокалски положај: 0,793, $p < 0,001$, двосмерни и финални положај: 0,784, $p < 0,001$, двосмерни). Међутим, за разлику од безвучних експлозива у иницијалном и интервокалском положају, где је корелација између експлозије и укупног трајања, према статистички значајна, нижа (иницијални: 0,383, $p < 0,001$, двосмерни; а интервокалски: 0,323, $p < 0,001$, двосмерни), код безвучних експлозива у финалном положају корелација између њих је виша (0,813, $p < 0,001$, двосмерни тест).

Дакле, и звучни и безвучни експлозиви у финалном положају имају различит однос трајања оклузије и експлозије. Док укупно трајање експлозива у иницијалној и интервокалској позицији корелира са трајањем оклузије, у финалној позицији корелира пре свега са трајањем експлозије. Имајући то у виду, можемо закључити да се експлозиви у финалном положају не продужавају због дуљења финалног слога, односно не пресудно због тога. Овакав резултат истраживања не потврђује хипотезу Ј. Бакрана да се оклузија у финалној позицији дуљи као последица универзалног деловања финалног слога (Бакран 1996: 83).

4. Експлозиви у финалном положају у зависности од позиција

Ј. Бакран наводи да се и вокали и консонанти у последњем слогу испред паузе, ма колико она трајала, дуље (Бакран 1996: 271). У наставку се наводи да се сви гласови дуље када се нађу у последњем слогу у речи, а да је функција дуљења последњег слога означавање границе међу речима (*idem*: 272). Нејасно остаје да ли се ради о истој појави или је пак дуљење гласова пред паузом засебна појава. У радовима новијег датума прави се разлика између гласова који се нађу на апсолутном крају исказа и ситуације када се нађу пред паузом (Хелгасон/Ринцен 2008).

Желећи да испитамо како се експлозивни српског језика понашају у таквим случајевима, експлозиве смо испитивали у три финалне позиције:

1. позиција: финални положај у речи приликом набрајања;
2. позиција: на финалном месту у исказу;
3. позиција: финални положај у речи када је реч изговорена испред паузе.

Очекивали смо да се експлозивни у првој и последњој позицији понашају слично, јер такве сегменте обликује сигнал незавршености на сличан начин, а да се експлозивни у другој позицији понашају у некој мери различито, јер такве позиције у реченици обликује сигнал завршености. Међутим, истраживање је показало да постоји другачији односи међу експлозивима у тим позицијама.

4.1. Звучни експлозивни у финалним позицијама

У табели бр. 4 представљени су резултати мерења звучних експлозива у целини, њихове оклузије и експлозије у три различите финалне позиције.

Табела 4

		Аритметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка	Интервал поверења 95%		Минимум	Максимум
					Доња граница	Горња граница		
Укупно	1. позиција	145,53	33,099	2,531	140,54	150,53	66	242
	2. позиција	139,98	33,176	2,691	134,66	145,30	70	236
	3. позиција	118,25	30,618	2,276	113,76	122,74	55	196
Оклузија	1. позиција	82,54	16,739	1,280	80,02	85,07	28	124
	2. позиција	80,95	17,483	1,418	78,15	83,76	31	125
	3. позиција	74,37	17,438	1,293	71,82	76,92	26	121
Експлозија	1. позиција	63,11	27,632	2,113	58,93	67,28	16	139
	2. позиција	59,03	27,940	2,266	54,55	63,50	11	137
	3. позиција	43,90	24,775	1,842	40,26	47,53	12	118

Применом троструке анализе варијансе (ANOVA) утврдили смо да постоји статистички значајна разлика међу овим позицијама (укупно трајање: $F(2, 501) = 35,112$; $p < 0,05$, трајање оклузије: $F(2, 502) = 11,147$; $p < 0,05$, трајање експлозије: $F(2, 501) = 25,191$; $p < 0,05$). Међутим, накнадном анализом (post hoc је урађена Бонферонијева анализа разлике међу просецима) утврђено је да постоји статистички значајна разлика између консонаната у 1. и 3. и 2. и 3. позицији ($p < 0,05$), али не и између консонаната у 1. и 2. ($p < 1,000$). Према томе, убедљиво најкраће трају звучни експлозивни у трећој позицији.

4.2. Безвучни експлозиви у финалним позицијама

У табели бр. 5 представљени су резултати мерења безвучних експлозива у целини, њихове оклузије и експлозије у три различите финалне позиције.

Табела 5

		Аритметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка	Интервал поверења 95%		Минимум	Максимум
					Доња граница	Горња граница		
Укупно	1. позиција	188,86	52,051	3,935	181,09	196,62	71	331
	2. позиција	178,39	47,650	3,522	171,44	185,34	61	306
	3. позиција	148,73	40,692	2,937	142,94	154,53	66	259
Оклузија	1. позиција	111,56	30,142	2,279	107,06	116,06	50	206
	2. позиција	109,42	31,006	2,292	104,90	113,94	34	202
	3. позиција	93,05	25,939	1,872	89,36	96,74	27	192
Експлозија	1. позиција	77,30	36,082	2,728	71,91	82,68	18	218
	2. позиција	68,97	29,462	2,178	64,67	73,26	12	167
	3. позиција	55,68	26,976	1,947	51,84	59,52	15	130

Применом троструке анализе варијансе (ANOVA) утврдили смо да постоји статистички значајна разлика међу овим позицијама (укупно трајање: $F(2, 547) = 36,644$; $p < 0,05$, трајање оклузије: $F(2, 547) = 22,700$; $p < 0,05$, трајање експлозије: $F(2, 547) = 22,913$; $p < 0,05$). А накнадном анализом, као и код звучних експлозива (post hoc је урађена Бонферонијева анализа разлике међу просецима) утврђено је да постоји статистички значајна разлика између консонаната у 1. и 3. и 2. и 3. позицији ($p < 0,05$), али не и између консонаната у 1. и 2. ($p < 1,000$).

Дакле, експлозиви у трећој позицији, када се нађу у речи пред паузом која наступа иза зависне реченице у инверзији, значајно се разликују од експлозива на апсолутном крају реченице и од експлозива у финалном положају речи које се набрајају. Можемо сада само претпоставити да узрок овоме треба тражити у већем утицају реченичне интонације на сегментни ниво, тј. на гласове, али до правог закључка можемо доћи тек исцрпнијим истраживањем ове појаве. Могуће је да у неким примерима пауза потпуно изостаје и тада бива замењена брзом променом регистра, односно да је први део изговорен у вишем регистру, а да други део почиње падом тона (Јокановић-Михајлов 2006: 228).

5. Експлозивни у финалном положају у зависности од места артикулације

По Ј. Бакрану трајање експлозије на првом месту зависи од покретљивости говорних органа који граде преграду: шум експлозије траје краће када у стварању преграде учествују покретљивији говорни органи (на пример, усне) него када у стварању преграде учествују „тримији“ говорни органи, као што су, на пример, задњи део језика и велум (Бакран 1996: 59–60). Према томе, закључује да ВОТ унутар исте категорије (по звучности) најкраће траје код билабијалних, нешто дуже код алвеоларних¹¹, а најдуже код веларних (*idem*: 265).

Т. Чо и П. Ладефогед у уводном делу рада наводе да трајање ВОТ-а у свим језицима донекле варира у зависности од места артикулације. Сумирајући претходна истраживања, наводе следеће артикулационо-аеродинамичке моменте који утичу на ВОТ¹²:

1. Запремина дупље иза препреке (релативно мала запремина супралалингвалне дупље код веларних експлозива узрокује повећање притиска, којем ће онда бити потребно дуже време да падне и тек тада омогући одговарајући трансглотални притисак којим ће се иницирати треперење гласних жица);

2. Запремина дупље испред препреке (релативно већа количина задржаног ваздуха испред веларног експлозива задржава опуштање притиска иза њега, па је таквом притиску потребно више времена да падне, што опет, као и у претходном случају, одлаже стварање одговарајућег трансглоталног притиска);

3. Покрет артикулатора (бржи покрет артикулатора, на пример покрет доње усне у поређењу са покретом дорсалног дела језика, омогућава бржи пад притиска иза преграде и, самим тим, брже се ствара одговарајући трансглотални притисак);

4. Површина контактне регије међу артикулаторима (што је већа површина контактне регије код ламиналних, денталних и веларних експлозива, то се артикулатори спорије раздвајају, због чега се одговарајући трансглотални притисак спорије ствара);

5. Промена величине глотиса¹³ (глотални отвор спорије се смањује код веларних експлозива, јер интраорални притисак код те групе гласова опада спорије);

6. Усклађивање трајања оклузије и ВОТ-а (полази се од претпоставке да је време отвора међу гласним жицама фиксно, па је трајање оклузије и експлозије обрнуто пропорционално) (Чо/Ладефогед 1999: 213).

¹¹ Ј. Бакран гласове [d] и [t] класификује као алвеоларне.

¹² Чо и Ладегед баве се искључиво безвучним неаспированим и безвучним аспированим експлозивима, па наведени артикулациони параметри не важе за негативан ВОТ, какав имају звучни експлозивни српског језика.

¹³ Овај параметар важи само за безвучне аспироване експлозиве.

5.1. Звучни експлозиви

У табели бр. 6 представљени су резултати мерења звучних експлозива у зависности од места артикулације.

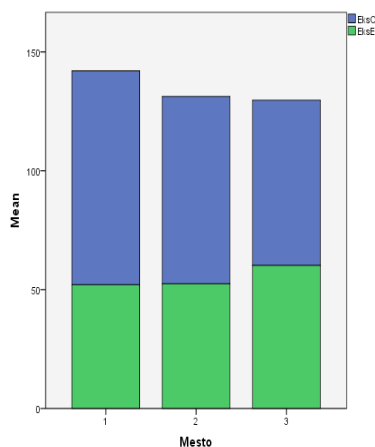
Табела 6

		Аритметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка	Интервал поверења 95%		Минимум	Максимум
					Доња граница	Горња граница		
Укупно	Билабијални	141,93	31,412	2,507	136,98	146,88	70	209
	Дентални	131,30	34,410	2,601	126,16	136,43	69	242
	Веларни	129,69	35,863	2,735	124,29	135,09	55	241
Оклузија	Билабијални	89,97	13,319	1,063	87,87	92,07	52	123
	Дентални	78,82	15,645	1,179	76,49	81,15	42	124
	Веларни	69,52	17,197	1,311	66,93	72,11	26	125
Експлозија	Билабијални	52,08	26,329	2,101	47,93	56,23	11	120
	Дентални	52,46	26,574	2,009	48,50	56,43	12	139
	Веларни	60,17	30,214	2,304	55,63	64,72	11	137

После Левенеовог теста хомогености варијансе утврдили смо да варијансе трајања оклузије нису хомогене, а да варијансе укупног трајања и експлозије јесу, па смо за те варијабле урадили анализу варијансе, која је показала да су статистички значајне разлике међу групама (укупно трајање: $F(2, 501) = 6,195$; $p < 0,05$, експлозија: $F(2, 501) = 4,573$; $p < 0,05$). Post hoc је урађена Бонферонијева анализа међусобних односа просека и показала је да се укупно трајање значајно разликује између билабијалних и денталних и билабијалних и веларних, али не и између денталних и веларних. Трајање експлозије се пак значајно разликује између билабијалних и веларних и денталних и веларних, али не и између билабијалних и денталних.

Према томе, најдуже у целини трају билабијални, а убедљиво је најдужа експлозија веларних. Слика бр. 8 илуструје однос оклузије и експлозије (звучни билабијални експлозив представљен је бројем 1, звучни дентални бројем 2, а звучни веларни бројем 3).

Слика 8

5.2. Безвучни експлозиви

У табели бр. 7 представљени су резултати мерења квантитета безвучних експлозива у односу на њихово место артикулације.

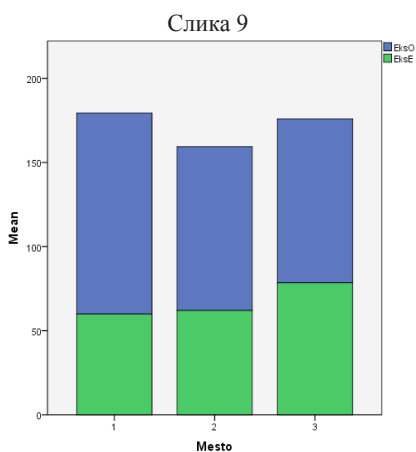
Табела 7

		Аритметичка средина [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка	Интервал поверења 95%		Минимум	Максимум
					Доња граница	Горња граница		
Укупно	Билабијални	179,41	48,531	3,669	172,17	186,65	83	310
	Дентални	159,33	49,526	3,612	152,20	166,46	61	295
	Веларни	175,94	49,235	3,600	168,84	183,04	87	331
Оклузија	Билабијални	119,53	30,001	2,268	115,06	124,01	50	206
	Дентални	97,24	30,832	2,249	92,81	101,68	27	186
	Веларни	97,40	23,944	1,751	93,94	100,85	53	192
Експлозија	Билабијални	59,88	28,409	2,148	55,64	64,12	15	139
	Дентални	62,09	29,231	2,132	57,88	66,29	12	164
	Веларни	78,55	35,073	2,565	73,49	83,61	18	218

На основу Левенеовог теста хомогености варијансе утврдили смо да су варијансе укупног трајања и оклузије хомогене, али да нису у вези са оклузијом, па смо анализу варијансе могли да применимо само да прве две. Резултати анализе варијансе показали су да постоје међу билабијалним, денталним и веларним експлозивима значајне статистике разлике (укупно

трајање: $F(2, 546) = 8,806$; $p < 0,05$, експлозија: $F(2, 547) = 19,821$; $p < 0,05$). Post hoc је урађена Бонферонијева анализа међусобних односа просека и показала је да је укупно трајање различито код билабијалних и денталних и денталних и веларних, а да не постоје разлике у укупном трајању билабијалних и веларних безвучних експлозива у финалном положају. Насупрот укупном трајању, трајање експлозије је различито код билабијалних и веларних и код денталних и веларних, али не и између билабијалних и денталних.

Према томе, статистички значајно најкраће трају дентални, а најдужа је експлозија веларних. Слика бр. 9 илуструје односе између оклузије и експлозије (број 1 представља билабијални, број 2 дентални, а број 3 веларни безвучни експлозив).

6. Закључак

Однос између звучних и безвучних експлозива у потпуности је очуван у погледу трајања, како целог експлозива, тако и његових делова. Разлика међу њима се пре свега огледа у трајању оклузије, која је значајно дужа код безвучних.

Поређењем трајања целог експлозива и његових делова у иницијалном, интервокалском и финалном положају, можемо закључити да је однос између оклузије и експлозије код експлозива у финалном положају значајно различит у односу на њихове односе у осталим положајима. Док укупно трајање експлозива у иницијалном и интервокалском положају корелира са трајањем оклузије, у финалном положају оно највише корелира са трајањем експлозије. Трајање оклузије безвучних експлозива у финалном положају не разликује се статистички значајно од њеног трајања у другим положајима. Када се све то узме у обзир, можемо закључити да дуљење финалног слога не утиче пресудно на трајање експлозива.

Експлозивни у речи непосредно пред паузом која наступа иза зависне реченице у инверзији, значајно се разликују у погледу квантитета од експлозива на апсолутном крају реченице и од експлозива у финалном положају речи које се набрајају. Утицај интонације на експлозиве или, шире, на гласове, заслужује посебно истраживање.

Најдуже у целини трају звучни билабијални експлозивни, а убедљиво је најдужа експлозија веларних. Слична ситуације је и код безвучних експлозива, код којих такође експлозија веларних траје убедљиво најдуже. Разлоге томе треба тражити у запремини дупље испред и иза преграде код веларних, с једне стране, и у брзини покрета артикулационих органа код билабијалних и денталних експлозива, с друге стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Анић 1965–1966:** Vladimir Anić, „Uz neka pitanja našega književnog izgovora“, *Jezik*, Zagreb, XIII/3, 75–83.
2. **Бакран 1996:** Juraj Bakran, *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis.
3. **Барић et al. 1997:** Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika, *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
4. **Батас 2005:** Ана Батас, „Класификација консонаната српског језика са становишта артикулационе фонетике – термилошки аспект“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/3, 113–136.
5. **Брововић 1968:** Dalibor Brozović, „O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki*, knj. 7, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 20–39.
6. **Брововић 1971:** Dalibor Brozović, „O alofonskoj problematici u hrvatskoj ortoepiji“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki*, knj. 10, sv. 9, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 5–29.
7. **Гудурић 2004:** Снежана Гудурић, *О природи гласова*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
8. **Ивковић 1913:** Милош Ивковић, „О звучним сугласницима на крају речи у српском језику“, *Јужнословенски филолог*, књ. 1, 66–72.
9. **Јакобсон 1964:** Roman Jakobson, „On the identification of Phonemic Entities“, [in:] Roman Jakobson, *Selected Writings I*. The Hague: Mouton.
10. **Јокановић-Михајлов 2006:** Јелица Јокановић-Михајлов „Акцент и интонација говора на радију и телевизији“. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
11. **Костић 1950:** Ђорђе Костић, „Интензитет изговорених гласова“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, II/2, 317–318.
12. **Костић 1951:** Ђорђе Костић, „О карактеру интензитета изговорених гласова“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, III/1, 114–115.

13. **Костић/Стојановић 1952:** Ђорђе Костић и Здравко Стојановић, „Дејство акцента на артикулацију денталних пловива“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, IV/1, 117–119
14. **Кристал ²1999:** Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike* (prev. I. Klajn, B. Hlebec), Београд: Nolit, [1980].
15. **Ладефогед 2003:** Peter Ladefoged, *Phonetic Data Analysis: An Introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell Publishing.
16. **Ладефогед ²1996:** Peter Ladefoged, *Elements of Acoustic Phonetics*. Chicago: The University of Chicago Press.
17. **Ладефогед ²²2005:** Peter Ladefoged, *Vowels and Consonants: An Introduction to the Sounds of Languages*. Oxford: Blackwell Publishing.
18. **Ладефогед ⁴2001:** Peter Ladefoged, *A Course in Phonetics*. Boston: Heinle & Heinle.
19. **Лејвер 1994:** John Laver, *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. **Милетић ²1960:** Бранко Милетић, *Основи фонетике српског језика*. Београд: Научна књига.
21. **Михаиловић 1952а:** Љубомир Михаиловић, „Акцент и трајање вокала на почетку речи испред групе пловива“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, IV/1, 116–117.
22. **Михаиловић 1953а:** Љубомир Михаиловић, „Трајање периода звучности и њихов значај за говор“, *Огледи*, Београд, 87–91.
23. **Михаиловић 1957–1958:** Ljubomir Mihailović, „О броју и трајању звучних и беззвучних гласова у српскохрватском језику“, *Питања књижевности и језика*, Сарајево, IV-V/B, 135–142.
24. **Петровић 2000:** Драгољуб Петровић, „О репертоару ИДО у фонолошком систему стандардног српског језика“, *Јужнословенских филолог*, LVI, 789–802.
25. **Пецо 1961–1962:** Asim Peco, „Izgovor звучних suglasnika на крају riječi у српскохрватском језику – прилог дискусији о овом питању“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad, IV-V, 235–244.
26. **Риц/Јонгман 2009:** Henning Reetz, Allard Jongman, *Phonetics. Transcription, Production, Acoustics and Perception*. Wiley–Blackwell, Blackwell Textbooks in Linguistics 22.
27. **Симић/Остојић ³1996:** Радоје Симић и Бранислав Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*. Београд: Универзитет у Београду.
28. **Стевановић ⁵1989:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига, [1964].
29. **Стивенс 1998:** Kenneth Stevens, *Acoustic Phonetics*. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.
30. **Траск 1996:** R. L. Trask, *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London–New York: Routledge.
31. **Хелгасон/Ринген 2008:** Pétur Helgason, Catherine Ringen, „Voicing and aspiration in Swedish stops“, *Journal of Phonetics*, 36, 607–628.

32. **Чо/Ладефогед 1999:** Taehong Cho и Peter Ladefoged, „Variations and universals in VOT: evidence from 18 languages“, *Journal of Phonetics*, 27, 207–229.
33. **Джонсон 2003:** Keith Johnson, *Acoustic and Auditory Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.

Ana Batas

ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF SERBIAN WORD-FINAL PLOSIVES: DURATION

Summary

Employing methods of experimental phonetics, this paper explores how duration of the Serbian plosives and duration of their segments (duration of the closure and of the burst) in word-final position vary *depending upon the following factors: voicing, type of final position and place of articulation. Additionally, the author examines how plosive length varies as a function of its position in a word (initial, intervocalic and final).*

Садржај

Радоје Симић ПОСТОЈЕ ЛИ ИМПЕРАТИВНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ?	5
Божо Ђорић ЈОШ О ПОВЕЉИ БАНА КУЛИНА (ГРАФЕМИКА, ФОНЕМИКА, МОРФЕМИКА)	11
Бранкица Чигоја КРАТАК ПРЕГЛЕД ПРВИХ СРПСКИХ БУКВАРА	47
Душка Кликовац НЕКОЛИКО РЕЧИ О ЗАМЕНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ПРЕДЛОГ КЛАСИФИКАЦИЈЕ И ОДГОВАРАЈУЋЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ	73
Вања Станишић ТИПОЛОШКИ ОКВИРИ СРПСКЕ ДИГРАФИЈЕ	85
Вељко Брборић ЦРТА И ЦРТИЦА – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ.....	93
Драгана Вељковић Станковић ПРАГМАТИКА И НАСТАВА МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА	101
Рајна Драгићевић КОНСТРУКЦИЈЕ НА ГРАНИЦИ ИЗМЕЂУ СЛОБОДНИХ СПОЈЕВА ЛЕКСЕМА И ФРАЗЕОЛОГИЗАМА.....	113
Александар Милановић О НАСЛОВИМА СА ГЛАГОЛСКИМ ПРИЛОЗИМА У БЕОГРАДСКОЈ ДНЕВНОЈ ШТАМПИ	123
Јелена Јовановић СРЕДСТВА ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЈЕ У НОВИНСКОМ ТЕКСТУ	135
Снежана Вучковић КОНВЕРЗИЈА КАО НАЧИН ИМЕНИЧКЕ ТВОРБЕ У ДВА СРПСКА ЈЕВАНЂЕЉА ИЗ XIII ВЕКА	157
Балша Стипчевић ГЛАГОЛИ С РЕКЦИЈСКОМ ДОПУНОМ У БЕСПРЕДЛОШКОМ ИНСТРУМЕНТАЛУ И ЊИХОВИ РЕЧЕНИЧНИ МОДЕЛИ	175
Ана Батас АКУСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКСПЛОЗИВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ФИНАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ: КВАНТИТЕТ	255

